CORINT
ISTORIE

„O imagine instructivă și absolut captivantă
a trecutului, prezentului și viitorului islamului."
KHALED HOSSEINI

DESTIN DETURNAT

O ISTORIE A LUMII PRIN OCHII ISLAMULUI

TAMIM ANSARY

TAMIM ANSARY

DESTIN DETURNAT

O ISTORIE A LUMII PRIN OCHII ISLAMULUI

CORINT
ISTORIE

Colecţie coordonată de
LAVINIA BETEA

TAMIM ANSARY

DESTIN DETURNAT

O ISTORIE A LUMII PRIN OCHII ISLAMULUI

Traducere din limba engleză de Anca Irina Ionescu
Prefață de Teodor Baconschi

CORINT BOOKS
—2018—

TAMIM ANSARY, scriitor afghano-american, a publicat volumul memorialistic *West of Kabul, East of New York*, la scurt timp după atacul terorist de la 11 septembrie 2001 și, împreună cu Farah Ahmadi, *The Other Side of the Sky*, bestseller *New York Times*, ca și alte volume referitoare la lumea musulmană. A contribuit major la conceperea manualelor de istorie pentru liceu, are o rubrică lunară la Encarta.com și a publicat eseuri și comentarii în *San Francisco Chronicle, Alternet, L.A. Times* și în alte publicații. Ansary este, de asemenea, moderator al Atelierului Scriitorilor din San Francisco, oraș în care și locuiește alături de familia sa.

Redactare: Flori Bălănescu
Tehnoredactare computerizată: Cristina Gvinda
Design copertă: Dan Mihalache
Ilustrație copertă: *Bătălia celor doisprezece eroi* (gravură din manuscrisul poemului epic *Șah-Namé* sau *Cartea Regilor*, Persia, cca 1494)

TAMIM ANSARY
Destiny Disrupted: A History of the World Through Islamic Eyes
© 2009 Tamim Ansary
First published in the United States by PublicAffairs, a member of Perseus Books
Romanian edition published by arrangement with Agenția Literară Livia Stoia

Toate drepturile asupra ediției în limba română aparțin
EDITURII CORINT BOOKS.

ISBN: 978-606-793-373-4

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ANSARY, TAMIM

Destin deturnat: o istorie a lumii prin ochii islamului / Tamim Ansary; trad. din lb. engleză de Anca Irina Ionescu ; pref. de Teodor Baconschi.
- București: Corint Books, 2018

ISBN 978-606-793-373-4

I. Ionescu, Anca Irina (trad.)
II. Baconsky, Teodor (pref.)

297
94

Pentru Amanuddin şi Terttu

Prefață

Istoria lumii noastre prin lupa alterității

Orient și Occident: iată, de aproape trei milenii, elipsa oricărei construcții sau teorii despre propria identitate. Grație acestei dihotomii, ne explicăm istoria lumii ca suită de conflicte modelatoare, în numele unei hegemonii globale, care ipostaziază conceptul *imperiului politic universal.* Prima întruchipare a acestei dualități fondatoare apare în opoziția dintre greci și perși. Adică între „noi" și „barbari". Studiile moderne de antropologie culturală au arătat cât de puțin originală este această contrapunere simbolică între „civilizație" și „haos".

Știm azi că orice imperiu gata articulat – după laborioase acumulări de forță mitologică, militară și economică – s-a văzut pe sine ca paradigmă a umanității legitime, în contrast cu lumea exterioară a unor competitori nedemni de rasa umană. Imperiul rămâne aria unei centralități iradiante, care se definește numai prin *polemos*, adică prin dezlănțuirea războiului purificator. Fiecare imperiu se confruntă cu „barbarii" săi, pe care ar vrea să-i distrugă, sau să-i asimileze, tocmai pentru a-și justifica existența istorică și îndreptățirea civilizațională.

În această dialectică evenimențială, dihotomia Orient/ Occident rămâne singurul tandem categorial de altitudine filosofică: ea operează deasupra cronicilor și se bucură de cea mai consecventă valoare hermeneutică.

Azi, lumea globală este *deocamdată* axată pe hegemonia occidentală, euro-americană, pentru că în raza acesteia continuă să se producă masa critică a fenomenelor directoare: civilizația libertății, a drepturilor omului, dar și cea a tehnologiei și științelor pozitive, capabile să nutrească o producție intelectuală imparabilă, atât prin adâncimea ei culturală, cât și prin impactul ei practic, legat de mizele oricărui individ rațional: cunoaștere pertinentă, prin educație superioară, împlinire personală prin creație, prosperitate economică și acces la servicii medicale de vârf, care prelungesc o viață mai bună.

Iată însă că hegemonia globală a Occidentului are un preț. Nu e perenă, căci istoricitatea înseamnă eroziune și transformare. Nu e nici inocentă, căci la ea s-a ajuns printr-un cumul de mari virtuți și o pletoră de imense vicii. Occidentul se simte obosit de propriile victorii și vinovat, moralmente, de strălucirea lor echivocă. Lipsit de adversari eficienți, el a intrat într-un reflux autodestructiv, ilustrat prin degenerarea ideologică a facultăților sale cardinale: dacă înainte vreme își căuta justificări apologetice, el pare intrat acum sub tirul dizolvant al unei autochestionări sinucigașe. Spațiul său politic și mental suferă asaltul lăuntric al unor războaie culturale menite să-i fragilizeze conștiința de sine și să-i diminueze forța unei proiecții planetare.

Întrebarea care ne vine pe buze privește fatalitatea rivalității sale cu Orientul, fie acesta musulmano-arab,

hindus sau chinez. Putem oare gândi secolul al XXI-lea ca prag în care această faimoasă opoziție civilizațională se va încheia printr-un armistițiu glorios, decent și rezonabil? Lumea de după 11 septembrie 2001 pare să infirme un asemenea scenariu optimist. Și tocmai în această lume în care conflictul Orient-Occident pare să se fi acutizat, prin terorism și apariția unui mănunchi de puteri revizioniste, criptat sau explicit anti-occidentale – avem nevoie de punctul de vedere „advers". Chiar dacă știința occidentală (filologică, arheologică, istorică și politică) a scos la iveală conștiința de sine a Orientului modern, trebuie să admitem că nu putem înțelege islamul (ca miez turbulent al spațiului oriental) doar prin grila stabilită de canoanele noastre etice și academice.

Iată de ce avem nevoie de exegeze precum cea pe care o introduc aici. Cartea scrisă de Tamim Ansary – și inclusă acum în foarte inspiratul catalog al Editurii Corint – e mai prețioasă decât mărturiile (de mare și admirabilă finețe) ale occidentalilor arabizanți, convertiți demonstrativ la islam: un René Guénon sau marele cunoscător al Iranului șiit, Henry Corbin, se mișcă pe un palier ezoteric, străin de logica obișnuită a dezbaterilor noastre profane. Ei sunt martorii unei fantasmatice Revelații originare unice, despre care nu avem mărturii pozitive și pe care n-o putem asimila cunoașterii istorice directe. Ansary se dovedește un ghid mai eficient, pentru că – afghan prin naștere și americanizat prin devenirea sa ulterioară – el înțelege propria lume în categoriile lumii noastre: dacă apără islamul, nu-l apără de el însuși, ci de prejudecățile etnocentrice ale unei științe apusene care (așa cum procedase și Edward Gibbon în cazul

Răsăritului bizantin) nu se poate dezlipi de sentimentul propriei superiorități.

Autorul ne plimbă prin istoria islamului cu simpatia unui adept și obiectivitatea unui avocat al demistificărilor lămuritoare. Și ne spune de fapt ceva foarte important: că Orientul și Occidentul sunt fețele aceleiași monede și motoarele unui destin comun, făcut din somptuoase interferențe, contagiuni, simbioze și traduceri reciproce, adesea eșuate. M-am aflat cândva la Kandahar, în imensa bază americană de acolo, dar abia citindu-l pe Tamim Ansary am aflat, de pildă, că orașul bactrianic îngână, deformator, numele lui Alexandru Macedon... Ceea ce ni se pare exotic și alienant face de fapt parte dintr-un patrimoniu genetic indivizibil!

Meritul acestei *Istorii a lumii prin ochii islamului* decurge din titlul cărții: *Destinul deturnat.* Autorul pleacă de la premisa că există o defecțiune de traiectorie în dinamica universului islamic și pledează pentru corectarea ei, dincolo de resentimentele post-coloniale și de bătălia metafizică a unor monoteisme concurente. Găsim aici nu doar stilul dezinvolt – dar nu „jurnalistic", în sensul prost al cuvântului –, ci și substratul irenic al unei convergențe posibile, la care Tamim Ansary ne invită să conlucrăm.

Chiar dacă realiștii spun că și natura geopolitică are oroare de vid – prezentând fresca relațiilor dintre Occident și lumea islamică în termenii unei competiții cu unic rezultat posibil (*care pe care*) – cred din toată inima în potențialul unei antante, mai ales sub impactul omogenizator al celei de-a patra revoluții industriale.

Noi, ca europeni, avem datoria morală și interesul strategic de a fructifica numitorul comun, în serviciul unei păci globale favorabile speciei umane ca atare. Percepțiile reducționiste, toxic alimentate prin invazia curentă de *fake news* și inerția comodă a unor stereotipuri ostile, vor fi bine-venit depășite prin lectura acestei cărți deopotrivă înțelepte, informate și insolite, de care publicul educat din România va profita pe deplin.

TEODOR BACONSCHI

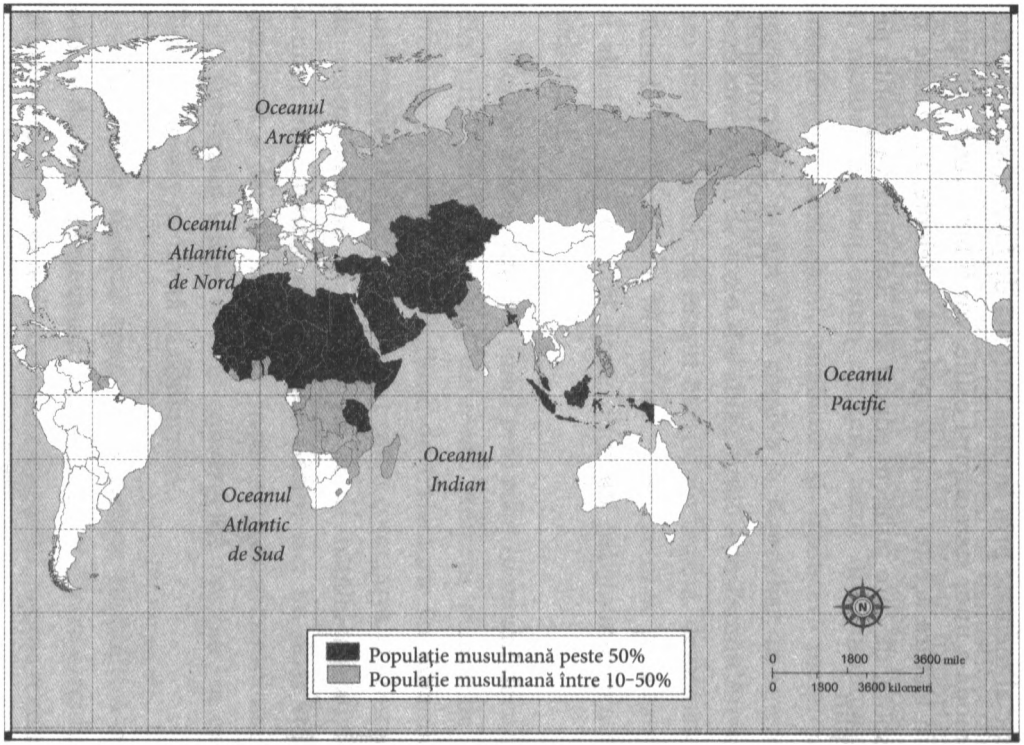

Lumea islamică astăzi

Nume și date

Unii autori sunt scrupuloși în privința sistemului folosit pentru transliterarea numelor și a cuvintelor islamice în engleză, susținând că numai un anumit sistem este corect. Trebuie să mărturisesc că eu nu mă număr printre aceștia. Mi-am văzut propriul nume ortografiat în atât de multe feluri încât nu mai pot să fac mofturi. Oamenii mă întreabă adesea cum este corect Ansari sau Ansary – cu *i* sau cu *y*? Ei bine, de fapt, nici așa, nici așa: este litera *yaw*. Dată fiind natura arbitrară a transliterării, principiul meu călăuzitor în această carte este să aplic ortografia cea mai simplă și reducțiile cel mai ușor de recunoscut.

Multe nume arabe includ o serie de patronime precedate de Ibn – „fiul lui". De regulă, folosesc forma cea mai scurtă a numelor prin care este cunoscută o persoană în mod curent. Multitudinea de nume (și cuvinte) necunoscute din această carte va fi o provocare pentru mulți cititori anglofoni. Doresc să le reduc la minimum dificultățile, astfel încât, dacă un nume sau o formă cunoscută există în engleză, am adoptat-o pe aceasta[1]. De asemenea, adoptând precedentul stabilit de Albert Hourani în cartea *Istoria popoarelor arabe*, folosesc prefixul *al-* numai prima dată când apare numele, dar renunț la el după aceea: al-Ghazali devine Ghazali.

[1] În traducerea românească am folosit formele încetățenite în limba română, acolo unde ele există, de exemplu: *vizir, pașă, ienicer, selgiucizi* etc. (n. tr.).

În ceea ce privește datele, pentru evenimente se aplică două calendare: islamic și așa-numitul sistem de datare „al erei noastre", care derivă din calendarul creștin. Pentru primele decenii ale nașterii comunității musulmane, dau în general data islamică (numărul anilor urmat de d.H., care înseamnă „după Hegiră"). Am procedat astfel deoarece consider că pentru această perioadă timpurie este util să transmitem cât de mulți ani au trecut de la evenimentele cruciale ale islamului. Ulterior, trec la sistemul „era noastră", pentru că acesta este cadrul cu care sunt familiarizați cei mai mulți cititori – și ce rost ar avea să oferi o dată, dacă aceasta nu plasează evenimentul în context și nu-l prezintă în legătură cu alte evenimente?

Notă asupra ediției în limba română

Ne-am străduit să păstrăm simplificarea transliterărilor și în traducerea în limba română, păstrând doar în cazul personajelor celebre transcrierea consacrată.

Introducere

Am crescut în Afghanistanul musulman și mi s-a povestit de mic copil o altă istorie a lumii, foarte diferită de cea pe care o ascultă de obicei copiii din Europa și din America. Totuși, la vremea respectivă aceasta nu mi-a modelat gândirea, citeam istoria pentru plăcerea mea și în limba farsi[1] nu era prea mult de citit, cu excepția unor manuale plictisitoare. La nivelul meu de lectură, toate materialele de calitate erau în engleză.

Cea mai timpurie lectură preferată a fost o carte deosebit de atrăgătoare, intitulată *Child's History of the World* (*Istoria lumii prin ochii unui copil*), a unui anume V.V. Hillyer. Abia atunci când am recitit-o mult mai târziu, ca adult, mi-am dat seama cât era de șocant de eurocentrică, plină de rasism la tot pasul. Când eram copil, nu observasem aceste trăsături, deoarece povestea spusă de Hillyer era captivantă.

Pe când aveam nouă sau zece ani, prin orășelul nostru, Lashkargah, a trecut istoricul Arnold Toynbee și cineva i-a pomenit despre un șoarece de bibliotecă, mare iubitor de istorie, un puști afghan care trăia acolo. Toynbee și-a manifestat interesul pentru mine și m-a invitat la ceai, așa că am stat cu bătrânul gentleman englez, rumen la obraz, și am răspuns timid și monosilabic la întrebările lui binevoitoare. Singurul lucru pe care l-am

[1] Limba persană, numită în original *parsi*, devenită *farsi*, în pronunția arabă (n. red.).

observat în legătură cu marele istoric a fost obiceiul lui ciudat de a-şi ţine batista în mânecă.

La despărţire Toynbee mi-a oferit un dar: cartea lui Hendrick Willem Van Loon *The Story of Mankind*[1]. Titlul m-a captivat – ideea că întreaga „omenire" are o singură istorie. Ei bine, eram şi eu o parte a acestei „omeniri", aşadar aceasta ar putea fi şi istoria mea, într-un anume sens, sau, cel puţin, putea să mă aşeze în marea poveste comună a tuturor oamenilor! Am înghiţit pe nerăsuflate cartea şi mi-a plăcut enorm, iar relatarea occidentală a istoriei lumii a devenit de atunci cadrul meu pentru totdeauna.

Toată istoria şi ficţiunea istorică pe care le-am citit de atunci încoace au mai adăugat câte ceva pe acest schelet. Am continuat să studiez textele istorice pedante ale istoriei farsi care ni se dădeau în şcoală, dar le citeam numai ca să iau testele şi le uitam curând după aceea.

Se vede totuşi că anumite alte relatări au rămas întipărite în memoria mea, căci patruzeci de ani mai târziu, în toamna anului 2000, când lucram ca redactor de carte în Statele Unite, totul a ieşit din nou la suprafaţă. O editură de manuale şcolare din Texas m-a angajat să elaborez un nou manual de istorie mondială pentru liceu pornind de la zero, iar prima mea sarcină a fost să alcătuiesc cuprinsul, ceea ce impunea formularea unei anumite opinii cu privire la abordarea generală a istoriei umane. Tot ceea ce se dădea dinainte era structura cărţii. Pentru a fi corelată cu structura anului şcolar, editorul a indicat să fie împărţită în zece unităţi, fiecare constând din trei capitole.

Dar ce se împarte tot timpul natural în zece părţi (sau treizeci)? Istoria mondială nu este o listă cronologică a tuturor lucrurilor care s-au petrecut vreodată; este o înlănţuire numai a celor mai importante evenimente, selectate şi aranjate în aşa fel, încât să dezvăluie arcul istoriei – iar arcul acesta este ceea ce contează.

---

[1] Apărută şi în limba română, *Istoria omenirii*, trad. de Cornelia Dumitru, Ed. Humanitas, Bucureşti, 2017 (n. red.).

M-am angajat cu entuziasm în rezolvarea acestui puzzle intelectual, dar deciziile mele trebuiau să treacă printr-o falangă întreagă de consilieri: specialiști în elaborarea programelor de învățământ, profesori de istorie, persoane din conducerea departamentului de vânzări, reprezentanți ai învățământului oficial de stat, cercetători profesioniști și alte asemenea personalități importante. Este ceva absolut firesc în domeniul publicării manualelor pentru învățământul primar și liceal și este foarte corect, după părerea mea, deoarece funcția acestor cărți este să transmită consensul cel mai recent al societății cu privire la ceea ce este adevărat, nu să-l dezbată. Un grup de consilieri, constituit pentru a critica deciziile unui editor ne ajută să fim siguri că produsul final reflectă programa școlară curentă, căci în caz contrar cartea nu se va putea vinde.

Dar, pe măsură ce parcurgeam acest proces, am observat un proces contradictoriu interesant între consilierii mei și mine. Am căzut de acord aproape asupra tuturor chestiunilor – mai puțin asupra faptului că doream să acord un spațiu mai mare islamului în istoria mondială, în timp ce ei doreau să-l reducă, să-l fragmenteze și să-l distribuie sub formă de paragrafe secundare în unități dedicate în principal altor subiecte. Niciunul dintre noi nu vorbea din loialitate parohială „față de propria civilizație". Nimeni nu spunea că islamul este mai bun sau mai rău decât „Occidentul". Fiecare dintre noi își exprima pur și simplu opinia sinceră cu privire la evenimentele care avuseseră cea mai mare influență asupra istoriei omenirii.

Opinia mea era în atât de mare măsură minoritară, încât era greu de deosebit de eroare, așa că în cele din urmă am adoptat o tablă de materii în care islamul constituia subiectul central al unui singur capitol din cele treizeci. Celelalte două capitole în acea unitate erau „Civilizația precolumbiană a Americilor" și „Vechile imperii ale Africii".

Dar și acesta era, întâmplător, un spațiu extins. Programul de istorie mondială care se vânduse cel mai bine în ciclul anterior

de manuale, ediția din 1997 a lucrării *Perspectives of the Past*, se ocupa de islam într-un singur capitol din treizeci și șapte, iar o jumătate din acel capitol (parte a unității numite „Evul Mediu") era dedicată Imperiului Bizantin.

Pe scurt, cu mai puțin de un an înainte de 11 septembrie 2001, consensul opiniei experților era că islamul era un fenomen relativ minor, al cărui impact se încheiase cu mult înainte de Renaștere. Dacă te-ai fi luat strict după tabla noastră de materii, nici n-ai fi bănuit că islamul a existat vreodată.

La vremea respectivă, m-am împăcat cu ideea că judecata mea ar putea fi părtinitoare. La urma urmelor, aveam un interes personal față de islam, care făcea parte din însăși identitatea mea. Nu numai că fusesem crescut într-o țară musulmană, dar făceam parte dintr-o familie al cărei statut social cândva înalt din Afghanistan era întemeiat în întregime pe reputația ei de pioșenie și de învățătură religioasă. Numele nostru de familie arată că presupușii noștri strămoși descind din *Ansars* – „Ajutătorii", primii convertiți musulmani din Medina, care l-au ajutat pe Profetul Mahomed să scape de asasinare în Mecca și astfel au asigurat supraviețuirea misiunii acestuia.

Mai recent, străbunicul bunicului meu a fost un mistic musulman local respectat, al cărui mormânt este și astăzi un sanctuar pentru sute de credincioși fideli lui, iar moștenirea lui a ajuns până în vremea tatălui meu, inculcând clanului nostru simțul obligației de a cunoaște aceste chestiuni mai bine decât omul obișnuit. În copilărie, am auzit în mediul meu nenumărate povești musulmane, comentarii și speculații, iar unele dintre ele mi-au rămas adânc întipărite în suflet, chiar dacă temperamentul meu a devenit în mod hotărât laic.

Și a rămas laic și după ce m-am mutat în Statele Unite, dar am constatat că mă interesează islamul mult mai mult aici, decât mă preocupase vreodată cât timp trăisem în lumea musulmană. Interesul meu s-a aprofundat după 1979, când fratele meu a îmbrățișat islamul „fundamentalist". Am început să studiez temeinic

filosofia islamului prin intermediul unor scriitori precum Fazlur Rahman și Syed Hussein Nasr, precum și istoria acestuia, cu ajutorul unor cercetători academici ca Ernst Grunebaum și Albert Hourani, pentru a încerca să înțeleg de unde veneam eu și fratele meu sau, în cazul lui, cum se putea merge înainte.

Dată fiind miza mea personală, aș putea accepta că supraevaluez importanța islamului. Și totuși... rămâne o îndoială sâcâitoare. Să nu aibă afirmația mea chiar nicio bază obiectivă? Să privim aceste șase hărți, instantanee ale lumii islamice în șase momente diferite ale istoriei:

Când vorbesc despre „lume islamică", mă refer la societăți cu majorități musulmane și/sau conducători musulmani. Există, firește, musulmani și în Anglia, în Franța, în Statele Unite și aproape peste tot în alte părți ale globului, dar ar fi eronat să numim Londra, Parisul sau New Yorkul părți ale lumii islamice. Dar chiar și în conformitate cu definiția mea limitată, nu a fost „lumea islamică" o realitate geografică importantă de-a lungul multor secole? Nu este ea și astăzi la fel, când cuprinde teritoriile Asiei și Africii și formează un tampon uriaș între Europa și Asia Orientală? Din punct de vedere geografic, acoperă o întindere mai mare decât Europa și Statele Unite la un loc. În trecut, a reprezentat o singură entitate politică, iar noțiunile de unicitate și unitate politică au ecou până astăzi în cazul unor musulmani. Când privesc aceste șase hărți, continui să mă întreb cum a fost posibil ca în ajunul lui 11 septembrie nimeni să nu se gândească la islam ca la un jucător major pe harta istoriei lumii?!

După 11 septembrie, percepțiile s-au schimbat. Nemusulmanii din Occident au început să se întrebe ce anume este islamul, cine sunt acești oameni și ce se petrece acolo. Aceleași chestiuni au început să mă frământe și pe mine tot mai insistent. În anul acela, am vizitat Pakistanul și Afghanistanul pentru prima dată după treizeci și opt de ani și am luat cu mine o carte pe care o găsisem într-un anticariat modest din Londra, *Islam in Modern History* (Islamul în istoria modernă), a regretatului Wilfred

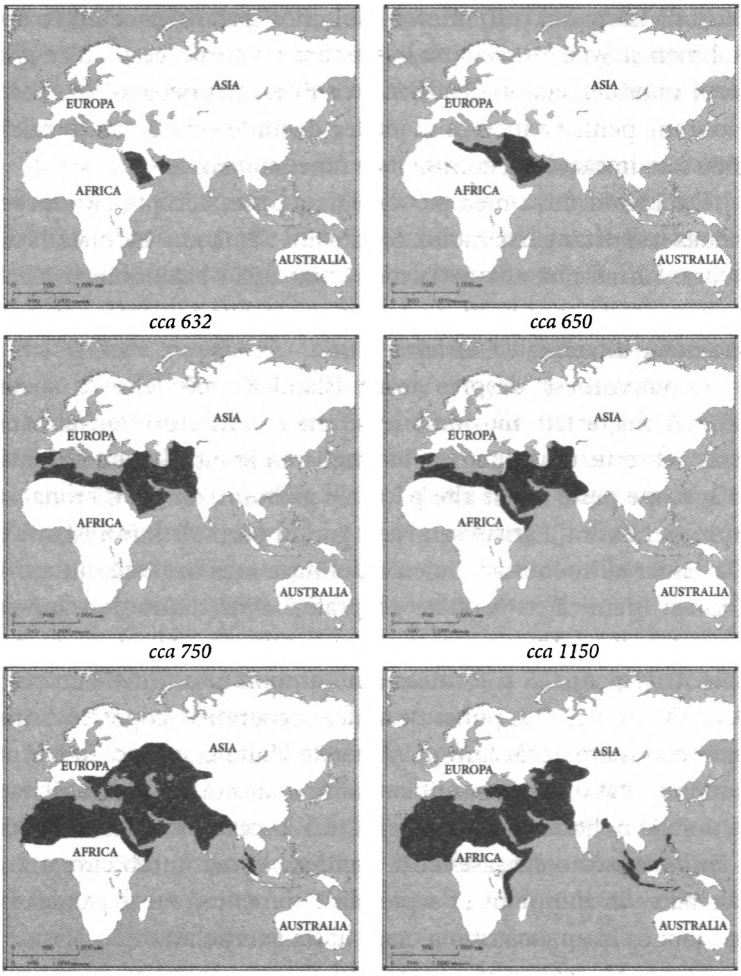

Răspândirea islamului

Cantwell Smith, profesor de religie la universităţile McGill şi Harvard. Smith publicase cartea în 1957, astfel că „istoria modernă" despre care vorbea el se încheiase cu peste patruzeci de ani mai înainte, dar analizele lui mi s-au părut absolut remarcabile – de fapt, chiar tulburătoare – şi pertinente pentru istoria care a urmat după 2002.

Smith a aruncat o lumină nouă asupra informaţiilor pe care le posedam din copilărie şi din lecturile ulterioare. De exemplu, pe când eram copil la Kabul, auzisem despre un bărbat pe nume Sayyid Jamaluddin-i-Afghan. La fel „ca toată lumea", ştiam că este un personaj important al istoriei islamice moderne; dar, sincer să fiu, nu-mi dădeam seama cum îşi câştigase acest renume, dincolo de faptul că îmbrăţişase „pan-islamismul", care mie mi se părea un fel de şovinism musulman insipid. Acum, citindu-l pe Smith, mi-am dat seama că preceptele de bază ale „islamismului", ideologia politică, cea care produsese atâta zarvă în jurul nostru în 2001, fusese elaborată de acest Karl Marx intelectual al „islamismului". Cum se poate ca acest nume să fie total necunoscut nemusulmanilor?

M-am cufundat din nou în istoria islamică, de astă dată nu în căutarea unei identităţi personale, ci în efortul de a găsi logica evoluţiilor alarmante din rândurile musulmanilor timpurilor noastre – poveştile de groază din Afghanistan; tulburările din Iran, insurgenţele din Algeria, din Filipine şi din alte părţi; răpirile şi sinucigaşii cu bombe din Orientul Mijlociu, extremismul tot mai dur al islamului politic; iar acum emergenţa talibanilor. Cu siguranţă, o examinare mai atentă a istoriei ne va dezvălui cum de s-a ajuns la *aceasta*.

Şi treptat am început să-mi dau seama cum se ajunsese la aceasta. Am reuşit să înţeleg că, spre deosebire de istoria Franţei, sau a Maltei, sau a Americii de Sud, istoria ţărilor islamice „de acolo" nu a fost un fragment al unei istorii unice a lumii, pe care au avut-o cu toţii în comun. A fost mai degrabă un fel de istorie alternativă a *lumii* în sine, în concurenţă şi reflectând-o pe cea pe care am încercat s-o creez pentru editorul din Texas sau pe cea publicată de McDougall-Littell, pentru care am scris „capitolele despre islam".

Cele două istorii au început în acelaşi loc, pe pământul cuprins între fluviile Tigru şi Eufrat din vechiul Irak şi au ajuns în acelaşi loc, această luptă globală în care Occidentul şi lumea islamică par

să fie jucătorii majori. Între acestea au trecut prin diferite – totuși, în mod straniu, parelele –, peisaje!

Da, în mod straniu, paralele: privind în urmă, de exemplu, din cadrul istoric al lumii occidentale, se vede un singur imperiu mare care se ridică mult deasupra celorlalte în timpul Antichității: este Roma, acolo unde a luat naștere visul statului politic universal.

Privind în urmă, din orice punct al lumii islamice, se vede, de asemenea, un singur imperiu, care se ridică deasupra tuturor, întruchipând viziunea statului universal, dar acesta nu este Roma. Este califatul islamului timpuriu.

În ambele istorii, marele imperiu timpuriu se fragmentează pur și simplu pentru că a crescut prea mare. Imperiul în declin este atacat de triburile nomade barbare din nord – dar în cazul lumii islamice „nordul" este reprezentat de stepele Asiei Centrale, iar barbarii nomazi nu sunt germanii, ci turcii. În amândouă, invadatorii dezmembrează marele stat în petice de regate mici, în care pătrunde o ortodoxie religioasă unică și unificatoare: catolicismul în Occident, islamul sunnit în Orient.

Istoria lumii este întotdeauna povestea modului în care am ajuns „noi" aici și acum, astfel că forma relatării depinde în mod inerent de ceea ce înțelegem prin „noi" și de ceea ce înțelegem prin „aici și acum". Istoria lumii occidentale presupune prin tradiție că acum și aici este civilizația democratică industrială (și postindustrială). În Statele Unite se presupune, mai departe, că istoria lumii conduce la nașterea ideilor fundamentale ale libertății și egalității și are drept rezultat afirmarea lor ca o superputere, care conduce planeta în viitor. Această premisă stabilește o direcție pentru istorie și plasează punctul final undeva pe calea pe care mergem acum. Ne face vulnerabili la ideea că toți oamenii se mișcă în aceeași direcție, deși unii dintre noi nu au ajuns chiar foarte departe – fie pentru că au pornit mai târziu, fie că se mișcă mai încet –, motiv pentru care sunt numite „țări în curs de dezvoltare".

Dacă viitorul ideal prevăzut de societatea postindustrială occidentală democrată este luat drept punct final al istoriei, povestea

care ne aduce la momentul de aici și acum prezintă mai mult sau mai puțin următoarele etape:

1. Nașterea civilizației (Egiptul și Mesopotamia)
2. Perioada clasică (Grecia și Roma)
3. Evul Mediu (Ascensiunea creștinismului)
4. Reînvierea: Renașterea și Reforma
5. Iluminismul (explorările și știința)
6. Revoluțiile (democratică, industrială, tehnologică)
7. Afirmarea statelor naționale: Lupta pentru imperiu
8. Primul și al Doilea Război Mondial
9. Războiul Rece
10. Triumful capitalismului democratic

Dar ce se întâmplă dacă privim lumea prin ochii islamului? Suntem dispuși să ne vedem drept versiuni pipernicite ale Occidentului, care se dezvoltă spre același punct final, dar mai puțin eficace? Cred că nu. În primul rând, vom vedea un alt prag care împarte totul în „înainte de" și „după": anul zero pentru noi va fi anul migrației Profetului Mahomed de la Mecca la Medina, Hegira lui, care a dat naștere comunității musulmane. Pentru noi, această comunitate întruchipează noțiunea de „civilizat" și perfecționarea acestui ideal va arăta ca impulsul care a dat formă și direcție istoriei sale.

Dar în secolele din urmă, simțim că ceva a luat-o razna în acest flux. Comunitatea a încetat să se mai extindă, a devenit confuză, este străbătută de curenți opuși disruptivi, de o direcție istorică concurențială. Ca moștenitori ai tradiției musulmane, suntem siliți să căutăm înțelesul istoriei în înfrângere, și nu în victorie. Ne simțim prinși între două impulsuri conflictuale: să ne schimbăm părerea despre „civilizat" și s-o aliniem cu fluxul istoriei, sau să luptăm cu fluxul istoriei ca să-l realiniem cu noțiunea noastră de „civilizat".

Dacă prezentul ciuntit pe care îl trăiește societatea islamică este luat ca „aici și acum" pentru a fi explicat prin relatările despre istoria lumii, atunci povestea ar putea fi periodizată în următoarele etape:

1. Timpurile vechi: Mesopotamia și Persia
2. Nașterea islamului
3. Califatul: căutarea unității universale
4. Fragmentarea: Perioada sultanatelor
5. Catastrofa: Cruciadele și mongolii
6. Renașterea: Epoca celor trei imperii
7. Pătrunderea Occidentului în Orient
8. Mișcările reformatoare
9. Triumful modernițtilor laici
10. Reacția islamistă

Criticul literar Edward Said susține că, de-a lungul secolelor, Occidentul a construit o fantezie „orientalistă" despre lumea islamică, în care se amestecă un sentiment sinistru de „alteritate" cu imagini invidioase de opulență decadentă. Ei bine, da, în măsura în care islamul a intrat în imaginația occidentală, aceasta a fost, mai mult sau mai puțin, descrierea lui.

Dar pe mine mă intrigă mai mult relativa absență a oricărei descrieri. În zilele lui Shakespeare, de pildă, puterea mondială predominantă era concentrată în trei imperii islamice. Dar unde sunt toți acești musulmani în opera lui? Lipsesc. Dacă nu știai că maurii sunt musulmani, nu ai fi aflat acest lucru din *Othello*.

Iată așadar două lumi uriașe una lângă alta; este remarcabil cât de puțin au luat una de la cealaltă. Dacă Occidentul și lumea islamică ar fi fost două ființe omenești, am putea vedea aici simptomele reprimării. Ne-am putea întreba: „Ce s-a întâmplat cu aceștia doi? Oare s-au iubit cândva? A existat între ei vreun abuz?"

Dar cred că există o explicație mai puțin senzațională. De-a lungul unei mari părți a istoriei, Occidentul și ceea ce este astăzi inima lumii islamice au fost ca două universuri separate, fiecare preocupat de propriile chestiuni interne, fiecare crezând despre sine că este centrul istoriei omenești, fiecare trăind o altă poveste – până la sfârșitul secolului al XVII-lea, când cele două povești au început să se intersecteze. Întrucât Occidentul era mai puternic, curentul acestuia a prevalat și l-a acoperit pe celălalt.

Dar istoria depășită nu s-a oprit nicio clipă din mers. A continuat să curgă pe dedesubt, ca un curent de reflux și continuă să curgă și acum la fel. Când marcăm pe hartă punctele fierbinți ale lumii – Caşmir, Iran, Cecenia, Balcanii, Israelul și Palestina, Irak – marcăm limitele unei entități care a dispărut de pe hărți, dar care continuă să se zbată și să se zvârcolească în efortul de a nu muri.

Aceasta este povestea pe care o relatez în paginile următoare și subliniez cuvântul „povestea". *Destinul deturnat* nu este nici manual și nici o teză științifică. Este mai degrabă ceea ce v-aș spune dacă ne-am întâlni la o cafenea și m-ați întreba: „Ce înseamnă chestia asta cu istoria paralelă a lumii?" Argumentele pe care le aduc pot fi găsite în numeroase cărți din rafturile bibliotecilor universitare. Citiți-le acolo dacă nu vă deranjează limbajul academic și notele de subsol. Citiți-le aici, dacă vreți istoria ca atare. Deși nu sunt cercetător, am folosit lucrările oamenilor de știință, care cern materialul brut la istoriei, pentru a trage concluzii, și pe ale universitarilor, care au cernut lucrările cercetătorilor științifici, pentru a trage meta-concluzii.

Într-o istorie care se întinde pe mai multe mii de ani, dedic un spațiu care poate părea disproporționat unei scurte jumătăți de secol de demult, dar zăbovesc acolo pentru că acea perioadă cuprinde cariera Profetului Mahomed și a primilor lui patru succesori, începutul poveștii islamului. Repovestesc istoria lui ca o dramă umană intimă, deoarece acesta este modul în care o cunosc musulmanii. Mediul academic abordează această relatare mai sceptic, acordând mai mult credit surselor nemusulmane decât relatărilor musulmane mai puțin obiective, deoarece doresc să scoată la iveală mai ales ceea ce „s-a întâmplat cu adevărat". Scopul meu este în special să transmit ceea ce *cred* musulmanii că s-a întâmplat, deoarece asta este ceea ce i-a motivat pe musulmani de-a lungul secolelor și ceea ce face inteligibil rolul lor în istoria lumii.

Trebuie să formulez însă un avertisment în legătură cu originile islamului. Spre deosebire de celelalte religii – iudaismul, budismul, hinduismul, chiar și creștinismul – musulmanii au

început să culeagă, să memoreze, să recite și să-și păstreze istoria imediat ce s-a produs și, nu numai că au păstrat-o, dar au încastrat fiecare întâmplare într-un cuib de surse, numit martori, pentru fiecare eveniment și enumerând toate persoanele care au transmis relatarea de-a lungul timpului până la cel care a așternut-o în scris; au consemnat tot acest lanț al custodiilor ca și când ar valida o probă într-un caz în fața instanței.

Aceasta înseamnă că relatările musulmane fundamentale nu pot fi abordate ca parabole. În cazul parabolei, nu cerem dovezi că evenimentele chiar s-au întâmplat; nu acesta este scopul. Nu ne pasă dacă *povestea* este adevărată; vrem ca *lecția* să fie adevărată. Relatările musulmane nu conțin lecții de acest fel: nu sunt povești despre oameni ideali într-un peisaj ideal. Ajung la noi mai degrabă ca relatări despre oameni reali, care se luptă cu probleme practice în noroiul și în întunericul istoriei adevărate și luăm din ele orice învățătură dorim.

Dar aceasta nu înseamnă să negăm că povestirile musulmane sunt alegorice, nici că unele dintre ele sunt inventate, nici că unele sau toate au fost modificate de povestitori de-a lungul timpului pentru a se potrivi scopurilor persoanei sau momentului. Vrem numai să spunem că musulmanii și-au transmis relatările fundamentale în spiritul relatărilor istorice și aflăm despre acești oameni și despre aceste evenimente în același fel în care știm ce s-a întâmplat între Sulla și Marius în vechea Romă. Aceste povești se află undeva între istorie și mit, iar relatarea lor fără aspectul de dramă umană falsifică semnificația pe care o avuseseră pentru musulmani, iar lucrurile pe care musulmanii le-au făcut de-a lungul secolelor devin astfel mai puțin inteligibile. Așadar, în felul acesta intenționez să povestesc istoria, iar dacă sunteți alături de mine la bord, legați-vă centurile și să pornim la drum.

Capitolul 1

Lumea Mijlocie

Cu mult înainte să ia naştere islamul, între Oceanul Atlantic şi Golful Bengal se formaseră două lumi. Fiecare se coagulase în jurul unei reţele diferite de drumuri comerciale şi de comunicare; una dintre ele, în special în jurul unei reţele de căi maritime; cealaltă, în jurul unei reţele de căi rutiere.

Dacă privim traficul maritim din Antichitate, Marea Mediterană se detaşează drept centrul evident al istoriei mondiale, pentru că acolo s-au întâlnit şi s-au amestecat micenienii, cretanii, fenicienii, lidienii, grecii, romanii şi multe alte culturi timpurii viguroase. Oamenii care trăiau la distanţe mari de Mediterana puteau să audă relativ uşor şi să interacţioneze cu alţi oameni care trăiau departe de Mediterana, astfel încât această mare întinsă a devenit o forţă organizatoare, care a introdus popoarele unul în istoria celuilalt şi le-a împletit destinele, formând germenii istoriei lumii, din care a apărut „civilizaţia occidentală".

Dar dacă privim traficul terestru din Antichitate, marea gară centrală a lumii era reţeaua de drumuri care legau Subcontinentul Indian, Asia Centrală, platourile înalte ale Iranului, Mesopotamia şi Egiptul, drumuri care străbăteau un teritoriu delimitat de fluvii şi de mări – Golful Persic, fluviile Ind şi Amu-Daria; Mările Aral, Caspică şi Neagră; Mediterana, Nilul şi Marea Roşie. Aceasta a devenit în cele din urmă lumea islamică.

Din păcate, nu există o denumire comună pentru această a doua zonă. O parte din ea este numită Orientul Mijlociu, dar dacă

dăm unei zone denumirea unei părți a acesteia se ascund legăturile cu întregul și, apoi, expresia Orient Mijlociu presupune că ne aflăm în Europa de Vest – dacă stăm în platourile persane, de exemplu, așa-numitul Orient Mijlociu este Vestul Mijlociu. De aceea, prefer să numesc această zonă, de la Ind la Istanbul, Lumea Mijlocie, deoarece se află între lumea mediteraneană și lumea chineză.

Lumea chineză era, firește, un univers în sine, și avea puține lucruri în comun cu celelalte două lumi; este de așteptat, dacă ne gândim numai la așezarea geografică. China era despărțită de lumea mediteraneană pur și simplu de distanța uriașă față de Lumea Mijlocie, de Munții Himalaya, de Deșertul Gobi și de junglele din Asia de sud-est, o barieră aproape impenetrabilă, motiv pentru care China și sateliții ei nu au intrat în „istoria lumii" centrată pe Lumea Mijlocie și, deci, nu este menționată decât foarte rar în cartea de față. Același lucru este valabil pentru Africa Subsahariană, ruptă de restul Eurasiei de cel mai mare deșert al lumii. Din același motiv, Americile au format un alt univers distinct, cu o istorie proprie, care era de așteptat încă și mai mult, dată fiind poziția lor geografică.

Dar geografia nu a separat Lumea Mediteraneană și Lumea Mijlocie la fel de radical cum a izolat China sau Americile. Aceste două regiuni s-au închegat ca lumi diferite deoarece au fost ceea ce istoricul Philip D. Curtin a numit „zone de intercomunicare": fiecare dintre ele avea mai multă interacțiune pe plan intern, decât cu cealaltă. Din orice punct de pe coasta Mediteranei era mai ușor de ajuns în alt punct din zona Mediteranei decât la Persepolis sau pe fluviul Ind. În mod similar, caravanele de pe drumurile terestre care brăzdau Lumea Mijlocie în vremurile străvechi puteau porni în orice direcție, din orice intersecție – și erau multe astfel de intersecții. Dar când mergeau spre vest, spre Asia Mică (Turcia de astăzi), însăși forma terenului îi ducea treptat spre cea mai îngustă trecătoare din lume, podul (dacă se întâmpla să fie pe atunci vreunul) de pe Strâmtoarea Bosfor. Aceasta bloca traficul

de pe uscat și întorcea caravanele înapoi spre centru sau spre sud, de-a lungul coastei mediteraneene.

Bârfe, povești, glume, zvonuri, impresii istorice, mitologii religioase, produse concrete și alte fragmente de cultură mergeau împreună cu negustorii, călătorii și cuceritorii. Drumurile comerciale funcționau astfel ca niște capilare, transportând sângele civilizației. Societățile străbătute de o rețea de astfel de capilare pot deveni personaje în relatările altor culturi, chiar dacă nu se pot pune de acord cine sunt eroii pozitivi și cine sunt cei negativi.

Așa se face că lumea Mediteranei și Lumea Mijlocie au elaborat relatări oarecum distincte ale istoriei lumii. Oamenii care au trăit pe malurile Mediteranei aveau motive întemeiate să creadă că sunt centrul istoriei omenirii, dar și oamenii care trăiau în Lumea Mijlocie aveau motive la fel de temeinice să creadă că sunt situați în inima lumii.

Aceste două istorii ale lumii se suprapuneau în fâșia de teritoriu în care găsim astăzi Israelul, Libanul, Siria și Iordania – adică acolo unde, pe scurt, sunt atât de multe turbulențe. Aici era marginea de est a lumii definite prin căile maritime și marginea de vest a lumii definite prin căile terestre. Din perspectiva mediteraneană, această zonă a făcut întotdeauna parte din istoria lumii care a avut în centrul și la originea ei lumea mediteraneană. Din cealaltă perspectivă, a făcut întotdeauna parte din Lumea Mijlocie, care are în centrul ei Mesopotamia și Persia. Nu există acum și nu au existat adesea dispute înverșunate în legătură cu această bucățică de pământ: din ce lume face parte?

Lumea Mijlocie înainte de islam

Primele civilizații au apărut de-a lungul malurilor diferitelor fluvii care curg lent și au revărsări anuale. În valea Fluviului Galben din China, a Indului în India, în valea Nilului din Africa – acestea au fost locurile în care, cu peste șase mii de ani în urmă, vânătorii și păstorii nomazi s-au așezat și au devenit sedentari, au construit sate și au devenit agricultori.

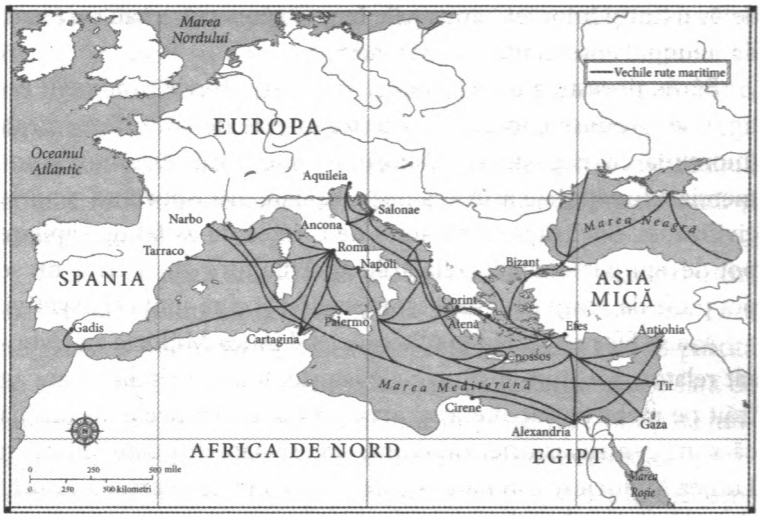

Lumea Mediteraneană (definită de rutele comerciale maritime)

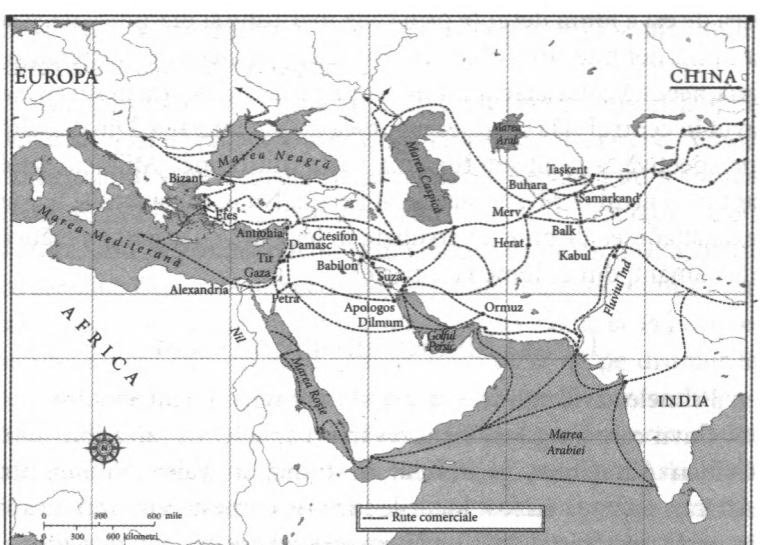

Lumea Mijlocie (definită de rutele comerciale terestre)

Poate că cel mai dinamic vas Petri al culturii umane timpurii a fost acea bucăţică de pământ dintre Tigru şi Eufrat, cunoscută sub numele de Mesopotamia, ceea ce înseamnă de fapt „între râuri". Întâmplător, fâşia îngustă de pământ delimitată de aceste două fluvii coincide aproape exact cu teritoriul actual al statului naţional modern Irak. Atunci când vorbim despre „semiluna fertilă" ca despre „leagănul civilizaţiei" vorbim despre Irak – aici a început totul.

Mesopotamia prezintă o caracteristică geografică specială, care o deosebeşte de toate celelalte teritorii ale culturilor timpurii. Cele două fluvii care o definesc străbat un ţinut de şes, câmpii locuibile care pot fi abordate din orice direcţie. Geografia nu oferă niciun fel de protecţie naturală pentru oamenii care locuiesc aici – spre deosebire de Nil, de exemplu, care este mărginit de mlaştini în partea de est, de zona nelocuibilă a Saharei în vest şi de stânci abrupte în cursul superior. Geografia a oferit Egiptului continuitate, dar a şi redus interacţiunea acestuia cu celelalte culturi, obligându-l la un fel de stază.

Dar nu acelaşi lucru s-a întâmplat în Mesopotamia. Aici, încă de foarte timpuriu, s-a instalat un model de viaţă care s-a repetat de nenumărate ori timp de peste o mie de ani, reprezentat de o luptă complexă între nomazi şi locuitorii oraşelor, care a dus la expansiunea unor imperii mari. Modelul de dezvoltare a fost următorul:

Agricultorii sedentari construiau sisteme de irigaţii care asigurau viaţa prosperă din sate şi din oraşe. În cele din urmă, un conducător mai energic, un preot bine organizat sau o alianţă de doi conducători, aducea toate aceste centre urbane sub stăpânirea unui singure puteri, constituind astfel o unitate politică mai mare – o confederaţie, un regat, un imperiu; în final, nomazii duri deveneau locuitori blânzi ai oraşelor, iubitori de lux şi de confort, exact genul de oameni pe care îi cuceriseră; iar în acest moment un alt trib nomad dur şi îndrăzneţ sosea şi îi cucerea, preluând puterea în imperiul *lor*.

Cucerire, consolidare, expansiune, degenerare, cucerire – acesta era modelul. El a fost codificat în secolul al XIV-lea de marele istoric musulman Ibn Khaldūn, pe baza observațiilor sale referitoare la lumea în care trăia. Ibn Khaldūn simțea că în acest model descoperise pulsul istoriei.

În orice moment, acest proces avea loc în mai multe locuri, un imperiu se dezvolta aici, altul se năștea acolo, ambele imperii se extindeau până când ajungeau să se ciocnească unul de altul, moment în care unul îl cucerea pe celălalt, formând un nou imperiu mai mare.

Cu 5500 de ani în urmă, aproximativ o duzină de orașe situate de-a lungul Eufratului s-au unit într-o singură formațiune, numită Sumer. Aici au fost inventate scrierea, roata, căruța, roata olarului și sistemul timpuriu al numerelor. Apoi akkadienii, oameni mai duri din amonte, au cucerit Sumerul. Conducătorul lor, Sargon, a fost primul cuceritor remarcabil al cărui nume a fost consemnat de istorie, un om feroce după toate relatările și un adevărat arhetip al celui care reușește prin forțe proprii, căci și-a început viața ca un nevoiaș necunoscut, dar a lăsat consemnări ale faptelor lui sub forma unor tăblițe de lut cu scriere cuneiformă care spuneau, în esență, următoarele: „Acesta a crescut și l-am zdrobit; acesta a crescut și l-am zdrobit".

Sargon și-a condus războinicii atât de departe spre sud, încât aceștia și-au putut spăla armele în apa mării. Acolo a spus: „Acum, orice rege care dorește să se numească egalul meu, indiferent unde aș merge, să plece!" Aceasta însemna: „Să vedem dacă mai cucerește cineva atât de mult ca mine"[1]. Imperiul lui era mai mic decât statul New Jersey.

Cu timpul, alți barbari nomazi din platourile înalte au coborât și au cucerit Akkadul, apoi au fost cuceriți de alții, iar aceștia de alții – gutieni, casiți, hurieni, amoriți, și modelul a continuat să se repete. Dacă examinăm situația mai de aproape, vom vedea noi

[1] A se vedea Georges Roux, *Ancient Iraq*, Penguin, New York, 1980, p. 148 (n. a.).

conducători care stăpânesc în esență cam aceleași teritorii, dar de fiecare dată ceva mai mult.

Amoriții au marcat un moment crucial în acest ciclu, atunci când au construit vestita cetate a Babilonului și din această capitală au guvernat primul Imperiu Babilonian. Babilonienii au cedat locul asirienilor, care au guvernat dintr-o cetate încă și mai mare și mai măreață, Ninive. Imperiul lor se întindea din Irak până în Egipt și vă puteți imagina cât de uriașă putea să pară acea suprafață într-o vreme în care cea mai rapidă modalitate de a ajunge dintr-un loc în altul era călare. Asirienii și-au dobândit în istorie o reputație foarte proastă de tirani nemiloși. Este greu de spus dacă erau mai răi decât alții de la vremea respectivă, dar au practicat o tragedie devenită notorie în timpul lui Stalin, în secolul al XX-lea: au dezrădăcinat populații întregi și le-au mutat în alte locuri, bazându-se pe faptul că oamenii care își pierd căminele și sunt siliți să trăiască printre străini, rupți de sprijinul lor familial, vor fi prea derutați și nefericiți pentru a mai putea organiza rebeliuni.

Sistemul a funcționat un timp, dar nu pentru totdeauna. Asirienii s-au prăbușit în cele din urmă în fața unuia dintre popoarele supuse de ei, caldeenii, care au reconstruit Babilonul și au câștigat un loc de cinste în istorie, datorită realizărilor intelectuale din domeniul astronomiei, medicinii și matematicii. Foloseau un sistem în bază 12 (spre deosebire de sistemul nostru actual în baza 10) și au fost pionieri în măsurarea și împărțirea timpului; datorită lor anul are douăsprezece luni, ora șaizeci de minute (de cinci ori doisprezece) și minutul are șaizeci de secunde. Erau admirabili urbaniști și arhitecți – un rege caldean este cel care a construit vestitele Grădini Suspendate din Babilon, pe care anticii le considerau una din cele șapte minuni ale lumii.

Dar și caldeenii au aplicat strategia asiriană a dezrădăcinării unor populații întregi pentru a dezbina și a stăpâni. Regele lor, Nabucodonosor a fost unul dintre primii care au distrus Ierusalimul și i-au târât pe evrei în captivitate. Și tot un rege al

caldeenilor din Babilonia, Belșațar, care, în timp ce petrecea în palatul lui într-o noapte, a văzut o mână fără trup, care scria pe perete cu litere de foc: „*Mene, mene, techel ufarsin*".

Sicofanții lui nu au reușit să înțeleagă ce însemnau aceste cuvinte, probabil și pentru că erau chiori de beți, dar și pentru că erau scrise într-o limbă străină (arameică, după cum s-a constatat). Și atunci au trimis după prizonierul Daniel, care a spus că acele cuvinte înseamnă: „Zilele tale sunt numărate; ai fost cântărit și ești prea ușor; regatul tău va fi împărțit". Cel puțin, așa spune Vechiul Testament, în Cartea lui Daniel[1].

Belșațar abia a mai avut timp să reflecteze la profeție, că aceasta s-a și împlinit. Babilonul a fost scăldat într-o adevărată baie de sânge de cei mai noi cotropitori din platourile înalte, o alianță între perși și mezi. Aceste două triburi indo-europene au pus capăt celui de-al Doilea Imperiu Babilonian și l-au înlocuit cu Imperiul Persan.

În acest moment, ciclul recurent al imperiilor din ce în ce mai mari din inima Lumii Mijlocii s-a oprit sau, cel puțin, a luat o pauză mai lungă. Unul dintre motive era și acela că, în momentul când s-au instalat aici perșii, nu mai rămăsese mare lucru de cucerit. Ambele „leagăne ale civilizației", Egiptul și Mesopotamia, intraseră în stăpânirea lor. Suzeranitatea lor se întindea spre vest până în Asia Mică, în sud până la Nil, la est prin platourile înalte din Iran și Afghanistan până la Ind. Persanii parfumați și rafinați probabil nu găseau că mai are rost să cucerească și altceva: la sud de Ind era jungla impenetrabilă, la nord de Afghanistan se întindeau stepele cu climă aspră, unde suflau vânturi puternice și triburile turcice nomade își câștigau anevoie existența cu turmele și cirezile lor – cine ar fi dorit să domnească peste așa

[1] „Iată inscripția care a fost scrisă: Mene, mene, techel ufarsin./Aceasta este tâlcuirea cuvântului mene: Dumnezeu a numărat zilele regatului tău și i-a pus capăt./Techel: l-a cântărit în cântar și l-a găsit ușor./Peres: a împărțit regatul tău și l-a dat Mezilor și Perșilor." Daniel, 5:25-28, Biblia, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2015 (n. tr.).

ceva? Aşadar, persanii s-au mulţumit să construiască un şir de fortăreţe ca să-i ţină pe barbari la distanţă, în aşa fel încât oamenii cumsecade să poată continua să trăiască în mod civilizat de partea cealaltă a gardului.

În momentul în care persanii au preluat conducerea, adică în preajma anului 550 î.Hr., zona fusese deja destul de bine consolidată; în fiecare regiune, cuceritorii anteriori organizaseră triburile locale şi oraşele în sisteme unitare, guvernate de un singur monarh din capitala regiunii, care era Elam, Ur, Ninive sau Babilon. Persanii au profitat de munca predecesorilor lor (şi de sângele vărsat de aceştia).

Dar Imperiul Persan se evidenţiază din mai multe motive. În primul rând, persanii erau anti-asirieni. Au dezvoltat o concepţie total diferită despre modul de guvernare a unui teritoriu atât de întins. În loc să dezrădăcineze populaţii întregi, le-au relocat. Le-au dat drumul evreilor din captivitate şi i-au ajutat să se ducă înapoi, în Canaan. Împăraţii persani au aplicat o strategie multiculturală: multe popoare sub acelaşi mare cort. Îşi controlau teritoriul imens permiţând diverselor popoare care îl constituiau să-şi trăiască viaţa în conformitate cu propriile tradiţii şi obiceiuri, sub autoritatea propriilor conducători, cu condiţia să-şi plătească impozitele şi să îndeplinească alte câteva cereri ale împăratului. Ulterior, musulmanii au preluat această idee, care a persistat şi în perioada otomană.

În al doilea rând, persanii au văzut în comunicare cheia unificării şi, prin aceasta, a exercitării controlului în imperiul lor. Au promulgat un set coerent de legi fiscale şi au emis o monedă unică pentru toată întinderea imperiului, moneda fiind mijlocul de comunicare în comerţ. Au construit o reţea uriaşă de drumuri şi au presărat-o cu hanuri pentru a uşura călătoriile. Au dezvoltat un sistem poştal eficient, un fel de versiune timpurie a sistemului Pony Express[1]. Lozinca „Nici zăpada, nici ploaia, nici arşiţa, nici

[1] Sistem poştal rapid înfiinţat în 1859 între coasta Atlanticului şi coasta Pacificului, care parcurgea distanţa în 10 zile (n. tr.).

întunericul nopții nu-i oprește pe acești curieri să-și îndeplinească rapid comisioanele" provine din Persia antică.

Persanii aveau și foarte mulți traducători. Nu puteai să scapi spunând: „Domnule ofițer, nu am știut că este împotriva legii, eu nu vorbesc persana". Traducătorii îi dădeau împăratului posibilitatea să răspândească descrieri ale splendorii și măreției lui în diverse limbi, astfel ca toți supușii lui să-l poată admira. Darius („cel Mare"), care a adus Imperiul Persan pe una din culmile dezvoltării sale, a pus să i se sape în stâncă povestea vieții într-un loc numit Behistun. Și a poruncit să fie scrisă în trei limbi: persană veche, elamită și babiloniană; 15 000 de semne dedicate isprăvilor și cuceririlor lui Darius, cu detalii despre rebelii care încercaseră fără succes să-l dea jos și pedepsele pe care le suferiseră, ceea ce comunica, în esență, că e mai bine să nu te legi de acest împărat, căci putea să-ți taie nasul sau chiar și mai rău.

Acea parte a inscripției despre Darius de la Behistun, care fusese scrisă în persana veche, se putea descifra pornind de la persana modernă, astfel că după ce a fost redescoperită în secolul al XIX-lea, cercetătorii au putut s-o folosească pentru a descifra celelalte două limbi, dobândind astfel acces la bibliotecile cu scriere cuneiformă din vechea Mesopotamie. Bibliotecile sunt atât de vaste, încât știm acum mai multe despre viața de zi cu zi din această zonă a lumii de acum trei mii de ani, decât despre viața zilnică din Europa Occidentală de acum 1 200 de ani.

Religia a pătruns în toată lumea persană. Nu era conceptul hinduist cu un milion de zei, nici panteonul egiptean cu ființe magice pe jumătate oameni, pe jumătate animale, nici păgânismul grec care credea că orice lucru mărunt din natură își are divinitatea sa, o divinitate care arăta ca un om și avea slăbiciunile acestuia. Nu, în universul persan, zoroastrismul deținea un loc de cinste. Zoroastru (Zarathustra) a trăit cu aproximativ 1 000 de ani înainte de Cristos, poate mai devreme, poate mai târziu, nimeni nu știe exact. Provenea din Iranul de Nord sau poate din nordul Afghanistanului, ori poate de undeva de la est de Afghanistan,

nici acest lucru nu se cunoaşte cu precizie. Zoroastru nu a pretins niciodată că este profet sau emisar al unei energii divine, cu atât mai puţin divinitate sau zeitate. Se considera filosof şi căutător. Dar adepţii lui îl considerau un om sfânt.

Zoroastru susţinea că universul este împărţit în întuneric şi lumină, între bine şi rău, între adevăr şi falsitate, între viaţă şi moarte. Universul se împărţise în aceste două tabere opuse în momentul creaţiei, cele două tabere rămăseseră mereu încleştate în luptă de atunci încoace, iar lupta lor avea să dureze până la sfârşitul vremurilor.

Zoroastru spune că în oameni există ambele principii. Oamenii aleg în mod liber dacă să meargă pe o cale sau alta. Alegând binele, oamenii promovează forţele luminii şi ale vieţii. Alegând răul, conferă putere forţelor întunericului şi ale morţii. În universul lui Zoroastru nu există predestinare. Rezultatul marii încleştări este întotdeauna îndoielnic, nu numai că fiecare fiinţă umană este liberă să facă alegeri morale, dar fiecare opţiune morală afectează rezultatul cosmic.

Zoroastru vedea drama universului întruchipată în două divinităţi – nu una, nu o mie –, ci două. Ahuramazda întruchipa principiul binelui, Ahriman principiul răului. Focul era reprezentarea iconică a lui Ahuramazda, ceea ce i-a făcut pe unii să-i caracterizeze pe zoroastrieni drept adoratori ai focului, dar ceea ce adoră ei nu este focul ca atare, ci pe Ahuramazda. Zoroastru vorbea despre viaţa de după moarte, dar susţinea că numai cei buni merg acolo nu ca răsplată pentru că fuseseră buni, ci ca o consecinţă a faptului că aleseseră această direcţie. Zoroastrienii persani respingeau statuile religioase, imaginile, icoanele, punând bazele aversiunii faţă de astfel de reprezentări în arta musulmană, care s-a afirmat puternic în islam.

Uneori, Zoroastru sau adepţii lui îl numeau pe Ahuramazda „Stăpânul Înţelept", şi vorbeau despre el ca şi când ar fi fost într-adevăr creatorul întregului univers, ca şi când el ar fi fost acela care împărţise toată creaţia în cele două aspecte opuse,

la scurt timp după momentul propriu-zis al Creației. Astfel, dualismul lui Zoroastru înclina spre monoteism, fără să ajungă vreodată acolo. În cele din urmă, pentru adepții zoroastrismului persan, existau două divinități cu putere egală care stăpâneau universul, iar ființele umane erau frânghia de care trăgeau acestea în confruntarea dintre ele.

Preotul zoroastrismului se numea *mag*, la plural *magi*: cei trei „oameni înțelepți de la răsărit" care, conform relatării creștine, au adus mirt și tămâie pruncului Isus în staul, erau preoți ai lui Zoroastru. Și cuvântul magician derivă tot de la *magi*. Ceilalți oameni credeau despre acești preoți că posedă puteri miraculoase (ceea ce pretindeau uneori ei înșiși).

În ultimele zile ale Imperiului, persanii au pătruns în lumea mediteraneană și au făcut o incursiune scurtă, dar importantă, în istoria lumii. Împăratul persan Darius a pornit spre vest ca să-i pedepsească pe greci. Spun „să-i pedepsească", nu „să-i invadeze" sau „să-i cucerească". Pentru persani, grecii erau locuitorii primitivi ai unor orășele de la marginea vestică îndepărtată a lumii civilizate, orașe care aparțineau în mod implicit persanilor, deși erau prea departe pentru a fi guvernate direct. Împăratul Darius voia ca grecii doar să-i confirme că sunt supușii lui, trimițându-i ca tribut simbolic un vas cu apă și o cutie cu pământ din solul lor. Grecii au refuzat. Darius a strâns o armată ca să se ducă să îi învețe minte pe greci și să le dea o lecție pe care nu o vor uita niciodată, dar însăși mărimea armatei lui era mai degrabă un dezavantaj, decât o calitate. Cum să conduci atât de mulți oameni la o asemenea distanță? Cum îi aprovizionezi? Darius ignorase primul principiu al strategiei militare: să nu duci niciodată un război terestru în Europa. În cele din urmă, grecii au fost aceia care le-au dat o lecție de neuitat persanilor – o lecție pe care însă au uitat-o repede, căci în generația imediat următoare, fiul nu foarte inteligent al lui Darius, Xerxes, a decis să-și răzbune tatăl, repetând și amplificând greșelile acestuia. Xerxes s-a întors și el înfrânt acasă, iar acesta a fost sfârșitul aventurii europene a Persiei.

Dar lucrurile nu s-au încheiat aici. Cam 150 de ani mai târziu, Alexandru cel Mare a pornit bătălia în sens invers. Auzim adesea spunându-se despre Alexandru cel Mare că a cucerit lumea, dar, în realitate, ceea ce a cucerit el a fost Persia, care cucerise deja „lumea".

Cu Alexandru, povestea mediteraneană a pătruns cu forţa în povestea Lumii Mijlocii. Alexandru visa să le facă să fuzioneze una cu alta, unind Asia cu Europa. Intenţiona să-şi fixeze capitala în Babilon. A tăiat adânc şi a lăsat un semn trainic. Apare în multe mituri şi poveşti persane, care îl prezintă supradimensionat, înzestrat cu calităţi eroice, deşi nu toate neapărat pozitive (dar nici toate negative). O parte a oraşelor din lumea musulmană au fost denumite după el. Alexandria este exemplul cel mai cunoscut, un exemplu mai puţin cunoscut este Kandahar – vestit acum pentru că talibanii îl consideră capitala lor. Kandahar s-a numit iniţial „Iskandar", aceasta fiind pronunţia numelui Alexandru în est, dar „Is" iniţial a căzut şi „Kandar" a devenit apoi „Kandahar".

Dar rana adâncă produsă de Alexandru s-a închis, pielea a crescut pe deasupra şi impactul celor unsprezece ani ai lui de stăpânire în Asia s-a estompat. Într-o noapte, a murit pe neaşteptate în Babilon – poate de gripă, de malarie, de prea multă băutură, de otravă, nimeni nu ştie exact. Avea generali staţionaţi în diverse părţi ale teritoriului pe care îl cucerise, iar în momentul când a murit, cei mai puternici au pus mâna pe terenul pe care se întâmpla să-l guverneze la momentul respectiv, modelând regatele elene care au durat apoi câteva sute de ani. De exemplu, în regatul Bactria (astăzi Afghanistanul de Nord) artiştii au executat sculpturi cu aspect grecesc; mai târziu, influenţele budiste s-au răspândit în nordul Indiei, cele două stiluri de artă s-au amestecat şi au dat naştere artei greco-budiste.

În cele din urmă, însă, aceste regate au slăbit, influenţa greacă a dispărut, limba greacă a încetat să mai fie folosită, substratul persan a ieşit din nou la suprafaţă. Şi un alt imperiu a venit să ocupe aproximativ acelaşi teritoriu al vechii Persii (deşi nu chiar

atât de mult). Noii conducători şi-au spus parţi şi erau războinici redutabili. Parţii i-au învins pe romani şi au oprit expansiunea acestora spre est. Armatele lor au fost primele care au avut catafracţi – luptători în armură completă călare pe cai îmbrăcaţi la fel, în armură, foarte asemănători cu cei pe care îi asociem cu cavalerii Europei medievale. Aceşti cavaleri parţi erau ca nişte fortăreţe mobile. Dar fortăreţele mobile sunt greoaie şi parţii aveau şi un alt corp de cavalerie, cu oameni îmbrăcaţi uşor, călare pe cai fără protecţie. Ca tactică de luptă, cavaleria uşoară se prefăcea uneori că este învinsă; când era lupta mai încinsă, se întorceau dintr-odată cu spatele şi o luau la fugă înapoi. Armata cu care lupta rupea rândurile şi îi urmărea, stricând ordinea, în timp ce striga:

— După ei, băieţi! Au luat-o la goană, haideţi să-i dăm gata!

Atunci parţii se întorceau şi trăgeau în rândurile dezorganizate ale inamicului, anihilându-l în câteva momente. Ulterior, aceasta s-a numit „lovitura parţă", iar în limba engleză „*parting shot*" (lovitură de graţie) pare să fie o deformare a expresiei iniţiale „*Parthian shot*"[1].

Iniţial, parţii erau păstori şi vânători nomazi din zonele muntoase ale Persiei de nord-est, dar în momentul în care au ocupat locul vechiului Imperiu Persan au devenit persani, pentru scopuri practice. (Numele lor – *parţi*, este probabil o deformare a denumirii „persan".) Acest imperiu a durat câteva secole fără a lăsa prea multe urme, deoarece nu a manifestat decât foarte puţin interes pentru cultură şi artă, iar castelele mobile se reciclau pentru recuperarea materialelor în momentul în care luptătorii pe care îi adăposteau mureau.

Atât timp cât a durat, Imperiul Part a protejat şi a promovat comerţul, iar caravanele se deplasau liber în interiorul graniţelor sale. Capitala parţilor era cunoscută grecilor drept Hecatompylos – „cea cu o sută de porţi", deoarece spre ea

[1] Folosită de exemplu şi de Conan Doyle în romanul *A Study in Scarlet* (1886) (n. a.).

convergeau foarte multe drumuri. În bazarele din oraşele parte se puteau auzi probabil bârfe din toate cele patru colţuri ale imperiului şi din societăţile cu care se învecina: din regatele greco-budiste de la est, din ţara Indului de la sud de acestea, de la chinezi aflaţi ceva mai departe spre est, de la regatele greceşti (seleucide) din vest, de la armenii din nord... Parţii aveau puţine relaţii sociale cu romanii, dacă nu punem la socoteală luptele. Sângele civilizaţiei care i-a făcut pe parţi persani nu trecea peste acea graniţă, aşadar, din nou, lumea Mediteraneană şi Lumea Mijlocie au pornit pe căi divergente.

Cam pe timpul când şi-au început parţii ascensiunea, a fost unificată şi China pentru prima dată. De fapt, anii de glorie ai celei mai importante dinastii chineze, Han, coincid aproape exact cu perioada dominaţiei parţilor. În Occident, romanii şi-au început marea expansiune în preajma începutului erei parte. Atunci când Roma bătea Cartagina pentru prima dată, parţii ocupau Babilonia. Când Iuliu Cezar cucerea Galia, puterea parţă ajunsese la apogeu în Lumea Mijlocie. În anul 53 î.H., parţii i-au zdrobit pe romani într-o luptă, luând prizonieri 34 000 legionari şi ucigându-l pe Crassus care, alături de Cezar şi de Pompei, se aflase la conducerea Romei. Treizeci de ani mai târziu parţii l-au supus unei înfrângeri umilitoare pe Marc Antoniu şi au stabilit graniţa dintre cele două imperii pe fluviul Eufrat. Parţii continuau să se extindă spre est, când se năştea Cristos. Răspândirea creştinismului a trecut neobservată de parţi, care erau adepţii zoroastrismului într-o manieră moderată. Când misionarii creştini au început să înainteze spre est, parţii le-au permis să vină; nu le păsa prea mult de religie, indiferent de ce fel ar fi fost ea.

Parţii operau întotdeauna conform unui sistem feudal, puterea fiind distribuită prin multe pături de seniori. Cu timpul, puterea imperială s-a diluat în acest feudalism tot mai fragmentat. În secolul al III-lea al erei creştine, un rebel provincial l-a răsturnat pe ultimul part şi a întemeiat dinastia sasanidă; aceasta s-a extins rapid şi a ocupat cam acelaşi teritoriu ca parţii, ba chiar ceva

mai mult. Sasanizii nu au schimbat direcția evoluției culturale, dar au organizat imperiul mai eficient și au șters și ultimele urme ale influenței elene, desăvârșind restaurarea texturii persane. Au construit sculpturi monumentale, clădiri enorme, cetăți impunătoare. Zoroastrismul a renăscut cu vigoare – foc și cenușă, lumină solară și întuneric, Ahuramazda și Ahriman: aceasta era religia de stat. Călugării misionari mișunau la vest de Afghanistan, propovăduind budismul, dar semințele plantate de ei nu puteau germina în solul Persiei zoroastriene, așa că s-au îndreptat spre est, motiv pentru care budismul s-a răspândit în China, dar nu și în Europa. Nenumărate povești și legende mai târzii revin la această perioadă sasanidă. Cel mai mare rege sasanid, Chosroes Anushervan, a rămas în memoria vorbitorilor de persană drept arhetipul „regelui drept", contaminat probabil și de Kay Chosroes, al treilea rege al primei dinastii mitologice iraniene, un fel de figură a regelui Arthur care guverna un Camelot persan și era servit de războinici nobili[1].

Între timp, Imperiul Roman se dezmembra. În 293, împăratul Dioclețian a împărțit imperiul în patru părți în scopuri administrative: crescuse prea mult și era prea dificil să se conducă totul dintr-un singur punct central. Dar reforma lui Dioclețian a avut drept rezultat ruperea imperiului în două. Toată bogăția era acum în est, astfel că partea vestică a Imperiului Roman s-a prăbușit. Pe măsură ce triburile nomade au pătruns în imperiu, serviciile guvernamentale s-au deteriorat, legea și ordinea au fost încălcate, comerțul a decăzut. Școlile s-au desființat, europenii occidentali au încetat să mai citească și să mai scrie așa de mult, Europa s-a cufundat în așa-numita Epocă a Întunericului. Orașele romane din locuri precum Germania, Franța și Britania au căzut în ruină, societățile s-au simplificat în iobagi, războinici și preoți. Singura instituție care asigura legătura între diversele comunități locale a fost

[1] Poetul persan Firdousi din secolul al XI-lea s-a inspirat din acest corp vast de legende persane atunci când a compus *Șah-Namé (Cartea Regilor)*, un poem epic în care Kay Chosroes cel Drept este amplu reprezentat (n. a.).

creștinismul, ancorat în persoana episcopului de Roma, cunoscut curând sub numele de papă.

Partea de răsărit a Imperiului Roman, cu capitala la Constantinopol, a continuat să existe. Localnicii continuau să numească această entitate Roma, dar istoricii de mai târziu au considerat-o ceva nou, astfel că i s-a dat retrospectiv numele de Imperiu Bizantin.

Creștinismul ortodox și-a avut centrul aici. Spre deosebire de creștinismul occidental, această biserică nu a avut un personaj precum papa. Fiecare oraș cu o populație creștină considerabilă își avea propriul episcop – „mitropolit". Toți mitropoliții se presupunea că sunt egali, deși episcopul cel mai important de la Constantinopol era „mai egal" decât toți. Dar deasupra tuturor se afla împăratul. Învățătura occidentală, tehnologia, activitatea intelectuală s-au concentrat în Bizanț. Aici, scriitorii și artiștii au continuat să publice cărți, să picteze și elaboreze alte lucrări, dar în momentul în care a devenit Imperiul Bizantin, Roma de Răsărit a ieșit mai mult sau mai puțin din istoria Occidentului.

Mulți vor contesta această afirmație – Imperiul Bizantin a fost creștin, la urma urmelor. Supușii lui vorbeau grecește, filosofii lui... ei bine, să nu vorbim așa de mult despre filosofi. Aproape orice occidental cultivat a auzit de Socrate, Platon, Aristotel, ca să nu mai vorbim de Sofocle, Virgil, Tacit, Pericle, Alexandru Macedon, Iuliu Cezar, August și mulți alții; dar în afară de profesorii universitari specializați în istoria Bizanțului, puțini sunt aceia care pot numi trei filosofi bizantini, doi poeți bizantini sau un alt împărat bizantin după Iustinian. Imperiul Bizantin a durat aproape o mie de ani, dar puțini sunt cei care pot numi cinci evenimente care au avut loc în imperiu în toată această perioadă.

În comparație cu Roma antică, Imperiul Bizantin nu a exercitat foarte multă influență, dar în regiunea lui a fost o superputere, în mare parte pentru că nu avea concurență și pentru că orașul care îi servea drept capitală, Constantinopol, era înconjurat de ziduri și era probabil cea mai inaccesibilă fortăreață din istoria lumii. La

mijlocul secolului al VI-lea, bizantinii stăpâneau cea mai mare parte din Asia Mică și o parte din ceea ce numim astăzi Europa de Răsărit. Stăpânirea lor se oprea în fața Persiei Sasanide, cealaltă superputere a regiunii. Sasanizii stăpâneau un teritoriu care se întindea spre est până la poalele Munților Himalaya. Între cele două imperii se afla o fâșie de teritoriu disputat, ținuturile de pe țărmul Mediteranei, unde cele două istorii ale lumii se suprapun și unde disputele au fost endemice. Spre sud, în umbra marilor imperii, se afla Peninsula Arabă, locuită de numeroase triburi autonome. Aceasta era configurația politică a Lumii Mijlocii înainte de nașterea islamului.

Capitolul 2

Hegira

Anul zero
622 d.Hr.

La sfârşitul secolului al VI-lea al erei creştine, de-a lungul coastelor arabe erau mai multe oraşe înfloritoare care practicau comerţul. Arabii primeau mărfuri – mirodenii, stofe, mătăsuri şi altele – în porturile de la Marea Roşie şi le transportau cu ajutorul caravanelor de cămile prin deşert, în Siria şi în Palestina. Mergeau spre nord, spre sud, spre est şi spre vest; astfel au intrat în contact cu lumea creştină şi cu ideile acesteia, dar şi cu zoroastrismul şi ideile lui. Printre arabi trăiau mai multe triburi de evrei. Veniseră aici după ce romanii îi alungaseră din Palestina. Atât arabii, cât şi evreii erau triburi semitice şi se considerau descendenţi ai lui Avraam (şi, prin acesta, ai lui Adam). Arabii se considerau descendenţi ai lui Avraam prin fiul acestuia, Ismael, cu cea de-a doua soţie, Agar. Povestirile asociate de regulă cu *Vechiul Testament* – Adam şi Eva, Cain şi Abel, Noe şi arca sa, Iosif în Egipt, Moise şi faraonul şi toate celelalte făceau parte şi din tradiţia arabă. Deşi majoritatea arabilor erau păgâni politeişti în acel moment, iar evreii erau monoteişti hotărâţi, cele două grupuri erau mai mult sau mai puţin similare în ceea ce priveşte cultura şi stilul de viaţă; evreii din această zonă vorbeau araba, iar structura lor tribală semăna foarte mult cu cea a arabilor. Unii arabi erau beduini nomazi care trăiau în deşert, dar alţii

erau sedentari și locuiau în orașe. Mahomed, profetul islamului, se născuse și crescuse într-un oraș foarte cosmopolit, Mecca, în apropiere de coasta Mării Roșii.

Locuitorii orașului Mecca erau negustori și călători, dar ocupația lor cea mai prestigioasă era religia. Mecca avea temple închinate unui număr de cel puțin o sută de divinități, cu nume precum Hubal, Manat, Allat, al-Uzza, Fals. Pelerinii veneau din toate părțile să viziteze templele, să efectueze ritualurile și să facă și puțin comerț în același timp, astfel că Mecca avea o industrie a turismului foarte bine dezvoltată, dispunând de numeroase hanuri, taverne, magazine și servicii de catering pentru pelerini.

Mahomed s-a născut în preajma anului 570. Data exactă nu se cunoaște, deoarece nimeni nu acorda prea multă atenție acestui fapt pe atunci. Tatăl lui era un om sărman, care a murit când Mahomed era încă în pântecul mamei sale, astfel că aceasta a rămas săracă lipită pământului. Când Mahomed a împlinit șase ani, a murit și mama lui. Deși era membru al celui mai puternic trib din Mecca, coraișiții, Mahomed nu a beneficiat de statutul acestuia, deoarece făcea parte din cel mai sărac clan al tribului, Banu („clan" sau „casă") Hashim. Am putea crede că băiatul a crescut cu resentimente puternice din cauza statutului de orfan. Dar nu a fost abandonat, căci a fost luat să fie crescut de rudele lui. A trăit împreună cu bunicul lui până când bătrânul a murit și apoi a fost luat de unchiul lui, Abu Talib, care l-a crescut ca pe propriul fiu. Cu toate acestea, era un nimeni în cadrul acestei culturi și, în afara casei unchiului său, probabil că a simțit gustul disprețului și al lipsei de respect, care marcau destinul unui orfan. Copilăria i-a insuflat o preocupare permanentă pentru suferințele văduvelor și orfanilor.

Când avea douăzeci și cinci de ani, o văduvă bogată, pe nume Khadija, l-a angajat ca să aibă grijă de caravanele ei și să-i conducă afacerile. Societatea arabă nu era prea blândă, în general cu femeile, dar Khadija moștenise bogăția soțului și faptul că o păstrase în posesia ei sugerează că avea o personalitate puternică și

charismatică. Respectul și afecțiunea reciprocă dintre Mahomed și Khadija a dus la căsătoria celor doi, un parteneriat cald, care a durat până la moartea Khadijei, survenită douăzeci și cinci de ani mai târziu. Și deși Arabia era o societate poligamă în care a avea o singură soție putea fi ceva neobișnuit, Mahomed nu s-a mai însurat cu altă femeie atât timp cât a trăit Khadija.

Așadar, devenit adult, orfanul de altădată și-a construit o viață personală încununată de succes în afaceri. A dobândit reputația unei persoane cu calități diplomatice și părțile aflate în dispută recurgeau adesea la el ca arbitru. Cu toate acestea, Mahomed se apropia de patruzeci de ani și a început să sufere de ceea ce am numi acum criza vârstei mijlocii. A început să fie tulburat de problema sensului vieții. Privea în jurul lui și vedea o societate înfloritoare, dar în mijlocul acestei prosperități vedea văduve care trăiau din cerșit și orfani scurmând în gunoaie ca să aibă ce mânca. Cum era posibil așa ceva?

Și-a făcut obiceiul de a se retrage periodic într-o peșteră din munți pentru a medita. Acolo a avut într-o zi o experiență fundamentală, a cărei natură rămâne un mister, deoarece au rămas mai multe relatări diferite, reflectând probabil mai multe descrieri făcute chiar de Mahomed. Tradiția a stabilit să denumească această experiență vizita Arhanghelului Gavriil. Într-una din relatări, Mahomed vorbește despre o „pânză de mătase în care era un fel de scriere" care i-a fost adusă în timp ce dormea[1]. În general, însă, este vorba de o interacțiune orală și personală, care a început atunci când Mahomed, care medita în întunericul desăvârșit al peșterii, a simțit o prezență copleșitoare și înfricoșătoare: mai era încă cineva în peșteră cu el. Dintr-odată s-a simțit apucat atât de violent din spate că nu a mai putut respira. Apoi s-a auzit o voce, nu atât de mult s-a auzit cât a simțit-o prin toată ființa lui, care îi comanda:

[1] Dintr-un pasaj de Tabari, extras din *The Inner Journey: Views from the Islamic Tradition*, editor William Chittick, Morning Light Press, Sandpoint, Idaho, 2007, p. XI (n. a.).

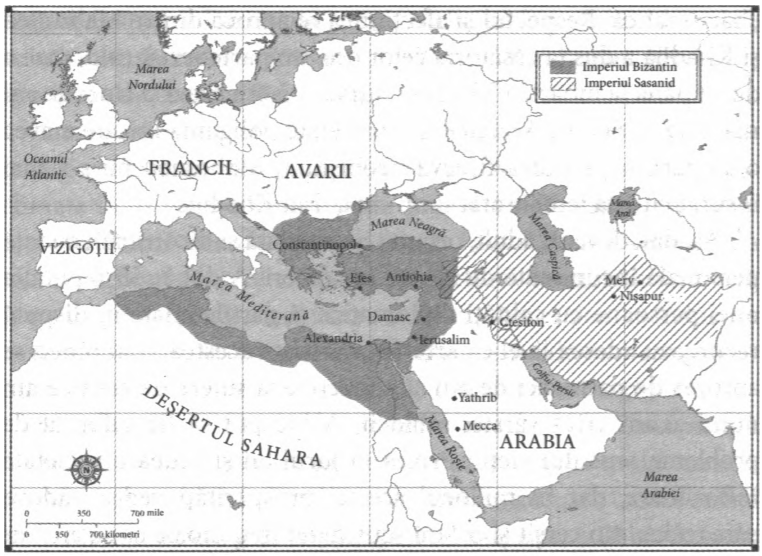

În ajunul islamului: Imperiile Bizantin și Sasanid

— Recită!

Cu greu a reușit să șoptească Mahomed că nu poate recita.

Porunca a răsunat din nou:

— Recită!

Mahomed a protestat din nou că nu poate să recite, că nu știe *ce* să recite, dar îngerul – vocea – impulsul – a tunat din nou:

— Recită!

Și atunci Mahomed a simțit cuvinte de o măreție uriașă care se formau în inima lui și a început să recite:

Recită în numele Stăpânului tău Care a creat
Care a creat oamenii dintr-o picătură de sânge.
Recită!
Căci Stăpânul tău este cel mai Darnic.
Cel care i-a învățat pe oameni să mânuie calamul[1],
și a învățat omul ceea ce nu știa.

[1] „kalam/qalam" – instrument specific pentru caligrafia arabă, un bețigaș din trestie, al cărui vârf se înmoaie în cerneală, tuș sau vopsea și se trasează litere cu el (n. red.).

Mahomed a coborât de pe munte bolnav de spaimă, crezând că a fost posedat de un djinn, un spirit malefic. Afară a simțit o prezență care umplea lumea până la orizont. După unele relatări, a văzut o lumină cu ceva ca o formă umană în ea, care era încă și mai cumplită și mai înfricoșătoare. Ajuns acasă, i-a povestit Khadijei ce se întâmplase, iar ea l-a asigurat că este perfect sănătos, că vizitatorul lui fusese într-adevăr un înger și că fusese chemat în serviciul lui Dumnezeu.

— Eu cred în tine, a spus ea și a devenit astfel prima musulmană.

La început, Mahomed le-a predicat numai prietenilor săi intimi și rudelor apropiate. Un timp nu a mai avut alte revelații și aceasta l-a deprimat; avea sentimentul că dăduse greș. Dar apoi a început din nou să aibă revelații. Treptat, a împărtășit și altora mesajele, până când a ajuns să spună tuturor celor din Mecca:

— Există un singur Dumnezeu. Supuneți-vă voinței lui sau veți fi condamnați să ajungeți în infern.

Și explica ce înseamnă să te supui voinței lui Dumnezeu: să renunți la destrăbălare, beție, cruzime și la tiranie; să ai grijă de cei slabi și bolnavi; să-i ajuți pe săraci; să te sacrifici de dragul dreptății; și să-l slujești pe Dumnezeu, binele cel mai mare.

Printre numeroasele temple din Mecca era unul în formă de cub cu o piatră de temelie foarte respectată, o piatră neagră, lustruită, care căzuse cu mult timp în urmă din cer – probabil un meteorit. Acest templu se numea Kaaba, iar poveștile tribale spuneau că fusese construit chiar de Avraam cu ajutorul fiului său, Ismael. Mahomed se considera descendent al lui Avraam și știa totul despre monoteismul neabătut al lui Avraam. Mahomed nu credea că predică ceva nou; credea că reînnoiește ceea ce spusese Avraam (și nenumărați alți profeți), așa că s-a concentrat asupra templului Kaaba. Acesta, a spus el, trebuie să fie singurul locaș de cult din Mecca: templul lui Allah.

Al este articolul hotărât în arabă, *lah* o formă elidată a cuvântului *ilaah*, care înseamnă „dumnezeu". Așadar, *Allah* înseamnă

„Dumnezeul". Aceasta este esența islamului: Mahomed nu vorbea despre „acest (dumne)zeu" versus „acel (dumne)zeu". Nu spunea „Credeți într-un (dumne)zeu numit Lah pentru că El este cel mai mare și mai puternic (dumne)zeu", nici măcar că Lah era „singurul (dumne)zeu adevărat" și toți ceilalți erau falși. Putem avea o concepție ca aceasta, continuând să ne gândim la Dumnezeu ca la o ființă deosebită cu puteri supranaturale, poate o creatură ca Zeus, înzestrată cu nemurire, care putea ridica o sută de cămile într-o singură mână și nu avea pereche în lume. Și aceasta ar fi fost tot o credință într-un singur zeu. Mahomed propunea ceva total diferit și mai măreț. Susținea că există un singur Dumnezeu mult prea atotcuprinzător și universal pentru a fi asociat cu o imagine anume, cu atribute particulare, cu noțiuni finite sau limite. Există numai Dumnezeu și tot restul este creația lui Dumnezeu. Acesta era mesajul pe care îl transmitea oricui era dispus să-l asculte.

Liderii afacerilor din Mecca au început să se simtă amenințați de Mahomed, deoarece câștigau bani frumoși din turismul religios. Dacă această idee cu un singur dumnezeu prindea rădăcini, se temeau că pelerinii vor înceta să mai vină la templele tuturor celorlalți zei din Mecca și ei vor fi ruinați. (Astăzi, ironia face ca în fiecare an peste un milion de oameni să meargă la Mecca pentru a efectua pelerinajul la Kaaba, aceasta fiind cea mai mare adunare din lume!)

În plus, Mecca avea câștiguri însemnate din cârciumi, case de jocuri, prostituție și alte asemenea atracții, iar șefii tribali nu puteau tolera un om care predica împotriva acestor divertismente care le aduceau bogăția, chiar dacă Mahomed nu avea decât o mână de adepți, majoritatea oameni sărmani, fără nicio putere sau chiar sclavi. Ei bine, în primul rând, nu chiar *toți* adepții lui erau săraci și sclavi; printre aceștia erau și negustori respectați precum Abu Bakr și Otman, cărora li s-a alăturat curând și uriașul cu o statură impresionantă Omar, care începuse prin a fi unul dintre cei mai înverșunați dușmani ai lui Mahomed. Trendul părea îngrijorător.

Timp de aproape 12 ani, unchiul lui, Abu Talib, l-a apărat împotriva tuturor criticilor. După cum susţin cei mai mulţi musulmani, Abu Talib nu s-a convertit niciodată el însuşi la islam, dar a luat partea nepotului său din loialitate şi din afecţiune, iar cuvântul lui avea greutate. Şi Khadija şi-a susţinut soţul fără şovăire, ceea ce l-a încurajat în mod deosebit. Apoi, pe parcursul unui singur an devastator, amândouă aceste persoane importante din viaţa lui Mahomed au murit, lăsându-l pe mesagerul Domnului expus în faţa duşmanilor săi. În acel an, şapte seniori ai tribului coraişiţilor au decis să-l ucidă pe Mahomed în somn, scăpând astfel de această pacoste înainte să poată aduce prejudicii serioase afacerilor economice. În fruntea complotului se afla unul dintre numeroşii unchi ai lui Mahomed. De fapt, toţi cei şapte complotişti erau înrudiţi cu Mahomed, dar aceasta nu le-a slăbit hotărârea.

Din fericire, Mahomed a aflat despre complot şi a reuşit să scape nevătămat cu ajutorul celor doi tovarăşi apropiaţi ai săi. Unul dintre ei era vărul lui, Ali, acum un tânăr voinic, care avea să se căsătorească curând cu fiica lui Mahomed, Fatima, şi să devină ginerele Mesagerului. Altul era cel mai bun prieten al lui, Abu Bakr, primul adept al lui Mahomed din afara familiei sale şi a cercului intim, sfătuitor apropiat şi curând socrul lui.

Profetul era deja în contact cu delegaţi din Yathrib, un alt oraş din apropierea litoralului Mării Roşii, aflat cam la 400 km nord de Mecca. Acesta era un oraş mai mult agricol decât comercial şi sfâşiat de conflicte, deoarece locuitorii lui aparţineau mai multor triburi rivale. Oamenii din Yathrib doreau să vină un om din afară cu vederi largi şi să negocieze disputele dintre triburi; sperau că, dacă cedau autoritatea judiciară unui astfel de om, vor reuşi să aibă pace. Mahomed avea reputaţia de arbitru inteligent şi drept, rol pe care îl jucase în mai multe dispute cruciale, aşa că cei din Yathrib s-au gândit că acesta ar putea fi omul cel mai potrivit. Câţiva dintre ei s-au dus la Mecca să-l cunoască pe Mahomed şi au constatat că are o charismă covârşitoare. S-au convertit la islam

și l-au invitat pe Mahomed să se mute la Yathrib ca arbitru și să-i ajute să pună capăt tuturor certurilor. Profetul a acceptat.

Asasinarea lui Mahomed era plănuită pentru o noapte din septembrie 622. În acea noapte, Mahomed și Abu Bakr s-au strecurat afară și au plecat în deșert. Ali s-a târât în patul lui Mahomed ca să lase impresia că este încă acolo. Când asasinii au năvălit înăuntru, au fost furioși găsindu-l numai pe Ali, dar l-au cruțat pe tânăr și au trimis o poteră afară să-l caute pe Profet. Mahomed și Abu Bakr ajunseseră numai până la o peșteră din apropiere de Mecca, dar legenda spune că un păianjen și-a țesut pânza peste gura peșterii, după ce intraseră ei. Când urmăritorii au ajuns și au văzut pânza de păianjen, au presupus că nu poate fi nimeni înăuntru, așa că au trecut mai departe. Mahomed și Abu Bakr au ajuns cu bine la Yathrib, unde între timp se mutaseră și unii dintre adepții lui Mahomed, iar restul au venit și ei curând. Cei mai mulți dintre acești emigranți din Mecca au fost nevoiți să-și părăsească bunurile și casele, s-au rupt de membrii familiilor și ai triburilor care nu se convertiseră la islam. Dar cel puțin veneau într-un loc în care știau că vor fi în siguranță și unde liderul lor, Mahomed, fusese invitat să guverneze drept cea mai înaltă autoritate a orașului, în calitate de arbitru între șefii triburilor rivale.

Credincios promisiunii făcute, Mahomed a discutat cu fracțiunile din oraș și a încheiat o convenție (numită mai târziu Pactul de la Medina). Această convenție a transformat orașul într-o confederație, garantând fiecărui trib dreptul de a-și practica propria religie și propriile obiceiuri, impunând tuturor cetățenilor reguli destinate să mențină pacea generală, stabilind un proces legal prin care triburile își rezolvau numai treburile interne și îi cedau lui Mahomed jurisdicția disputelor inter-tribale. Clauza cea mai importantă era că toți semnatarii, musulmani sau ne-musulmani, se angajau să se alăture celorlalți pentru a apăra Medina împotriva atacurilor din afară. Deși acest document a fost numit ulterior prima constituție scrisă, era mai mult un tratat multipartit.

Mahomed a numit și un musulman din Yathrib pentru a fi mentor și a ajuta fiecare familie musulmană care venea de la Mecca. Gazda trebuia să-l întâmpine pe noul venit și familia acestuia, să-i ajute să se instaleze și să înceapă o viață nouă. Din acest moment, musulmanii din Yathrib au fost numiți Ansar: „ajutătorii".

S-a schimbat și numele orașului. Yathrib a devenit Medina, care înseamnă pur și simplu „orașul", prescurtare de la „orașul profetului". Emigrarea musulmanilor de la Mecca la Medina este cunoscută sub numele de Hegira. Doisprezece ani mai târziu, când musulmanii și-au creat propriul calendar, l-au început de la acest eveniment, deoarece aveau sentimentul că marca un moment crucial în istoria lor, un punct de cotitură, momentul care împărțea totul în timpul a ceea ce fusese înainte de Hegira (î.H.) și după Hegira (d.H.).

Unele religii iau ca punct de pornire al originii lor ziua nașterii întemeietorului lor; altele, ziua morții acestuia; iar altele momentul în care profetul lor a primit iluminarea sau a avut contactul crucial cu Dumnezeu. În budism, de exemplu, religia începe cu momentul iluminării lui Siddhartha Gautama sub copacul bodhi. Creștinismul atribuie o semnificație religioasă fundamentală morții și învierii lui Cristos (la fel ca și nașterii lui). Islamul acordă puțină atenție nașterii lui Mahomed, crescut ca musulman și neștiind când s-a născut, pentru că în Afghanistan nu se întâmplă nimic deosebit în acea zi. Unele țări, de pildă Egiptul, sărbătoresc ceva mai festiv această zi, cu toate acestea nu există nimic asemănător cu Crăciunul în lumea islamului.

Revelația din peșteră este sărbătorită ca noaptea cea mai sfântă în ritualurile islamului: este Noaptea Puterii, Lailut al-Qadr, care cade aproximativ în a 27-a zi a Ramadanului, luna postului. Dar în calendarul musulman al istoriei, acest eveniment s-a petrecut cu zece ani înainte de adevăratul moment crucial, Hegira.

Ce face ca mutarea dintr-un oraș în altul să fie un eveniment atât de important? Hegira are un loc de cinste printre celelalte

evenimente din istoria musulmană, deoarece marchează naşterea comunităţii musulmane, Umma, aşa cum este ea cunoscută în islam. Înainte de Hegira, Mahomed era un predicator cu adepţi individuali. După Hegira a devenit liderul unei comunităţi care aştepta de la el legislaţie, conducere politică, îndrumare socială. Cuvântul *hijra* înseamnă „tăierea legăturilor". Oamenii care se alăturau comunităţii din Medina renunţau la legăturile tribale şi acceptau acest nou grup ca afiliere a lor transcendentă şi, întrucât această comunitate însemna construirea unei alternative în locul Meccăi din copilăria lui Mahomed, era vorba de un proiect fundamental de devoţiune.

Proiectul social, care a devenit cât se poate de vizibil la Medina după Hegira, este elementul de bază al islamului. Fără îndoială, islamul este o religie, dar chiar de la bun început (dacă începutul este considerat Hegira) a fost şi o *entitate politică*. Da, islamul prescrie o modalitate de a fi bun şi da, fiecare musulman credincios speră să ajungă în rai, dacă merge pe această cale, dar în loc să se concentreze pe salvarea individuală izolată, islamul prezintă un plan de alcătuire a unei comunităţi drepte. Indivizii îşi câştigă locul lor din cer prin participarea ca membri ai acestei comunităţi şi prin angajarea în proiectul social islamic, ceea ce înseamnă să construim o lume în care orfanii să nu se simtă părăsiţi şi în care văduvele să nu rămână niciodată fără casă, flămânde sau speriate.

Din momentul în care Mahomed a devenit lider al Medinei, oamenii au venit la el ca să primească îndrumări şi să fie judecaţi în legătură cu tot felul de probleme de viaţă, mai mari sau mai mici: cum să-şi disciplineze copiii... cum să se spele pe mâini... ce să considere corect într-un contract... ce ar trebui să facă unui hoţ... iar lista continuă. Probleme care în multe comunităţi sunt rezolvate de grupuri întregi de specialişti, precum judecători, legiuitori, lideri politici, medici, profesori, generali şi alţii, erau rezolvate aici de Profet.

Fragmentele din Coran recitate la Mecca constau în versuri de felul următor:

Când pământul este zguduit de un cutremur puternic
și pământul își ridică în sus povara
iar Omul spune „Ce îl doare?"
în acea zi va spune valurilor sale
că este ceea ce i-a insuflat Stăpânul.

În acea zi oamenii vor ieși împrăștiindu-se să-i vadă lucrările
și cel ce a făcut o fărâmă de bine îl va vedea
și cel ce a făcut o fărâmă de rău îl va vedea.

Dacă examinăm toate versetele revelate la Medina, vom găsi în mare parte un limbaj pătimaș, liric, invocator, dar vom găsi și pasaje de felul acesta:

Dumnezeu îți poruncește pentru copiii tăi:
bărbaților pe măsura porției
a două femei și dacă sunt femei
mai mult de două, atunci pentru ele două treimi
din ceea ce lasă, dar dacă este doar una
atunci ei jumătate; și părinților lui
fiecăruia una din două șesimi
din ceea ce lasă el, dacă are copii,
dar dacă nu are copii și moștenitorii lui
sunt părinții lui, o treime mamei sale sau, dacă are frați, mamei sale
o șesime, după toată moștenirea
pe care o poate lăsa sau orice datorie.
Părinții și fiii tăi – nu poți să știi
care din ei este mai aproape ca profit
de tine. Așa împarte Dumnezeu; cu siguranță Dumnezeu este
Atotcunoscător, Atotînțelept.

Aceasta este legislație și așa s-a răspândit islamismul după ce a prins rădăcini în Medina.

După Hegira, nativii arabi din Medina s-au convertit treptat la islam, dar cele trei triburi evreiești s-au opus cu înverșunare islamizării și, cu timpul, au apărut fricțiuni serioase între ele și musulmani. Și unii dintre arabii iritați de faima crescândă a lui Mahomed nutreau sentimente de profund resentiment față de acesta.

Între timp, tribul coraișiților nu renunțase la intenția de a-l asasina pe Mahomed, deși acesta se afla acum la 400 de km depărtare. Nu numai că puseseră un premiu impresionant de 100 de cămile pe capul lui Mahomed, dar și-au pus în gând să-i nimicească întreaga comunitate. Pentru a finanța atacul împotriva Medinei, cei mai bogați negustori din Mecca și-au intensificat expedițiile comerciale. Mahomed a ripostat așezându-se în fruntea musulmanilor pe care i-a condus în raiduri împotriva caravanelor de la Mecca (ceea ce a contribuit la rezolvarea altei probleme cu care se confruntau emigranții din Mecca: cum să-și asigure existența acum, când își pierduseră toate averile și afacerile).

După un an în care au întreprins astfel de raiduri, Mecca a decis să ridice miza. O mie de oameni au pus mâna pe arme și au pornit la luptă să-i nimicească pe rebeli. Musulmanii i-au întâmpinat cu o forță care număra 300 de oameni într-un loc numit Badr și atacatorii au suferit o înfrângere dureroasă. Coranul menționează lupta de la Badr ca o dovadă a puterii lui Allah de a decide deznodământul oricărei bătălii, indiferent care ar fi șansele inițiale ale părților.

Înainte de Badr, o parte din triburile de beduini fuseseră angajate de negustorii din Mecca în calitate de gărzi personale. După Badr, aceste triburi au început să schimbe tabăra. Solidaritatea crescândă a comunității musulmane din Medina a început să alarmeze triburile evreiești. Unul din cele trei a renunțat la Pactul de la Medina și a încercat să instige la revoltă împotriva lui Mahomed și să îndemne oamenii să revină la status quo-ul preislamic, dar răzmerița a eșuat și tribul a fost expulzat din Medina.

Acum tribul coraișiților chiar avea motive de îngrijorare. În loc să-l elimine pe Mahomed, parcă își săpaseră singuri groapa. În anul 3 d.H. au decis să-i înfrângă pe musulmani cât timp mai aveau superioritatea numerică. Și-au triplat efectivul armatei și au pornit spre Medina cu trei mii de oameni. Musulmanii abia dacă au putut aduna 950 de războinici. Și din nou, raportul avea să fie

de 3 la 1 – dar după Badr, nu mai conta! Aveau singurul avantaj care conta: Allah era de partea lor!

A doua dintre cele trei bătălii simbolice ale islamului a avut loc într-un loc numit Uhud. La început, se părea că musulmanii vor câștiga din nou, dar când luptătorii din Mecca au dat înapoi, câțiva dintre musulmani au nesocotit ordinele explicite ale lui Mahomed: au rupt rândurile și s-au răspândit pe câmpul de luptă într-o grabă haotică, pentru a pune mâna pe prada care li se cuvenea. În acest moment, inamicii au lovit din nou din spate, conduși de Khaled bin al-Walid, un geniu militar care ulterior s-a convertit la islam și a devenit unul dintre generalii de frunte ai Ummei. Însuși Profetul a fost rănit la Uhud, 70 de musulmani au fost uciși, mulți dintre cei rămași au fugit. Umma a supraviețuit, dar bătălia a marcat o înfrângere grea.

Aceste lupte de la începutul istoriei islamice au fost atât de mici, în comparație cu cele mai multe războaie reale, încât aproape că nu se pot numi bătălii. Dar fiecare dintre ele a fost încorporată în teologia musulmană și investită cu o anumită semnificație. Astfel, bătălia de la Badr a demonstrat că victoria în luptă este determinată de voința lui Allah, nu de factorii materiali. Dar lupta de la Uhud a ridicat o problemă teologică spinoasă. Dacă bătălia de la Badr a demonstrat puterea lui Allah, ce a arătat cea de la Uhud? Că Allah putea să și piardă bătălii? Că nu era chiar așa de atotputernic cum proclama Mahomed?

Dar Mahomed a găsit o altă învățătură în această înfrângere. A explicat că Allah îi lăsase pe musulmani să piardă de astă dată ca să le dea o lecție. Musulmanii trebuiau să lupte pentru o cauză dreaptă – o comunitate dreaptă pe pământ. Dar la Uhud ei uitaseră de această misiune și se repeziseră să pună mâna pe pradă, nesocotind ordinele directe și explicite ale Profetului, așa că pierduseră bunăvoința lui Allah. Ajutorul divin nu era un drept; musulmanii trebuiau *să câștige prin efort* bunăvoința lui Allah, purtându-se așa cum li se poruncea și supunându-se voinței Lui. Această explicație a înfrângerii a oferit un tipar pe

care musulmanii l-au invocat după aceea și mai târziu în repetate rânduri, de exemplu, după holocaustul mongol din secolul al XIII-lea, când invadatorii nomazi din Asia Centrală au supus cea mai mare parte a lumii islamice și apoi din nou, ca reacție la dominația Occidentului, care a început în secolul al XVIII-lea și continuă până în ziua de astăzi.

Tribul coraișiților a pregătit timp de doi ani următorul atac. Au recrutat aliați din alte triburi, au alcătuit o armată cu un efectiv de zece mii de oameni – absolut gigantică pentru vremea și locul acela. Când a auzit că această forță a pornit în marș spre Medina, Mahomed i-a pus pe musulmanii lui să sape un șanț în jurul orașului lor. Coraișiții au sosit călare pe cămile care nu au vrut sau nu au putut să traverseze șanțul. Văzându-se blocați, atacatorii s-au hotărât să-i supună pe locuitorii Medinei prin înfometare, asediind orașul.

Dar strategia asediului se baza pe un plan secret al coraișiților. După bătălia dezastruoasă de la Uhud, un alt trib evreu din Medina fusese acuzat de colaborare cu Mecca. La fel ca și primul, fusese judecat și alungat în exil. Al treilea trib, Banu Qurayza, și-a proclamat loialitatea față de Pactul de la Medina. Dar acum, în ajunul bătăliei Șanțului, conducătorii lui conspirau în secret cu tribul coraișiților pentru a ataca forțele musulmanilor din spate, imediat ce forțele din Mecca vor ataca din față.

Dar cum atacul frontal nu se producea, conspiratorii din Medina și-au pierdut răbdarea. Între timp, forța asediatoare a început să se fragmenteze, căci era o confederație de triburi și cele mai multe dintre ele veniseră aici numai pentru a face o favoare aliaților lor coraișiților. Neavând nimic de făcut, au început să se neliniștească. Când a izbucnit o furtună de nisip – ceea ce nu este ceva neglijabil în acest ținut – s-au împrăștiat care încotro și curând chiar și coraișiții au renunțat la asediu și s-au întors acasă.

Aceasta i-a lăsat pe membrii tribului Banu Qurayza într-o situație foarte precară. Complotul lor fusese descoperit, iar aliații

lor plecaseră. Mahomed a adunat întregul trib și l-a numit pe unul dintre vechii lor aliați dintre triburile din Medina ca judecător. Tribul a fost găsit vinovat, judecătorul a declarat că este o vorba de trădare și pentru aceasta pedeapsa cuvenită era moartea. Câțiva privitori au protestat împotriva sentinței, dar Mahomed a confirmat-o și aproximativ opt sute de bărbați evrei au fost executați în piața publică, iar femeile și copiii au fost trimiși să trăiască împreună cu celelalte două triburi exilate mai înainte.

Întreaga dramă a produs o adevărată undă de șoc în toată Arabia. Procesul și execuția tribului Banu Qurayza anunța decizia sumbră a musulmanilor din Medina. În termeni strict militari, Lupta Șanțului a fost un impas, dar coraișiții mobilizaseră o forță de zece mii de oameni cu surle și trâmbițe, astfel încât faptul că nu câștigase era la fel de grav ca și când ar fi pierdut lupta și acest eșec a contribuit la creșterea mitului invincibilității musulmanilor, transmițând clar sentimentul că această comunitate nu era pur și simplu un trib puternic și credincios jurămintelor făcute, ci ceva straniu și nou. Musulmanii duceau o viață cu totul diferită, își practicau propriile ritualuri și aveau un lider care, atunci când apăreau probleme, intra în transă și transmitea sfaturi – după cum susținea el – din partea unui sprijinitor supranatural atât de puternic, încât musulmanilor nu le era frică să se avânte într-o luptă în care erau depășiți numeric în proporție de 3 la 1.

Cine era cel care îi ajuta?

La început, mulți dintre cei care nu se convertiseră poate că și-au spus: *Este chiar un (dumne)zeu foarte puternic.* Dar treptat mesajul musulman a prins rădăcini: nu un (dumne)zeu, ci *Dumnezeul* nostru, *singurul* Dumnezeu. Dar dacă Mahomed era exact ceea ce susținea că este – singura ființă umană de pe lume care avea legătură directă cu creatorul întregului univers?

Devenea din ce în ce mai greu să se recruteze oameni dispuși să-l ucidă pe acest bărbat. Era din ce în ce mai dificil și să se recruteze războinici care să lupte împotriva forțelor lui. După Bătălia Șanțului, convertirile la islam s-au înmulțit rapid. Este

uşor de presupus că oamenii se converteau din interes, căci voiau să fie de partea câştigătorului. Dar musulmanii credeau că era mai mult decât atât. În prezenţa lui Mahomed, credeau ei, oamenii aveau experienţe religioase.

Mahomed nu a pretins niciodată că ar avea puteri supranaturale. Nu a pretins niciodată că are puterea să învie morţii, să meargă pe apă, să le redea văzul orbilor. Afirma numai că stă de vorbă cu Dumnezeu, dar nu pretindea că toate cuvintele pe care le rosteşte el provin de la Dumnezeu. Uneori vorbea numai Mahomed. De unde ştiau oamenii când vorbeşte Dumnezeu şi când vorbeşte Mahomed?

Pe atunci părea clar. Musulmanii de astăzi au o modalitate specială de vocalizare a Coranului, numită *qira'ut.* Este un sunet care nu seamănă cu niciunul rostit de vocea omenească. Este muzical, dar nu este cântec. Este invocator, dar nu este incantaţie. Invocă emoţii chiar şi cuiva care nu înţelege cuvintele. Fiecare persoană care execută *qira'ut* face acest lucru într-un mod diferit, dar fiecare recitare este resimţită ca o imitare sau interpretare a unui original foarte puternic. Când Mahomed a prezentat Coranul, probabil că a folosit această intonaţie pătrunzătoare şi emoţională. Când auzeau Coranul din gura lui Mahomed, oamenii nu ascultau numai cuvintele, ci trăiau şi această forţă emoţională. Poate acesta este motivul pentru care musulmanii insistă că nicio traducere a Coranului nu este Coranul adevărat. Adevăratul Coran este un tot indivizibil: cuvintele cu semnificaţia lor, da, dar şi sunetele ca atare, chiar şi aspectul literelor, atunci când Coranul este prezentat în formă scrisă. Pentru musulmani, nu Mahomed era cel care îi convertea pe oameni, ci venirea Coranului prin Mahomed.

Şi mai era un factor care îi atrăgea pe oameni la această comunitate şi îi făcea să creadă în afirmaţiile lui Mahomed. În această parte a lumii, războaiele de mici dimensiuni sunt ceva endemic, aşa cum se întâmplă în orice zonă populată de multe triburi, unde comerţul se amestecă cu raidurile (aşa cum era în

zonele din estul Americii de Nord înainte de sosirea lui Columb sau în Marile Câmpii Centrale la puțin timp după aceea). Să mai adăugăm și tradiția dușmăniei de sânge care durează generații la rând, precum și textura alianțelor tribale fragile care marcau peninsula la vremea respectivă și avem o lume care emană o violență constantă și omniprezentă.

Peste tot unde a preluat puterea, Mahomed i-a instruit pe oameni să trăiască în pace unul cu altul și cei convertiți s-au conformat. Dar nu le-a spus în niciun caz să evite violența, căci această comunitate nu a ezitat niciodată să se apere. Musulmanii se angajau tot timpul în războaie, dar nu unul împotriva altuia; și-au extins energia agresivă luptând neobosiți împotriva amenințărilor externe la adresa supraviețuirii lor. Cei care au trecut de partea Ummei au intrat imediat în Dar al-Islam, ceea ce înseamnă „tărâmul supunerii (față de Dumnezeu)" și, prin extensie – „tărâmul păcii". Toți ceilalți trăiau în afara acestuia, în Dar al-Harb, tărâmul războiului.

Convertirea marca și aderarea la un proiect social inspirator: construcția unei societăți drepte, cu oameni egali din punct de vedere social. Pentru a menține în viață această comunitate trebuia să lupți, deoarece Umma și proiectul ei aveau dușmani implacabili. *Jihad* nu a însemnat niciodată „război sfânt" sau „violență". Sunt alte cuvinte în arabă care înseamnă „bătălie" și care sunt mai puțin ambigue (și sunt utilizate ca atare în Coran). O traducere mai bună pentru *jihad* ar putea fi „luptă", cu aceleași conotații pe care le are cuvântul în retorica mișcărilor pentru justiție socială din Occident: lupta este considerată nobilă atunci când este dusă în numele unei cauze drepte, iar dacă acea cauză cere o „luptă armată" este perfect; ea este sanctificată de cauză.

În următorii doi ani, triburile din toată Peninsula Arabică au început să accepte conducerea lui Mahomed, convertirea la islam și să adere la această comunitate. Într-o noapte, Mahomed a visat că se întorsese la Mecca și i-a găsit pe toți cei de acolo închinându-se la Allah. Dimineața le-a spus adepților lui să-și

facă bagajele pentru un pelerinaj. Și a condus 1 400 de musulmani pe drumul spre Mecca. Aceștia au ajuns acolo neînarmați, în pofida recentelor lupte care avuseseră loc, dar nu s-a iscat nicio încăierare. Orașul și-a închis porțile în fața musulmanilor, bătrânii coraișiților au ieșit în fața zidurilor și au negociat un tratat cu Mahomed: musulmanii nu pot să intre în Mecca anul acesta, dar vor putea să se întoarcă și să-și efectueze ritualurile pelerinajului anul următor. Bătrânii tribului coraișiților știau că jocul se terminase.

În anul 6 d.H. musulmanii au revenit la Mecca și au vizitat Kaaba fără violență. Doi ani mai târziu, bătrânii din Mecca i-au predat cetatea lui Mahomed fără luptă. Prima acțiune a lui Mahomed a fost să distrugă toți idolii din Kaaba și să declare cubul cu piatra neagră de temelie drept locul cel mai sfânt din lume. O parte din foștii dușmani ai lui Mahomed au protestat și au rostit amenințări, dar valul se întorsese. Practic, toate triburile s-au unit sub steagul lui Mahomed și toată Arabia trăia în armonie pentru prima dată de când se știa.

În anul 10 d.H. (632), Mahomed a mai efectuat un pelerinaj la Mecca și a rostit aici ultima predică. A spus tuturor oamenilor adunați acolo să considere viața și bunurile oricărui musulman drept sacre, să respecte drepturile tuturor oamenilor, inclusiv ale sclavilor, să le recunoască pe femei și drepturile acestora în fața bărbaților, la fel ca și drepturile bărbaților în fața femeilor și să accepte că între musulmani niciunul nu este mai presus de celălalt decât în virtute. A mai spus că el este ultimul trimis al Domnului și că după el nu vor mai fi niciun fel de revelații pentru omenire[1].

La puțin timp după ce s-a întors la Medina, s-a îmbolnăvit. Având febră mare, a mers din casă în casă, și-a vizitat prietenii și soțiile, luându-și rămas bun. A rămas la soția sa, Aisha, fiica vechiului său prieten Abu Bakr, și acolo, cu capul în poala ei, și-a dat ultima suflare.

---

[1] Akbar Ahmed, *Islam Today*, I.B. Tauris, New York – Londra, 1999, p. 21, pentru fragmentele din ultima predică a lui Mahomed (n. a.).

Cineva a ieșit și a transmis mulțimii îngrijorate această veste. Imediat, credinciosul Omar, unul dintre cei mai fermi și mai duri adepți ai lui, în același timp unul dintre cei mai impulsivi, a sărit în picioare și i-a avertizat pe oameni că oricine va mai răspândi astfel de zvonuri își va pierde un picior, dacă va fi dat de gol ca mincinos. Mahomed mort? Imposibil!

Apoi Abu Bakr, un om mai în vârstă și mai prudent, s-a dus să cerceteze. O clipă mai târziu s-a întors și a spus: „O, musulmani! Aceia dintre voi care l-ați venerat pe Mahomed să știți că acesta este mort. Aceia dintre voi care l-ați venerat pe Allah să știți că Allah este viu și nemuritor".

Cuvintele au risipit furia și negarea lui Omar. Mai târziu le-a spus prietenilor că simțise cum se despicase pământul sub picioarele lui. Apoi acest bărbat voinic ca un taur s-a prăbușit la pământ plângând, deoarece și-a dat seama că era adevărat: Trimisul Domnului era mort.

Capitolul 3

Naşterea Califatului

11-24 d.H.
632-644

Credincioşii musulmani văd toată viaţa lui Mahomed ca o metaforă religioasă care iluminează sensul existenţei, dar evenimentul religios nu se încheie odată cu moartea Profetului. El continuă prin intermediul primilor lui succesori, amintiţi sub numele de Rashidun – „Cei Drept Îndrumaţi": Abu Bakr, Omar, Otman şi Ali. Întreaga dramă, de la revelaţia din peşteră până la Hegira şi la moartea celui de-al patrulea succesor al Profetului, survenită aproape patruzeci de ani mai târziu, formează nucleul alegoriei religioase a islamului, analog în această privinţă cu Cina cea de Taină, Răstignirea şi Învierea lui Isus Cristos în cadrul creştinismului.

Islamul a apărut într-o perioadă în care scrierea era bine dezvoltată. Oamenii scriau reviste, jurnale de călătorie, scrisori, documente oficiale birocratice şi alte tipuri de lucrări. Pentru această perioadă există o documentaţie foarte bogată. De aceea s-ar părea că originile islamului ar trebui să se regăsească mai degrabă în domeniul ziaristicii decât al legendei. Cu toate acestea, ceea ce ştim despre viaţa şi vremurile acestor patru primi succesori ai lui Mahomed derivă în mare măsură dintr-o istorie scrisă cu câteva decenii mai târziu de Ibn Ishaq, care a murit în anul 151 d.H. (768).

Ibn Ishaq continua o linie lungă de tradiționaliști, arhivari ai culturii orale: bărbați și femei a căror meserie era să adune, să memoreze și să repovestească evenimentele importante. A fost primul din acest șir care a scris istoria completă, dar cea mai mare parte a cărții lui s-a pierdut. Însă înainte să dispară, alți autori au citat din ea, s-au referit la ea, au inclus extrase din ea în propriile lucrări, au scris sinopsisuri ale ei sau au parafrazat povestirile de acolo. (Recent, câțiva cercetători au încercat să reconstituie lucrarea lui Ibn Ishaq din fragmentele găsite în alte lucrări.)

Un istoric care l-a folosit pe Ibn Ishaq drept sursă majoră a fost Ibn Jarir al-Tabari, care a murit aproximativ la trei sute de ani după Hegira. A scris *Istoria profeților și a regilor* (39 de volume) care începe cu Adam și se încheie în anul 292 d.H. (915). Lucrarea lui a supraviețuit până în zilele noastre și cele mai multe dintre povestirile și detaliile pe care le-am citit despre Mahomed și despre succesorii săi provin din această carte. El este cel care ne spune ce culoare avea părul acestor bărbați, care era mâncarea lor preferată, câte cămile aveau. Discursurile lor fundamentale și conversațiile cu ei sunt scrise prin citare directă. Istoria lui nu este o relatare foarte ușor de citit, căci fiecare povestire este redată printr-un lanț nesfârșit și năucitor de nume – *isnad*, ale celor care au transmis, „lanțul transmiterii": „X spune că Y i-a spus că a auzit de la Z că..." și, în sfârșit, urmează povestirea. După fiecare povestire urmează o altă variantă puțin diferită a acesteia, precedată de un alt *isnad*: „A relatează că a auzit de la B că C a spus că D a povestit că..." [povestirea]. Tabari nu spune care dintre versiuni este cea adevărată; le înșiră pur și simplu acolo și îl lasă pe cititor să decidă. De-a lungul secolelor, scriitorii și-au compilat propriile versiuni ale celor mai interesante povestiri, unele dintre ele au ajuns în literatura folclorică și au fost în cele din urmă incluse în versiunea islamică a „povestirilor biblice", pe care le spuneau unor copii ca mine bunicii noștri acasă și profesorii de religie în școala primară.

În ansamblu, aceste povestiri reprezintă cronica unei drame umane tumultuoase care s-a desfăşurat în primii 29 de ani după moartea Profetului, o poveste cu personaje supradimensionate care se luptă cu probleme fundamentale, o povestire plină de episoade care evocă miracole şi inimi sfârâmate. Este foarte posibil să fii părtinitor atunci când repovesteşti evenimentele, pentru că poţi fi de partea unuia sau a altuia, este foarte posibil să faci speculaţii asupra motivelor şi să emiţi judecăţi cu privire la deciziile oamenilor.

Pe de altă parte, aceste relatări au dobândit un statut alegoric: diferitele judecăţi şi interpretări sprijină diferite doctrine şi reprezintă poziţii teologice variate. Nu putem şti care sunt faptele reale din aceste relatări în sens jurnalistic, deoarece nu a ajuns până la noi nicio relatare nealterată a unui martor ocular. Dispunem numai de relatarea relatării unei relatări, un proces de trecere prin sită care a extras semnificaţia mitologică din evenimentele în stare pură. Iată, aşadar, care este povestea succesiunii.

Primul calif (11–13 d.H.)

În momentul morţii lui Mahomed, comunitatea a fost pusă în faţa unei probleme copleşitoare. Nu se punea numai problema „Cine este următorul nostru conducător?", ci şi „Ce este următorul nostru conducător?" Când moare un sfânt, oamenii nu pot pur şi simplu să numească alt sfânt în locul lui, pentru că astfel de figuri nu sunt create prin alegere sau numire, ele apar de la sine; iar dacă nu apar, ei bine, oamenii pot să fie dezamăgiţi, dar viaţa merge înainte. Când moare un rege, dimpotrivă, nimeni nu spune: „N-ar fi frumos să avem cândva alt rege?" Golul trebuie umplut imediat.

Când a murit Profetul Mahomed, a fost ca atunci când moare un sfânt, dar a fost şi ca moartea unui rege. Era de neînlocuit, totuşi, cineva *trebuia* să-i ia locul. Fără lider, Umma nu putea rămâne laolaltă.

Noul conducător trebuia să fie mai mult decât un rege, pentru că aceasta nu era o comunitate ca oricare alta. Era – așa cum credeau membrii ei – întruchiparea revelațiilor și exista pentru a exprima voința lui Allah, așadar pentru a transforma lumea. Conducătorul *acestei* comunități nu se putea impune prin inteligență, bravură, putere și alte asemenea trăsături. Trebuia să aibă o anumită putere sau binecuvântare divină. Dar succesorul lui Mahomed nu va mai fi un trimis călăuzit de Dumnezeu, pentru că însuși Mahomed spusese că aceștia nu vor mai exista. Așadar, dacă nu va fi rege și nici trimis călăuzit de Dumnezeu, *ce* va fi acesta?

În mod destul de curios, comunitatea musulmană nu s-a gândit deloc la acest lucru înainte de moartea Profetului; și nu s-a gândit nici în orele care au urmat imediat după moartea lui, pentru că nu era timp pentru discuții filosofice. Abia se răcise trupul Profetului și Abu Bakr a auzit vești tulburătoare. Musulmanii nativi din Medina se întâlneau ca să-și aleagă un conducător numai al lor, ca și când ei și imigranții de la Mecca ar fi fost grupuri separate. Acesta ar fi putut fi începutul sfârșitului Ummei!

Abu Bakr i-a adunat pe câțiva dintre tovarășii cei mai apropiați ai lui Mahomed, a dizolvat adunarea și i-a rugat pe locuitorii Medinei să se mai gândească. Musulmanii trebuiau să aleagă un singur conducător pentru toată comunitatea. A pledat în favoarea cuiva care să nu fie profet, nici rege, dar cineva care să convoace lumea la adunări, să modereze discuțiile și să țină comunitatea laolaltă. „Alegeți pe unul dintre aceștia doi", a sugerat el, arătând spre irascibilul Omar și spre un alt tovarăș, apropiat al Profetului.

Omar a fost el însuși uluit. Să treacă înaintea lui Abu Bakr? De negândit! A apucat mâna bătrânului și a spus adunării că numai Abu Bakr putea fi conducător acum, că Profetul se dusese. Cu lacrimi în ochi, i-a jurat credință celui mai apropiat prieten al lui Mahomed, gest dramatic care a electrizat adunarea. Dintr-odată, Abu Bakr apărea ca singura alegere posibilă și cea mai firească: acest bărbat inteligent, iubit și care se distinsese în viață prin înțelepciune, curaj și compasiune. Într-un val de entuziasm,

adunarea a consimțit în unanimitate să-i permită lui Abu Bakr să ia titlul modest de *calif*, care însemna „adjunct".

Acest titlu nu exista înainte să-l primească Abu Bakr. Niciun trib și niciun popor nu era condus la vremea aceea de un calif. Nimeni nu știa ce însemna titlul și ce puteri conferea deținătorului său. Primul deținător al titlului trebuia să precizeze aceste detalii.

Apoi Abu Bakr s-a dus la moschee, unde se adunase deja mulțimea. S-a anunțat alegerea lui. Într-un discurs foarte frumos de inaugurare, le-a spus celor de față: „Nu sunt cel mai bun dintre voi. Dacă voi face bine, să mă sprijiniți. Dacă voi face greșeli, nu șovăiți să-mi dați sfaturi... Dacă voi nesocoti legile Domnului și ale Profetului, voi pierde dreptul la ascultarea voastră". Toți cei de la moschee l-au aclamat, la fel au făcut și membrii adunării.

Dar la moschee nu era chiar *toată lumea*. Unul dintre candidații de frunte la rolul de succesor nici măcar nu auzise că se discuta această chestiune. Vărul Profetului, Ali, spăla trupul Profetului când se întrunise sfatul bătrânilor. Când a auzit că se discuta despre așa ceva, hotărârea fusese deja luată.

Ne putem imagina cât de mult îl deranjase acest lucru. În ultimele luni ale vieții Profetului, poate că Ali avusese sentimentul că el va fi succesorul acestuia și nu era nevoie de nicio discuție, căci el se afla cel mai aproape de Profet în toate privințele. Mahomed avea mai mulți veri, dar Ali era special, deoarece tatăl lui, Abu Talib, îl adoptase pe Mahomed și îl crescuse ca pe propriul fiu, ceea ce făcea ca Ali și Mahomed să fie chiar frați.

Dar Ali era cu aproape 30 de ani mai tânăr decât Mahomed, iar în cultura tribală arabă un frate mult mai în vârstă are un statut aproape paternal față de frații și surorile lui. De fapt, pe când era copil, Ali se mutase cu Mahomed și cu Khadija și crescuse în cea mai mare parte în gospodăria lor, așadar, pe lângă faptul că era practic ca un frate pentru Mahomed, era și ca un fiu pentru el. Mai mult chiar, Ali era prima persoană după Khadija care a acceptat islamul: primul bărbat musulman.

Când asasinii veniseră să-l ucidă pe Mahomed în pat, Ali fusese cel care se înfășurase în cearșafurile lui și îi luase locul, riscând să primească lovitura de cuțit. La Medina, când musulmanii erau în pericol de a fi nimiciți, Ali fusese cel care se purtase adesea ca un adevărat Ahile al islamului – pentru că pe atunci bătăliile începeau adesea cu lupta dintre doi reprezentanți ai celor două părți și la fiecare confruntare de acest fel, când tribul coraișiților striga la musulmani să le trimită pe cel mai bun războinic al lor, Mahomed îl numea pe Ali.

În Bătălia de la Uhud, când totul părea pierdut și câțiva musulmani fugiseră acasă, Ali fusese dintre cei care se adunaseră în jurul Profetului și îl aduseseră înapoi acasă rănit, dar în viață.

Pe măsură ce comunitatea a prosperat și Mahomed a devenit șeful statului, l-a ținut pe Ali alături de el, mâna lui dreaptă. La întoarcerea acasă, după ultima sa predică, Mahomed le-a spus oamenilor: „Toți aceia dintre voi care mă consideră pe mine protectorul lor, trebuie să-l considere pe Ali protectorul lor".

Acum, toate acestea nu însemnau că, după ce el nu va mai fi, Umma ar trebui să-l considere pe Ali drept conducător?

În timp ce toți tovarășii lui Mahomed aveau charismă, strălucirea lui Ali era apreciată drept spirituală numai de un grup restrâns de partizani, mulți dintre ei musulmani tineri, care simțeau radiind de la Ali ceva asemănător cu autoritatea pe care o simțeau toți oamenii emanând de la Mahomed.

Toate cele de mai sus îl evidențiau pe Ali ca pe un personaj special, dar mai era un factor care îl ridica mai presus de toți și acesta ar fi trebuit să fie cel mai important dintre toți, sau așa a părut retrospectiv pentru musulmani: Mahomed nu avusese fii. Numai fiica lui avusese fii, care trecuseră de vârsta copilăriei, iar această unică fiică era Fatima, căsătorită cu Ali. Fiii lui Ali erau așadar nepoții lui Mahomed, iar descendenții lui Ali ar fi fost descendenții Profetului. Ali și Fatima erau rude de sânge cu Mahomed.

Dar să lăsăm toate acestea deoparte și să ni-l imaginăm pe Ali în casă, împreună cu femeile, copleșit de durere în timp ce spăla

trupul Profetului. Apoi să ni-l imaginăm ieşind afară în acea zi cumplită a noii lui vieţi, încă dezorientat din cauza nenorocirii care îl lovise, ca să afle că, în timp ce el pregătea trupul lui Mahomed pentru înmormântare, grupul de tovarăşi apropiaţi ai Profetului alegea un succesor, nu numai ignorându-l pe Ali, dar fără să se consulte măcar cu el, fără să-l informeze cel puţin că avea loc o asemenea adunare. În mod sigur, Ali a simţit că merita ceva mai multă consideraţie!

Pe de altă parte, fiecare punct în favoarea lui Ali era împotriva lui din altă perspectivă. Ali era apropiat de Profet? Făcea parte din familia lui? Bravo lui, dar când spusese Allah că acorda privilegii speciale unei anumite familii? Succesiunea dinastică era o modalitate învechită, ceva ce islamul propunea să fie răsturnat!

În plus, Profetul spusese că nu vor mai fi *trimişi* după el. Dacă era adevărat, charisma lui Ali nu avea nicio semnificaţie religioasă, iar în acest caz nu trebuiau oare musulmanii să separe linia rudeniei Profetului de rolurile de conducere din comunitate, tocmai pentru a preîntâmpina o concentrare nedorită a puterii, ceea ce ar fi distorsionat universalismul egalitar al mesajului islamic? Văzută în această lumină, charisma lui Ali era exact calitatea care făcea calificarea lui pentru această misiune îndoielnică. Nu cumva aceasta i-ar fi încurajat pe partizanii lui mai înflăcăraţi să-l declare un nou profet?

Nu, spuneau susţinătorii lui Abu Bakr, comunitatea avea nevoie în acest moment de o judecată limpede, nu de patima tinereţii. Ali abia trecuse de treizeci de ani la vremea respectivă. Abu Bakr avea aproape şaizeci. În Arabia acelor vremuri, era de neconceput să se aleagă drept conducător al unei comunităţi un tânăr de treizeci de ani în locul unui bărbat de şaizeci. Însuşi cuvântul *şeic*, titlul conducătorului tribal, însemna, de fapt, „bătrân".

Unii spun că Ali a avut nevoie de şase luni de zbucium personal ca să accepte această alegere, timp în care unii dintre susţinătorii mai neconvenţionali ai lui Abu Bakr l-au ameninţat şi i-au agresat familia. În timpul unei astfel de încăierări, se spune că cineva

trântise ușa peste pântecele Fatimei, care era însărcinată, așa încât avortase pe cel care ar fi fost al treilea nepot al Profetului.

Alții afirmă că Ali i-a jurat credință lui Abu Bakr la numai câteva zile după ce acesta și-a preluat postul, a minimizat agresiunea suferită de Fatima, atribuind avortul unui accident. Un dezacord ca acesta nu poate fi rezolvat niciodată prin apelul la dovezi. Însă el reflectă poziția ocupată de fiecare în cadrul schismei teologice provocate de succesiune, deoarece dezacordul dintre susținătorii lui Abu Bakr și Ali a dat naștere celor două secte diferite ale islamului, *sunniții* și *șiiții*, fiecare având o versiune diferită a evenimentului. Partizanii lui Ali au devenit șiiți, cuvânt care înseamnă pur și simplu „partizani", și au rămas convinși până în ziua de astăzi că Ali a fost singurul succesor legitim al Profetului.

Oricum ar fi fost, în șase luni conflictul s-a încheiat și exact la timp, deoarece o nouă criză amenința supraviețuirea islamului. În toată Arabia triburile părăseau alianța pe care o realizase Mahomed. Cei mai mulți afirmau că nu juraseră niciodată credință lui Abu Bakr sau Ummei, ci numai lui Mahomed însuși și jurământul nu mai avea valoare din moment ce Mahomed murise. Aparent, toate aceste triburi se convertiseră la islam și multe dintre ele insistau că sunt încă musulmane. Recunoșteau în continuare unicitatea Domnului și autoritatea lui Mahomed. Continuau să se roage, să țină post, să se abțină de la băutură și depravare – dar să plătească *zakat*? Impozitul de caritate care trebuia achitat trezoreriei din Medina. Nu, asta nu mai puteau tolera: niciun ban pentru Medina!

Câțiva conducători tribali au mers chiar mai departe. Au susținut că acum ei erau trimișii în viață ai lui Allah. Au afirmat că primeau revelații și aveau permisiunea să emită legi divine autorizate. Acești noi parveniți își imaginau că pot folosi modelul inițiat de Mahomed pentru a alcătui comunități suverane „sacre" în concurență cu Umma.

Dacă Abu Bakr ar fi permis acestor inițiative să meargă mai departe, cu siguranță că islamul s-ar fi dezvoltat în altă direcție.

S-ar fi putut transforma într-o serie de practici și credințe pe care oamenii să le adopte în mod individual. Dar Abu Bakr a reacționat spunând că această secesiune însemna trădare. Profetul spusese „Nu există obligativitate în religie", iar Abu Bakr nu nega acest principiu. Oamenii erau liberi să accepte sau să respingă islamul după cum doreau; dar odată ce aderau la el, afirma Abu Bakr, rămâneau acolo pentru totdeauna. Ca reacție la criza politică, Abu Bakr a stabilit principiul religios care marchează islamul până astăzi: echivalarea apostaziei cu trădarea. În politica lui era inclus principiul conform căruia unicitatea indisolubilă a lui Dumnezeu trebuie să fie reflectată în unicitatea indisolubilă a Ummei. Cu această decizie, Abu Bakr a confirmat definitiv islamul ca proiect social, nu numai ca sistem de credințe. O comunitate musulmană nu era numai un anumit *tip* de comunitate, cum puteau fi multe altele, ci o comunitate *deosebită*, așa cum nu era decât una singură.

Noul calif s-a dovedit a fi un strateg formidabil. A avut nevoie de peste un an ca să potolească rebeliunea cunoscută sub denumirea de Războaiele Apostaților și să unifice Arabia. Dar acasă, în relațiile cu comunitatea musulmană, a dat dovadă de modestie, de afecțiune, de bunăvoință, calități pe care i le cunoșteau oamenii și pentru care îl iubeau. Un bărbat cu umerii căzuți și ochii înfundați în orbite, Abu Bakr se îmbrăca modest, ducea o viață simplă și nu strângea bogății. Singura lui frivolitate era să-și cănească părul și barba cu henna roșie. Când apăreau dispute, împreună cu un sfat al bătrânilor făcea dreptate fără părtinire, în toate deciziile, domnind ca primul între egali, fără să exprime pretenții de superioritate religioasă. Nimeni nu era obligat să respecte sentința lui decât atunci când avea dreptate, cu observația că avea aproape întotdeauna dreptate.

Pe când era la Mecca, înainte de Hegira, Abu Bakr fusese un negustor prosper. Dar în momentul în care musulmanii emigraseră la Medina, își cheltuise aproape toată averea pentru acțiuni de caritate, mai ales răscumpărându-i din sclavie pe arabii care se convertiseră la islam, iar restul în timpul drumului.

În calitate de calif, primea doar un mic salariu pentru că se ocupa de treburile Ummei și continua să practice vechiul lui comerț pentru a-și câștiga existența, storcând cât putea mai mult din afacerea lui, care acum se restrânsese mult. Uneori mulgea vaca vecinului său ca să câștige un ban în plus[1]. În povestirile religioase despre tradiția islamică, se spune despre el că atunci când mergea pe străzile din Medina, copiii alergau în urma lui strigând „Tati! Tati!", iar el îi mângâia pe cap și le dădea bomboane. Astfel de om era.

Al doilea calif (13-24 d.H.)

Era de doi ani calif când, într-o zi de august, Abu Bakr a ieșit din baia fierbinte afară, unde bătea un vânt puternic și rece. Seara a făcut febră mare. Dându-și seama că sfârșitul îi este aproape, i-a convocat pe câțiva dintre mai-marii comunității și le-a spus că dorește să-l numească pe Omar ca succesor al lui, ca să nu fie certuri mai târziu în legătură cu aceasta.

Mai-marii au protestat, căci Omar era exact contrariul lui Abu Bakr cel blând și modest. Omar era un om cu o statură de uriaș, care se ridica cu un cap deasupra tuturor celorlalți – se spunea că în mulțime arată ca un om călare. Era complet chel, roșu la față, cu mustăți imense. Era ambidextru, puternic ca un taur și extrem de impulsiv[2].

Înainte să se convertească, Omar fusese cunoscut ca depravat și bețivan. Pe atunci îl ura pe Mahomed și islamul. Apoi urmase convertirea lui, povestită și repovestită de nenumărate ori. Într-o zi, tradiția spune că a declarat că se duce să-l ucidă pe Trimisul Domnului și să termine cu treaba asta. A apucat sabia și a pornit

[1] Reza Aslan, *No god but God*, Random House, New York, 2006, p. 113 (n. a.).

[2] Aceasta este descrierea lui Tabari; un fragment apare la p. 12 din *Islam: From the Prophet Mohammed to the Capture of Constantinople*, o culegere de documente editate și traduse de Bernard Lewis, Oxford University Press, New York – Oxford, 1997 (n. a.).

să străbată orașul ca să înfăptuiască ceea ce spusese, dar pe drum a văzut-o pe iubita lui soră care ședea sub un copac și se uita la o filă pe care era un fel de text.

— Ce faci aici?

— Citesc, a spus ea.

— Ce citești?

Fata a ridicat privirile temătoare.

— Coranul. Am devenit musulmană.

— Ce? Dă-mi asta!

A smuls hârtia fatei. Era un verset numai *Ta Ha* și, spre uimirea lui Omar, cuvintele păreau să i se adreseze chiar lui în mod direct. În acel moment, în Omar a avut loc transformarea. A lăsat să cadă sabia, a luat-o la fugă pe străzile din Mecca și a bătut la ușa Profetului strigând:

— Te cred! Tu ești cu adevărat Trimisul Domului! Cred!

După aceasta a devenit unul dintre tovarășii cei mai apropiați ai lui Mahomed, dar a rămas întotdeauna un bărbat dur, impulsiv, gata să izbucnească oricând în crize înfricoșătoare de furie. Deși ascundea o inimă blândă sub aceste aparențe, mulți oameni se întrebau dacă se poate încredința califatul unui om a cărui înfățișare băga spaima în copii. În acest moment critic, Ali a intervenit pentru a-l susține pe Omar, iar cuvântul lui a înclinat brațul balanței. Umma l-a acceptat pe cel de-al doilea conducător de după Mahomed.

În momentul în care și-a preluat postul, Omar a spus comunității că știe că este mai mult temut decât iubit, dar i-a asigurat pe oameni că până acum văzuseră numai o latură a caracterului său. Și Profetul și Abu Bakr fuseseră bărbați cu inima blajină, le-a explicat el, dar liderii trebuie uneori să întreprindă și acțiuni dure, iar când fusese nevoie de asemenea măsuri, Omar fusese instrumentul lor. A fost nevoit să fie în permanență sabia de pază pentru ca Profetul și apoi Abu Bakr să aibă la dispoziția lor o sabie în orice clipă. Dar acum, când era Calif, Omar nu va mai fi o sabie tot timpul, deoarece știa că un conducător trebuie să fie uneori blând. De acum înainte, așadar, comunitatea va vedea

ambele laturi ale firii lui. Răufăcătorii și tiranii care îi năpăstuiau pe cei slabi îl vor vedea pe vechiul Omar. Nevoiașii, suferinzii, văduvele, orfanii, toți cei care aveau nevoie de protecție îl vor vedea pe Omar cel blând.

Umma și-a dat curând seama că cel de-al doilea calif al său era o personalitate covârșitoare, poate chiar mai impunător decât Abu Bakr. Omar a condus Umma timp de zece ani și în această perioadă a pus bazele teologiei islamice, a modelat islamul ca ideologie politică, a dat civilizației islamice amprenta ei caracteristică și a construit un imperiu care ajunsese să fie mai mare decât Roma. Oricare dintre aceste realizări în parte i-ar fi putut asigura un loc în istoria celor mai influente personaje ale istoriei. Suma lor face din el o combinație între Sf. Pavel, Karl Marx, Lorenzo di Medici și Napoleon. Dar cei mai mulți dintre oamenii din afara islamului îl cunosc numai ca un nume și poate prin două sau trei propoziții descriptive: este al doilea calif, unul dintre succesorii lui Mahomed – și cam atât.

Poate că lucrurile stau așa și pentru că Omar și-a stabilit ca principiu fundamental să nu emită pretenții. Acest aspect este atât de profund înrădăcinat în legenda lui Omar, încât el a devenit întruchiparea acestui principiu în tradiția islamică. Cuvântul lui nu era lege; voința lui nu guverna; și-a cedat toată autoritatea lui Dumnezeu – asta este ceea ce susțin relatările. Vedea islamul ca o comunitate absolut dreaptă și egalitară și intenționa să transforme această viziune în realitate. În comunitatea musulmană, spunea el, nimeni nu trebuie să se teamă niciodată de capriciile bunului plac al vreunei puteri omenești, deoarece această comunitate avea drept lege Coranul și exemplul vieții Profetului drept călăuză și nu avea nevoie de nimic altceva. Omar declara că rolul lui este numai să țină Umma unită și să o facă să meargă înainte pe drumul indicat de revelații.

Omar nu a fost niciodată un om bogat, dar Ali și ceilalți l-au îndemnat să accepte un salariu convenabil din partea trezoreriei publice, susținând că, din moment ce acum islamul includea toată

Arabia, Umma nu-şi mai putea permite să aibă un calif cu jumătate de normă, care să mulgă vacile altora ca să aibă din ce trăi. Omar a consimţit, dar a numit o comisie care să calculeze de cât avea nevoie ca să trăiască la nivelul unui arab cu venituri medii, nici mai bine, nici mai rău, şi să ia această sumă ca salariu. (Imaginaţi-vă că directorul Executiv al unei companii multinaţionale moderne ar face astăzi aşa ceva!)

Imitându-l pe Profet, Omar îşi peticea de regulă singur hainele, uneori chiar în timp ce dezbătea probleme de stat importante. Noaptea, după ce îşi îndeplinea îndatoririle oficiale, povestirile despre el susţin că lua pe umeri un sac de grâu şi străbătea oraşul ca să împartă personal hrană familiilor nevoiaşe. Odată, cineva care l-a văzut s-a oferit să care povara în locul lui, dar Omar a spus:

— Poţi să cari povara în locul meu aici, pe pământ, dar cine o va purta în locul meu în Ziua Judecăţii?

Este uşor de presupus că astfel de povestiri sunt apocrife sau că, dacă sunt adevărate, nu fac decât să demonstreze dorinţa de spectacol a politicianului Omar. Personal, eu cred că trebuie să fi fost extrem de pios, fără pretenţii, devotat, empatic, exact aşa cum sugerează povestirile; acestea sunt prea consecvente pentru a fi negate şi ceva trebuie să explice impactul extrem de puternic al acestui om asupra contemporanilor săi. Indiferent care a fost realitatea, legenda pe care a lăsat-o în imaginaţia musulmanilor exprimă comportamentul ideal al unui conducător.

Omar a adoptat titlul care a devenit un atribut durabil al califului: Amir al-Mu'minin, sau „comandant al credincioşilor", titlu îi care reunea rolul spiritual cu cel militar. Ca strateg militar de largă respiraţie, Omar poate fi aşezat alături de Alexandru şi Iulius Cezar, dar este greu de înţeles cum a dobândit asemenea calităţi şi cunoştinţe. Înainte de apariţia islamului, nu era decât un negustor mărunt dintr-un mic oraş. A participat la bătăliile emblematice din istoria musulmanilor, dar în termeni militari acestea erau mai mult încăierări, decât bătălii. Şi iată-l dintr-odată studiind hărţile

„lumii" (adică ale Lumii Mijlocii), calculând fluxul de resurse din Bizanț și din Imperiul Sasanid, stabilind ce strategie se impunea într-o anumită poziție geografică – luând decizii cu privire la dimensiunile armatei și la momentul unei retrageri – și opera la scară globală.

Întâmplător, în acest moment istoric, Umma a dat un șir extraordinar de comandanți militari geniali, precum Khaled bin al-Walid, eroul Războiului Apostaților, Amr ibn al-A'as, cuceritorul Egiptului și Sa'd ibn Abi Waqqas, care i-a bătut pe perși.

Imediat după ce și-a preluat postul, Omar a finalizat o acțiune militară pe care o începuse Abu Bakr. Spre sfârșitul Războiului Apostaților, văzând că Arabia este în fierbere, bizantinii înaintaseră cu trupe până la graniță, intenționând să absoarbă acest teritoriu „răvășit". Abu Bakr trimisese oameni care să-i țină la distanță, dar chiar înainte de moartea lui, musulmanii îi împinseseră pe bizantini înapoi în teritoriul lor. La puțin timp după ce a preluat cârma țării, Omar a asediat orașul Damasc. Din acel moment, musulmanii i-au pus pe fugă pe bizantini și, în anul 636, într-un loc numit Yarmuk, au nimicit armata bizantină.

Între timp, persanii se străduiau din răsputeri să dezmembreze comunitatea incipientă musulmană cu ajutorul spionilor și al provocatorilor. În loc să-i lovească pe agenții persani individuali, Omar a decis să smulgă răul din rădăcină. I-a chemat pe musulmani la luptă ca să răstoarne Imperiul Sasanid – obiectiv care te lasă mut prin îndrăzneala lui: șoarecele împotriva elefantului.

Decizia lui Omar de a denumi un război de cucerire „jihad" are implicații evidente pentru timpurile moderne și a fost amplu dezbătută. Pe vremea lui Mahomed, cuvântul *jihad* nu avea o semnificație la fel de importantă. Din punct de vedere etimologic, așa cum spuneam, nu însemna „luptă", ci „străduință", și, deși putea fi aplicat luptei împotriva unui dușman, putea fi folosit și atunci când se discuta despre lupta împotriva unei tentații, lupta pentru dreptate sau lupta pentru a-și arăta compasiunea. În Coran cuvântul *jihad* ca „luptă" apare legat în mod explicit de

autoapărare. Acele versete au fost revelate într-un moment în care tribul coraișiților încerca să șteargă islamul și pe musulmani de pe fața pământului. În acest context, nu era exagerat să se afirme că lupta avea o dimensiune morală: comunitatea credincioșilor era cea care făcea posibilă existența dreptății pe pământ, deci forțele ostile care doreau s-o distrugă îl ajutau pe Satan, în timp ce cei care își riscau viața și bunurile în apărarea ei îl slujeau pe Allah.

Dar să faci apel la musulmani să-și părăsească familiile, să meargă în țări îndepărtate și să se lupte cu oameni cu care practic nu avuseseră mai înainte nicio legătură – cum se puteau numi astfel de războaie defensive? Iar dacă nu erau defensive, cum se puteau califica drept jihad?

Exista un concept care își avea originea încă de pe vremea lui Mahomed și pe care gânditorii musulmani au început să-l agite în timpul califatelor lui Abu Bakr și Omar: lumea era împărțită în teritoriile Dar al-Islam și Dar al-Harb, „tărâmul păcii" și „tărâmul războiului", care se excludeau reciproc. Această schemă înfățișa islamul ca pe o oază a fraternității și a păcii, înconjurată de un univers al haosului și al urii. Orice ar fi făcut cineva pentru a extinde tărâmul Dar al-Islam constituia o acțiune în favoarea cauzei păcii, inclusiv lupta și vărsarea de sânge, deoarece micșora tărâmul războiului.

Personal, îmi pun întrebarea câți oameni din secolul al VII-lea considerau că războaiele de cucerire au nevoie de o justificare. În orice caz, numirea unei campanii de cucerire „jihad" nu a dat naștere niciunei controverse în cadrul Ummei. După ce supraviețuiseră șocului morții, membrii comunității s-au regrupat, iar Omar a înțeles probabil că o campanie de cucerire în acest moment va contribui la consolidarea și aprofundarea uniunii lor.

În anul 15 d.H. (sau în preajma lui), în apropierea orașului numit Kadisiya, o forță arabă tradițională compusă din treizeci de mii de luptători s-a trezit față în față cu armata sasanidă, numărând șaizeci de mii de luptători din trupele de elită. Nu erau separați decât de cursul unui râu. Comandantul arab Waqqas a trimis de

mai multe ori soli care să negocieze cu Rustum, comandantul forţelor sasanide. Tradiţia spune că generalul Rustum îl întrebase pe unul dintre soli dacă el era şeful armatei musulmane. Acesta a răspuns:

— Nu, noi suntem musulmani, la noi nu sunt unii mai sus şi alţii mai jos.

Atunci Rustum a spus:

— Uite ce este, eu ştiu că arabii sunt flămânzi şi săraci şi sunt convins că faceţi tărăboi pentru că sunteţi disperaţi. Aşa că uite ce vă propun: am să vă dau fiecăruia două rânduri de haine şi un sac cu curmale. Asta vă convinge să vă duceţi înapoi de unde aţi venit?

Solul musulman a spus:

— Nu suntem aici ca să luăm nimic de la voi, generale! Suntem aici ca să vă dăm islamul! Vă îndreptaţi spre iad; noi vă oferim o posibilitate să mergeţi în cer.

Rustum s-a mărginit să râdă.

— Îmi aminteşti de un şoarece care s-a strecurat într-un grânar printr-o gaură din zid şi a mâncat până n-a mai putut. Apoi a încercat să se întoarcă acasă, dar crescuse prea mare şi prea gras şi nu mai încăpea prin gaură. Capcana lăcomiei lui îl prinsese în grânar şi pisica l-a ucis. Acum, voi, arabii cei lacomi, v-aţi strecurat în grânarul nostru şi sunteţi prinşi aici în capcană. Veţi muri cu toţii, precum acel şoarece.

În cele din urmă, după mai multe drumuri încoace şi încolo, musulmanii i-au spus lui Rustum:

— Dacă nu vrei să te converteşti, atunci plăteşte tribut şi nu-ţi vom face niciun rău.

— Să-mi faceţi rău? a pufnit dispreţuitor Rustum. Tribut?

A poruncit servitorilor să-i dea solului un sac de pământ, care simboliza mormântul. Dar musulmanii l-au primit cu bucurie:

— Ne dai pământ? Îl acceptăm!

Ambele părţi s-au pregătit pentru bătălie. În pofida parabolei pe care o povestise chiar el despre şoarecele cel lacom, Rustum a făcut greşeala să traverseze râul şi să-i atace pe musulmani,

astfel că forțele lui aveau în spate râul și nu puteau să se retragă. Bătălia de la Kadisiya a durat patru zile, persanii călare pe elefanți, arabii pe cămile. În ziua a treia, luptele au continuat și noaptea și a doua zi. Când sasanizii au cedat în cele din urmă, mii de războinici au încercat să treacă râul înot îmbrăcați în armuri grele și s-au înecat.

Alături de războinici, pe câmpul de luptă au mers mai mulți poeți (inclusiv femei) care au compus un corpus bogat de povestiri, ridicând Kadisiya la statutul de stat mitic, un soi de război troian ceva mai scurt.

De exemplu, imediat ce victoria a devenit certă, un mesager a sărit pe un cal și a pornit spre Arabia ca să ducă vestea cea bună. Când s-a apropiat de Medina, a trecut pe lângă un bătrân de la marginea drumului, un om sărman cu o haină peticită, care a sărit în picioare și l-a întrebat pe mesager dacă vine de la Kadisiya.

— Da, a răspuns acesta.

— Și ce vești ai, ce vești? a întrebat nerăbdător bătrânul.

Dar mesagerul i-a spus că nu poate să se oprească și să stea la palavre cu el și a plecat mai departe. Bătrânul a alergat în urma lui, bombardându-l cu întrebări. Când au trecut de porțile orașului, au dat peste mulțimea adunată acolo.

— La o parte din calea mea! a strigat plin de importanță mesagerul. Trebuie să-l văd imediat pe Calif. Unde este Califul Omar?

Mulțimea a izbucnit în râs.

— Este chiar în spatele tău!

Fără prea multă pompă – acesta era Omar, după cum susține legenda.

După Kadisiya, arabii au ocupat capitala sasanidă Ctesifon și au mers mai departe, pătrunzând în Imperiul Sasanid, care avea o vechime de câteva secole, până când au ajuns să stăpânească tot teritoriul acestuia. Imperiul Sasanid a încetat să mai existe. În trei ani, au pus capăt existenței imperiului care evoluase secole întregi alături de Imperiul Roman.

Între timp, alte armate îi alungau pe bizantini de-a lungul coastei mediteraneene, prin Egipt și Africa de Nord. Giuvaerul care încununa aceste cuceriri era reprezentat de Ierusalim, al treilea loc sfânt pentru musulmani, după Mecca și Medina, în parte și pentru că Mahomed povestise despre o viziune a sa în care fusese ridicat în paradis din acest oraș în timpul vieții sale. Una dintre cele mai vestite povestiri despre Omar s-a desfășurat după ocuparea acestui oraș. Califul s-a dus la Ierusalim pentru ca orașul să i se predea chiar lui. Călătorea împreună cu un slujitor și pentru că nu aveau decât un măgar, mergeau cu rândul călare și pe jos. Când au ajuns la Ierusalim, întâmplător, cel care călărea era slujitorul. Oamenii din Ierusalim l-au luat drept calif și s-au grăbit să-i arate supunere. A trebuit să li se spună:

— Nu, nu, ăsta e nimeni; celuilalt trebuie să vă închinați.

Creștinii au presupus că musulmanii vor dori să-și facă rugăciunile în biserica lor cea mai vestită, ca o dovadă a triumfului lor, dar Omar a refuzat să pună piciorul acolo.

— Dacă fac acest lucru, în viitor alt musulman va profita de acest pretext și va lua clădirea ca s-o transforme în moschee și nu asta am venit să facem aici. Musulmanii nu fac așa ceva. Continuați să trăiți și să vă veneratți zeii așa cum doriți; dar să știți că de acum înainte musulmanii vor trăi printre voi și își vor face rugăciunile în felul nostru, oferind un exemplu mai bun. Dacă vă place ceea ce veți vedea, veniți alături de noi. Dacă nu, nu. Allah ne-a spus: nu poate fi silire în religie[1].

Purtarea lui Omar la Ierusalim a pus bazele modelului de relații dintre musulmani și popoarele cucerite de aceștia. Creștinii au constatat că sub stăpânirea musulmană sunt supuși unui impozit special, numit *cizie*. Aceasta era vestea cea proastă. Vestea bună era că cizia va fi în general mai mică decât impozitele pe care le plăteau stăpânilor lor bizantini – care se amestecau și în practicile

[1] Esența unui document care redă declarația originală a lui Omar la Ierusalim se găsește la Hugh Kennedy, *The Great Arab Conquest*, Da Capo Press, New York, 2007, pp. 91–92 (n. a.).

lor religioase (deoarece diferenţele de ritual şi de credinţe dintre sectele creştine aveau importanţă pentru ei, în schimb pentru musulmani toţi erau creştini). Ideea unor impozite mai mici şi a unei libertăţi religioase mai mari li s-a părut creştinilor foarte bună, astfel că musulmanii nu au întâmpinat prea multe dificultăţi în fostele teritorii bizantine. De fapt, evreii şi creştinii li s-au alăturat de multe ori în lupta împotriva bizantinilor.

La moartea lui Omar, stăpânirea islamică cuprindea peste 3 milioane de km^2. Cum era posibil? Musulmanii religioşi oferă o explicaţie simplă: musulmanii se bucurau de sprijinul supranatural al lui Allah. Istoricii susţin că Imperiile Bizantin şi Sasanid tocmai duseseră un război devastator unul împotriva altuia şi, în pofida aparentei lor puteri, erau putrede până la rădăcină şi gata să se prăbuşească. O altă explicaţie citată frecvent este că musulmanii se luptau cu mai multă ferocitate decât ceilalţi, deoarece credeau că vor ajunge direct în rai dacă erau ucişi în luptă, iar acolo vor primi în dar şaptezeci şi două de fecioare. Aici nu am niciun comentariu, dar pot sugera alţi factori.

Aceşti musulmani timpurii aveau sentimentul că luptă pentru ceva de o măreţie apocaliptică. Simţeau că lupta pentru cauza aceasta face ca viaţa lor să aibă un sens şi va conferi un sens şi morţii lor. Oamenii au dovedit de-a lungul timpurilor că pot depăşi obstacole extraordinare şi pot îndura suferinţe cumplite, dacă sunt convinşi că efortul lor va conferi un sens vieţii lor. Dorinţa omului de a vedea un sens în viaţă este la fel de puternică precum nevoia de apă şi de mâncare. Viaţa de zi cu zi oferă puţine oportunităţi pentru a găsi o astfel de hrană, acesta fiind unul dintre motivele pentru care oamenii se lasă fascinaţi de povestiri care îi distribuie în rolul de actori principali ai unor drame apocaliptice. Luptătorii musulmani de pe vremea Califului Omar aveau acest sentiment în legătură cu viaţa lor.

Evenimentele de acasă le menţineau idealismul viu, deoarece Omar aplica ceea ce practica şi practica tot ceea ce predica. Sub conducerea lui, Medina reflecta valorile pe care musulmanii

susţineau că le introduseseră în lume: prietenie, corectitudine, armonie, decenţă, participare democratică la luarea deciziei, egalitate, compasiune. Comunitatea musulmană din timpul califatului timpuriu exemplifică aceste idealuri mult mai mult decât alte imperii, astfel că, ulterior, musulmanii au putut rafina uşor povestirile, transformându-le în amintirea unei perfecţiuni pierdute.

Pe de altă parte, oamenii auzeau povestiri nenumărate, una după alta, despre victoriile militare ale musulmanilor în situaţii în care sorţii erau împotriva lor. Se părea că este inutil să încerci să te împotriveşti unei asemenea forţe; şi apoi, oamenii de rând aveau puţine motive să se împotrivească, deoarece cucerirea nu urma să le afecteze modul de viaţă. Potentaţii lor îşi vor pierde comorile, dar masele îşi vor păstra ceea ce aveau şi vor continua să trăiască la fel ca înainte. Dacă arabii s-ar fi luptat cu populaţia civilă care îşi apăra casele, ar fi fost o luptă mai grea, care, cu timpul, probabil că le-ar fi afectat idealismul. Dar aşa, chiar şi când erau departe de casă, se luptau cu mercenari şi armatele de recruţi.

Să nu minimizăm importanţa unui factor final, care se împletea cu dorinţa de a găsi un sens. Războiul le dădea musulmanilor posibilitatea să jefuiască. Sub conducerea lui Omar, soldaţii nu aveau voie să ia bunurile cetăţenilor de rând. Primeau prada de pe câmpul de luptă şi din trezoreriile monarhilor pe care îi învingeau – care, întâmplător, erau pline. Patru cincimi din ceea ce câştigau se împărţea în mod egal între luptători, aparent fără a se face distincţie între soldaţii pedeştri, generali şi ofiţeri – acesta era obiceiul musulman.

O cincime din pradă mergea la Medina. În zilele Profetului, o mare parte din bani erau împărţiţi imediat celor nevoiaşi şi această politică a persistat, deşi într-o formă ceva mai diluată şi în zilele lui Omar. Dacă punem laolaltă toţi aceşti factori, expansiunea islamului nu mai este chiar aşa de inexplicabilă.

Cucerirea era vârful de lance, dar cucerirea şi convertirea erau separate una de alta. Nu există „convertire cu sabia". Musulmanii insistau să-şi menţină puterea politică, dar nu şi ca supuşii lor să

fie musulmani. Dar oriunde ajungeau armatele musulmane, ajungeau și elementele noii culturi. Veștile despre proiectul social musulman s-au răspândit rapid, datorită expansiunii care a acoperit aproape exact același teritoriu istoric al lumii legat prin vechile drumuri comerciale dintre principalele mări și cursuri de apă. În primii săi cincizeci de ani, islamul s-a extins până la țărmul de vest al Oceanului Indian, până la țărmul de est al Mării Mediterane, Nil, Marea Caspică și până în Golful Persic. În această zonă atât de dens străbătută de rețeaua de drumuri și canale de interacțiune existente, povestirile și ideile musulmane s-au transmis din om în om prin bârfe, zvonuri și relatări, prin discuții de stradă și dezbateri științifice, circulând cu ușurință, cu atât mai mult cu cât nu erau chiar așa de noi. Lumea zoroastrismului se afla la limita monoteismului. Lumea bizantină tocmai adoptase creștinismul. Și firește, cu mult timp în urmă, iudaismul introdusese monoteismul radical în Levant (regiunea dintre Mesopotamia și Egipt).

În tot timpul cât Omar cuceritorul a condus expansiunea teritorială a islamului, Omar liderul spiritual conducea consolidarea doctrinei musulmane și definirea modului de viață islamic. Abu Bakr stabilise că islamul nu era numai o comunitate ideală abstractă, ci o comunitate deosebită, cu un destin care va schimba cursul istoriei. Omar a oficializat această doctrină, introducând un nou calendar care începea nu cu nașterea lui Mahomed, nu cu prima lui revelație, ci cu Hegira, migrația musulmanilor la Medina. Calendarul lui Omar consfințea convingerea că islamul nu este un simplu plan de salvare individuală, ci un plan de funcționare a lumii. Multe religii le spun adepților lor: „Lumea este coruptă, dar voi vă puteți salva". Islamul spunea adepților lui: „Lumea este coruptă, dar voi puteți s-o *schimbați*. Poate că acest lucru fusese inerent din primele zile ale predicilor lui Mahomed, dar Omar confirmase acest curs al evoluției pentru islam și îl așezase pe un făgaș de fier.

Abu Bakr domnise cu o modestie legendară, încercând să nu-și impună niciodată propria voință, ci administrând numai

poruncile formulate de Coran și de Profet. Omar a făcut din atitudinea sa o piatră de temelie a doctrinei musulmane, o decizie fundamentală, deoarece, jurând să facă numai ceea ce porunceau revelațiile, i-a determinat pe musulmani să aplice ceea ce porunceau revelațiile în toate situațiile posibile, fie ele mai importante sau mai mărunte.

În timpul califatului lui Abu Bakr, la sugestia lui Omar, toate fragmentele Coranului au fost adunate la un loc. A fost la început o culegere miscelanee, deoarece pe măsură ce apăreau revelațiile, oamenii le consemnau pe ce aveau la îndemână – o bucată de pergament, o fâșie de piele, o piatră, un os, orice altceva. În calitate de calif, Omar a început un proces de triere. În prezența lui, fiecare verset scris era coroborat cu versiunea memorată oferită de recitatorii profesioniști pe care această societate îi considera cei mai fideli depozitari ai informațiilor. Apoi scribii consemnau versiunea autorizată a fiecărui verset în fața martorilor și aceste versete au fost organizate apoi într-o culegere amplă.

Ori de câte ori avea de luat o decizie dificilă, Omar căuta aici un răspuns. Dacă nu găsea răspunsul în Coran, se consulta cu comunitatea pentru a afla ce spusese sau făcuse Profetul într-o situație similară. În acest caz, „comunitatea" însemna cele câteva sute de bărbați și femei care fuseseră „tovarășii" lui Mahomed în timpul vieții. De fiecare dată când comunitatea formula o hotărâre în felul acesta, Omar punea scribii s-o consemneze și o trimitea apoi guvernatorilor provinciali ca s-o utilizeze drept bază pentru deciziile lor.

Omar a înființat un corp de învățați care își petreceau tot timpul studiind revelațiile, relatările cu privire la viața lui Mahomed și alte date pertinente astfel încât, atunci când avea nevoie de opinia unui expert, o putea obține de la acești „oameni de pe bănci", nucleul din care a crescut ulterior una dintre cele mai importante instituții sociale ale islamului, *ulema* sau „învățații".

Chiar în timp ce era preocupat de elaborarea legislației musulmane, Omar aplica deja doctrina la viața socială din Medina, ceea ce ne conduce la latura severă a caracterului său. Omar nu

tolera lipsa de responsabilitate. De exemplu, a interzis complet băutura, deşi Coranul fusese destul de ambiguu în această privinţă, în unele din primele versete se pronunţase mai curând împotriva beţiei decât a băuturii în sine (chiar dacă versetele ulterioare o interziseseră definitiv).

Coranul nu specifica niciun fel de pedeapsă în mod special pentru băutură, dar Omar a dedus-o prin analogie. Analogia în acest caz a fost următoarea: Coranul prevedea biciuire pentru clevetire; băutura, spunea Omar, îl făcea pe om să clevetească. Aşadar, pedeapsa pentru băutură trebuia să fie tot biciul. Această modalitate de argumentare prin analogie (*qiyas*) a creat un tipar folosit ulterior pe scară largă de legiuitorii musulmani.

Temându-se de puterea distructivă a relaţiilor sexuale ilegale, Omar a aplicat cele mai dure măsuri împotriva adulterului. De fapt, a instituit lapidarea pentru adulter, care nu era menţionată în Coran, dar apare în Legea lui Moise, datând din perioada pre-coranică (Deuteronomul 22, 22). A interzis şi obiceiul arab al căsătoriei temporare, care permitea bărbaţilor să se căsătorească cu femeile numai pentru câteva zile; califul vedea bine prostituţia acolo unde aceasta se manifesta. (Juriştii şiiţi au relegitimizat această practică în codurile lor.)

Detractorii lui Omar îl acuză de misoginism, iar deciziile lui sugerează că le considera pe femei răspunzătoare pentru răul comportament al bărbaţilor. Pentru a anihila puterea disruptivă a sexualităţii, Omar a luat măsuri pentru a reglementa şi a separa rolurile bărbaţilor şi ale femeilor, stabilind, de exemplu, ca bărbaţii şi femeile să se roage separat, chipurile ca să nu se gândească la sex în timpul ritualului.

Dar măsura era foarte departe de separarea sexelor şi de subordonarea femeii care a avut loc în societăţile islamice în secolele următoare (şi care persistă până astăzi). Este adevărat că la Medina relaţiile dintre sexe nu se conformau idealurilor feministe moderne. Arabii tribali (şi cele mai multe culturi timpurii) prevedeau roluri separate şi nesuprapuse pentru femei

şi bărbaţi, iar islamul a confirmat această separaţie. Dar în zilele lui Omar, învăţătura era obligatorie şi pentru băieţi, şi pentru fete în comunitatea musulmană. Femeile lucrau alături de bărbaţi; luau parte la viaţa publică; participau la adunări, ţineau predici, compuneau poezii pentru oraţiile publice, mergeau la război ca lucrătoare de sprijin, uneori luau chiar parte la luptă. Problemele importante cu care se confrunta comunitatea erau discutate în şedinţe publice, Omar participa la ele ca oricare alt cetăţean al comunităţii şi femeile se angajau la fel de neînfricate în dezbateri ca şi bărbaţii. De fapt, Omar a numit o femeie drept şefă a pieţei din Medina, aceasta fiind o funcţie de mare răspundere, deoarece includea îndatoriri precum reglementarea construcţiilor, emiterea permiselor de comerţ, supravegherea corectitudinii măsurilor şi greutăţilor. Cu toate acestea, Omar a plantat seminţele din care s-au dezvoltat ulterior restricţiile severe impuse femeilor în ceea ce priveşte participarea la viaţa publică.

În secolul al VII-lea în toate societăţile lumii sclavia era permisă, iar Arabia nu făcea excepţie. Islamul nu a interzis această practică, dar a limitat puterea stăpânului asupra sclavului, iar Omar a aplicat regulile respective cu stricteţe. Niciun musulman *nu putea fi sclav*. Dacă un bărbat lăsa gravidă o sclavă, trebuia s-o ia de nevastă, ceea ce însemna că respectivul copil se va naşte musulman, aşadar liber. Sclavia nu putea avea drept rezultat ruperea familiei, ceea ce limita opţiunile stăpânului: putea să cumpere sau să vândă numai familii întregi.

Stăpânii nu puteau să abuzeze sau să-şi agreseze sclavii, care aveau aceleaşi drepturi umane ca oamenii liberi, temă subliniată în Coran şi reafirmată în mod special de Profetul Mahomed în ultima sa predică. Omar a decis că stăpânul trebuie să dea sclavilor săi aceeaşi mâncare ca şi familiei, ba chiar că sclavii trebuie să mănânce împreună cu familia. Dacă deciziile lui Omar ar fi fost respectate întru totul, sclavia ar fi încetat în lumea musulmană în primele zile ale califatului. (În schimb, societăţile musulmane au regresat în această privinţă.)

Ca o ironie a sorții, propria carieră a lui Omar s-a încheiat atunci când, fiind în moschee, un sclav persan labil psihic i-a înfipt un cuțit în pântec. Pe patul de moarte, Omar a fost rugat de notabilii comunității să numească un succesor, așa cum făcuse Abu Bakr, pentru a se asigura o tranziție fără zguduiri.

— Ce ar fi să fie fiul tău? au sugerat ei.

Omar a avut ultimul său acces de furie:

— Credeți că am făcut aceasta ca să profit eu și familia mea?

A murit mai târziu în aceeași zi, dar nu înainte de a mai stabili încă un precedent: a numit un comitet consultativ alcătuit din șase bărbați (*shura*) care să aleagă noul calif și să ceară consensul Ummei pentru alegerea lui. Mulți alți gânditori musulmani de mai târziu au considerat shura drept baza instituțiilor democratice ale islamului. Shura a descoperit că doi bărbați, Ali și Otman, erau primii doi favoriți în alegerea tuturor: unii îl preferau pe Ali, alții pe Otman. (Să ne amintim că Ali era ginerele lui Mahomed, care fusese trecut cu vederea deja de două ori.)

Președintele shurei i-a chestionat pe ambii bărbați în fața adunării poporului și a adresat fiecăruia o întrebare-cheie:

— Dacă vei deveni calif, te vei călăuzi după Coran, sunna și precedentele stabilite de Abu Bakr și Omar?

Ali a răspuns da, după Coran, și da, după sunna (exemplul oferit de viața lui Mahomed), dar în privința deciziilor predecesorilor săi Ali a spus că are propria minte și își va consulta propria conștiință și judecată pentru a lua deciziile.

Spre deosebire de el, Otman a răspuns da la toate punctele.

— Nu sunt un inovator.

Astfel, președintele l-a declarat pe el omul potrivit pentru a conduce Umma, oamenii au fost de acord și Ali, care nu voia să clatine barca, a depus jurământul de loialitate.

Capitolul 4

Schisma

24-40 d.H.
644-661

Al treilea calif (22–36 d.H., 644-656)

Otman era văr cu Mahomed și a preluat funcția de calif al celui de-al treilea calif islamic la vârsta de șaizeci și opt de ani. Pentru a înțelege această domnie furtunoasă de 12 ani, este bine să vedem cine era bărbatul și cum a ajuns în fruntea comunității care stăpânea Lumea Mijlocie.

Tatăl lui Otman fusese unul dintre cei mai bogați oameni din Mecca, iar Otman moștenise milioanele tatălui său la vârsta de douăzeci de ani. Având un simț înnăscut al afacerilor, a reușit să înmulțească de mai multe ori averea aceasta înainte să atingă vârsta de treizeci de ani, dobândind porecla de Otman Ghani, „Otman cel Bogat".

Cast și modest chiar și înainte de convertire, Otman nu bea niciodată, nu fuma și nu umbla după femei. În Mecca era vestit pentru înfățișarea lui plăcută – oamenii îi spuneau chiar „Frumosul" –, dar acest bărbat cu vorbire blândă avea întotdeauna un aer de melancolie și îngrijorare.

S-a convertit la islam cam la un an după ce a început Mahomed să predice și cu nouă ani înainte de Hegira. Povestea convertirii lui începe într-o seară, când se îndrepta spre casă, după o călătorie de afaceri încununată de succes. Se spune că Otman s-a

oprit undeva să-şi petreacă noaptea şi să stea culcat sub stele, privind la bolta întunecată a cerului, când imensitatea universului l-a copleşit brusc. Pe lângă sentimentul zdrobitor al nimicniciei lui, a dobândit convingerea că cineva controla totul, că acest univers trebuia să aibă un stăpân şi încă ce stăpân! În acel moment, deşi era singur, Otman a auzit o voce pătrunzătoare care îl anunţa foarte răspicat că Trimisul Domnului era în lume. Imediat ce a ajuns acasă, Otman s-a dus la prietenul lui, Abu Bakr, care i-a spus povestea ciudată a lui Mahomed şi mesajul lui referitor la un sigur Dumnezeu Atotputernic. Otman a declarat imediat că este şi el unul dintre cei care cred.

Convertirea lui a înfuriat familia. Clanul lui, aristocraţii omeiazi, reprezentau facţiunea antimusulmană cea mai înverşunată din tribul coraişit. Unchiul lui Otman, Abu Sufyan, avea să devină în curând conducătorul forţelor antimusulmane. Tatăl vitreg al lui Otman îl atacase cândva pe Mahomed pe o alee şi l-ar fi strangulat dacă nu ar fi intervenit Abu Bakr. Cele două soţii ale lui Otman l-au repudiat pentru că îmbrăţişase credinţa lui Mahomed. Ele nu aveau de gând să se convertească, astfel că Otman a divorţat de ele şi s-a căsătorit cu vestita şi frumoasa fiică a Profetului Mahomed, Ruqayya. Când aceasta a murit, Otman s-a însurat cu o altă fiică a lui Mohammed, Um Kulthum.

Fără îndoială, musulmanii erau încântaţi să aibă printre ei un om bogat şi Otman era gata să-i ajute pe tovarăşii lui musulmani aşa cum putea, dar cel mai bun mod la care se putea gândi era să le ofere bani. Odată, când abuzurile împotriva musulmanilor atinseseră apogeul în Mecca, Mahomed a decis că un grup de adepţi ai lui va trebui să emigreze în Abisinia, iar Otman a ajutat la finanţarea lor. A emigrat şi el însuşi împreună cu grupul şi şi-a creat contacte de afaceri folositoare în Abisinia, devenind încă şi mai bogat ca înainte. Câţiva ani mai târziu s-a întors la Mecca, unde relaţiile lui din Abisinia l-au servit foarte bine şi bogăţia lui a crescut şi mai mult.

Pentru cei mai mulți musulmani, Hegira a însemnat pierderea tuturor bunurilor pe care le posedau. Nu se pricepeau la agricultură, principala ocupație din Medina, astfel că au sărăcit și mai rău. Dar nu și Otman. Deși a emigrat împreună cu ceilalți, nu și-a tăiat niciodată legăturile de afaceri de acasă și cu asociații acestora și a continuat să se ocupe de proprietățile și de interesele sale comerciale. Astfel, Otman a continuat să prospere și la Medina. Nu s-a sugerat niciodată că ar fi devenit necinstit din cauza avuției sale, dimpotrivă. Unii oameni pur și simplu au simțul afacerilor, iar Otman era unul dintre aceștia. Și nici nu era zgârcit. Cheltuia cu generozitate pentru binele public. De exemplu, a lărgit moscheea din Medina pentru Mahomed, iar când musulmanii au avut nevoie de apă, a cumpărat un puț foarte prețios de la triburile evreiești și l-a donat comunității.

O bogăție amețitoare, două dintre fiicele Profetului ca soții – ce îi mai lipsea acestui om? Și totuși, Otman părea obsedat de teama că nu era destul de bun. Postea foarte mult timp, se ruga, citea Coranul. Poate că donațiile lui extravagante pentru binele public erau făcute pentru a simți că merită norocul deosebit de care se bucura.

Sau poate era îngrijorat că purtarea lui nu era la nivelul celorlalți tovarăși apropiați ai Profetului. Nu fusese la lupta de la Badr, pentru că atunci soția lui era bolnavă. În timpul bătăliei de la Uhud, când se răspândise zvonul că Mahomed fusese ucis, Otman s-a aflat printre acei musulmani care pierduseră orice speranță și părăsiseră câmpul de luptă. A compensat în Bătălia Șanțului, dar la puțin timp după aceasta fiul lui a murit și Otman simțea că Dumnezeu îl pedepsește. Pentru a câștiga iertarea, își făcuse obiceiul să răscumpere sclavi și să elibereze câte unul în fiecare vineri.

După moartea lui Mahomed, Otman era îngrijorat să nu se destrame comunitatea, dar mai ales pentru propriul său suflet.

— Cum ne vom feri noi acum de ispitele diavolului? se lamenta el. Sărmanul om era mistuit de teama pentru viața de dincolo.

— Fiecare zi este ziua judecății, spunea el, înțelegând prin aceasta că nu trebuie să încetezi nicio clipă să fii bun, așa că a postit și s-a rugat și mai mult, a făcut donații încă și mai extravagante, încercând cu disperare să merite un loc în paradisul despre care Profetul îl asigurase că îi aparține deja. Acest uriaș al binefacerilor a devenit al treilea calif al islamului.

Când și-a început Omar califatul, islamul devenise un nou gen de organism social care își căuta identitatea. Califatul lui Omar era marcat de sentimentul aventurii spirituale, al invenției și al descoperirii. Când Otman a preluat funcția, comunitatea islamică era un guvern care controla un teritoriu vast. Nu mai era suficient să predice, să apere, să atace și să răspândească emoția sfântă. Liderii musulmani trebuiau acum să strângă impozite, să organizeze curțile de judecată, să întrețină podurile și drumurile, să asigure salariile, să definească îndatoririle pentru diferitele posturi – să se ocupe de toate problemele administrative anoste ale vieții de zi cu zi. Gestionarea acestei tranziții a căzut în sarcina lui Otman.

Unul dintre marile proiecte pe care Otman l-a văzut dus la bun sfârșit în timpul primei jumătăți a califatului său a fost pregătirea și apariția ediției definitive a Coranului. I-a pus pe învățați să elimine redundanțele dintre copiile existente, să rezolve discrepanțele și să evalueze pasajele a cărora autenticitate trezea îndoieli. Produsul final a fost o carte în care versetele erau aranjate mai mult sau mai puțin în ordinea lungimii (și nu în funcție de temă sau cronologic). Toate celelalte compilații, versiunile concurente și versetele respinse au fost distruse. De atunci, toate exemplarele Coranului vor fi la fel, cuvânt cu cuvânt. Este Coranul pe care îl au astăzi toți musulmanii. Devine lesne de înțeles de ce trebuia făcut acest lucru, din moment ce prioritatea, urgența, era menținerea unității comunității, dar putem înțelege și de ce un asemenea proiect putea să-i nemulțumească pe unii musulmani, mai ales dacă aveau anumite suspiciuni în legătură cu intențiile lui Otman – așa cum era cazul.

A urmat apoi punerea în ordine a finanţelor comunităţii. Pe vremea Profetului, nu existau practic cheltuieli de stat. Toţi banii care ajungeau la Medina erau distribuiţi mai devreme sau mai târziu. Abu Bakr şi Omar procedaseră mai mult sau mai puţin la fel, deşi Abu Bakr înfiinţase o trezorerie, iar Omar constituise un surplus din care plătea stipendii soldaţilor, prefigurând începuturile unei armate permanente a islamului. În timpul lui Otman, trezoreria s-a dezvoltat şi a devenit un organ permanent al guvernului, care finanţa un evantai tot mai mare de cheltuieli de stat.

Al treilea calif a sporit în mod dramatic fluxul de venituri din impozite din provinciile sale îndepărtate. Când Amr ibn al-A'as, guvernatorul Egiptului, nu a trimis destui bani, Otman l-a demis şi l-a numit pe propriul frate vitreg, Abdullah, în locul lui. Abdullah a reuşit să obţină mult mai mulţi bani din provincie – de fapt, a dublat veniturile din Egipt, dovedind că Otman luase o decizie de afaceri înţeleaptă, dar Amr ibn al-A'as a protestat, spunând că succesorul lui scotea mai mult lapte de la cămilă numai pentru că înfometa puiul de cămilă. Stăpânirea islamică începea să fie contaminată de asuprire şi de corupţie.

Otman a menţinut interdicţia instituită de Omar de a se confisca pământ în teritoriile cucerite, dar a ridicat restricţiile referitoare la cumpărarea de terenuri de către musulmani acolo, deoarece Otman credea în libertatea economică. În realitate, le-a permis musulmanilor de frunte să ia cu împrumut bani din trezoreria publică pentru a finanţa astfel de achiziţii. Curând, elitele musulmane, inclusiv cei mai mulţi dintre tovarăşii Profetului Mahomed, au început să strângă averi şi să achiziţioneze moşii imense pe tot cuprinsul noului imperiu islamic. „Reformele economice" ale lui Otman aduceau profit clanului lui, Omeiazii, în primul rând pentru că aveau posibilitatea să ia împrumuturi de la trezorerie. Califul şi-a numit rudele şi „favoriţii" în multe posturi politice importante din întregul imperiu, pentru simplul motiv că aceştia erau oamenii pe care îi cunoştea cel mai bine şi

în care avea cea mai mare încredere. Drept urmare, Omeiazii au ajuns să acumuleze averi și o putere politică disproporționate.

Al treilea calif a continuat să-și ducă viața sa austeră, dar nu cerea o astfel de austeritate de la oficialitățile lui. Fiind un om bogat, nu percepea niciun salariu, dar oferea subvenții favoriților săi și cheltuia foarte mult pentru lucrările publice. În timpul administrației lui s-au construit peste cinci mii de noi moschei pe tot cuprinsul imperiului. Otman a promovat o adevărată explozie a construcțiilor și a transformat Medina într-un oraș cu străzi largi și clădiri impunătoare, pavate cu dale fine, inclusiv o reședință luxoasă pentru el însuși, demnă de rangul și de puterea funcției lui (în acest palat Otman trăia cu pâine și apă și se ruga).

Pe tot cuprinsul imperiului său, Otman și-a demonstrat geniul pentru afaceri, poruncind să se facă ameliorări care au sprijinit dezvoltarea comerțului. S-au săpat canale, s-au construit drumuri, s-au îmbunătățit sistemele de irigație. În porturi au apărut noi facilități. În orașe s-au răspândit noile sisteme de puțuri și de sisteme de canalizare, noile bazare erau reglementate de guvern, care numea ofițeri ai pieței. Întreprinderea musulmană nu mai avea același farmec ca în zilele lui Omar, dar cine putea să argumenteze împotriva prosperității?

În chestiunile de moralitate personală, cum erau băutura și sexul, ascetismul lui Otman îl situa mai presus de orice critică. Dacă pioșenia consta în penitență și rugăciuni, Otman se situa printre primii zece bărbați ai vremii sale, dar nu vedea o ambiguitate etică în faptul că oamenii câștigau bani, atât timp cât banii lor promovau bunăstarea generală.

Unul dintre marii favoriți ai lui Otman era vărul lui, Mu'awiya. Omar îl numise guvernator al Damascului și al împrejurimilor. Otman a adăugat mereu câte o bucățică în plus la teritoriul vărului său, până când acesta a ajuns să guverneze toată întinderea cuprinsă între apele Eufratului, țărmul Mediteranei și Egipt.

Mu'awiya era fiul lui Abu Sufyan, aristocratul tribal din Mecca, cel care condusese atacul împotriva islamului în două

dintre cele trei bătălii emblematice dintre Mecca și Medina. Mama lui Mu'awiya, Hind, își urmase soțul în aceste bătălii și la Uhud, după ce musulmanii au fugit, se spune că mâncase ficatul unchiului căzut în luptă al lui Mahomed, Hamzah, într-un gest de triumfalism bombastic. Dar Profetul nu purta nimănui ranchiună: imediat ce trecea la islamism, oricine devenea membru al familiei și așa a fost și cu Omeiazii. Profetul îl considera pe Mu'awiya deosebit de competent și l-a ținut aproape de el după convertire.

Fără îndoială, Omar îl numise pe Mu'awiya guvernator al Damascului pentru că știa să rezolve treburile, dar poate să Omar ar fi trebuit să se gândească o clipă de ce îl ținuse Mahomed pe acest om atât de aproape de el: odată stabilit la Damasc, și-a pus geniul la contribuție pentru a strânge o armată permanentă loială față de el. Acest lucru va avea consecințe sumbre după moartea lui Otman.

Spre sfârșitul domniei de 12 ani a lui Otman, au început să circule zvonuri în tot imperiul. În Egipt, fratele lui vitreg asuprea populația atât de rău ca să strângă bani, încât au izbucnit răzmeriță. Notabilitățile egiptene i-au scris califului, rugându-l să-l recheme pe guvernator. Neprimind niciun răspuns, au trimis o delegație ca să-l roage personal. Întâmplător, exact în același timp mai multe grupuri de cetățeni nemulțumiți se îndreptau spre oraș și dinspre nord. Se pare că erau mulți oameni nemulțumiți de Otman.

Toți acești petiționari l-au neliniștit pe Otman. L-a rugat pe Ali să iasă și să le vorbească nemulțumiților în numele lui, să-i liniștească și să-i convingă să se întoarcă acasă, dar Ali a refuzat, poate pentru că nici el nu aproba politicile și practicile celui de-al treilea calif. L-a sfătuit pe Otman să se ocupe de plângerile îndreptățite ale oamenilor. În cele din urmă, Otman a cedat și s-a întâlnit cu delegația din Egipt. A promis să-l înlocuiască pe fratele lui vitreg și le-a spus egiptenilor să se întoarcă acasă și să-i comunice guvernatorului că un om nou va veni curând să-l înlocuiască.

Egiptenii au plecat înapoi simțindu-se foarte bine, dar pe drum au prins un sclav al lui Otman. Ceva în legătură cu acel om le-a trezit suspiciunile și, când l-au percheziționat, au găsit asupra lui o scrisoare, semnată aparent de calif și adresată guvernatorului Egiptului, prin care i se spunea lui Abdullah să aresteze delegația nemulțumiților imediat ce va apărea la curtea lui și să-i execute imediat ce i se va părea potrivit!

Delegația s-a întors furioasă la Medina. Otman a ieșit din palat să-i întâmpine pe trepte: S-au întors atât de repede? Ce s-a întâmplat? I-au arătat scrisoarea și Otman a fost șocat. A jurat că nu scrisese acea scrisoare, nici nu auzise de ea până în acel moment. În realitate, probabil că Marwan, vărul lui pus pe rele, aliat și rudă cu guvernatorul Damascului, ar fi putut fi autorul scrisorii și cel care falsificase inclusiv semnătura califului. Sărmanul Otman, care avea aproape optzeci de ani pe atunci, probabil că era foarte ușor de manipulat.

Oricum, petiționarii pașnici s-au transformat într-o mulțime furioasă. În primul rând, au cerut califului să li-l predea pe fratele lui, Mu'awiya. Califul a refuzat. Apoi au cerut ca Otman să abdice și să lase pe altul mai capabil să-i ia locul. Indignat, Otman a refuzat și aceasta. Avea o obligație în fața lui Dumnezeu și să-și părăsească postul la cererea unei gloate înfuriate ar fi însemnat să aducă jignire lui Dumnezeu! S-a retras apoi în apartamentele lui private, unde a aprins o lampă mică într-un colț, pentru a face ceea ce făcea întotdeauna în momentele de zbucium și de îndoială: să citească din Coran.

În fața palatului său, rebelii au fost cuprinși de furie, au dărâmat ușile palatului și au năvălit urlând înăuntru. L-au găsit pe calif în biroul lui și acolo, în lumina tremurătoare a lămpii, în anul 34 al erei musulmane, l-au omorât în bătaie pe bătrânul lor conducător. Și dintr-odată dilema succesiunii s-a transformat într-o criză cumplită, care a amenințat însuși sufletul islamului.

Timp de patru zile, mulțimea furioasă a răscolit orașul. Cetățenii din Medina s-au ascuns în casele lor, așteptând să

treacă urgia și să se potolească violența. Chiar și după ce furia s-a domolit, capii mulțimii au spus că nu pleacă până nu este numit un nou calif, cineva în care să aibă încredere. Iar acum, în sfârșit, toate privirile s-au îndreptat spre singurul candidat care fusese trecut cu vederea de atâtea ori, omul pe care unii l-au numit întotdeauna singurul succesor legitim al Profetului: Ali, ginerele lui Mahomed.

La început, Ali a refuzat această onoare. Dar toți ceilalți membri proeminenți ai comunității musulmane au refuzat califatul, iar rebelii amenințau că vor instaura domnia terorii, dacă Medina nu alege pe cineva cu care să se poată împăca și să aleagă mai repede; astfel, musulmani de frunte s-au dus la moschee și l-au implorat pe Ali să preia funcția.

Ce moment interesant trebuie să fi fost pentru Ali! Timp de douăzeci și cinci de ani dureroși privise probabil cum corabia plutește în derivă. De trei ori Umma respinsese candidatura lui la conducere, pe vremea când încă ar mai fi avut puterea să îndrepte lucrurile, de fiecare dată se purtase corect, căci ce altceva ar fi putut să facă? Dacă ar fi încercat să pună mâna pe cârma țării ar fi dezbinat comunitatea. Avea de ales între a privi cum comunitatea se duce de râpă și a produce necazuri; s-o ucidă sau s-o lase să moară. De abia acum, când lucrurile scăpaseră atât de mult de sub control încât musulmanii își uciseseră califul, acum, când succesorul lui se va confrunta cu o provocare imposibilă, acum îi spunea Umma:

— Apucă frâiele, Ali!

Al patrulea calif (36-40 d.H., 656-661)

În cele din urmă, Ali a acceptat califatul, dar în primul discurs rostit în fața oamenilor le-a spus că acceptase numai din constrângere. Deplângea destrămarea comunității Umma în numai o generație de la moartea Profetului. Va fi nevoie de o mână severă pentru a pune lucrurile la loc în ordine, a spus Ali, și a dat un avertisment clar Ummei: tot ce puteau aștepta de la el era severitate.

Un segment-cheie al comunității nu-l auzise. Membrii clanului Omeiad, rudele apropiate ale lui Otman, fugiseră la Damasc, unde ruda lor, Mu'awiya, strânsese în secret o forță militară impunătoare. Mu'awiya a început să facă turul provinciilor împreună cu un povestitor profesionist. La fiecare oprire, povestitorul incita mulțimea cu o relatare dramatică a asasinatului de la Medina. În momentul culminant, Mu'awiya însuși năvălea pe scenă, fluturând o cămașă plină de sânge, chiar cămașa (susținea el) în care fusese ucis califul. Era un teatru politic de primă clasă. Mu'awiya cerea apoi noului calif să-i aresteze și să-i pedepsească pe asasinii lui Otman sau să abdice.

Dar cum putea Ali să-i aresteze pe asasini? Nimeni nu știa exact cine anume din acea mulțime aplicase loviturile. De fapt, întreaga mulțime era „ucigașul". Pentru a satisface cererile lui Mu'awiya, Ali ar fi trebuit să aresteze toată mulțimea. Acest lucru ar fi fost dificil în orice împrejurări, dar în cazul de față era imposibil. Mulțimea încă stăpânea străzile din Medina. Ali pur și simplu nu avea puterea să execute cerințele guvernatorului, iar Mu'awiya știa acest lucru.

În plus, rebelii care îl asasinaseră pe Otman fuseseră la început victime ale opresiunii și ale nedreptății. Veniseră la Medina cu plângeri legitime, dar, ucigându-l pe calif, ofereau un temei moral superior asupritorilor lor. Acum, Ali era obligat să aleagă între asupritori și asasini – o alegere care îi sfâșia inima!

A decis că va începe cu lupta împotriva corupției care măcina imperiul. Să câștige sau să piardă – aceasta era singura lui speranță: schimbând politicile lui Otman și restaurând corectitudinea, ar mai fi putut aduce comunitatea înapoi pe făgașul corect, dobândind astfel credibilitatea și reputația de care avea nevoie pentru a face toate celelalte lucruri pe care trebuia să le înfăptuiască.

Dar din compostul cuceririlor musulmane crescuse o întreagă clasă de noi îmbogățiți, iar această elită nu era deloc interesată de ideile de puritate și de reformă ale lui Ali. Pentru ei, Ali era o

amenințare revoluționară și Mu'awiya părea paznicul bogăției și siguranței lor, al noului status-quo.

Ali i-a demis pe toți guvernatorii numiți de Otman și a trimis în locul lor oameni noi, dar niciunul dintre guvernatorii concediați nu a fost de acord să cedeze locul, cu excepția celui din Yemen, care a fugit cu toți banii din trezorerie, lăsând în faliment provincia care urma să fie preluată de noul guvernator numit de Ali.

Între timp, au apărut necazuri și în altă parte. Cea mai tânără soție a Profetului, Aysha, se aflase din întâmplare la Mecca atunci când fusese asasinat Otman. Când Mu'awiya a început agitația, Aysha a trecut de partea lui, într-o oarecare măsură și pentru că nu se înțelesese niciodată bine cu Ali. Și-a anunțat alinierea într-un discurs înflăcărat rostit în fața oamenilor:

— O, voi, oameni buni! Rebelii... l-au ucis pe nevinovatul Otman... Au încălcat sanctitatea orașului Sfântului Profet în luna cea sfântă *hajj*. I-au jefuit pe cetățenii Medinei. Pentru numele lui Dumnezeu, un singur deget al lui Otman era mai prețios decât viețile tuturor asasinilor. Nelegiuirea nu a fost zdrobită și ucigașii lui Otman nu au fost duși în fața justiției... Cereți satisfacție împotriva acestor ucigași. Numai răzbunarea pentru sângele lui Otman poate spăla onoarea islamului.

Profitând de emoțiile pe care le stârnise, a adunat o armată, a convocat un consiliu de război și a proiectat o campanie. Guvernatorul alungat din Yemen și-a pus la dispoziție tot aurul furat din trezorerie pentru cauza ei. Dispunând de fonduri, Aysha și-a condus trupele spre nord și a luat cu asalt Basra, un oraș-cheie din sudul Irakului. I-a alungat repede pe susținătorii loiali ai lui Ali și a preluat puterea.

În acest moment, cineva a început să murmure, acuzându-l chiar pe Ali de complicitate la asasinarea lui Otman. Sărmanul și cinstitul Ali recunoscuse că purta o parte din răspundere pentru crimă, deoarece atunci când Otman ceruse protecție, Ali nu ridicase brațul înarmat. Gândul că ar fi putut să-l salveze pe Otman

îl chinuia pe cel de-al patrulea calif al Islamului și cinstea lui nu făcea decât să intensifice și mai mult zvonurile care îl subminau.

Ali a încercat să adune o armată ca să se lupte cu Aysha, susținând că era un jihad și oamenii trebuie să se unească pentru a apăra Islamul, așa cum făcuseră în vremurile de demult. Dar musulmanii erau derutați, deoarece Aysha chema și ea tot la jihad împotriva lui Ali. Amândouă părțile susțineau că luptă pentru adevăr, dreptate și calea islamică, dar amândoi îi chemau pe musulmani să lupte împotriva musulmanilor. Nu asta era ceea ce numeau ei jihad în vremurile bune de odinioară!

În mod ciudat, printre oamenii Ayshei se aflau și doi bărbați, Talha și Zubayd, tovarăși ai Profetului, care ar fi putut face parte din mulțimea care îl atacase pe Otman în palat în ziua aceea. Dacă nu erau ei înșiși asasini, erau fără îndoială asociați cu asasinii – dar acum se aflau aici, membri de frunte ai forței care jurase să răzbune asasinarea lui Otman răsturnându-l de la putere pe Ali!

Ali a pornit din Medina cu puținii oameni pe care reușise să-i adune, dar pe drumul spre nord i s-au alăturat mai mulți războinici tribali și armata lui a crescut, dobândind o dimensiune impresionantă. Când a ajuns la Basra, a trimis un tovarăș de încredere în oraș să negocieze cu Aysha. În mod remarcabil, argumentele purtătorului de cuvânt au găsit ascultare la tânăra femeie furioasă. În primul rând, a recunoscut că nu credea cu adevărat că Ali avea ceva de-a face cu asasinarea lui Otman. Dar îl învinuia pentru că nu îi arestase pe criminalii răspunzători. Apoi a fost de acord că acești criminali făceau parte dintr-o mulțime și că mulțimea, care era încă stăpână pe oraș, își extrăgea puterea din haos. A recunoscut că, luptând împotriva lui Ali, promova și ea tot haosul, da, și în felul acesta îi ajuta pe criminali să scape de pedeapsă. În final a fost de acord să pună armele jos, să-și demobilizeze armata și să-și unească forțele cu Ali. Se va întâlni cu el a doua zi de dimineață ca să discute condițiile.

Dialogul reflectă meritele ambelor părți: ale lui Ali pentru că a încercat să negocieze înainte să se lupte, ale Ayshei pentru

că a dovedit o onestitate intelectuală care i-a dat posibilitatea, deşi era în culmea furiei şi înconjurată de mirosul războiului şi de ameninţarea cu moartea, să asculte pledoaria lui Ali şi să recunoască valabilitatea argumentelor care îi erodau poziţia – numai pentru că erau adevărate. Pentru aceasta era nevoie de eroism.

Emisarul s-a întors în tabăra lui Ali să-i dea vestea cea bună şi în acea noapte ambele părţi au sărbătorit. Va fi pace! Dar mai era încă o problemă pe care nimeni nu o luase în considerare: în ambele armate erau membri ai mulţimii care îl ucisese pe Otman şi care vor fi aduşi în faţa justiţiei, dacă Ali şi Aysha făceau cauză comună. Firește că aceşti oameni nu puteau să lase nicio şansă păcii.

A doua zi de dimineaţă devreme, un grup al acestora s-a strecurat din tabăra lui Ali şi a lansat un atac prin surprindere împotriva forţelor Ayshei, care dormeau. În momentul în care Ali s-a trezit, oamenii Ayshei începuseră deja să riposteze. Şi Ali, şi Aysha au crezut că celălalt îl trădase şi astfel a început Bătălia Cămilei, numită astfel deoarece Aysha călărea pe o cămilă cu care s-a năpustit pe câmpul de luptă, conducându-şi oamenii din spate. Bătălia s-a încheiat numai atunci când cămila a fost rănită, iar Aysha a fost prinsă. Ali câştigase lupta, dar ce victorie amară! Este greu de imaginat cum se simţeau amândoi când s-au întâlnit după ce s-a terminat măcelul, soţia adorată a Profetului şi ginerele iubit al Profetului, faţă în faţă pe un câmp îmbibat de sânge şi presărat cu trupurile a zece mii de musulmani morţi, mulţi dintre ei tovarăşi apropiaţi Trimisului lui Dumnezeu.

După ce au pus lucrurile cap la cap şi au înţeles cum îi trădaseră oamenii şi evenimentele pe amândoi, cei doi supravieţuitori au făcut un fel de pace. Poate că au găsit chiar şi calea spre prietenie. Poate că într-un mod staniu, tragedia care i-a lovit pe amândoi şi ororile pe care nu le dorise niciunul dintre ei i-au apropiat unul de altul. În orice caz, nu au mai luptat niciodată unul împotriva altuia. După Bătălia Cămilei, Aysha s-a retras la Medina unde şi-a petrecut restul vieţii consemnând spusele Profetului şi scriind

comentarii despre ele. Și-a încheiat zilele ca unul dintre cei mai respectați învățați ai islamului.

Ali nu s-a mai întors niciodată la Medina. Și-a stabilit sediul guvernului în orașul Kufa din Irakul de astăzi, pentru a-i răsplăti pe locuitorii care îl sprijiniseră și a încercat să adune laolaltă ce mai rămăsese din califatul lui, dar războiului sfâșietor cu Aysha abia marcase începutul necazurilor lui. Cel mai mare dușman stătea în continuare la pândă în coasta lui, ascuțindu-și sabia și instruindu-și trupele. Mu'awiya se pregătea pentru lovitura finală.

Mu'awiya refuzase în mod formal să-i declare supunere lui Ali și afirma că acest califat îi aparține lui. Ambele părți au scos armatele în câmp. În anul 36 d.H. (657), Ali l-a înfruntat pe Mu'awiya în Bătălia de la Siffin. Armata lui Mu'awiya a încercat să blocheze accesul lui Ali la apă. A izbucnit o luptă scurtă, dar oamenii lui Ali au recâștigat malul râului și luptele au scăzut în intensitate, intrând într-un impas care a durat câteva luni, întrerupt numai de încăierări sporadice. Ambele părți stăteau pe loc, căutând o cale să câștige fără brutalitate, căci fiecare ar fi avut de pierdut din autoritatea religioasă prin vărsarea de sânge musulman.

Impasul s-a încheiat printr-o izbucnire de violență care a durat două zile și în care unele surse afirmă că au murit 65 000 de oameni. Măcelul a dus la apeluri pentru retragerea celor două armate și rezolvarea disputelor dintre cei doi conducători printr-o luptă între ei. Ali, care avea pe atunci 58 de ani, dar era în continuare un războinic redutabil, a acceptat bucuros provocarea. Mu'awiya, care avea cam aceeași vârstă, dar era gras și lăbărțat, a spus nu.

Trupele lui Ali au reluat atacul, secerându-i de astă dată pe soldații lui Mu'awiya ca pe niște buruieni, dar Mu'awiya a inventat o stratagemă ca să câștige timp: i-a pus pe soldații lui să-și înfigă în lănci file din Coran și să mărșăluiască în urma unor recitatori de profesie care intonau versete din Coran și îl îndemnau pe Ali să negocieze în numele păcii printre musulmani. Trupele lui Ali au șovăit să pângărească Coranul și Ali a consimțit să negocieze.

Probabil nu considera că se înjosește cu ceva, din moment ce el fusese acela care chemase la negociere chiar de la început. Dar își închipuia, fără îndoială, că în urma acestor convorbiri Mu'awiya îi va recunoaște dreptul la domnie în schimbul unor concesii, de pildă să-i garanteze că îl va lăsa să fie în continuare guvernator în Siria. Dar când reprezentanții celor doi conducători s-au întâlnit, au căzut de acord că cei doi bărbați erau egali și că fiecare trebuia să domnească asupra teritoriilor sale. Mu'awiya în Siria și în Egipt, Ali în celelalte.

Nu asta era ceea ce își dorea Ali și, fără îndoială, că i-a înfuriat pe partizanii lui, șiiții lui, ca să folosim cuvântul arab – cuvânt devenit numele sectei care a luat naștere din această dispută. Dar acum Ali nu mai putea respinge rezultatele negocierii fără a părea că este de rea credință. Mu'awiya îl trăsese pe sfoară!

Pe lângă aceasta, Ali avea un handicap: timp de douăzeci și șase de ani, șiiții lui Ali declaraseră că au prerogative de conducători date de Dumnezeu, puteri care puteau să salveze comunitatea musulmană de toate relele. Inițial această afirmație s-a referit la relația de sânge cu Profetul, dar, odată cu trecerea deceniilor, în timp ce primii trei califi modelau noua ordine socială, Ali ținuse predici mistice care insistau în mod extatic pe natura atotputerniciei lui Allah, pe imensitatea, unicitatea și singularitatea acestuia. Pe scurt, în timp ce alți califi se proclamaseră gardieni ai viziunii comunitare a lui Mahomed, Ali își asumase rolul celui care ține vie flacăra interioară. Astfel, convingerea partizanilor lui era că, spre deosebire de toți ceilalți pretendenți la califat, Ali avea un anumit acces mistic personal la îndrumarea lui Allah. Toată pledoaria lui se întemeia pe această imagine.

Iar acum... negocia? Cu Mu'awiya, întruchiparea materialismului antimusulman? Ce fel de avatar al adevărului dăruit de Dumnezeu și călăuzit de Allah era el?

Compromisul cu dușmanul a dezamăgit facțiunea cea mai devotată lui Ali și acești tineri partizani mai radicali s-au despărțit de ceilalți. Au ajuns să fie cunoscuți sub numele de kharigiți – „cei

care au plecat". Acest grup secesionist a reformulat idealurile adepților lui Ali elaborând o doctrină nouă, revoluționară; legătura de sânge și genealogia nu însemnau nimic, spuneau ei. Chiar și un sclav avea dreptul să conducă o comunitate. Singura calificare era caracterul. Nimeni nu era născut să fie conducător și numai pentru simplul fapt că era ales, nimeni nu se transforma în calif. Oricine făcea dovada unei devoțiuni autentice mai mari față de valorile musulmane *era* calif pur și simplu. Dar acesta răspundea în fața poporului. Dacă se abătea fie și numai cât un fir de păr de la excelența morală, de la desăvârșire, își pierdea dreptul la înalta funcție și altcineva devenea calif. Dar prin ce mecanism urma să se realizeze această demitere și promovare, kharigiții nu spuneau. Nu era problema lor. Știau numai că Ali nu mai îndeplinea calitățile necesare pentru acest titlu și trebuia să renunțe la post; și, întrucât Ali nu avea de gând să plece, un tânăr kharigit a luat problema în propriile mâini. În anul 40 d.H. acest cap înfierbântat l-a asasinat pe Ali.

Partizanii lui Ali și-au îndreptat imediat privirile spre Hassan, fiul său, ca succesor, dar Mu'awiya a înlăturat această primejdie, oferindu-i lui Hassan o sumă de bani ca să renunțe la califat. Nepotul cel mai în vârstă al lui Mahomed, cu inima sfâșiată și extenuat de război în acel moment, s-a dat la o parte. Nu mai avea puterea să continue lupta. Or, în condițiile date, revendicarea califatului ar fi putut însemna o acaparare a puterii și la ce bun? Și astfel a început dinastia Omeiazilor.

Odată cu moartea lui Ali s-a încheiat prima epocă din istoria islamului. Istoricii musulmani i-au numit pe primii patru conducători de după Mahomed – Califii Drept Îndrumați. Fără îndoială că viața pe timpul lor nu era numai lapte și miere, dar numindu-i cei Drept Îndrumați nu cred că istoricii musulmani aveau în vedere o asemenea perfecțiune. Voiau să spună mai degrabă că evoluția comunității de la Hegira până la asasinarea lui Ali fusese o dramă religioasă. Fusese și vărsare de sânge și urgie, dar tulburările nu porniseră de la niște oameni meschini

care râvneau putere, bani şi satisfacerea orgoliului personal. Cei patru califi şi tovarăşi apropiaţi ai lui Mahomed care au format nucleul Ummei în această perioadă se străduiau în mod sincer să aplice revelaţiile în realitate. Fiecare dintre ei a fost preocupat de un anumit aspect esenţial al proiectului, dar niciunul dintre ei nu a fost suficient de mare pentru a putea cuprinde tot ansamblul lui, aşa cum făcuse Mahomed. Succesorii imediaţi ai Profetului erau asemenea celor şase nevăzători care încercau să-şi dea seama dacă elefantul seamănă mai mult cu o funie, un zid, un stâlp sau altceva. Toate luptele legate de califat în perioada Celor Drept Îndrumaţi avuseseră o semnificaţie religioasă, deoarece problemele pentru care se luptau erau în esenţă teologice. După moartea lui Ali, califatul a devenit imperiu.

Capitolul 5

Imperiul Omeiazilor

40-120 d.H.
661-737

Firește că Mu'awiya nu s-a prezentat ca omul care a încheiat epoca religioasă. Și-a spus calif și a afirmat că va continua marea misiune a predecesorilor săi. Spre sfârșitul vieții a convocat totuși un sfat al șefilor de triburi pentru a discuta cine va fi succesorul lui, reuniune care avea forma de *shura*, un comitet consultativ, așa cum stabilise Omar. Șefii de trib au crezut că li se cere în mod sincer opinia și au început să discute meritele candidaților. Dintr-odată, unul dintre scutieri a sărit în picioare și i-a privit încruntat:

— În momentul de față, s-a răstit el, acesta este comandantul credincioșilor. Și a arătat spre Mu'awiya. După ce moare el va fi acesta. Și a arătat spre Yazid, fiul cel mai mare al împăratului. Iar dacă vreunul dintre voi are vreo obiecție – este *acesta*! Și a scos sabia[1].

Șefii de trib au înțeles mesajul. Au parcurs toate etapele formale democratice musulmane, au vociferat cum se cuvenea și au făcut gesturile convenite, dar în cele din urmă l-au ales pe Yazid ca viitor

[1] Din *Uyun al-Akhbar*, o istorie scrisă de Ibn Qutayba în secolul al IX-lea, apud *Islam: From the Prophet Muhammed to the Capture of Constantinople*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1987, p. 273 (n. a.).

calif, iar când s-au dus acasă în acea noapte știau că de acum înainte principiul succesiunii nu va mai fi pus în discuție.

Dar când a ajuns pe tron, Yazid știa că tatăl lui nu eliminase, ci doar suprimase, elementele rebele. De aceea, a fost mereu cu ochii pe cei care ar fi putut să-i conteste puterea, mai ales pe rudele și descendenții lui Ali. Între timp, Hassan murise, dar fratele lui, Hussein, era încă în viață și, ca să fie mai sigur, împăratul a decis să pună să fie asasinat cu ocazia următorului pelerinaj al acestuia la Mecca.

Hussein avea acum vreo patruzeci de ani. Știa că partizanii tatălui său îl considerau drept adevăratul calif; știa că musulmanii zeloși se așteptau ca el să mențină vie revoluția spirituală; dar niciun bărbat nu putea să țină singur pe umerii săi o manta atât de grea. Hussein a decis să se retragă din politică și să ducă o viață de rugăciuni și contemplație în toți acești ani, meditând la misiunea bunicului său.

Însă când a aflat despre complotul referitor la asasinarea lui și că ucigașii lui Yazid plănuiau să-l omoare chiar în Kaaba, Hussein n-a mai putut răbda. Nu avea trupe, nici experiență militară. Yazid avea o rețea de spioni, o trezorerie și o armată. Dar chiar și așa, în anul 60 d.H. (680 după calendarul obișnuit), Hussein a anunțat că avea de gând să-l provoace pe Yazid și a plecat de la Medina cu o forță alcătuită din 72 de oameni.

De fapt, este o exagerare să-i spunem „forță": printre cei 72 erau soția și copiii lui Hussein și câteva rude în vârstă. Numai câțiva dintre cei care au mers cu el erau bărbați apți de luptă. Ce era în capul omului? Chiar își imagina că poate să-l răstoarne pe monarhul omeiad cu acest grupuleț firav? Își închipuia poate că imediat ce va începe să mărșăluiască se va aprinde scânteia revoltei și triburile vor veni să i se alăture?

Probabil că nu. Într-o predică finală înainte de plecare, Hussein le-a spus adepților săi că era sigur că va fi măcelărit, dar nu se temea, deoarece moartea „îi înconjoară pe copiii lui Adam

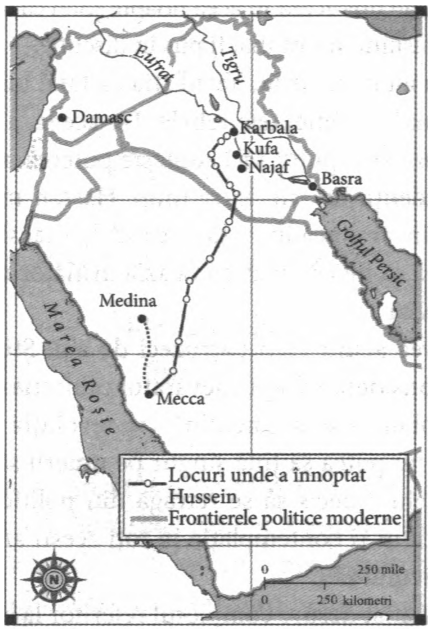

Drumul Imamului Hussein la Karbala

aşa cum înconjoară un colier gâtul unei tinere"[1]. Aminteşte de un verset al Coranului în care li se spune oamenilor să se ridice împotriva unor conducători nedrepţi ca Yazid. Dacă fiul lui Ali şi al Fatimei, nepotul Profetului însuşi, nu se va ridica împotriva tiraniei, atunci cine o va face? Aşa cum se relatează în povestirile tradiţionale, Hussein era hotărât să dea un exemplu prin propria viaţă: vedea de la bun început că începe un pelerinaj cu semnificaţie rituală. Într-un sens, comitea o sinucidere nobilă.

Când a auzit că nepotul mai tânăr al Profetului a pornit spre el, Yazid a trimis o armată ca să-l nimicească. Hussein nu reprezenta o ameninţare reală pentru imperiu, dar Yazid dorea să-l zdrobească prin forţa lui copleşitoare ca avertisment pentru alţi radicali care

[1] *Nafasul Mahmun* (Capitolul 14), şeicul Abbas Qummi citează din cartea *Lahoof* a istoricului Sayyid Ibn Tawoos din secolul al XIII-lea, Ansariyan Publications, Qom, Iran, 2005 (n. a.).

ar fi putut fi tentați să joace pe cartea Alesul Domnului. Armata trimisă depășea numeric grupul mic al lui Hussein atât de drastic, încât nu a existat ripostă. Legendele situează numărul soldaților între patru sute și patruzeci de mii.

Indiferent care a fost dimensiunea armatei imperiale, aceasta l-a întâmpinat pe Hussein în deșert, la sud de Karbala, un oraș în apropiere de granița sudică a Irakului. Dacă examinăm buletinele meteo pentru această parte a lumii într-o zi de vară, vom vedea că temperaturile ating 46°C. Într-o astfel de vipie, armata împăratului a prins grupul mic al lui Hussein la mică distanță de fluviul Eufrat, tăindu-i drumul spre apă. Dar Hussein a făcut ceea ce nu făcuse tatăl lui. A refuzat să negocieze, să facă compromisuri, să se tocmească. Dumnezeu îl alesese pe el ca să îndrume comunitatea virtuții, spunea el și nu se va dezice de acest adevăr.

Războinicii lui Hussein au ieșit unul câte unul să se lupte cu armata lui Yazid și au fost uciși unul câte unul. Între timp, femeile, copiii și bătrânii au murit cu toții de sete. Când a murit și ultimul războinic, generalul victorios a venit, i-a tăiat capul lui Hussein și l-a trimis împăratului împreună cu o scrisoare plină de bucurie.

Capul tăiat a ajuns exact atunci când Yazid se întreținea cu un mesager din Bizanț și a stricat toată petrecerea. Trimisul Bizanțului a spus:

— Așa se comportă musulmanii? Noi, creștinii, nu ne-am purta niciodată așa cu un urmaș al lui Isus.

Yazid s-a enervat la auzul acestei critici și l-a aruncat în închisoare pe „roman". Ulterior și-a dat seama că păstrarea capului tăiat putea să aibă o influență nefastă asupra relațiilor cu publicul așa că l-a trimis înapoi la Karbala ca să fie îngropat alături de trup.

Fără îndoială, Yazid era acum convins că rezolvase problema: în mod sigur, descendenții lui Ali nu-i vor mai face niciodată necazuri. Dar se înșela. Zdrobindu-l pe Hussein la Karbala, acest împărat aprinsese o scânteie. Îmbrățișarea cu patimă a cauzei lui Ali devenise acum un foc de prerie numit *șiism*. Ce este șiismul? Auzim adesea că acesta este prezentat în mod succint drept

o dispută legată de succesiune, la fel ca luptele dintre Maud și Stephen din Anglia secolului al XII-lea. Dar cine se mai numește astăzi maudist sau stephenist? Cui îi mai pasă astăzi care dintre cei doi aveau drepturi mai întemeiate la tronul Angliei? Însă Ali a continuat să câștige noi aderenți și după moartea sa. Rândurile șiiților au continuat să crească. Oameni care nici măcar nu erau născuți în momentul morții lui Ali îmbrățișau cauza acestuia și își modelau identitățile în jurul convingerii că el ar fi trebuit să fie primul calif. Cum se poate așa ceva?

Răspunsul este, firește, că disputa referitoare la califat nu era o simplă luptă dinastică. Ea includea probleme religioase fundamentale, pentru că opțiunea se referea nu numai la *cine*, dar și la *ce* va fi liderul. Partizanii lui Ali vedeau la el ceva ce nu vedeau la ceilalți pretendenți la califat: o calitate spirituală dată de Dumnezeu, care îl făcea să fie ceva mai mult decât un muritor de rând, calitate pe care o văzuseră și la Mahomed. Nimeni nu spunea că Ali este alt Trimis al Domnului. Nimeni nu va formula această pretenție (oricum, nu în acest moment!) și de aceea i-au dat lui Ali alt titlu. Au spus că el este *imamul*.

Inițial, imam era denumirea persoanei care conducea rugăciunile la nivelul comunității. Pentru cei mai mulți musulmani cuvântul are și astăzi aceeași semnificație. Este un titlu de respect, dar nu mai mult decât, să zicem, *reverend*, sau *onorabil*. În fond, ori de câte ori un grup de musulmani se adună pentru a se ruga împreună, o persoană trebuie să conducă rugăciunea; iar acesta nu face nimic altceva decât ceea ce fac și ceilalți; stă pur și simplu în picioare în fața celorlalți ca să-i ajute să se sincronizeze în funcție de ritual. Fiecare moschee are un imam, iar când nu conduce rugăciunile, acesta poate să spele pe jos sau să repare acoperișul.

Dar atunci când șiiții spun „imam" se referă la ceva mult mai elevat. Pentru șiiți este întotdeauna un imam în lume și nu există decât unul. Pornesc de la premisa că Mahomed avusese în el o esență mistică transmisă de Dumnezeu, o anumită energie, o lumină pe care o numesc *baraka* lui Mahomed. Când a murit

Profetul, această lumină a trecut în Ali, iar în acel moment Ali a devenit primul imam. Când a murit Ali, aceeaşi lumină a trecut în fiul său, Hassan, care a devenit al doilea imam. Mai târziu, scânteia a trecut în fratele mai mic al lui Hassan, Hussein, care a devenit al treilea imam. Când Hussein a fost martirizat la Karbala, ideea de „imam" a înflorit şi s-a transformat într-un concept teologic, care rezolva o nevoie religioasă rămasă nesatisfăcută de principalele doctrine ale vremii.

Doctrina principală, aşa cum fusese elaborată de Abu Bakr şi de Omar, spunea că Mahomed a fost în mod strict un trimis al Domnului care adusese un set de instrucţiuni referitor la modul de viaţă. Mesajul era măreţ şi unic. Dincolo de faptul că adusese Coranul, importanţa religioasă a lui Mahomed consta în *sunna*, exemplul pe care îl dădea prin modul lui de viaţă, exemplu pe care ceilalţi puteau să-l urmeze, dacă doreau să se bucure de bunăvoinţa Domnului. Oamenii care au acceptat această doctrină au fost numiţi ulterior sunniţi şi reprezintă nouă zecimi din comunitatea musulmană a zilelor noastre.

Spre deosebire de ei, şiiţii simţeau că trebuie să devină demni de paradis prin propriile eforturi. Pentru ei, instrucţiunile nu erau suficiente. Doreau să creadă că mai continuă să primească îndrumări din partea lui Dumnezeu prin intermediul anumitor persoane, special alese, care îi puteau scălda pe ceilalţi în bunăvoinţa salvatoare a sufletului, un personaj viu care să menţină lumea caldă şi pură. Şi au adoptat termenul de imam pentru acest personaj care oferă siguranţă. Prezenţa lui pe lume asigura posibilitatea continuă a miracolului.

Când s-a dus la Karbala, Hussein nu avea nicio şansă să câştige. Singura lui speranţă era posibilitatea ca Dumnezeu să facă o minune – aşadar, întruchipa principiul posibilităţii continue a unui miracol. El şi adepţii lui au ales moartea ca refuz simbolic al negării acestei posibilităţi şi, în ultimă instanţă, pentru şiiţi, la Karbala se produsese un miracol, miracolul martiriului lui Hussein.

Până în ziua de astăzi, șiiții din întreaga lume comemorează moartea lui Hussein printr-o zi de doliu cathartic. Se adună în „case ale plângerii" pentru a repovesti evenimentul martiriului, o povestire religioasă care îl distribuie pe Hussein în rolul unui personaj al răscumpărării la o scară apocaliptică. Prin martiriul său, Hussein și-a câștigat un loc alături de Dumnezeu, precum și privilegiul de a interveni în favoarea păcătoșilor. Cei care îl susțin și cred în el vor fi salvați și vor merge în cer, indiferent ce păcate au la activ. Hussein le-a oferit șiiților această portiță către miracol, spre care tânjeau de foarte mult timp. Credința în Hussein nu-ți putea aduce aur, un post înalt sau noroc în dragoste, dar putea să te ducă în cer: acesta era miracolul.

Iar acum să revenim la istoria politică de după preluarea puterii de către Mu'awiya. Ascensiunea Omeiazilor ar fi putut pune capăt islamului ca eveniment religios, dar a lansat o evoluție a islamului ca civilizație și imperiu politic. În analele istoriei occidentale convenționale, Omeiazii au marcat începutul măreției musulmane. Au pus islamul pe hartă inaugurând o epocă de aur, care a durat încă mult timp după ce ei înșiși au căzut de la putere.

Indiferent ce defecte a avut în calitate de sfânt, Mu'awiya avea o dexteritate politică excepțională. Exact calitățile care îl ajutaseră să-l învingă pe zbuciumatul Ali i-au asigurat succesul ca monarh, iar domnia lui a instituționalizat practici și proceduri care vor ține laolaltă imperiul islamic de-a lungul câtorva secole.

Este o adevărată ironie, deoarece să nu uităm că atunci când a început cariera profetică a lui Mahomed, Omeiazii erau unul din clanurile conducătoare din cadrul elitei din Mecca. Când Mahomed, în calitate de Trimis al Domnului, îi denunțase pe răufăcătorii bogați care îi ignorau pe săraci și exploatau văduvele și orfanii, Omeiazii făceau parte dintre oamenii despre care vorbea. Pe când Mahomed mai locuia încă la Mecca, Omeiazii se întreceau care mai de care să-i persecute pe adepții lui. Au

contribuit la organizarea complotului în vederea asasinării lui Mahomed înainte de Hegira și au condus câteva dintre forțele care au încercat să nimicească Umma încă din leagăn, după ce musulmanii s-au mutat la Medina.

Dar în momentul în care islamul a început să arate ca un stăpân al lumii, Omeiazii s-au convertit, au aderat la Umma și au urcat până în vârful scării sociale a noii societăți. Și iată-i astfel din nou în rândurile elitei cetății. Iar acum erau elita unui imperiu global. Sunt sigur că mulți dintre ei își spărgeau capul să descopere ce anume nu le plăcuse inițial în această nouă credință!

În calitate de conducători, Omeiazii aveau câteva instrumente puternice de politică, moștenite de la predecesorii lor, în special de la Omar și Otman. Omar le făcuse un mare serviciu sanctificând războiul ofensiv drept jihad, atât timp cât era purtat împotriva celor care nu credeau în islam. Această definiție a jihadului a dat posibilitatea noilor conducători musulmani să mențină o stare perpetuă de război la frontierele lor, o politică de evidente beneficii.

Un prim aspect era că războiul permanent de la frontieră drena violența spre marginile imperiului și ajuta la menținerea păcii în interior, consolidând teoria referitoare la lumea împărțită în tărâmul păcii (islamul) și tărâmul războiului (tot restul), care se dezvoltase în zilele primilor califi.

Războiul perpetuu la frontiere ajuta la concretizarea conceptului de pace și război, mai ales făcând povestea *să pară* adevărată – frontiera era în general un loc al violenței – și în al doilea rând, făcând-o *să fie* adevărată. Unificând triburile arabe împotriva Celuilalt care ne înconjoară, conceptul jihadului reducea luptele interne interminabile care marcau viața tribală arabă înainte de islam și astfel ajuta într-adevăr la transformarea lumii islamice într-un tărâm al păcii (relative)!

Această dinamică se vede mai clar atunci când ne gândim cine erau cei care au luptat în primii ani ai expansiunii. Nu prea erau împărați care trimiteau armate de soldați profesioniști pentru a

pune în aplicare un plan de ansamblu. Campaniile erau purtate de armatele tribale, care porneau la luptă atunci când aveau chef ca voluntari pentru credinţă, răspunzând mai mult la dorinţele, decât la ordinele califului. Dacă nu ar fi luptat la frontiere pentru extinderea teritoriului aflat sub stăpânire musulmană, ar fi putut foarte bine să lupte acasă ca să smulgă prada de la vecinii lor.

Războiul perpetuu confirma şi pretenţia islamului la sancţiunea divină, atât timp cât acesta ducea la victorie. Chiar de la început, succesul militar şi politic uimitor a funcţionat ca un miracol care confirma esenţa islamului. Isus putea să fi redat vederea nevăzătorilor şi să-i fi sculat pe unii din morţi. Moise putea să fi transformat un baston în şarpe şi să fi condus exodul despărţind apele Mării Roşii. Miracolele vizibile de acest fel dovedeau că aceşti profeţi se bucurau de sprijinul divin sau al unei divinităţi.

Dar Mahomed nu făcuse niciodată astfel de miracole. Nu-i uimise niciodată pe adepţii lui cu o putere care contrazicea legile naturii. Singura lui faptă supranaturală fusese urcarea la cer pe un cal alb, pornind din cetatea Ierusalimului, dar acest miracol nu fusese realizat de dragul mulţimii. I se întâmplase lui pe când nu-l vedea nimeni şi fusese povestit mai târziu de tovarăşii lui. Oamenii puteau să creadă sau nu, după cum doreau; evenimentul nu avea influenţă asupra misiunii sale, pentru că nu oferea urcarea sa la cer drept dovadă a faptului că mesajul lui este adevărat.

Nu, miracolul lui Mahomed (pe lângă Coran ca atare şi impactul persuasiv pe care l-a avut asupra unui număr atât de mare de oameni) a fost că musulmanii au câştigat bătălii atunci când erau depăşiţi numeric în proporţie de 3 la 1. Acest miracol a continuat în timpul primilor califi, iar teritoriul aflat sub stăpânirea musulmanilor s-a extins într-un ritm care îţi taie răsuflarea. Ce altceva putea explica un astfel de succes dacă nu intervenţia divină?

Miracolul a continuat şi în timpul domniei Omeiazilor. Victoriile nu au venit atât de repede, nici atât de dramatic, dar şi oportunităţile pentru victorii cu adevărat dramatice se împuţinaseră cu timpul, pentru că musulmanii erau rareori

depășiți numeric, așa cum se întâmpla la început. Concluzia a fost că victoriile au continuat să vină și teritoriul a continuat să se extindă – nu s-a restrâns niciodată. Atât timp cât acest lucru era adevărat, războiul perpetuu continua că confirme adevărul islamului, care alimenta fervoarea și făcea posibile victoriile, iar acestea la rândul lor confirmau adevărul... etc. etc.

Războiul perpetuu avea și câteva beneficii tangibile. Aducea venituri. Așa cum spuneau musulmanii, un potentat care îl sfida pe Allah își jupuia supușii până când cuferele lui cu bani dădeau pe dinafară. Atunci apăreau musulmanii, îl dădeau jos de pe tron, îi eliberau pe supuși de lăcomia lui și îi luau comorile. Aceasta îi făcea fericiți pe oamenii eliberați și îi îmbogățea pe musulmani: toată lumea era mulțumită, cu excepția prinților învinși.

O cincime din pradă era trimisă în capitală, la început totul era distribuit în Umma, unde primii de care se avea grijă erau nevoiașii. Dar cu fiecare calif, un procent tot mai mare a mers la trezoreria publică. Când au preluat puterea, Omeiazii au început să canalizeze practic toate veniturile spre trezoreria publică și să le folosească pentru a acoperi costurile guvernării, care includeau proiecte de construcții splendide, lucrări publice ambițioase, acțiuni extravagante de caritate. Veniturile generate de războiul perpetuu de la frontieră dădea astfel posibilitate guvernului omeiad să opereze ca o forță pozitivă în societate, copleșindu-i pe cetățeni cu binefaceri, fără a mări impozitele și taxele.

Erau și precedente lăsate Omeiazilor de califul Otman, care le permiteau musulmanilor să cheltuiască banii oricum doreau, atât timp cât respectau recomandările Coranului. Pe baza deciziilor lui Otman, Omeiazii le-au permis musulmanilor să cumpere teren în teritoriile cucerite cu bani împrumutați de la trezorerie. Firește, trebuia să ai relații foarte sus puse pentru a obține un astfel de împrumut, mai ales pe timpul lui Otman și, întrucât islamul nu permite camăta, aceste împrumuturi erau, fără dobândă, ceea ce reprezintă o finanțare foarte bună dacă reușești să faci rost de ea.

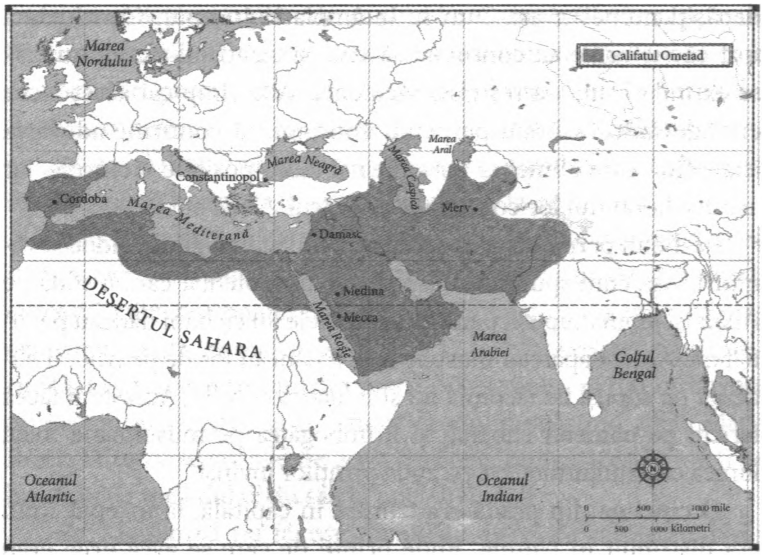

Imperiul Omeiazilor

Omar poruncise ca războinicii arabi musulmani care pătrund pe noile teritorii să stea în garnizoană, separați de populațiile locale, în parte pentru a evita lezarea drepturilor și a sensibilităților locale, în parte pentru a-i feri pe musulmani de seducția plăcerilor păgâne, în parte pentru ca minoritatea musulmană să nu fie absorbită de majoritatea localnicilor. Pe vremea Omeiazilor, aceste garnizoane s-au dezvoltat și au devenit adevărate cetăți arabe fortificate care adăposteau o nouă aristocrație. Aceasta poseda și profita de moșii uriașe din zona rurală înconjurătoare.

Dar societatea islamică nu semăna cu Europa feudală, unde moșiile erau unități economice autarhice care produceau pentru consumul imediat. Imperiul Omeiad era plin de ateliere meșteșugărești și era brăzdat de drumuri comerciale interne. Bunăstarea generată de moșiile întinse nu rămânea pe loc, ci prolifera în mărfuri comerciale care ajungeau în ținuturi îndepărtate, de unde se aduceau alte bunuri înapoi. Orașele-garnizoană s-au transformat în întreprinderi comerciale active. Lumea islamică era presărată cu orașe-cetăți puternice. Era o lume urbană.

Însuşi Mu'awiya, criticat de credincioşi ca un pigmeu în comparaţie cu titani spirituali precum Califii Drept Îndrumaţi, s-a dovedit a fi un talentat manager economic şi politician. Nemilos, dar şarmant, a câştigat cooperarea şefilor de trib arabi de cele mai multe ori prin persuasiune, folosindu-şi puterea militară şi politică mai ales pentru a înăbuşi revoltele şi pentru a impune legea şi ordinea, de care beneficia şi el, dar care netezea şi calea pentru o viaţă civilizată.

Să ne gândim la combinaţia bâtului cu morcovul din următorul avertisment adresat locuitorilor din Basra de fratele adoptiv al lui Mu'awiya, Ziyad, numit guvernator al oraşului: „Lăsaţi rudenia să prevaleze şi puneţi religia în planul al doilea; îi scuzaţi şi îi ascundeţi pe cei care încalcă şi nesocotesc poruncile sfinţite de islam pentru protecţia voastră. Aveţi grijă să nu vă strecuraţi afară noaptea. Voi ucide pe oricine va fi găsit afară după lăsarea întunericului. Aveţi grijă să nu apelaţi la rudele voastre; voi tăia limba oricui va deschide gura pentru a face apel... Eu domnesc cu atotputernicia lui Dumnezeu şi vă menţin în bogăţia Domnului. Cer ascultare de la voi, iar voi puteţi cere dreptate de la mine... Nu voi da greş în trei lucruri: Voi fi întotdeauna aici pentru orice om care vrea să vorbească cu mine. Vă voi plăti întotdeauna simbriile la timp şi nu vă voi trimite pe câmp pentru prea mult timp şi prea departe. Nu vă lăsaţi purtaţi de ura şi de mânia voastră împotriva mea; o să sfârşiţi rău. Văd multe capete rostogolindu-se. Fiecare om să aibă grijă ca al lui să-i rămână pe umeri!"[1]

Oameni duri ca Omeiazii au dezvoltat instituţiile religioase ale islamului. I-au sprijinit pe cărturari şi pe gânditorii religioşi, au construit moschei, au aplicat legile care permiteau înflorirea modului de viaţă islamic.

În timpul stăpânirii Omeiazilor, nu numai energia comercială de inspiraţie arabă a străbătut lumea musulmană, ci şi ideile sociale inspirate de islam. Seniorii recent îmbogăţiţi făceau donaţii

[1] G.E. von Grunebaum, *Classical Islam*, Aldine Publishing Company, Chicago, 1970, p. 70 (n. a.).

generoase pentru fundaţiile filantropice religioase numite *vacúf*. Erau îndemnaţi în acest sens de presiunea socială, dar şi de stimulentele religioase: toată lumea dorea să se bucure de respectul societăţii şi un om bogat îşi putea câştiga acest respect protejând un vacuf.

Teoretic, vacuful nu putea fi închis de fondatorul lui. Odată înfiinţat, era de sine stătător şi avea un statut suveran. Să ne gândim la el ca la versiunea musulmană a unei corporaţii non-profit, înfiinţată în scopuri caritabile. În conformitate cu legea musulmană, vacuful nu putea fi impozitat. Banii se strângeau de la donatori şi erau împărţiţi la săraci, se construiau şi se administrau moschei, şcoli, spitale, orfelinate, în general, se ofereau clasei superioare mijloacele necesare pentru a-şi exprima nevoile religioase şi caritabile şi pentru a avea o părere bună despre ea înseşi, chiar dacă se desfăta cu bogăţiile.

Firește, cineva trebuia să administreze vacuful. Cineva trebuia să conducă afacerile acestuia, să stabilească politicile, să gestioneze finanţele şi acesta nu putea fi oricine. Pentru a avea credibilitate religioasă, vacuful trebuia să fie deservit de un personal renumit datorită pioşeniei şi cunoştinţelor religioase. Cu cât personalul era mai vestit din punct de vedere religios, cu atât vacuful avea mai mult prestigiu şi conferea mai mult respect fondatorilor şi donatorilor săi.

Întrucât vacufurile aveau în controlul lor moşii, clădiri, fonduri, managementul lor oferea o cale de mobilitate socială în societatea musulmană (chiar dacă multe vacufuri au devenit un dispozitiv prin care familiile bogate îşi protejau averile împotriva impozitelor). Dacă dobândeai o reputaţie de învăţat în domeniul religiei, puteai spera să dobândeşti un post în cadrul unui vacuf, ceea ce îţi conferea un anumit statut, chiar dacă nu şi bogăţii şi nu trebuia să provii dintr-o familie vestită pentru a deveni un cărturar religios vestit. Trebuia numai să ai minte şi voinţa de a practica şi a studia sârguincios religia.

Pe de altă parte, trebuia să știi limba arabă, pentru că aceasta era limba sfântă a musulmanilor, a Coranului. Prezența lui Dumnezeu în lume se manifestă în araba vorbită sau scrisă; traducerile Coranului nu sunt Coranul. În plus, cărțile științifice pertinente sunt scrise în arabă. Și firește, trebuie să fii musulman. Mai mult chiar, Omeiazii au declarat curând limba arabă drept limba oficială a guvernului, înlocuind persana în est și greaca în vest și diversele limbi locale peste tot. Astfel, perioada omeiadă este echivalentă cu arabizarea și islamizarea teritoriului musulman.

Când spun islamizare, am în vedere numărul tot mai mare de teritorii guvernate de calif, teritorii care au renunțat la credințele lor anterioare – zoroastrism, creștinism, păgânism și altele – și s-au convertit la islam. Fără îndoială că unii au trecut la islamism pentru a scăpa da impozitul obligatoriu pentru nemusulmani, dar asta nu explica totul, căci după convertire oamenii trebuiau să plătească impozitul pentru caritate, care era obligatoriu pentru musulmani, dar nu și pentru nemusulmani.

Poate că unii s-au convertit în dorința de a avea oportunități de carieră, dar nici acesta nu poate fi motivul real, deoarece convertirea deschidea numai calea carierelor religioase. Cei neconvertiți putea poseda terenuri, aveau magazine, vindeau mărfuri, făceau carieră în afaceri. Puteau să lucreze și pentru guvern, dacă aveau calificările cerute. Elita musulmană nu ezita să ia de la fiecare în funcție de abilitățile acestuia. Dacă știai medicină, puteai fi doctor; dacă te pricepeai la construcții, puteai fi arhitect. În imperiul islamic puteai deveni bogat și vestit chiar dacă erai creștin sau evreu, practicant al religiilor „abrahamice", ba chiar și zoroastrian, chiar dacă aceasta era mai depărtată de islam.

Dar cred că majoritatea oamenilor din lumea guvernată de musulmani s-au convertit la islam pentru că acesta părea să fie Adevărul. Fără îndoială, nicio altă forță sau mișcare din Lumea Mijlocie nu avea pe atunci puterea, încrederea în sine și aura succesului inexorabil al islamului. Cine n-ar fi dorit să intre în Umma dacă putea?

Și puteau. Era ușor! Tot ce trebuia să facă o persoană era să spună *„La illaha il-Allah wa Muhammad ur-Rasulillah"*, adică „Nu este alt dumnezeu decât Dumnezeu și Mahomed este trimisul lui". Era tot ce se cerea ca să devii membru al acestui club al învingătorilor.

Dar crezul fundamental era mult mai profund decât părea la prima vedere.

„Nu este alt dumnezeu decât Dumnezeu" – această singură expresie a generat mii de volume de comentarii și nimeni nu a reușit să înțeleagă ce înseamnă.

Iar pe deasupra: „Mahomed este trimisul lui!" Accepți acest lucru și înseamnă că ai acceptat tot ceea ce a prescris Mahomed în calitate de trimis. Te-ai angajat să te rogi de cinci ori pe zi; să nu mănânci carne de porc; să ții postul Ramadanului; să nu bei băuturi alcoolice; și multe, multe altele.

Capitolul 6

Perioada Abbasidă

120-350 d.H.
737-961

Descendenţii lui Yazid au domnit câteva generaţii la rând. Şi-au consolidat puterea asupra întregii lumi musulmane, şi-au extins suzeranitatea în Spania, la vest, şi în India, la est. Sub administraţia lor, au fost elaborate şi consemnate în scris doctrinele islamului, pecetluite apoi în cărţile de coduri. Un corp de cărturari religioşi şi-a însuşit aceste cărţi de coduri, cam în felul în care avocaţii din America îşi însuşesc constituţia şi legile care derivă din ea, iar aceşti cărturari religioşi au acţionat în tandem cu politicienii şi cu birocraţii curţii Omeiazilor pentru a făuri o societate islamică distinctă.

Istoria occidentală laudă, în general, acest proces. Omeiazii au introdus admirabila calitate numită stabilitate în lumea civilizată. Stabilitatea a dat posibilitate fermierilor să-şi planifice recolta următoare, oamenilor de afaceri să investească în proiecte de lungă durată. I-a încurajat pe învăţăcei să înceapă cursuri lungi de studii cu încrederea că tot ceea ce învaţă va mai fi încă valabil atunci când vor absolvi. Stabilitatea le-a dat cercetătorilor libertatea de a se cufunda în studiu şi de a săpa adânc în misterele naturii, fără să fie îngrijoraţi că între timp familiile lor vor fi ucise de asasini.

Dar toate acestea au avut un preţ, preţul obişnuit al stabilităţii care spune că tot ceea ce este astăzi într-un fel, va fi încă şi mai

mult în felul acesta mâine. Bogaţii devin mai bogaţi. Numărul săracilor creşte. Apar oraşele cu o arhitectură splendidă, dar şi mahalale sordide, copleşite de sărăcie lucie. Justiţia devine o marfă pe care nu şi-o pot permite decât cei bogaţi.

Şi mai apar şi alte probleme. Expansiunea rapidă a guvernării islamice a adus diverse etnii sub umbrela musulmană şi se punea problema cum să se realizeze promisiunea fraternităţii şi muncii egale pentru toţi. În Africa de Nord, arabizarea s-a produs rapid, poate şi pentru că micile petice de cultură indigenă fuseseră fragmentate de mult de colonizarea feniciană – apoi romanii depuseseră stratul latin, vandalii veniseră cu cel germanic şi, în sfârşit, creştinismul pătrunsese şi el în zonă. Africa de Nord nu dispunea de o limbă şi de o cultură unice, ceea ce ar fi putut s-o unifice; când au sosit arabii cu convingerea lor puternică, aici nu exista nicio convingere locală unificată şi puternică în stare să li se opună. Astfel, arabii au dizolvat şi au absorbit total tot ceea ce fusese aici mai înainte.

Egiptul şi Levantul au fost digerate şi ele destul de uşor, deoarece multe din popoarele de aici aveau o istorie comună cu arabii, ajungând până la strămoşii tradiţionali precum Avraam, Noe şi chiar Adam. Cei mai mulţi dintre locuitori subscriseseră deja la ideea monoteismului. Ebraica şi arameica erau limbi semitice, la fel ca şi araba.

Dar Persia – ei bine aici era o altă poveste! Persanii erau un popor indo-european, nu semitic. Aveau o civilizaţie străveche proprie, o istorie de care erau mândri şi o limbă care nu va fi înfrântă. Mulţi persani acceptaseră islamul, dar nu vor putea fi arabizaţi. Cei care se convertiseră la islam prezentau o contradicţie religioasă serioasă în faţa societăţii. Islamul susţinea că toţi musulmanii sunt egali unul cu altul. Aderă la Umma şi vei intra în frăţia egalitară – aceasta era promisiunea făcută de această religie nouă, de această mişcare puternică. Dar societatea dominată de arabi pe care o făuriseră Omeiazii nu putea să-şi ţină promisiunea. Acum domneau arabii, ei erau aristocraţii. Departe de a face nici măcar

caz de un statut egal pentru toți, societatea omeiadă încuraja toate instituțiile să facă discriminare între diversele populații ale societății, care trebuia să rămână stratificată: musulmani arabi pursânge în vârf; sub ei, musulmani cu un părinte arab și unul de altă etnie; apoi musulmani non-arabi; apoi musulmanii non-arabi provenind din părinți nemusulmani; și așa mai departe până la ultimul strat, politeiștii născuți din părinți politeiști, care nu aveau practic niciun fel de drepturi.

Fricțiunile dintre toate aceste pături sociale și mai ales între noii aristocrați arabi și vechii aristocrați persani întreținеau un sentiment de nemulțumire care mocnea în această regiune musulmană.

Și mai era încă o umbră care mustra conștiința lumii islamice. Istoria sacră musulmană abunda în povestiri despre stilul de viață simplu și modest al întemeietorilor. Simplitatea și modestia lor constituiau însăși baza atractivității lor ca personaje religioase. Așadar, în mod inevitabil, în straturile inferioare ale noii societăți a început să se înfiripe sentimentul că ceva nu era corect în legătură cu această splendoare. Societatea prosperă, îndestulată, nu putea fi ceea ce avusese în minte Allah, atunci când îl pusese pe Mahomed să întemeieze o comunitate dreaptă, devotată venerării unui singur dumnezeu. Firește, cu cât erai mai bogat, cu atât era mai puțin probabil ca astfel de gânduri să-ți tulbure visele. Dar pentru cei săraci, poveștile despre luxul de la curte și vederea nobililor arabi parfumați care se plimbau pe străzi, îmbrăcați în mătăsuri fine, evocau în mod obligatoriu comparații cu pătura simplă a lui Mahomed împăturită în patru ca să-i asigure în același timp și saltea și învelitoare și cu califul Omar și masa lui de cizmar, unde își peticea singur ghetele. Să adăugăm la toate acestea amintirea lăsată de modul în care veniseră la putere Omeiazii, proces care generase două mișcări durabile de opoziție, șiismul și kharigismul.

Kharigiții erau mai puțin numeroși, dar mișcarea lor era mai radicală. Ideologia lor se concentra pe condiții exigente de puritate. Conducerea musulmană, spuneau ei, trebuie să aparțină persoanei care practică cel mai asiduu ceea ce predică religia.

Niciun conducător laic nu putea satisface standardele kharigiților. De fapt, probabil că niciun conducător de nicăieri nu putea atinge standardele lor, de aceea kharigiții puteau să predice revoluția, indiferent de circumstanțe. Atât timp cât cineva era la putere, altcineva se va simți oprimat și atât timp cât se va simți oprimat, agitatorii kharigiți puteau să-și folosească doctrina pentru a alimenta insurecțiile.

Însă odată cu trecerea timpului, kharigiții au dispărut, tocmai pentru că erau atât de puriști, într-o perioadă în care tot mai mulți oameni erau interesați de noua prosperitate. Rataților societății poate că erau nemulțumiți, dar aceștia erau încă și mai puțin dispuși să renunțe la puținul pe care îl aveau în schimbul sărăciei triste pe care o ofereau kharigiții. În schimb, șiiții au rămas o amenințare reală pentru ordinea stabilită și, după moartea lui Hussein și a adepților lui la Karbala, pericolul s-a accentuat.

Imamii șiiți nu mai protestau atât de mult împotriva tronului; începuseră să separe semnificația *imamului* de cea a *califului*, definindu-se în termeni mai pur religioși. Rebelii șiiți organizau în continuare tulburări în numele imamilor, provocau rebeliuni menite să aducă la putere pe unul sau altul dintre descendenții lui Ali, susțineau mereu ideea că acest califat nu aparține Omeiazilor, subminau legitimitatea conducătorilor seculari ai islamului.

Amenințarea șiită a căpătat proporții de metastază din cauza unei sincronicități care s-a produs pe vremea Omeiazilor. Iată în ce consta aceasta:

> Șiiții reprezentau forța religioasă a islamului redusă la supunere.
> Persanii erau gruparea etnică supusă a islamului, obligată la ascultare.
> Șiiții protestau împotriva instituției religioase ortodoxe.
> Persanii protestau împotriva instituției politice arabe.

În mod inevitabil, cele două s-au suprapus. Persanii au început să adopte șiismul, agitatorii șiiți au început să privească la persanii din est pentru a-și recruta noi adepți. Când cele două curente s-au amestecat, revolta a început să fiarbă. Și fierbea din

ce în ce mai tare, pe măsură ce mergeai mai spre est, căci puterea poliției Omeiazilor era tot mai slabă în această direcție, în timp ce sentimentul anti-arab tot mai puternic.

Într-o zi, în preajma anului 120 d.H., un bărbat misterios a năvălit în orașul Merv. Acest post înaintat al imperiului se afla la aproximativ 2 500 km est de Damasc. Și acolo, în est, în estul sălbatic, acest străin a început să facă agitație împotriva Omeiazilor, relatând o poveste religioasă milenară despre o înfruntare apocaliptică iminentă între bine și rău.

Nimeni nu știa prea bine cine era acest om, nici măcar care era numele lui adevărat. Își spunea Abu Muslim, dar era evident un pseudonim, căci era o prescurtare de la *Muslim abu Muslim bin Muslim*, ceea ce înseamnă „om musulman, fiu al unui tată musulman, tată al unui fiu musulman".

În realitate, Abu Muslim era un revoluționar de profesie, trimis la Merv de o grupare secretă ilegală cu sediul în Irak, grupare numită Hașemită. Gruparea reprezenta o combinație de cult și partid politic, care nu avusese probabil niciodată mai mult de 30 de membri de bază. Denumirea ei făcea aluzie la clanul Profetului, Banu Hashim, iar scopul ei era să pună un membru din familia Profetului în fruntea lumii musulmane. Era una din multele grupări furioase de conspiratori antiguvernamentali care activau la vremea respectivă și care predicau versiuni diferite ale aceluiași mesaj: comunitatea deraiase, istoria pornise în derivă, misiunea Trimisului fusese subminată, iar răsturnarea Omeiazilor de la putere și înlocuirea lor cu un membru al familiei Profetului va readuce lucrurile pe făgașul normal. Să notăm că această poveste a fost reinventată de mai multe ori și unele versiuni ale ei sunt recitate și astăzi de revoluționarii care i-au înlocuit pe Omeiazi cu „Occidentul".

Din păcate pentru haşemiți, nu aveau un membru al familiei Profetului pe care să-l promoveze. Dar îl aveau în schimb pe Abu al-Abbas, un bărbat care susținea că este descendentul lui Abbas ibn Abd al-Muttalib, unul dintre unchii Profetului Mahomed,

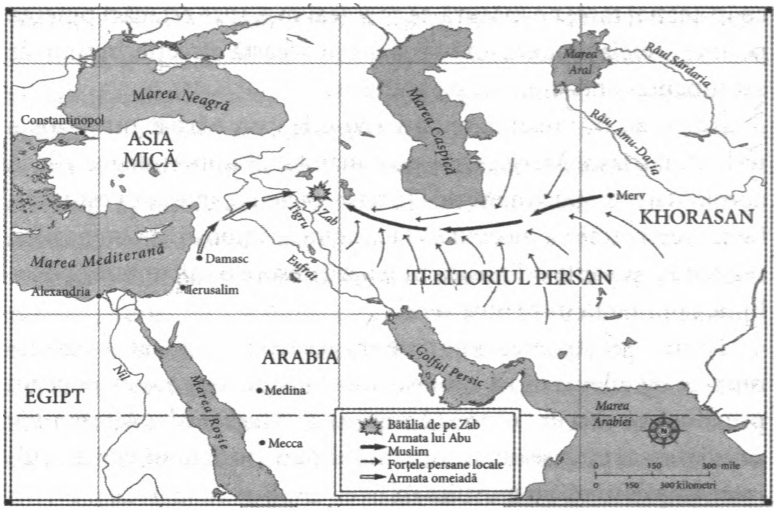

Abu Muslim și Revoluția Abassidă

așadar, era cel puțin rudă de sânge cu Profetul și, ceea ce era mai important, era dispus să participe la acțiunea haşemită.

Unchiul respectiv, primul Abbas, fusese printre ultimii convertiți la islam și, pe vremea lui, într-un mod destul de neplăcut, nimeni nu-l luase în considerare drept candidat la succesiunea lui Mahomed, astfel că nu era strămoșul ideal pentru un purist revoluționar. Firește, un descendent direct al Fatimei și al lui Ali ar fi fost mai bun, dar niciunul dintre Alizi – adică descendenții direcți și puri ai lui Ali – nu dorea să facă cauză comună cu haşemiții, astfel că trebuiau să se mulțumească cu Abu al-Abbas. Uneori trebuie să pornești la luptă cu marioneta pe care o ai, nu cu marioneta pe care îți dorești s-o fi avut.

Lui Abu Muslim nu i-a fost prea greu să atâțe furia care mocnea printre șiiții și persanii nemulțumiți din Khorasan, provincia care se întindea din Iran până în Afghanistan. În punctele-cheie ale discursului său, Abu Muslim a devenit puțin cam vag în legătură cu ceea ce se va întâmpla cu califul după ce revoluția va fi încununată de succes. Aceia care doreau să vadă un descendent al lui Ali puteau

să-şi imagineze că o astfel de figură aştepta în culise, anonimă pentru moment din motive de securitate.

Îndrăzneţ, nemilos, dar şi charismatic, Abu Muslim şi-a depăşit curând rolul de agent al cuiva şi s-a afirmat ca lider al Revoluţiei Abbaside (denumită aşa după numele conducătorului ei prezumtiv). Acolo, în Khorasan, Abu Muslim a angajat cadre revoluţionare, le-a instruit pentru luptă şi le-a familiarizat cu doctrinele haşemite. Recruţii lui puteau fi recunoscuţi după hainele negre pe care le purtau şi după steagurile lor negre. Şi-au vopsit chiar şi armele în negru. Întâmplător, armata omeiadă adoptase albul. Dacă vi se pare că acest cod de culori este ciudat pentru un cult care predica o confruntare apocaliptică între bine şi rău, trebuie să ştiţi că în Persia albul este considerat culoare de doliu, culoarea morţii. (Recenţii revoluţionari musulmani afghani au numit „uniformă" culoarea neagră preferată de talibani pentru îmbrăcăminte.)

În anul 125 d.H. (747), Abu Muslim şi războinicii lui îmbrăcaţi în negru au pornit spre vest. Au întâmpinat puţină rezistenţă la trecerea prin teritoriul persan, unde cei mai mulţi oameni erau dispuşi să-i ajute ca să-i răstoarne de la putere pe aroganţii Omeiazi. De fapt, au câştigat tot mai mulţi recruţi pe măsură ce înaintau.

În 750, armata albă şi cea neagră s-au înfruntat pe malurile fluviului Zab din Irak. Deşi depăşiţi numeric, oamenii în negru i-au pus pe fugă pe soldaţii împăratului şi ultimul calif Omeiad a scăpat cu viaţă fugind în sudul Egiptului; în acelaşi an, agenţii abbasizi l-au găsit şi l-au ucis.

Haşemiţii l-au proclamat pe Abbas noul calif al islamului. Nimeni nu a comentat procesul care avusese loc: nu fusese un deznodământ inevitabil dictat de Dumnezeu, nici alegere, nici măcar o decizie luată de sfatul înţelepţilor. Nu, noul calif fusese instalat la putere de un om cu o bandă bine organizată de războinici. Nu conta. Conducerea era din nou acolo unde îi era locul, în mâinile unui membru al familiei Profetului. Acum, în sfârşit, proiectul musulman putea să-şi urmeze cursul.

Acesta a fost probabil cel mai fericit an din viața lui Abu Muslim, anul în care munca lui de o viață a dat în sfârșit roade! Poate chiar își închipuia sincer că răsturnarea Omeiazilor de la putere va restabili comunitatea pierdută. Dar deziluzia a venit curând. Unul dintre motive a fost că marioneta nu s-a considerat marionetă. De-a lungul anilor, Abbas și-a construit o bază reală în interiorul mișcării care îl alesese ca figură emblematică și acum, după ce Abu Muslim făcuse munca cea grea, i-a spus mulțumesc frumos și a preluat tronul.

Noul calif și-a amintit că Mu'awiya își consolidase puterea punându-și o mănușă de catifea peste pumnul de oțel și îi învinsese pe vechii dușmani cu politețe și farmec. În mod similar, noul conducător i-a invitat pe membrii de frunte ai Omeiazilor să împartă pâinea și sarea cu el ca să le demonstreze că nu avea resentimente.

Ei bine, n-ar fi trebuit să spun „să împartă pâinea". Poate lăsa impresia că avea de gând să le servească oaspeților săi o masă simplă compusă din pâine de ovăz și supă, așa cum ar fi putut împărți Profetul cu Omar. Acest gen de lucruri nu mai era acum la modă. Nu, supraviețuitorii Omeiazilor s-au văzut așezați comod în perne, în timp ce slujitorii le aduceau tăvi frumos încărcate cu cele mai alese delicatese. S-au auzit râsete, conversația s-a animat și se crease o atmosferă de camaraderie. Tocmai când toată lumea se pregătea să se înfrupte din mâncăruri, slujitorii și-au aruncat halatele și au ieșit la iveală armurile de dedesubt. Nu erau slujitori la masă, după cum s-a văzut, ci călăi. Omeiazii au sărit în picioare, dar era prea târziu: toate ușile fuseseră încuiate. Soldații au început să-i ciomăgească pe omeiazi și i-au ucis. De atunci, Abbas a primit un nou titlu, al-Saffah, ceea ce înseamnă „măcelarul". Se pare că era foarte mândru de ceea ce făcuse.

Dar nu a tras prea mari foloase, pentru că a murit curând de variolă și locul i-a fost luat de fratele său, al-Mansur. Mansur a fost nevoit să se lupte puțin cu rivalii, însă Abu Muslim a intervenit și i-a asigurat tronul, apoi s-a întors în Khorasan. Abu Muslim nu a cerut califatul pentru el însuși, deși dispunea acum

de puterea militară necesară pentru a lua ceea ce dorea. Se pare că accepta legitimitatea guvernării abbaside. Poate chiar era un idealist cu principii.

Totuși era ceva ce nu-i plăcea lui Mansur la acest om, Abu Muslim. Ei bine, poate că era un lucru deosebit: Abu Muslim se bucura de multă popularitate. Foarte bine, iată două lucruri: se bucura de popularitate și avea propriii soldați. Un conducător nu poate avea niciodată încredere într-un om care se bucură de popularitate și are propriii soldați. Într-o zi, Mansur l-a invitat pe Abu Muslim să vină la el în vizită și să fie oaspetele lui la masă. Ceea ce s-a întâmplat în continuare ilustrează maxima conform căreia atunci când un Abbasid te invită la masă, trebuie să aranjezi cumva să fii ocupat în acea seară. Cei doi bărbați s-au dus într-un loc frumos pe malul râului și Mansur a petrecut prima zi mulțumindu-i afectuos lui Abu Muslim pentru serviciile lui dezinteresate; în noaptea următoare i-a pus pe paznici să-l sugrume și să-i arunce trupul în râu.

Și așa a început cea de-a doua dinastie a califatului musulman.

Propagandiștii abbasizi s-au grăbit că creeze o poveste despre semnificația acestei tranziții. Au numit-o o nouă direcție revoluționară pentru Umma. Acum totul va fi diferit spuneau ei. În realitate, totul a rămas cam la fel, dar s-a accentuat, atât în bine, cât și în rău.

Omeiazii se întrecuseră în lux și pompă, dar în comparație cu Abbasizii erau niște seniori de la țară jerpeliți, care duceau o viață simplă. În timpul Omeiazilor, teritoriul musulman devenise cât se poate de prosper. Ei bine, sub Abbasizi, economia, practic, a explodat. La fel ca și Omeiazii, Abbasizii erau conducători laici care au recurs la spioni, putere polițienească, armate profesioniste pentru a-și menține puterea.

Întrucât Abbasizii ajunseseră la putere pe vârful unui val de nemulțumire șiită, am putea presupune că măcar în această privință au fost diferiți față de Omeiazi, dar ar fi o presupunere extrem de greșită. Abbasizii au îmbrățișat rapid abordarea

ortodoxă a islamului, probabil pentru că instituţia religioasă ortodoxă cu toţi cărturarii ei asigura atât de multă putere socială în islam, încât doctrina lor era singura politică pe care o puteau adopta. Şi într-adevăr, în timpul domniei Abbasizilor (aşa cum vom vedea mai departe) abordarea fundamentală a islamului a căpătat numele de *sunnism*, deoarece de-abia acum s-a coagulat într-o sectă distinctă cu un nume propriu.

În primele zile de după preluarea puterii de către Abbasizi, mulţi şiiţi naivi au crezut că Saffah şi familia lui îl vor pune pe tron pe imamul şiit recunoscut şi vor inaugura astfel pacea milenară din previziunile propagandei haşemite. Dar prigoana împotriva Alizilor s-a intensificat. Când a murit al treilea calif din această dinastie, aşa cum afirmă una dintre servitoarele lui, succesorul lui a găsit o încăpere secretă în palat care ducea spre o pivniţă secretă, unde acesta strânsese cadavrele tuturor Alizilor pe care îi prinsese şi îi ucisese. (Nu erau în mod obligatoriu descendenţi ai Fatimei, căci Ali mai avusese şi alte soţii după ce murise Fatima.)

Dar Abbasizii au şi maximizat tot ceea ce era bun în guvernarea Omeiazilor. Omeiazii asiguraseră înflorirea şi prosperarea artei, culturii, gândirii şi civilizaţiei. Toată această splendoare şi dinamism s-au accelerat într-un crescendo în timpul dinastiei Abbasizilor, făcând din primele două secole ale domniei lor ceea ce istoria occidentală (şi mulţi musulmani contemporani) numesc Epoca de Aur a Islamului.

Una dintre primele măsuri ale lui Mansur, de exemplu, a fost să-şi construiască o capitală cu totul nouă, o cetate numită Bagdad, finalizată în anul 143 d.H. (765). Oraşul construit de el a supravieţuit până în zilele noastre, deşi a fost distrus şi reconstruit de mai multe ori de-a lungul secolelor şi este pe cale să fie distrus din nou.

Mansur a cutreierat prin teritoriile lui timp de câţiva ani până a găsit locul perfect pentru oraşul lui: un amplasament între Tigru şi Eufrat, unde cele două fluvii se apropiau aşa de mult, încât oraşul se putea întinde de la malul unuia până la malul

celuilalt. Chiar în mijlocul acestui spațiu, Mansur a făcut un zid perfect circular, cu circumferința de 1,5 km, înălțimea de 30 m și grosimea de 45 m la bază. „Cetatea" din interiorul acestei gogoși uriașe era de fapt un singur complex de palate, noul centru nervos al celui mai mare imperiu din lume[1].

Orașul Rotund a fost construit în cinci ani. Au lucrat la el aproximativ o sută de mii de arhitecți, meseriași și salahori. Toți aceștia locuiau în jurul orașului pe care îl construiau, astfel că locuințele lor au format un alt cerc, mai puțin ordonat, în jurul nucleului splendid. Și firește, negustorii și furnizorii de servicii au venit și ei pentru a-și câștiga viața din vânzarea bunurilor și a serviciilor pentru oamenii care munceau la Orașul Rotund, adăugând un alt cerc urban ca o umbră a cercului dezordonat care înconjura incinta circulară interioară perfectă.

Timp de douăzeci de ani, Bagdadul a fost cel mai mare oraș din lume, poate chiar cea mai mare cetate care a existat vreodată: a fost primul oraș a cărui populație a depășit un milion de oameni[2]. Bagdadul s-a extins dincolo de cele două fluvii, astfel că Tigrul și Eufratul curgeau de fapt chiar prin oraș, nu pe lângă el. Apele lor au fost deviate printr-o rețea de canale care transformau bărcile în autobuze urbane, făcând orașul să semene oarecum cu Veneția, cu excepția faptului că podurile și potecile permiteau oamenilor să străbată orașul și pe jos sau călare.

Se prea poate ca Bagdadul să fi fost cel mai mare și mai activ oraș al lumii. Cele două mari fluvii îi deschideau accesul spre Oceanul Indian și ofereau uriașe facilități portuare, în plus, orașul era accesibil pe uscat din toate părțile, astfel încât corăbiile și caravanele soseau în fiecare zi, aducând mărfuri și negustori din întreaga lume – China, India, Africa, Spania...

Comerțul era reglementat de stat. Fiecare naționalitate își avea cartierul său, la fel și diversele tipuri de afaceri. Pe o stradă găseai

[1] Wiet, *Baghdad: Metropolis of the Abbasid Caliphate*, pp. 12–24 (n. a.).

[2] Tertius Chandler, *Four Thousand Years of Urban Growth: An Historical Census*, St. David's University Press, Lewiston, New York, 1987 (n. a.).

negustorii de haine, pe alta pe cei de săpun, pe alta piața de flori, pe alta magazinele cu fructe. Strada Papetăriei avea peste o sută de magazine care vindeau hârtie, o invenție recentă, adusă din China (pe care Abbasizii o înfruntaseră și o învinseseră în anul 751, în zona care este acum Kazahstanul). Aurari, tinichigii, fierari; armurieri și grăjdari; zarafi, vânzători de paie, constructori de poduri, cizmari, toți puteau fi găsiți în zonele special amenajate din marele Bagdad. Era un cartier pentru tarabe în aer liber unde se vindeau mărunțișuri amestecate. Ya'qubi, un geograf arab al timpului, afirma că acest oraș avea șase mii de străzi și alei, treizeci de mii de moschei și o mie de băi.

Acesta era orașul cu turnulețe și faianță, glorificat în *O mie și una de nopți*, o culegere de povești populare transformate în literatură în ultimele zile ale dinastiei Abbaside. Povești precum a lui Aladin și a lămpii lui fermecate amintesc de domnia celui de-al patrulea și cel mai vestit calif Abbasid, Harun ar-Rașid, înfățișată ca un apogeu al splendorii și dreptății. Legendele despre Harun al-Rashid îl prezintă ca pe un monarh binevoitor și atât de preocupat de bunăstarea poporului său, că adesea se ducea printre oamenii de rând deghizat ca un om obișnuit, ca să poată afla din sursă directă despre necazurile lor și să ia măsuri ca să-i ajute. În realitate, spionii califului erau cei care se amestecau prin mulțime deghizați în cerșetori, căutând nu atât de mult necazuri pe care să le îndrepte, cât nemulțumiți pe care să-i neutralizeze.

Încă și mai mult decât pe vremea Omeiazilor, califul a devenit o figură mitică, pe care nici chiar cei mai bogați și mai importanți oameni nu aveau șansa să-l vadă vreodată, cu atât mai puțin să-i adreseze petiții. Califii Abbasizi domneau prin intermediari și se izolau de realitatea zilnică prin ritualuri de curte sofisticate, împrumutate din tradiția bizantină și sasanidă. Așadar, da, islamul a cucerit toate teritoriile stăpânite de Sasanizi și multe din cele care aparținuseră cândva bizantinilor, dar fantomele acestor imperii înlocuite s-au infiltrat în islam și l-au alterat.

Capitolul 7

Cărturari, filosofi și sufiști

10-505 d.H.
632-1111

Până acum am repovestit evenimentele politice de la cel mai înalt nivel pe măsură ce civilizația musulmană a evoluat și a devenit civilizația Lumii Mijlocii. Poveștile mari se petrec la cel mai înalt nivel, dar niciuna nu a fost mai importantă ca dezvoltarea doctrinei musulmane și a clasei sociale pe care a generat-o, alături de ideile opuse și alternative cărora le-a dat naștere.

Privind retrospectiv, este ușor să presupunem că Mahomed a lăsat adepților lui instrucțiuni exacte în legătură cu modul în care să trăiască și să practice religia până în cele mai mici detalii. Dar cât de complete erau aceste instrucțiuni este greu de ghicit. Ceea ce este sigur, Mahomed a stabilit chiar în timpul vieții lui principalele îndatoriri ale musulmanului, numite acum stâlpii islamului:

shahadah – să mărturisească faptul că există un singur Dumnezeu și Mahomed este trimisul lui;

salaat (sau *namaz)* – să efectueze un anumit ritual al rugăciunii de cinci ori pe zi;

zakat – să dea în fiecare an un anumit procent din averea sa celor săraci;

sawm (sau *roza*) – să postească de la răsăritul până la apusul soarelui în luna Ramadanului în fiecare an; și

hajj – să facă un pelerinaj la Mecca cel puțin o dată în viață, dacă este posibil.

Remarcați simplitatea și caracterul „extern" al acestui program. Numai unul dintre cei cinci stâlpi este o credință, un crez, dar chiar și acesta este dat sub forma unei acțiuni: să „mărturisească". Ceilalți patru stâlpi sunt lucruri concrete care trebuie executate. Islamul nu este numai un crez sau un set de credințe: este un program la fel de concret ca un regim alimentar sau de exerciții fizice. Islamul este ceva ce *faci*.

Cei cinci stâlpi făceau parte deja din viața comunității musulmane în momentul morții lui Mahomed, dar mai erau și alte ritualuri și practici și fiecare dintre ele s-ar putea să fi fost analizată în mod diferit de atunci. Adevărul este că, pe când Mahomed era în viață, nu era nevoie ca detaliile să fie precizate în mod inflexibil, deoarece Trimisul în carne și oase era acolo și putea să răspundă la întrebări. Nu numai că oamenii puteau să învețe de la el în fiecare zi, dar prin el puteau primi îndrumări proaspete în fiecare zi.

Mahomed avea mereu revelații, nu numai despre valorile sau idealurile generale, ci și cu privire la măsurile practice care trebuiau luate în legătură cu probleme concrete, imediate. Când de oraș se apropia o armată, Dumnezeu îi spunea lui Mahomed dacă oamenii trebuie să se pregătească de luptă și dacă da, cum anume. Dacă musulmanii prindeau prizonieri și după ce se termina lupta se întrebau ce să facă cu ei: Să-i omoare? Să-i păstreze ca sclavi? Să-i trateze ca pe niște membri ai familiei? Să-i elibereze? Dumnezeu îi va spune lui Mahomed, iar el le va spune tuturor.

Se știe că musulmanii se întorc cu fața spre Mecca atunci când se roagă, dar nu a fost întotdeauna așa. La început, musulmanii își făceau rugăciunile cu fața spre Ierusalim. Într-un anumit moment al maturizării comunității a existat o revelație, care i-a îndrumat să schimbe direcția și de atunci s-au întors întotdeauna cu fața spre Mecca.

Și va fi Mecca întotdeauna de acum înainte, deoarece Mohamed a murit și nu va mai exista alt Trimis, ceea ce înseamnă că

nimeni nu va mai avea niciodată autoritatea să schimbe direcția în care se face rugăciunea. Pe scurt, cât timp Mahomed a fost în viață, proiectul islamic a avut o vitalitate organică. A fost într-un proces constant de desfășurare și de evoluție. Orice element al lui se putea schimba în orice moment.

Dar în momentul în care Mahomed a murit, musulmanii au fost nevoiți să se întrebe:

— De fapt, ce trebuie să facem? Cum trebuie să facem? Când ne rugăm, trebuie să ținem capul în sus sau în jos? Când ne pregătim pentru rugăciune, trebuie să ne spălăm pe picioare până la genunchi sau până la glezne? Este suficient?

Și, firește, mai erau și multe alte lucruri în islam, în afară de cei cinci stâlpi ai credinței. Dincolo de îndatoririle individuale precum postul, pomana și mărturisirea credinței, era și aspectul social la islamului, obligațiile unei persoane față de comunitate, comportamentul de bun cetățean care făcea din comunitate instrumentul voinței lui Dumnezeu. De exemplu, era o poruncă împotriva băuturii. În mod cert, musulmanii aveau datoria de a apăra comunitatea cu viețile și averile lor, dacă era necesar în vestita obligație a jihadului. În general, fiecare musulman trebuia să facă sacrificii pentru binele comunității, altfel comunitatea nu putea rezista și pentru mulți oameni, dacă nu pentru toți musulmanii, comunitatea era modelul unei lumi noi, care avea obligația să dea în permanență exemplu cum trebuie să trăiască toți oamenii. Așadar, toți cei care contribuiau la sănătatea comunității înfăptuiau lucrarea Domnului, oricine nu făcea acest lucru se comporta greșit. Dar ce contribuia la sănătatea comunității? Și cât de mult trebuia să contribuie ca să fie de ajuns?

După moartea lui Mahomed, musulmanii au trebuit să se concentreze asupra obligațiilor și să consemneze în scris detaliile, pentru ca să nu lase credința să pornească în derivă, s-o ferească de devieri și de capriciile celor puternici. De aceea, primii doi califi au strâns fragmentele de Coran într-un singur loc, iar al treilea calif a creat singura ediție autorizată.

Dar Coranul nu se ocupă în mod concret de multe chestiuni care apar în viaţa reală. De fapt, Cartea Sfântă vorbeşte, în cea mai mare parte, în termeni foarte generali: nu mai păcătui; fii bun; vei fi judecat; iadul este un loc cumplit; raiul este minunat; fii recunoscător pentru tot ceea ce ţi-a dat Dumnezeu; crede în Dumnezeu; ascultă de Dumnezeu; supune-te lui Dumnezeu – aceasta este esenţa mesajului pe care îl primim din Cartea Sfântă. Chiar şi acolo unde este concret, Coranul se pretează adesea la interpretări.

Iar „interpretare" înseamnă tulburări. Dacă toată lumea ar avea voie să interpreteze pasajele ambigue aşa cum crede de cuviinţă, concluziile ar putea fi foarte divergente. Câţi oameni sunt, toţi s-ar depărta în tot atâtea direcţii, comunitatea s-ar fragmenta şi lumea ar putea să înghită bucăţelele; şi cine poate să spună că marile revelaţii nu vor pieri ca şi când nici nu ar fi existat vreodată?

Cărturarii

Este clar că musulmanii trebuiau să ajungă la o părere unificată asupra pasajelor ambigue şi asta cât mai repede, cât timp emoţia iniţială mai ardea în memoria colectivă. În acele vremuri de început, nimeni nu dorea să ofere o interpretare personală a Adevărului, bazată numai pe raţionamentul său. Dacă raţionamentul ar fi fost suficient, nu ar fi fost niciodată nevoie de revelaţie. Firește, niciunul din primii califi nu a ridicat pretenţii la o asemenea autoritate. Erau oameni credincioşi, care refuzau să se amestece în îndrumările de la Dumnezeu. Tocmai modestia lor smerită este ceea ce îi făcea să fie măreţi. Doreau să primească îndrumările corecte, în litera şi în spiritul Domnului – iar când spuneau „corect" aveau în vedere „exact aşa cum intenţionase Dumnezeu".

De aceea, chiar de la bun început, musulmanii au încercat să se bizuie pe amintirile lor despre Profet ca să completeze lacunele din îndrumările Coranului. Aici Omar a fost cel care a dat tonul. Când apărea o problemă pentru care nu se putea găsi un răspuns explicit în Coran, Omar întreba:

— A avut Mahomed vreodată de rezolvat o situație ca aceasta? Și ce a decis?

Abordarea lui Omar îi motiva pe oameni să strângă tot ceea ce spusese sau făcuse Mahomed, citate și relatări cunoscute de musulmani sub numele de *hadith*. Dar mulți oameni îl auziseră pe Mahomed spunând multe lucruri. Care dintre ele erau credibile? Unele citate se contraziceau între ele. Poate că unii oameni inventau. Cine putea spune? Iar alții s-a constatat că, de fapt, nu auziseră ei înșiși un anumit citat, dar îl primiseră de la cineva cu autoritate – sau cel puțin așa pretindeau – ceea ce ridica, firește, întrebarea, care era sursa originală? Era de încredere persoana respectivă? Dar ceilalți oameni, cei care o transmiseseră? Erau de încredere? Și, în sfârșit, ce anume constituia „o bună autoritate"?

Așa cum am spus, Omar a înființat un corpus de cărturari cu normă întreagă pentru a examina astfel de chestiuni, stabilind în felul acesta un precedent plin de consecințe: înainte ca islamul să aibă o armată permanentă de soldați profesioniști, a avut o armată permanentă de cărturari profesioniști (numiți „oamenii de pe bancă", uneori „oamenii cu pana").

Dar *hadith*-urile au proliferat mult mai repede decât puteau examina acești cărturari cu normă întreagă. Ieșeau mereu la lumină noi și noi *hadith*-uri. Pe vremea Omeiazilor, circulau mii de afirmații, citate și decizii ale lui Mahomed. Defrișarea acestei jungle și stabilirea care dintre ele erau autentice oferea de lucru pentru un număr tot mai mare de cărturari. Curtea regală finanța acest gen de lucrări, la fel și oamenii bogați dornici să câștige merite în ochii lui Dumnezeu. Cărturarii independenți se angajau și ei în marea misiune a vieții lor. Dacă dobândeau suficientă notorietate, atrăgeau studenți și protectori. Grupurile informale de acest fel au crescut și s-au transformat în academii, uneori ca anexe ale vacufurilor (fundațiilor de binefacere) menționate mai înainte.

Cuvântul *hadith* este tradus uneori prin „maximă", dar termenul acesta poate induce în eroare. Maximele lui Mahomed nu sunt ca maximele lui Shakespeare, ale lui Eisntein sau ale unui

hâtru local. Nu sunt memorate pentru exprimarea lor reuşită. Nimeni nu şi-ar bate capul să reţină o maximă a glumeţului local sau chiar a lui Shakespeare, dacă aceasta nu ar fi înţeleaptă, plină de haz, profundă, dar în cazul *hadith*-ului ceea ce contează este simplul fapt că Mahomed l-a rostit. Este adevărat cu unele *hadith*-uri par epigrame. Putem admira economia de exprimare: „Mâncarea pentru unul ajunge pentru doi, mâncarea pentru doi ajunge pentru trei..." Dar multe *hadith*-uri sunt afirmaţii banale, absolut obişnuite. S-ar putea să fi fost observaţii pe care Mahomed le făcuse în timpul vieţii de zi cu zi. Un *hadith* ne informează că Profetul i-a spus unui om care avea barba rară şi îşi răsese cele câteva fire de păr că nu ar fi trebuit să-şi radă barba. Făcut de oricine altcineva, acest comentariu ar fi fost uitat imediat, dar tot ceea ce spusese Mahomed putea oferi un indiciu în legătură cu modul cum trebuie să trăim ca să fim pe placul lui Dumnezeu.

Întrucât autenticitatea *hadith*-urilor era absolut crucială, autentificarea lor s-a transformat într-o disciplină ştiinţifică. În esenţă, aceasta consta în stabilirea lanţului de transmitere şi în verificarea veridicităţii fiecărei verigi. Un *hadith* era valabil numai în măsura în care erau credibili toţi cei care îl transmiseseră. Lanţul transmiterii trebuia să ajungă până la cineva care îl cunoscuse pe Profet personal. Numai atunci presupusul *hadith* putea fi luat în serios. La modul ideal, trebuia să fie trasabil până la unul din tovarăşii apropiaţi ai lui Mahomed şi, cu cât era un tovarăş mai apropiat, cu atât *hadith*-ul avea mai multă greutate. În plus, fiecare persoană care îl transmitea trebuia să se bucure după aceea de o reputaţie impecabilă de pietate, cinste şi învăţătură.

Am auzit odată că marele învăţat Bukhari cerceta lanţul transmiterii unui anumit *hadith*. A considerat că prima verigă este credibilă; al doilea om a trecut şi el examenul; dar când Bukhari a ajuns la al treilea, a constatat că omul îşi bătea calul. Până aici a fost! Cuvântul unui om care îşi bate calul nu putea fi crezut. *Hadith*-ul a fost aruncat.

Pe scurt, pentru a evalua credibilitatea oamenilor care au transmis un *hadith*, cărturarul trebuia să știe foarte multe despre aceștia și despre vremurile lor. Un cărturar trebuia, de asemenea, să cunoască împrejurările în care fusese rostit *hadith*-ul, astfel încât intenția acestuia să poată fi evaluată din context. Astfel, „știința hadith"-ului a generat o disciplină amănunțită a istoriografiei critice.

Cam la șapte sau opt decenii de la moartea lui Mahomed, cărturarii din întreaga lume musulmană au început să compileze culegerile triate de *hadith*-uri grupate pe teme specifice, care funcționau ca afirmații organizate ale doctrinei islamice și ca lucrări de referință pentru modul de viață islamic. Dacă te întrebai, de pildă, ce spusese Profetul Mahomed despre îmbrăcăminte, despre regimul alimentar sau despre război, puteai să te uiți într-o astfel de carte. Acțiunea a început la sfârșitul perioadei Omeiazilor, dar a ajuns la maturitate în timpul Abbasizilor și câteva secole au continuat să apară alte culegeri. De fapt, chiar și anul trecut, o cunoștință îndepărtată din Afghanistan mi-a trimis un manuscris pe care spera să-l traduc eu în engleză. Reprezenta, spunea el, un nou set de *hadith*-uri pe care le culesese chiar el (după paisprezece secole!).

Deși continuau să apară mereu alte *hadith*-uri, numai șase culegeri au dobândit statut canonic până la sfârșitul secolului al III-lea d.H. Acestea completau Coranul și au constituit al doilea nivel de autoritate în legătură cu ceea ce trebuie să facă, ce nu are voie să facă și ce se cuvine să facă un musulman în viața sa.

Dar nici chiar Coranul și *hadith*-urile laolaltă nu puteau oferi răspuns la *toate* întrebările din viața reală, așa cum vă puteți lesne imagina. De aceea, uneori era necesar ca să formuleze cineva o decizie originală în legătură cu o chestiune disputată. Dat fiind spiritul juridic al islamului, musulmanii au acordat acest drept de decizie oficială numai cărturarilor care își însușiseră pe deplin Coranul și *hadith*-urile și stăpâneau „știința *hadith*"-ului,

disciplina autentificării. Numai astfel de persoane puteau fi sigure că deciziile lor nu contrazic ceva stabilit în revelaţii.

Chiar şi cărturarii calificaţi trebuiau să ia decizii bazate în mod strict pe *qiyas* sau raţionament analogic, metoda pe care o folosise Califul Omar, pentru a descoperi pedeapsa pentru băutură (şi pentru a formula multe alte decizii). Adică, pentru orice situaţie contemporană care nu avea precedent, cărturarii trebuiau să găsească o situaţie analogă în sursele clasice şi să derive de acolo un raţionament paralel faţă de cel deja realizat. Iar dacă apăreau ambiguităţi în legătură cu modul în care să se aplice *qiyas*, chestiunea era rezolvată de *ijma*, consensul comunităţii – care însemna chiar consensul tuturor cărturarilor recunoscuţi ai vremii. Un astfel de consens garanta veracitatea interpretării, deoarece Profetul Mahomed spusese cândva:

— Comunitatea mea nu va fi niciodată de acord cu ceva greşit.

Dacă un cărturar epuiza Coranul, *hadith*-ul, *qiyas* şi *ijma*, atunci şi numai atunci putea să meargă mai departe spre stadiul final al gândirii legislative, *ijtihad*, ceea ce înseamnă „gândire liberă independentă bazată pe raţiune". Cărturarii şi judecătorii puteau aplica acest fel de gândire numai în domenii nederivate direct din revelaţie sau acoperite de precedentele stabilite.

De-a lungul secolelor, aceste lacune au devenit tot mai înguste, deoarece din momentul în care un cărturar eminent emitea o părere despre un subiect, aceasta intra în canon. Cărturarii care veneau mai târziu trebuiau să cunoască nu numai Coranul, *hadith*, autentificarea, *qiyas* şi *ijma*, dar şi acest corpus în continuă creştere de precedente. Numai atunci era calificat să exercite *ijtihad*!

În felul acesta, a luat naştere un cod arhitectonic la sfârşitul secolului al III-lea d.H., un set de interdicţii şi de prevederi, obligaţii, recomandări, avertismente, îndrumări, reguli, pedepse şi recompense, care acopereau toate aspectele vieţii de la cele mai ample chestiuni politice şi sociale, la cele mai mărunte detalii ale vieţii zilnice, cum sunt igiena personală, regimul alimentar, activitatea sexuală. Această lege cu prevederi speciale caracterizează *şaria*.

Cuvântul provine de la o rădăcină care înseamnă „cale" sau „drum", iar șaria se referă la ceva mai mare decât „legea islamică". Este întregul mod de viață islamic, care nu poate fi dezvoltat, ci numai descoperit, imuabil ca orice principiu al naturii. Toate elementele legale elaborate de cărturari și de juriști sunt borne care dezvăluie această „cale către Allah", așa după cum pietrele, semnele și stâlpii pot să-i indice călătorului drumul printr-un hățiș sălbatic.

La sunniți au luat naștere patru versiuni ușor diferite ale acestui cod, iar șiiții au elaborat un al cincilea, al lor, propriu, asemănător cu cele sunnite ca spirit și la fel de amplu ca sferă de cuprindere. Aceste coduri diferă în privința detaliilor, dar mă îndoiesc că există un musulman dintr-o mie care să fie în stare să numească cinci astfel de detalii.

Cele patru școli legale sunnite sunt denumite după cărturarii care le-au dat forma finală. Astfel, școala Hanafi a fost întemeiată de Abu Hanifa, din zona Afghanistanului (deși a predat la Kufa, în Irak); școala Maliki, după numele juristului marocan Ibn Malik (deși a lucrat și a predat la Medina); și școala Shafi'i, după imamul al-Shafi'i din Mecca (deși s-a stabilit în final în Egipt). Ultima care s-a cristalizat a fost școala Hanbali, întemeiată de rigidul Ahmed Ibn Hanbal, cel care nu cunoștea compromisul, și despre care voi vorbi mai mult ceva mai departe în acest capitol.

Școlile promovează metode ușor diferite de elaborare a deciziilor, ceea ce a dus la variații minore în detaliile legilor lor, dar încă de pe vremea Abbasizilor toate patru au fost considerate la fel de ortodoxe: un musulman poate subscrie la oricare din ele, fără a fi atins de erezie. Elaborarea și aplicarea acestui cod în toate versiunile sale fusese o întreprindere socială gigantică în sine, care a cuprins și a angajat o întreagă clasă socială cunoscută sub numele de *ulema* – titlul este pur și simplu pluralul de la *alim*, ceea ce înseamnă „cel învățat".

Dacă aveai o reputație de cărturar religios – adică dacă erai membru al ulema – puteai fi invitat să participi la administrarea unui vacuf. Puteai să predai unor discipoli, ba chiar să și

conduci o școală. Puteai lucra ca judecător – și nu numai unul care audia diverse speţe, ci un judecător care emitea decizii în chestiuni sociale largi. În califat, statutul tău de cărturar îi putea face pe funcţionarii oficiali puternici să-ţi ceară sfatul, chiar dacă guvernul și ulema tindeau să se bată cap în cap, fiind centre separate (uneori chiar concurente) ale puterii. Ulema defineau legea, controlau curţile de judecată, conduceau sistemul educaţional, pătrunseseră în toate instituţiile sociale musulmane. Aveau o putere socială uriașă în întreaga lume civilizată, puterea de a modela și de a dirija aprobarea sau dezaprobarea comunităţii în legătură cu anumite comportamente ale oamenilor. Subliniez putere *socială*, deoarece în societatea musulmană, care este axată atât de mult pe comunitate, presiunea socială – puterea rușinii – poate fi cea mai puternică dintre forţe, spre deosebire de puterea politică, care operează prin reguli procedurale, controlul banilor, controlul monopolist al instrumentelor de forţă etc.

Daţi-mi voie să subliniez că ulema nu erau (și nu sunt) numiţi de nimeni. Islamul nu are papă și nici un aparat clerical oficial. Atunci cum poate deveni cineva membru al ulema? Câștigând respectul oamenilor care sunt deja recunoscuţi ca ulema. Era un proces progresiv. Nu exista licenţă, nici certificat, nici „tăbliţă" pe care s-o atârni undeva ca să dovedești că ești *alim*. Ulema erau (și sunt) o clasă care se auto-selectează, se auto-reglementează, legată în totalitate de fluxul doctrinei stabilite. Niciun *alim* nu putea să modifice acest curent sau să-i schimbe cursul. Era prea vechi, prea puternic, prea fixat și apoi, nimeni nu putea deveni membru al ulema până nu-și însușea atât de temeinic doctrina, încât aceasta devenea o parte din el însuși. Când o persoană ajungea să dobândească statutul care îi dădea dreptul să pună doctrina sub semnul întrebării, nu mai avea nicio înclinaţie să facă acest lucru. Disidenţii incorigibili care nu încetau să pună doctrina sub semnul întrebării probabil că nu ajungeau până la capătul procesului. Erau „pliviţi" de timpuriu. Procesul prin care ulema se autogenerează face din ei o clasă inerent conservatoare.

Filosofii

Dar ulema nu erau singurii intelectuali ai islamului. În timp ce ei construiau edificiul doctrinei, un alt grup de gânditori musulmani muncea din greu la un alt proiect vast: interpretarea tuturor filosofiilor și descoperirilor precedente în lumina revelațiilor musulmane și interpretarea lor în cadrul unui singur sistem coerent și logic al naturii, cosmosului și al locului omului în ele. Acest proiect a dat naștere altui grup de gânditori cunoscuți în lumea islamică drept filosofii.

Expansiunea islamului îi adusese pe arabi în contact cu ideile și realizările multor altor popoare, inclusiv hindușii din India, budiștii din Asia Centrală, persanii și grecii. Roma era practic moartă la vremea respectivă, iar Constantinopolul (cu toată bogăția lui) degenerase într-un pustiu de mediocritate intelectuală, astfel că și cei mai originali gânditori care mai scriau în greacă erau grupați în Alexandria, iar aceasta căzuse în mâinile arabilor de timpuriu. Alexandria avea o librărie mare și numeroase academii, fiind o adevărată capitală intelectuală a lumii greco-romane.

Aici musulmanii au descoperit lucrările lui Plotin, un filosof care susținea că în univers toate lucrurile sunt legate ca părțile unui singur organism și toate formează un singur și mistic Unic, de la care a emanat totul și la care se va întoarce totul.

În acest concept al celui Unic, musulmanii au găsit un ecou incitant al insistenței apocaliptice a Profetului Mahomed asupra unicității lui Allah. Ba chiar mai mult, când au privit mai atent la lucrările lui Plotin, au descoperit că acesta își construise sistemul cu o logică riguroasă, pornind de la un număr mic de principii axiomatice, ceea ce le dădea speranța că revelațiile islamului ar putea fi dovedite pe cale logică.

Cercetările au dezvăluit în continuare că Plotin și colegii lui nu erau decât exponenții târzii ai unei linii întregi de gândire, care ajungea cu o mie de ani în urmă la un filosof atenian mult mai mare, pe nume Platon. Iar de la Platon, musulmanii au mers

mai departe și au descoperit întregul tezaur al gândirii grecești, de la presocratici la Aristotel și dincolo de el.

Aristocrația abbasidă manifesta mare interes pentru aceste idei. Oricine putea să traducă o carte din greacă, sanscrită, chineză sau persană în arabă era foarte bine plătit. Traducătorii profesioniști au venit în număr mare la Bagdad. Au umplut biblioteci întregi din capitală și din alte orașe mari cu texte clasice traduse din alte limbi. Musulmanii au fost primii intelectuali care au putut să facă o comparație, să zicem, între matematica greacă și cea indiană, între medicina greacă și cea indiană, între cosmologia persană și chineză sau între metafizica diferitelor culturi. Au început să cerceteze modul în care aceste idei vechi concordau între ele și cu revelațiile islamului, cum se lega spiritualitatea de rațiune și cum puteau fi puse cerul și pământul într-o singură schemă care explica întregul univers. O astfel de schemă, de exemplu, explica universul ca emanație din Ființa pură într-o serie de valuri succesive care coborau spre faptele materiale ale vieții cotidiene imediate, în felul următor:

Ființa indivizibilă
↓
Prima inteligență
↓
Sufletul lumii
↓
Materia primitivă
↓
Natura
↓
Materia spațială
↓
Elementele
↓
Mineralele, plantele, animalele

Platon descrisese lumea materială ca o umbră iluzorie aruncată de o lume „reală" care consta din „forme" imuabile și eterne. Astfel, fiecare scaun real era numai o copie imperfectă a unui singur scaun „ideal", care există numai în domeniul universaliilor. Pornind de la Platon, filosofii musulmani au sugerat că fiecare ființă omenească este un amestec de real și de iluzoriu. Înainte de naștere, explicau ei, sufletul locuia într-o zonă a universaliilor platoniene. În viață, se împletea cu trupul, care era făcut din materie. La moarte, cele două se separau, trupul se întorcea în lumea materiei, în timp ce sufletul se întorcea la Allah, locuința lui originară.

Cu tot devotamentul lor față de Platon, filosofii musulmani nutreau o uriașă admirație și pentru Aristotel; pentru logica lui, pentru tehnicile lui de clasificare, pentru capacitatea de sesizare a particularităților. Pornind de la Aristotel, filosofii musulmani au clasificat totul cu o logică obsesivă. Ca să vă faceți o idee despre această atitudine, iată un exemplu: filosoful al-Kindi a descris universul material cu ajutorul a cinci principii conducătoare: materie, formă, mișcare, timp și spațiu. A analizat fiecare dintre aceste principii în subcategorii, împărțind, de exemplu, mișcarea în șase tipuri: generare, corupere, creștere, descreștere, schimbarea calității, schimbarea poziției. Și a continuat în felul acesta, încercând să împartă toată realitatea în categorii distincte și inteligibile.

Marii filosofi musulmani au asociat spiritualitatea cu raționalitatea: esența noastră, spuneau ei, a fost făcută din abstracțiuni și principii pe care numai rațiunea le poate accesa. Afirmau că scopul cunoașterii era purificarea sufletului prin conducerea lui de la datele senzoriale la principiile abstracte, de la faptele particulare la adevărurile universale. Filosoful al-Farabi recomanda discipolilor săi să înceapă cu studiul naturii, să treacă la studiul logicii și să ajungă apoi la cea mai abstractă dintre discipline, matematica.

Grecii au inventat geometria, matematicienii indieni au avut ideea genială de a considera zero un număr, babilonienii au descoperit ideea valorii locului, iar musulmanii au sistematizat

toate aceste idei, adăugând și câteva proprii, au inventat algebra și au pus bazele matematicii moderne.

Pe de altă parte, preocupările lor i-au îndrumat pe filosofi spre scopuri practice. Prin compilarea, catalogarea și coroborarea informațiilor și a descoperirilor medicale din mai multe țări, gânditori precum Ibn Sina (Avicenna, pentru europeni) au ajuns la o înțelegere aproape modernă a bolilor și a tratamentelor medicale, precum și a anatomiei – cunoșteau circulația sângelui, funcționarea inimii și a celor mai multe organe. Musulmanii se vor mândri în curând cu cele mai bune spitale pe care le văzuse omenirea sau pe care avea să le vadă încă vreo câteva secole de atunci înainte. Numai la Bagdad erau aproximativ o sută de astfel de facilități.

Filosofii musulmani ai erei abbaside au pus și bazele chimiei ca disciplină științifică și au scris tratate de geologie, optică, botanică, practic, în toate domeniile de studiu cunoscute astăzi drept științe. Nu le-au dat nume separate. Ca și în Occident, unde știința a fost numită mult timp filosofie naturală, nu vedeau necesitatea de a tria unele din speculațiile lor într-o categorie separată și de a le da un nume nou, dar au recunoscut de timpuriu cuantificarea ca instrument de studiu al naturii, ceea ce reprezintă una dintre pietrele de temelie ale științei și un efort de sine stătător. Se bazau și pe observație pentru strângerea datelor de care aveau nevoie ca bază a teoriilor, o a doua piatră de temelie a științei. Nu au elaborat metoda științifică în sine – ideea de acumulare crescândă a cunoștințelor prin formularea de ipoteze și efectuarea de experimente pentru confirmarea sau infirmarea lor. Dacă ar fi reușit să facă acest lucru, știința așa cum o cunoaștem astăzi ar fi putut lua naștere în lumea musulmană pe vremea Abbasizilor, cu șapte secole înainte de apariția ei în Europa Occidentală.

Dar lucrul acesta nu s-a întâmplat din două motive, unul dintre ele fiind interacțiunea dintre știință și teologie. În stadiul său timpuriu, știința este în mod inerent dificil de despărțit de teologie. Fiecare pare să aibă implicații pentru cealaltă, cel puțin pentru practicanții ei. Când Galileo a proclamat teoria după care

pământul se rotește în jurul soarelui, autoritățile religioase l-au dat în judecată pentru erezie. Chiar și astăzi în Occident, unii creștini conservatori opun relatarea biblică a creației teoriei evoluționiste, ca și când acestea ar fi două explicații concurente ale aceleiași enigme. Știința contestă religia deoarece insistă asupra faptului că metoda ei de căutare a adevărului este fiabilă și suficientă: experimentul și rațiunea fără apel la revelație. În Occident, pentru mulți oameni, cele două orientări au ajuns la un compromis, căzând de acord să-și delimiteze sfera de cercetare: principiile naturii aparțin științei, domeniul valorii morale și etice aparține religiei și filosofiei.

În secolul al IX-lea și al X-lea în Irak (la fel ca și în Grecia clasică), știința ca atare nu exista separat de religie. Filosofii îi dădeau naștere fără să-și dea seama de aceasta. Considerau că religia este domeniul lor de cercetare și teologia specialitatea lor intelectuală; încercau să înțeleagă natura ultimă a realității. Tot ceea ce descopereau despre botanică, optică sau boli era un produs secundar al căutării fundamentale, nu tema centrală. De aceea, filosofii care făceau descoperiri despre botanică, optică sau medicină nu ezitau să se pronunțe asupra unor chestiuni pe care noi, cei de astăzi, le-am considera teologice și, prin urmare, cu totul în afara preocupărilor, să spunem, unui chimist sau veterinar – chestiuni precum aceasta:

> Dacă un om comite un păcat grav, este un ne-musulman sau (numai) un musulman rău?

Chestiunea ar putea să pară un joc semantic, însă în lumea musulmană, din punct de vedere juridic, cărturarii religioși împărțeau lumea între comunitatea musulmană și necredincioși. Pentru credincioși se aplica un anumit set de reguli, pentru necredincioși alt set. Așadar, era important de știut dacă o anumită persoană se situa în interiorul comunității sau în afara ei.

Unii filosofi care au abordat această chestiune au spus că musulmanii care păcătuiau grav ar putea aparține unei a treia zone, situată între credință și necredință. Cărturarii mai rigizi și mai

ortodocși nu acceptau ideea unei a treia zone, deoarece sugera că universul moral nu era alb sau negru, ci ar putea avea și zone de cenușiu.

Din conceptul celei de-a treia zone s-a dezvoltat o întreagă școală de teologi numită *mutaziliți*, ceea ce în arabă înseamnă „secesioniști", numiți astfel deoarece se depărtau de curentul principal al gândirii religioase, cel puțin în conformitate cu ulema ortodocși. Cu timpul, acești teologi au formulat un set de precepte religioase care au avut succes la filosofi. Spuneau că esența islamului era credința în *tawhid*: unitatea, unicitatea și universalitatea lui Allah. Pornind de aici, afirmau că nici Coranul nu poate fi etern și necreat (așa cum afirmau ulema), deoarece, dacă ar fi așa, Coranul ar constitui o a doua entitate divină alături de Allah și aceasta ar fi o blasfemie. Susțineau, așadar, că și Coranul este una din creațiile lui Allah, la fel ca ființele umane, stelele, oceanele. Era o carte mare, dar era numai o carte. Și dacă era numai o carte, Coranul putea fi interpretat și chiar (respirați adânc!) îmbunătățit.

Tawhid, spuneau ei mai departe, ne interzicea să gândim despre Allah că ar avea mâini, picioare, ochi etc., deși Coranul vorbea în acești termeni: toate referințele antropomorfe din Coran trebuiau luate în sens metaforic.

Dumnezeu, continuau ei, nu avea atribute precum dreptate, milă sau putere: dacă se atribuiau calități lui Dumnezeu, acesta devenea analizabil pe părți, ceea ce încălca *tawhid* – unitatea. Dumnezeu era un singur întreg indivizibil, prea mare pentru ca mintea omenească să-l poată percepe sau imagina. Ceea ce ființele umane numeau atribute ale lui Dumnezeu erau numai ferestrele prin care oamenii îl vedeau pe Dumnezeu. Când îi atribuiam lui Allah anumite calități, spuneau mutaziliții, ne descriam de fapt pe noi înșine.

Din concepția lor despre Allah, mutaziliții au derivat ideea că binele și răul, ceea ce era corect și ceea ce era greșit erau aspecte ale realității imuabile a lui Dumnezeu, reflectând principii profunde

pe care oamenii le puteau descoperi în același fel în care puteau descoperi principiile naturii. Pe scurt, un anumit comportament nu era bun pentru că așa spunea Scriptura. Scriptura mandata acest comportament pentru că era bun, iar dacă era deja bun înainte ca Scriptura să spună așa, atunci era bun dintr-un motiv inerent, un motiv pe care rațiunea îl putea descoperi. Așadar, rațiunea în sine era un instrument valabil pentru a descoperi adevărurile morale, etice și politice, *independent de revelație*, după cum susțineau mutaziliții.

Aici era punctul în care disputa dintre teologi avea implicații pentru dezvoltarea științei, un mod de cercetare care depinde de aplicarea rațiunii fără apel la revelație. Mutaziliții vorbeau despre rațiune ca despre o modalitate de a descoperi adevărurile morale și etice, dar, în acel timp și în acel loc, principiile conduitei umane și principiile naturii aparțineau toate aceluiași mare domeniu de cercetare: căutarea adevărului absolut.

Savanții filosofi se afiliau, în general, la școala mutaziliților, fără îndoială pentru că aceasta valida modul lor de cercetare. Unii dintre acești filosofi puneau chiar rațiunea mai presus de revelație. Filosoful Abu Bakr al-Razi a afirmat în mod clar că miracolele atribuite profeților din trecut erau legende, că raiul și iadul era categorii mentale, nu realități fizice.

Se poate vedea modul în care astfel de opinii îi puneau pe filosofi și pe ulema în tabere opuse. În primul rând, preceptele filosofilor îi făceau pe ulema irelevanți. Din moment ce orice persoană inteligentă putea să stabilească dacă o lege este corectă sau greșită, pe baza faptului că avea sens logic, de ce ar mai fi fost nevoie să fie consultați cărturarii care memoraseră toate citatele atribuite Profetului Mahomed?

Ulema erau într-o poziție bună pentru a combate aceste provocări. Ei dețineau controlul asupra legilor, asupra educației tineretului, instituțiilor sociale, precum căsătoria etc. Și – lucrul cel mai important – se bucurau de încrederea maselor. Dar și mutaziliții aveau avantajele lor – sau mai bine zis, aveau un

avantaj: se bucurau de favoarea curții domnitoare, a familiei regale, a aristocraților, a funcționarilor superiori din guvern. Al șaptelea calif abbasid a declarat teologia mutazilită drept doctrina oficială a țării. Judecătorii trebuiau să dea examene de filosofie și viitorii administratori trebuiau să jure credință rațiunii, pentru a se putea califica pentru un post.

Apoi mutaziliții și susținătorii lor au mers mai departe: au început să profite de puterea guvernului pentru a-i persecuta pe cei care nu erau de acord cu ei.

Iar aceasta mă aduce din nou la Ahmed Ibn Hanbal, întemeietorul școlii de legi Hanbali, ultima școală ortodoxă și cea mai rigidă și mai conservatoare dintre toate. Ibn Hanbal s-a născut la Bagdad în anul 164 î.H.[1], cu 36 de ani înainte de începutul dinastiei Abbaside. A ajuns la maturitate în mijlocul dezamăgirii care invadase probabil toate straturile societății, atunci când oamenii își dăduseră seama că Abbasizii vor fi la fel de laici ca Omeiazii. A atras atenția mulțimilor afirmând că islamul o luase pe o cale greșită și că lumea va ajunge în iad, în cazul în care comunitatea nu-și corecta cursul. Singura speranță de salvare, spunea el, era să se renunțe la toate inovațiile și să se revină la modul de viață din prima comunitate, din Medina, de pe vremea Profetului Mahomed. Și, mai presus de orice, declara el fără compromis, de unul singur nimeni nu poate ști ce este drept și ce este greșit. Oamenii puteau fi siguri că își salvează sufletul numai dacă pășeau pe urmele lui Mahomed și credeau strict în revelație. Ceilalți cărturari ai legii islamice confereau raționamentului analog (*qiyas*) un rol important ca modalitate de descoperire a aplicării șaria la situațiile noi, dar Ibn Hanbal respingea drastic astfel de metode: bazați-vă numai pe Coran și pe *hadith*, spunea el.

A fost adus la curtea imperială și pus să participe la o dispută cu un teolog de frunte cu privire la următoarea chestiune: Coranul era creat sau necreat, problemă care conținea și chestiunea rolului

[1] Potrivit cronologiei creștine, Ahmed Ibn Hanbal s-a născut în anul 780 și a murit în 885 (n. red.).

raţiunii în cercetarea morală. Filosoful l-a lovit pe Ibn Hanbal cu logica, dar cărturarul a ripostat cu Scriptura. Filosoful l-a legat fedeleş cu nodurile argumentului, Ibn Hanbal s-a eliberat invocându-l pe Allah cel Mare. Firește, nimeni nu putea „câștiga" cu adevărat o dezbatere de acest fel, deoarece participanţii nu se puseseră de acord asupra termenilor și condiţiilor. Când Ibn Hanbal a refuzat să-şi renege opiniile a fost înfrânt fizic, dar aceasta nu i-a schimbat opinia. A fost aruncat la închisoare, dar a continuat să-şi susţină principiile: nu va lăsa niciodată raţiunea să triumfe în faţa revelaţiei! Niciodată!

Atunci autorităţile au mărit presiunea. L-au bătut pe Ibn Hanbal până când membrele i-au fost dislocate din încheieturi, l-au legat cu lanţuri grele, l-au ţinut în închisoare mai mulţi ani. Ibn Hanbal a refuzat să renunţe la opiniile lui. Așa cum puteţi bănui, abuzul căruia i se făcuse multă publicitate nu a reușit să-i discrediteze ideile, în schimb, i-a câștigat un anumit prestigiu. Oamenii de rând, care deja nu-i vedeau cu ochi buni pe Abbasizi din cauza bogăţiei și luxului lor, au început acum să se agite. Când masele au început să se agite, chiar și prea puternicii Abbasizi au fost nevoiţi să fie atenţi, deoarece aproape de fiecare dată când un calif murea, izbucnea o răzmeriţă pentru a se stabili succesorul acestuia. Iar în această răzmeriţă, fiecare parte putea folosi ca artilerie furia mulţimii. Când Ibn Hanbal, bătrân și schilod, a fost eliberat din închisoare, mulţimile pline l-au întâmpinat cu respect, l-au aclamat și l-au dus pe braţe acasă. Văzând aceasta, curtea imperială a dobândit anumite rezerve faţă de filosofia islamică și de ideile grecești de la care derivase. Următorul calif i-a dat jos pe mutaziliţi și l-a copleșit cu onoruri pe Ibn Hanbal, ceea ce a marcat apusul prestigiului mutaziliţilor și, cu aceasta, al filosofilor. Și a semnalat și creșterea statutului cărturarilor, care menţineau edificiul doctrinei ortodoxe, un edificiu care, în cele din urmă, a sugrumat capacitatea intelectualilor musulmani de a-și continua cercetările fără niciun fel de referire la revelaţie.

Sufiștii

Dar aproape chiar de la început, pe când cărturarii codificau legea, unii oamenii s-au întrebat:

— Asta este tot ce înseamnă revelația în ultimă instanță? Un set de reguli? Pentru că nu simt nimic. Islamul nu înseamnă nimic mai mult?

Instrucțiunile de la Dumnezeu de sus erau foarte bune, dar unii oameni ar fi dorit să cunoască experiența lui Dumnezeu ca o prezență palpabilă chiar acum, chiar aici, jos. Ceea ce își doreau de la revelații era transformare și transcendență.

Câțiva dintre acești oameni au început să experimenteze exercițiile spirituale care mergeau dincolo de cerințele îndatoririlor. Citeau Coranul fără încetare sau petreceau ore în șir recitând numele lui Allah. La Bagdad, de exemplu, era un om pe nume al-Junayd care, după ce ieșea de la muncă, efectua de regulă în fiecare zi patru sute de unități ale ritualului rugăciunilor musulmane. Ca o reacție, poate, la stilul de viață luxos al elitei musulmane, unii dintre acești credincioși îmbrățișau în mod voluntar sărăcia, trăind numai cu pâine și apă, renunțând la mobilă și purtând veșminte simple din lână aspră, netoarsă, care în arabă se numește *suf*, motiv pentru care oamenii au început să-i numească sufiști.

Acești sufiști nu profesau un crez nou. Nu intenționau să lanseze o nouă sectă. Desigur, erau împotriva ambițiilor lumești și a corupției, a lăcomiei, dar, teoretic, așa erau toți musulmanii. Sufiștii se deosebeau de ceilalți numai prin faptul că spuneau:

— Cum îți purifici inima? Indiferent care sunt gesturile și litaniile corecte, cum te cufunzi de fapt în Allah excluzând orice altceva?

Au început să elaboreze tehnici de eliminare a distracțiilor și poftelor nu numai din timpul rugăciunilor, ci și din viață. Vorbeau despre angajarea în lupta spirituală împotriva propriilor tendințe josnice. Pornind de la un *hadith* în care Mahomed făcea deosebire între un jihad „mai mare" și unul „mai mic", au

declarat că lupta internă pentru anihilarea eului era adevăratul jihad, jihadul mai mare. Jihadul mai mic era identificat cu lupta împotriva dușmanilor externi ai comunității.

În curând s-a răspândit zvonul că unii dintre acești excentrici au rupt barierele lumii materiale și au ajuns la o experiență directă cu Allah.

La Basra, de exemplu, a trăit poeta Rabia al-Basri, a cărei viață este acum învăluită în legendă. Născută în ultimii ani al domniei omeiade, era o tânără adolescentă când puterea a fost preluată de Abbasizi. Pe când era copil, călătorea la un moment dat cu familia ei, când tâlharii au atacat caravana. Îi omorâseră părinții și o vânduseră pe Rabia ca sclavă. Așa ajunsese la Basra ca sclavă în casa unui om bogat. Stăpânul ei, spune legenda, a observat o spiritualitate luminoasă la ea care l-a uimit... Într-o noapte, pe când ea era cufundată în rugăciune, a observat o aură care îi înconjura trupul. S-a gândit imediat că are în casă o sfântă și a fost cuprins de venerație. A eliberat-o pe Rabia și i-a promis să-i aranjeze o căsătorie bună. Nu avea decât să numească bărbatul pe care dorea să-l ia și stăpânul ei va începe negocierile de îndată.

Dar Rabia a spus că nu poate să se mărite cu niciun bărbat, pentru că era deja îndrăgostită.

— Îndrăgostită? a întrebat uluit stăpânul. De cine?

— De Allah!

Și a început să recite poezii atât de pătimașe, încât fostul ei stăpân a devenit primul ei discipol pentru întreaga viață. Rabia a început o viață de contemplație ascetică, de meditație mistică, exprimată adesea într-o poezie de dragoste atât de intensă emoțional, încât părea aproape carnală, atâta doar că „iubitul" căreia îi era adresată era Allah:

O, stăpâne al meu, strălucirea stelelor
și ochii oamenilor sunt închiși.
Și regii ușile și-au încuiat.

Iubiții sunt singuri cu iubitele lor...
Iar eu sunt aici singură cu Tine.[1]

Cât de multe poezii a compus nu știu. Ceea ce a supraviețuit nu este foarte mult, dar pe când era în viață reputația ei era mare: mulți oameni călătoreau la Basra numai ca să o vadă pe Rabia. Unii se întorceau convinși că găsise cheia unirii cu Allah. Pentru ea, cheia era nu teama, ci iubirea, iubirea până la abandon, fără rezerve, nelimitată.

Este ușor de spus, dar cum se poate cineva îndrăgosti în așa fel? Credincioșii însetați se strângeau în jurul charismaticei ființe, sperând să se contamineze de pasiunea ei ca de o febră. Unii dintre ei susțineau că s-au contaminat, ceea ce aducea și mai mulți doritori la poarta ei. Nu-i voi numi studenți, pentru că aici nu era vorba de cărți, nici de studiu. Rabia din Basra nu preda nicio învățătură. Pur și simplu radia, iar oamenii din vecinătatea ei se schimbau. Acesta a devenit modelul sufismului: transmiterea directă a tehnicilor care duc la iluminare de la maestru la *murid*, așa cum se numeau sufiștii în devenire.

Până acum, cei mai mulți mistici musulmani erau sufiști „sobri", devotați în mod riguros ritualurilor și recitării. Devoțiunea lor se baza pe teama de Dumnezeu. Rabia Basri a pus iubirea în centru și a ajutat la răspândirea unei tradiții îndelungate a „sufiștilor îndrăgostiți de Dumnezeu". Să fie totuși clar: toți acești oameni au fost mai întâi musulmani și abia după aceea sufiști. Atrag atenția asupra acestui lucru pentru că astăzi mulți oameni își spun sufiști numai pentru că dansează și cântă până ajung la o stare de euforie. Sufiștii nu căutau o simplă emoție. Nu încercau să se drogheze. Practicile lor spirituale începeau cu ritualurile cunoscute ale islamului și abia după aceea adăugau câte ceva pe deasupra.

Oamenii veneau la sufiști cu un scop definit în minte. Sperau să „ajungă undeva". Lucrul alături de un maestru sufist semăna

[1] Traducere efectuată de autor a unui poem apărut în *Perfume of the Desert: Inspirations from Sufi Wisdom*, editat de A. Harvey și E. Hanut, Quest Books, Wheaton, Illinois, 1999 (n. a.).

cu învățarea unei metodologii. Și într-adevăr, sufiștii au ajuns să fie etichetați drept *tariqa*, „metoda". Cei care aderau la metodă sperau să treacă prin stadii distincte ale anihilării eului lor și ale imersării în Dumnezeu.

Juriștii și cărturarii ortodocși nu-i priveau cu ochi buni pe sufiști, mai ales varietatea îndrăgostită de Dumnezeu. Limbajul folosit de acești sfinți începuse să sune a erezie. Afirmațiile lor au început să devină tot mai extravagante. Oamenii obișnuiți au început să atribuie puteri magice celor mai renumiți sufiști. Ostilitățile au atins apogeul la sfârșitul secolului al X-lea, din cauza unui sufist persan pe nume al-Hallaj.

Hallaj înseamnă „egrenor de bumbac". Aceasta era meseria tatălui său și a început și el să practice meșteșugul familiei; dar dorința de a se uni cu Dumnezeu s-a înfiripat în inima lui, astfel că și-a părăsit casa, căutând un maestru care să-l inițieze în secretele sufiștilor. A stat un an întreg nemișcat în fața templului Kaaba, fără să scoată un sunet. Un an! Imaginați-vă câtă atenție a atras asupra lui! Mai târziu a plecat în călătorie în India și în Asia Centrală și peste tot unde a ajuns a recitat versuri și a ținut cuvântări stranii, atrăgând mulțimi fără număr.

Dar sufiștii sobri au început să se distanțeze de el, deoarece Hallaj spunea lucruri de felul următor:

— Turbanul meu este înfășurat în jurul a nimic altceva decât Dumnezeu.

Sau:

— În interiorul hainelor mele nu veți găsi nimic altceva decât pe Dumnezeu.

Și, în sfârșit, pentru eventualitatea că cineva nu ar fi înțeles ce vrea să spună:

— Eu sunt Dumnezeu.

Ei bine, de fapt, spunea:

— Eu sunt Adevărul.

Dar Adevărul era unul din cele nouăzeci și nouă de nume vestite ale lui Dumnezeu și, ținând seama de povestea recentă a lui Hallaj, toată lumea înțelegea ce vrea să spună.

Asta era prea mult. Cărturarii ortodocși au cerut să se ia măsuri. Califul abbasid a vrut să-i potolească pe cărturari ca să-și ia filosofii de pe cap. Așadar, l-a băgat pe Hallaj la închisoare timp de unsprezece ani. Dar Hallaj era atât de rupt de lume la acea dată, încât nu i-a păsat. Chiar și în celulă a continuat să recite sentințe de iubire față de Dumnezeu, uneori asociindu-se cu Isus Cristos, adesea menționând martiriul. Un lucru era sigur: nu retrăgea nimic din cele spuse. În cele din urmă, instituția ortodoxă a decis că nu mai avea alte opțiuni. Va trebui să exercite presiuni asupra statului pentru a aplica metoda de discreditare a unui mesaj, testată de-a lungul timpului și care nu dăduse greș niciodată: să ucidă mesagerul.

Autoritățile nu numai că l-au executat pe Hallaj. L-au spânzurat, i-au tăiat membrele, l-au decapitat și în cele din urmă i-au ars trupul. Dar în mod ciudat, metoda nu a funcționat. Hallaj a dispărut, dar sufismul a continuat să prolifereze. Au continuat să apară indivizi charismatici cu sutele, ba chiar cu miile, în toată lumea civilizată. Unii dintre ei erau sufiști „sobri", precum Junayd, alții erau din varietatea îndrăgostită de Dumnezeu, precum Rabia Basri și Hallaj.

Pe scurt, la mijlocul secolului al XI-lea, musulmanii munceau din greu la marile proiecte culturale, realizate de cărturari teologi, de savanți filosofi și de mistici sufiști: să elaboreze doctrina islamică și legea completă; să dezvăluie modelele și principiile lumii naturale; să dezvolte o tehnică de a ajunge la unirea personală cu Dumnezeu. Da, cele trei grupuri se suprapuneau întrucâtva, dar, în general, trăgeau în direcții opuse și dezacordurile lor intelectuale aveau mize politice și financiare importante, uneori chiar sângeroase. În această conjunctură s-a născut în provincia Khorasan, într-o familie vorbitoare de persană, unul dintre titanii istoriei mondiale. Numele lui era Abu Hamid Muhammad al-Ghazali.

Ghazali avea abia douăzeci de ani și dobândise deja reputația unuia dintre cei mai recunoscuți ulema ai timpurilor sale. Indiferent câte *hadith*-uri știa cineva, el știa mai multe. Pe vremea lui, unii ulema elaboraseră o teologie pentru a concura cu cea a mutaziliților. Așa-numita Școală așarită susținea că adevărata credință nu se poate baza niciodată pe rațiune, nici exclusiv pe revelație. Funcția rațiunii era numai să sprijine revelația. Teologii așariți se înfruntau mereu în dezbateri publice cu mutaziliți de vază, dar mutaziliții cunoșteau diverse trucuri grecești pentru a câștiga dezbaterile, cum ar fi logica și retorica, așa încât în fața lor așariții păreau întotdeauna confuzi.

Ghazali a venit în ajutorul lor. Singura cale de a-i învinge pe filosofi, a decis el, era să te apropii de ei suficient de mult ca să le înveți trucurile. S-a cufundat în studiul anticilor, și-a însușit logica, a devorat tratatele grecilor. Apoi a scris o carte despre filosofia greacă, intitulată *Scopurile filosofilor,* în esență, despre Aristotel. În prefață spunea că grecii greșeau și el va dovedi acest lucru, dar, mai întâi, în această carte, va explica la ce se referă filosofia greacă, astfel încât cititorii să știe ce anume respinge el, atunci când vor citi cea de-a doua carte.

Trebuie să admirăm gândirea corectă a lui Ghazali. Nu și-a alcătuit un om de paie pe care să-l doboare. Analiza făcută de el lui Aristotel este atât de lucidă, atât de erudită, încât până și partizanii cei mai înfocați ai lui Aristotel au citit cartea și au exclamat:

— Aha! Acum îl înțeleg în sfârșit pe Aristotel!

Cartea lui Ghazali a ajuns în Andaluzia și de aici în Europa creștină, unde i-a uluit pe cei câțiva care au reușit s-o citească. După căderea Romei, europenii occidentali uitaseră destul de mult gândirea clasică grecească. Pentru mulți dintre ei era pentru prima dată când veneau în contact cu Aristotel. Dar undeva pe drum prefața lui Ghazali s-a pierdut, astfel încât europenii n-au știut că Ghazali era *împotriva* lui Aristotel. Unii au crezut chiar că el era Aristotel, scriind sub un pseudonim. În orice caz, *Scopurile filosofilor* i-a impresionat atât de mult pe europeni, încât Aristotel

a dobândit pentru ei aura unei autorități impunătoare și ulterior filosofii creștini și-au consacrat multă energie pentru a reconcilia doctrinele bisericii cu gândirea aristoteliană.

Între timp, revenind în Persia, Ghazali a scris urmarea cărții *Scopurile filosofilor*, un alt volum fundamental, intitulat *Incoerența filosofilor*. Aici Ghazali a identificat douăzeci de premise de care depindea filosofia greacă și greco-islamică, apoi a folosit logica silogistică pentru a le demonta pe toate. Argumentul lui cel mai important, după părerea mea, a fost atacul împotriva noțiunii relației de cauză-efect dintre fenomenele materiale. După părerea lui Ghazali, o asemenea conexiune nu există: noi credem că focul face să ardă bumbacul, pentru că focul este întotdeauna prezent atunci când arde bumbacul. Confundăm contiguitatea cu cauzalitatea. De fapt, spune Ghazali, Dumnezeu este cel care face să ardă bumbacul, deoarece El este prima și singura cauză a tuturor lucrurilor. Focul este numai întâmplător acolo.

Dacă l-am făcut pe Ghazali să pară ridicol aici este numai pentru că eu nu am o gândire la fel de corectă ca a lui față de Aristotel. Eu nu sunt de acord cu el. Dar nu toată lumea este de aceeași părere. Părerea lui Ghazali împotriva cauzalității a fost reluată în Occident de David Hume, filosoful scoțian din secolul al XVIII-lea. Iar în anii 1970 am citit în esență același argument formulat de budistul zen american Alan Watts, care a comparat relația cauză-efect cu o pisică trecând înainte și înapoi printr-o crăpătură îngustă dintr-un gard. Dacă ne uităm dintr-o parte a gardului, spune Watts, vom vedea mereu mai întâi capul pisicii și apoi coada, ceea ce nu înseamnă că, de fapt, capul este cauza cozii. (De fapt, eu cred că da, într-un anumit sens, dar nu doresc să intru în amănunte aici.)

Indiferent cum ați vrea s-o luați, argumentul împotriva cauzalității subminează întreaga întreprindere științifică. Dacă nimic nu cauzează nimic altceva, de ce să ne mai obosim să observăm lumea naturală în căutarea unor modele având un anumit sens? Dacă Dumnezeu este singura cauză, singurul mod de a înțelege

lumea este să cunoşti voinţa Domnului, ceea ce înseamnă că singurul lucru pe care merită să-l studiezi este revelaţia, ceea ce înseamnă că singurii oameni pe care merită să-i asculţi sunt ulema.

Ghazali accepta că matematica, logica, chiar şi ştiinţele naturale puteau duce la concluzii adevărate, dar atunci când erau în conflict cu revelaţia erau greşite. Dar, dacă ştiinţa este corectă numai atunci când ajunge la aceleaşi concluzii ca şi revelaţia, nu avem nevoie de ştiinţă. Putem obţine tot adevărul de care avem nevoie din revelaţii.

Unii dintre filosofi au ripostat. Ibn Rushd (cunoscut de europeni ca Averroes) a scris o ripostă împotriva lui Ghazali, intitulată *Incoerenţa incoerenţei*, dar nu a servit la mare lucru: după ce s-a risipit fumul, s-a văzut că Ghazali câştigase. De acum înainte, filosofia musulmană bazată pe gândirea greacă şi-a pierdut suflul şi interesul musulmanilor pentru ştiinţele naturii a dispărut.

Ghazali a primit onoruri imense pentru lucrările sale. A fost numit şeful prestigioasei universităţi Nizamiya din Bagdad, un fel de Yale a lumii islamice medievale. Comunitatea ortodoxă l-a recunoscut drept autoritatea religioasă supremă a timpului său. Ghazali avea totuşi o problemă: era un om cu adevărat religios şi, în mijlocul tuturor acestor elogii şi aplauze, ştia că nu deţine comoara reală. Credea în revelaţii, venera Profetul şi Cartea, respecta şaria, dar nu simţea prezenţa palpabilă a lui Dumnezeu – exact aceeaşi insatisfacţie care dăduse naştere sufismului. Ghazali a avut o criză spirituală bruscă, a renunţat la toate posturile oficiale şi la posesiunile sale, şi-a părăsit prietenii şi s-a retras în izolare.

Când a ieşit din izolare multe luni mai târziu, a declarat că savanţii aveau dreptate, dar sufiştii aveau şi mai multă dreptate: Legea era Lege şi trebuia s-o respecţi, dar nu puteai ajunge la Allah numai prin învăţătura din cărţi şi printr-o bună purtare. Trebuia să-ţi deschizi inima şi numai sufiştii ştiau cum să-şi deschidă inima.

Și Ghazali a scris acum alte două lucrări fundamentale, *Alchimia fericirii* și *Reînvierea științelor religioase*, în care a elaborat o sinteză între teologia ortodoxă și sufism, explicând cum se îmbina șaria cu tariqa, metoda sufistă de a deveni una cu Dumnezeu. A creat un loc pentru misticism în cadrul islamului ortodox și astfel a făcut ca sufismul să fie respectabil.

Înainte de apariția lui Ghazali, existau trei mișcări intelectuale care concurau pentru aderenți în lumea islamică. După Ghazali, două dintre aceste curente au fuzionat și al treilea a fost eliminat.

Nu spun că filosofii au recunoscut că Ghazali dovedise că greșiseră și, drept urmare, s-au retras și au murit. Și nici nu spun că opinia publică s-a întors împotriva filosofilor pentru că Ghazali a dovedit că aceștia greșeau. Opinia publică rareori crede sau nu crede ceva pe bază de dovezi. Și apoi, în filosofie nu este mai nimic dovedit definitiv drept corect sau greșit.

Spun, mai degrabă, că pe atunci oamenii doreau să se depărteze de filosofie și de științele naturale. Unii priveau deja rațiunea ca pe ceva periculos care ducea numai la haos, iar Ghazali a oferit acestor oameni muniția de care aveau nevoie ca să pară respectabili, ba chiar deștepți, atunci când denunțau filosofia și rațiunea.

În anii care au urmat, tot mai mulți și mai mulți oameni s-au îndreptat în această direcție. Presupunerea că există multe nuanțe de gri în chestiunile de etică și de morală permite oamenilor să adopte mii de poziții de idiosincrasie; nu vor exista două persoane care să aibă exact același set de credințe, dar în vremuri de neliniște, oamenii își pierd gustul pentru subtilități și toleranța pentru ambiguitate. Doctrinele care formulează reguli lipsite de ambiguitate promovează solidaritatea, deoarece dau posibilitatea oamenilor să se strângă în jurul unor credințe comune, iar când nimeni nu știe ce va aduce ziua de mâine, oamenii preferă să se strângă laolaltă.

Cândva, în această perioadă, statutul femeii în societatea islamică s-a schimbat și el. Diverse indicii sugerează că în primele zile ale islamului femeile aveau mai multă independență și un rol

mai mare în afacerile publice decât mai târziu și decât au multe dintre ele în lumea islamică de astăzi. Prima soție a Profetului, Khadija, de exemplu, era o femeie de afaceri puternică și cu mult succes și a fost patroana lui Mahomed. Cea mai tânără soție a lui Mahomed, Aysha, a condus una din partidele principale în timpul schismei care a urmat după moartea lui Otman. A comandat chiar și armate pe câmpul de luptă și nimeni nu părea surprins că o femeie își asuma un asemenea rol. Femeile au fost prezente în luptele timpurii ca infirmiere și personal de sprijin, adesea chiar ca luptătoare. În lupta de la Yarmuk, cronicile povestesc despre văduva Umm Hakim care a luptat împotriva soldaților bizantini cu un stâlp de cort în loc de sabie[1]. De asemenea, avem detalii despre bătălii de la barzii femei, care urmăreau luptele și compuneau poeme despre ele, acționând în esență ca niște corespondenți de război.

Femeile trebuie să fi fost prezente și la ședințele principale ale comunității din acele vremuri de început, deoarece disputele lor publice cu califul Omar sunt înregistrate – cu toate acestea Omar a numit o femeie ca administratoare a pieței din Medina[2]. Pe lângă aceasta, femeile ocupă un loc de seamă printre cărturarii din islamul timpuriu. În primul secol de după Hegira, femei precum Hafsa, Umm al-Darda, Amra bin Abdul Rahman și altele au fost adevărate autorități în *hadith*. Unele dinte ele erau caligrafe vestite. Acestea și altele țineau lecții, aveau elevi de ambele sexe, susțineau conferințe publice.

Este clar că acestor femei nu le era interzis accesul la viața publică, la recunoașterea publică și la răspunderea publică. Practica izolării femeilor într-o zonă privată și inaccesibilă vederii derivă, se pare, din practicile bizantine și sasanide. În clasele superioare ale acestor societăți, femeile erau sechestrate

[1] Muhammad Zubayr Siddiqi, *Women Scholars of Hadith*, http://www.jannah.org/sisters/womenhadith.html (n. a.).

[2] Maulana Muhammad Ali, *The Early Caliphate*, Lahore, Pakistan, 1932; *The Ahmadiyya Anjuman Isha'at Islam*, 1983, p. 119 (n. a.).

ca marcă a unui statut înalt. Familiile aristocrate arabe au adoptat aceleași obiceiuri atunci când și-au însușit statutul predecesorilor lor. Femeilor musulmane de rând li s-a schimbat probabil statutul pe parcursul secolului al IV-lea d.H. (adică după anul 1000) sau cel puțin așa putem deduce din tonul remarcilor cărturarilor despre rolurile sexelor. Separarea radicală a rolurilor sexelor în sfere care nu se suprapun deloc, însoțită de sechestrarea femeilor, s-a produs probabil în perioada stratificării sociale care a marcat ultima perioadă a Califatului Abbasid. Aceleași forțe care au alungat protoștiința din viața intelectuală islamică, aceleași forțe care au denigrat rațiunea ca instrument al cercetării etice și sociale, au acționat și pentru a limita poziția femeilor.

Ghazali dedică un sfert din lucrarea sa *Reînvierea științelor religioase* unui discurs despre căsătorie, viața de familie, eticheta potrivită pentru cele două sexe. Aici spune că „femeia trebuie să rămână în sanctuarul intern al casei ei și să se ocupe de tors; nu trebuie să intre și să iasă din casă în mod excesiv; trebuie să vorbească rar cu vecinii și să-i viziteze numai atunci când situația o cere; trebuie să-l păzească pe soțul ei în absența și în prezența acestuia; să caute să-i ofere plăcere în toate chestiunile... Nu trebuie să plece de acasă fără permisiunea lui; dacă iese cu permisiunea lui, trebuie să se ascundă sub haine uzate... având grijă ca niciun străin să nu-i audă vocea sau s-o recunoască... trebuie să fie gata în orice clipă pentru soțul ei să se bucure de ea oricând dorește"[1]. Ghazali discută și obligațiile bărbatului față de soțiile sale, dar puneți cap la cap aceste remarci și veți constata că are în vedere o lume socială împărțită strict în domeniul public și cel privat, femeile fiind limitate la cel privat și cel public fiind rezervat în exclusivitate bărbaților.

Neliniștea în legătură cu schimbarea și dorința de stabilitate au adâncit modelele tradiționale și familiale ale societății. În lumea

[1] Ghazali, *„On the Etiquettes of Marriage", The Revival of the Religious Sciences*, cartea 12, la http://www.ghazali.org/works/marriage.htm (n. a.).

musulmană acestea includeau modelele patriarhale inerente nu numai vieții tribale arabe, ci și societăților preislamice bizantină și sasanidă. Ideile lui Ghazali s-au dovedit convingătoare pe vremea lui și în secolele care au urmat după moartea lui, pentru că a fost o perioadă de dezordine crescândă, o perioadă de tulburare care a aruncat un văl peste lumea civilizată, un timp al instabilității care a ajuns în final la un crescendo înfricoșător.

Capitolul 8

Intră în scenă turcii

120-487 d.H.
737-1095

Ce anume a dat naștere acestei neliniști? Răspunsul se află în povestea politică desfășurată în paralel cu mișcările intelectuale pe care le-am descris mai înainte. Din zilele Profetului, pe parcursul primelor două secole ale domniei abbaside, oamenii din lumea musulmană aveau motive întemeiate să creadă că trăiau chiar în centrul civilizației mondiale. Cultura europeană abia dacă exista. India se fragmentase în multe regate mărunte. Budismul se retrăsese în China și, deși era adevărat că în „Cathay" dinastiile Tang și Sung prezidau o renaștere glorioasă aproape la fel de extinsă precum cea musulmană care înflorea în Lumea Mijlocie, China era prea departe pentru a avea prea mare rezonanță în locuri precum Mesopotamia și Egipt.

Dacă teritoriul musulman era centrul lumii, atunci forța motrice a istoriei mondiale era încercarea de perfecționare și de universalizare a comunității musulmane. Toate chestiunile majore ale vremii – lupta dintre șiism și ortodoxie, dintre filosofie și teologie, dintre persani și arabi – puteau fi înțelese în acest cadru. Foarte mult timp, observatorii optimiști puteau privi evenimentele lumii cu convingerea că lucrurile merg, în general, înainte. Implicațiile miracolului sfânt care înflorea la Mecca și la Medina încă mai continuau. Islamul pătrunsese adânc și ajunsese departe.

Chiar și hindușii din inima Indiei începeau să slăbească. Până și în Africa Subsahariană erau acum oameni convertiți la islam. Numai Cathay și Europa cea mai întunecată rămâneau în întregime în afara acestui teritoriu. Se părea că este numai o chestiune de timp până când islamul să-și împlinească destinul și să scalde și aceste regiuni în lumină.

Dar visul comunității universale a pietății și a justiției a rămas inaccesibil și apoi a început să se îndepărteze. În culmea gloriei și puterii sale, califatul a început să se fisureze. Privind acum în urmă, istoricii pot spune că aceste fisuri apăruseră înainte să se atingă momentul de apogeu. Au început să apară atunci când puterea a fost preluată de Abbasizi.

În cataclismul acestei tranziții, noii conducători i-au ademenit pe Omeiazi într-o încăpere și i-au omorât în bătaie. Ei bine, nu chiar pe toți. Un nobil omeiad a lipsit de la această petrecere. Acest bărbat, ultimul omeiad, un tânăr pe nume Abdul Rahman a fugit deghizat la Damasc, a străbătut Africa de Nord și nu s-a oprit decât atunci când a ajuns la capătul cel mai îndepărtat al lumii musulmane: Andaluzia spaniolă. Dacă ar fi mers mai departe ar fi ajuns în sălbăticia primitivă a Europei creștine.

Abdul Rahman i-a impresionat pe localnicii din Spania. Câțiva kharigiți neînfricați, de genul insurgenților care se ascundeau pe acolo, la capătul lumii, și-au oferit săbiile tânărului bărbat. Acolo, în Spania, atât de departe de inima teritoriului musulman, nu se știa prea mult despre noul regim de la Bagdad și în mod sigur nimeni nu simțea nevoia de loialitate față de acesta. În Andaluzia oamenii erau obișnuiți să creadă că Omeiazii sunt conducători, iar aici aveau un Omeiad în carne și oase care cerea să fie conducătorul lor. Într-o vreme mai puțin tumultuoasă, Abdul Rahman ar fi putut fi numit guvernator și oamenii l-ar fi acceptat. Așadar, acum l-au acceptat ca lider al lor și Andaluzia spaniolă a devenit un stat independent, separat de restul califatului. Astfel povestea musulmană se desfășura acum pornind de la două centre.

La început, aceasta nu a fost decât o fisură politică, dar pe măsură ce puterea Abbasizilor a slăbit, Omeiazii din Andaluzia au anunțat că nu sunt numai independenți față de Bagdad, ci că erau, de fapt, adevărații califi. Toată populația pe o rază de câteva sute de kilometri spunea:

— O, da, domnule, sunteți în mod sigur califul islamului; se vede după înfățișarea voastră.

Astfel, însuși califatul, această idee aproape mistică a unei singure comunități a credinței, se rupsese în două.

Pretențiile Omeiazilor au avut o oarecare rezonanță, deoarece capitala lor din Andaluzia, Córdoba, era de departe cel mai mare oraș din Europa. În apogeul dezvoltării sale, avea aproximativ o jumătate de milion de locuitori și se lăuda cu o sută de băi publice, spitale, școli, moschei și alte clădiri publice; cea mai mare din bibliotecile din Córdoba se spune că ar fi avut cinci sute de mii de volume. Spania mai avea și alte centre urbane, orașe cu aproximativ cincizeci de mii de locuitori sau mai mult, într-o vreme când cele mai mari orașe din Europa creștină nu depășeau douăzeci de mii de locuitori. Roma, cândva atât de puternică, era acum numai un sat, cu o populație alcătuită dintr-o mână de țărani și brute primitive care își agoniseau cu greu traiul printre ruine.

La început, așadar, sciziunea politică din islam nu părea să implice pierderea forței motrice civilizatoare. Andaluzia făcea un comerț foarte activ cu restul lumii civilizate. Trimitea cherestea, grâne, metale și alte materii prime în Africa de Nord și peste Mediterana în Lumea Mijlocie, importând din aceste zone mărfuri artizanale de lux, ceramică, mobilă, textile de preț, condimente și altele.

Comerțul cu țările creștine de la nord și de la est, era, spre deosebire de acesta, foarte slab – și nu din cauza unor ostilități între regiuni, ci pentru că Europa creștină nu avea practic nimic de vândut și niciun fel de bani cu care să cumpere ceva.

În Andaluzia, musulmanii formau majoritatea, dar aici trăiau și mulți creștini și evrei. Spania Omeiazilor era, ce e drept, în vrăjmășie cu califatul de la Bagdad, dar conducătorii ei aplicau în

mare parte aceleași politici sociale ca și în toate teritoriile cucerite până acum de musulmani.

Nemusulmanii trebuiau să plătească un tribut, dar erau scutiți de impozitul pentru caritate; erau excluși de la serviciul militar și de la pozițiile politice superioare, dar toate celelalte ocupații și posturi le erau accesibile. Creștini, musulmani și evrei trăiau într-o armonie corectă și prietenoasă în acest imperiu, cu observația că musulmanii dețineau puterea politică supremă și emanau probabil o atitudine de superioritate care deriva din certitudinea că societatea și cultura lor reprezentau stadiul cel mai înalt al civilizației, cam așa cum tind să se poarte acum americanii și vest-europenii cu popoarele din țările lumii a treia.

Povestea regelui Sancho ilustrează modul în care se înțelegeau între ele diversele comunități. La sfârșitul secolului al X-lea, Sancho a moștenit tronul regatului Leon, un regat creștin din nordul Spaniei. Supușii lui Sancho au început curând să-i spună Sancho cel Gras, poreclă pe care unui rege nu-i place niciodată s-o audă fără să-i pedepsească pe cei vinovați. Sărmanul Sancho ar fi trebuit numit mai degrabă Sancho cel cu Obezitate Medicală, dar nobilii lui nu aveau o minte atât de deschisă. Considerau dimensiunile lui Sancho drept o dovadă de slăbiciune interioară, care îl făcea nepotrivit pentru tron, așa că l-au dat jos.

Atunci Sancho a auzit de un medic evreu, pe nume Hisdai ibn Shaprut, care știa să vindece obezitatea. Hisdai era angajatul conducătorului din Córdoba, așa că Sancho a pornit spre sud împreună cu mama și cu suita sa, ca să se trateze. Conducătorul musulman, Abdul Rahman al III-lea, l-a întâmpinat pe Sancho ca pe un oaspete de onoare și l-a găzduit la el până când Hisdai i-a redus dimensiunile, după care Sancho s-a întors în Leon, și-a cerut tronul înapoi și a semnat un tratat de prietenie cu Abdul Rahman[1].

Un rege creștin a primit tratament de la un medic evreu la curtea unui conducător musulman: aveți aici pe scurt istoria Spaniei

[1] Chaim Potok, *History of the Jews*, Ballantine Books, New York, 1978, pp. 346-347 (n. a.).

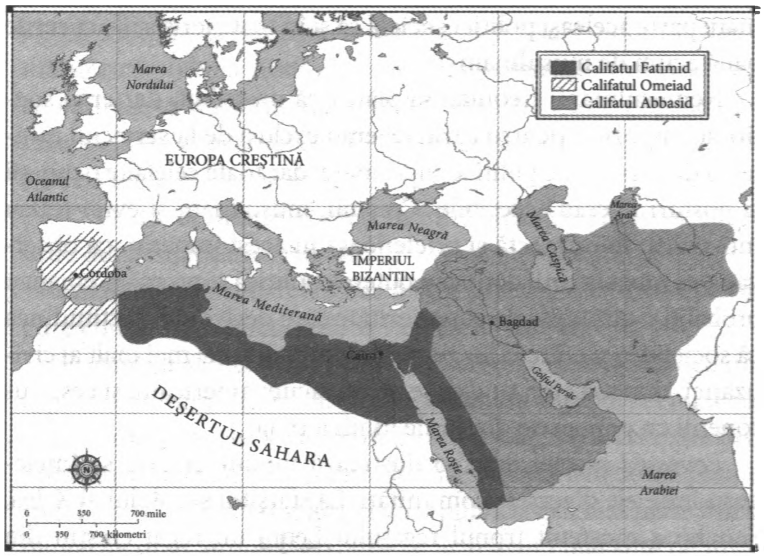

Cele trei califate

musulmane. Când vorbesc despre Vremea de Aur a Islamului, europenii au adesea în vedere Califatul Spaniol, deoarece aceasta era partea lumii musulmane despre care europenii știau cel mai mult.

Dar Córdoba nu era singurul oraș care rivaliza cu Bagdadul. În secolul al X-lea, s-a afirmat și un alt oraș care a contestat supremația Califatului Abbasid.

Când au decis să domnească în calitate de sunniți, Abbasizii au atâțat din nou spiritul răzvrătit al șiiților. În anul 347 d.H. (969), războinicii șiiți din Tunisia au reușit să preia controlul asupra Egiptului și s-au declarat adevărații califi ai islamului, deoarece – spuneau ei – erau descendenții Fatimei, ai fiicei Profetului, motiv pentru care s-au numit Fatimizi. Aceștia și-au construit o capitală cu totul nouă, pe care au numit-o Al-Qâhirah, ceea ce în arabă înseamnă „victorie". În Occident, orașul este cunoscut sub numele de Cairo.

Califatul egiptean își obținea resursele din Africa de Nord și din grânarele de pe valea Nilului. Era foarte bine situat pentru a concura în cadrul comerțului de pe Marea Mediterană și domina rutele

comerciale de-a lungul Mării Roșii spre Yemen, ceea ce îi dădea acces la piețele de pe malul Oceanului Indian. În preajma anului 1000, probabil că depășise în strălucire și Bagdadul, și Córdoba.

La Cairo, Fatimizii au construit prima universitate din lume, Al Azhar, care este în continuare puternică. Tot ceea ce am spus despre celelalte două califate – orașele mari, bazarele active, politicile liberale, activitatea culturală și intelectuală febrilă – era valabil și pentru acest califat. Dar așa bogat cum era, Egiptul reprezenta o altă fragmentare a ceea ce era, teoretic, comunitatea universală unică. Pe scurt, pe măsură ce se apropia aniversarea mileniului, lumea islamică se găsea divizată în trei părți.

Fiecare califat susținea că el este unicul și adevăratul calif – „unicul și singurul", edificat pe însăși semnificația cuvântului *califat*. Dar întrucât la vremea respectivă califii nu erau decât împărați laici, cele trei califate au coexistat mai mult sau mai puțin, exact la fel ca marile state seculare.

Abbasizii dețineau teritoriul cel mai vast (la început), capitala lor era cea mai bogată, dar tocmai vastitatea posesiunilor lor îi făcea să fie într-un fel cel mai slab dintre cele trei califate. Se dezvoltase o birocrație stufoasă pentru a duce la îndeplinire ordinele califului. Exact așa după cum Roma a devenit prea mare pentru a fi administrată dintr-un singur loc și de către un singur conducător, la fel s-a întâmplat și cu Califatul Abbasid.

La fel ca împărații romani, califii abbasizi s-au înconjurat de un corp de bodyguarzi, care au dobândit foarte multă putere. La Roma, acest grup era numit Garda Pretoriană și era alcătuită în mare parte (în mod ironic) din germani recrutați din teritoriile barbarilor de dincolo de frontiera nordică. În Occident, barbarii din nord erau germani; aici, aceștia erau turci. (În teritoriul pe care îl numim astăzi Turcia nu existau turci; au migrat aici mult mai târziu. Patria străveche a triburilor turce era în stepele din Asia Centrală, de la nord de Iran și de Afghanistan.) Așa cum făcuseră romanii cu germanii, Abbasizii au importat o parte din acești turci – cumpărându-i la târgurile de sclavi de la marginea

frontierelor – şi i-au folosit ca gărzi personale. Califii au făcut acest lucru deoarece nu aveau încredere în arabii şi în persanii pe care îi guvernau şi în mijlocul cărora creşteau, oameni cu prea multe rădăcini locale, prea multe rude şi prea multe interese personale pe care să le promoveze. Califii doreau gărzi care să nu aibă nicio legătură cu nimeni în afară de califul însuşi, niciun alt cămin decât dormitorul în care stăteau şi nicio altă loialitate decât faţă de proprietarul lor. De aceea, sclavii pe care i-au adus erau copii. Aceşti copii erau crescuţi ca musulmani în şcoli speciale, unde îşi însuşeau artele marţiale. Când creşteau, erau incluşi într-un corp de elită care forma un fel de prelungire a identităţii califului însuşi. De fapt, cum oamenii nu-i mai vedeau deloc pe califi, garda turcă a devenit, pentru mulţi dintre ei, chipul califatului.

Firește că erau aroganţi, violenţi şi rapace – aşa fuseseră crescuţi. În timp ce asigurau paza califului, îl înstrăinau de poporul lui, jafurile lor făcându-l pe acesta să devină încă şi mai detestat, aşadar, şi mai vulnerabil, ceea ce făcea să fie nevoie de încă şi mai mulţi paznici. În cele din urmă, califul a fost nevoit să construiască un oraş separat, Samarra, pentru a-i găzdui pe aceşti mameluci supărători şi s-a mutat şi el acolo ca să trăiască printre ei.

Între timp, o familie de persani, Buizii, s-au insinuat la curte în calitate de consilieri, funcţionari şi protectori ai califului. Au preluat curând controlul asupra birocraţiei şi astfel asupra afacerilor cotidiene ale imperiului. Au trecut apoi funcţia de vizir (administrator-şef) din tată în fiu ca titlu ereditar. (Ceva similar s-a întâmplat în regatele germane din Europa cu o funcţie asemănătoare, „primarul palatului", care a devenit apoi adevăratul conducător al ţării.) Asemeni califilor, Buizii au început să importe copii de la barbarii turci şi i-au adus la Bagdad ca sclavi, crescându-i în internate asupra cărora deţineau controlul absolut, pentru a-i folosi apoi ca gărzi de corp. Din momentul în care Buizii şi-au instituit propriul sistem, nimeni nu a mai putut să li se opună, deoarece bodyguarzii turci trebuiau să vină în oraş la o vârstă atât de fragedă, încât nu mai aveau niciun fel de amintiri

legate de familiile lor, de tații, de mamele, de frații și de surorile lor; nu cunoșteau decât sentimentul de camaraderie din școlile militare și din taberele în care creșteau și aveau sentimentul de loialitate soldățească numai unul față de altul și față de bărbații care le controlaseră viața în tabără. Buizii au devenit, așadar, un nou tip de dinastie în islam. L-au menținut pe calif, dar au început să emită ordine în numele lui și să se bucure de viața exclusivistă din spatele tronului. Și astfel persanii au ajuns să domnească în capitala Califatului Arab.

Totuși, acești viziri persani nu puteau guverna și restul imperiului, dar nici nu-i interesa acest lucru. Erau cât se poate de mulțumiți să lase ținuturile îndepărtate sub dominația oricărui personaj local care se întâmpla să aibă cea mai mare putere acolo. Marii guvernatori s-au transformat astfel în mici regi și minidinastiile persane au proliferat în fostul teritoriu sasanid.

Ați putea crede că este o idee atât de proastă să-i instruiești pe sclavi ca să devină ucigași, să le dai arme și să-i postezi la ușa dormitorului tău, că nimeni nu va face niciodată așa ceva; cu toate acestea, aproape toată lumea făcea așa pe atunci prin părțile acelea: fiecare mic regat persan desprins își avea propriul corp de mameluci turci care îl păzeau și în cele din urmă îl controlau pe micul rege persan.

Și ca și cum aceasta nu ar fi fost de ajuns, imperiul ca atare se lupta mereu să împiedice triburile turce nomade să treacă frontiera și să aducă prăpădul în lumea civilizată, exact așa cum luptaseră romanii ca să-i țină la distanță pe germani. În cele din urmă, turcii au devenit prea puternici pentru a mai fi ținuți în frâu, atât în interiorul, cât și în exteriorul califatului. În unele din acele mici regate, mamelucii și-au ucis stăpânii și și-au întemeiat propriile dinastii.

Între timp, imperiul decădea și structura lui socială se destrăma, astfel că barbarii au început să pătrundă prin frontiera lui nordică, cam așa cum făcuseră și germanii în Europa când trecuseră Rinul și pătrunseseră în teritoriul roman. Turcii violenți

au venit şuvoi spre sud în număr tot mai mare: războinici duri, recent convertiţi la islam, brutali în fanatismul lor simplist. Obişnuiţi cu jaful ca mod de viaţă, au distrus oraşele şi au nimicit recoltele. Drumurile au devenit nesigure, banditismul mărunt era ceva frecvent, comerţul a decăzut, s-a răspândit sărăcia. Mamelucii turci s-au luptat cu înverşunare împotriva turcilor nomazi – turcii erau la putere peste tot. Acesta era unul din motivele pentru care îngrijorarea cuprinsese întregul imperiu pe vremea lui Ghazali.

Cu toate acestea, o lumină începea să se întrevadă în depărtare, odată cu dinastia persană numită Samanidă. Regatul ei înflorea pe ambele maluri ale fluviului Amu-Daria, care formează acum frontiera de nord a Afghanistanului. Aici, în marile centre urbane Bactria şi Buhara, cultura literară a Persiei antice a reînviat, iar persana a început să concureze cu araba ca limbă de cultură.

Dar şi Samanizii aveau mameluci şi unul dintre generalii lor mameluci a decis că preferă să dea ordine decât să le primească. La revedere Samanizi, bun venit Ghaznavizi. Noii conducători s-au numit Ghaznavizi, deoarece şi-au mutat capitala în oraşul Ghazni, la sud de Kabul. Dinastia Ghaznavizilor a atins apogeul puterii în timpul unui cuceritor longeviv pe nume Mahmud, un fel de Carol cel Mare al Orientului islamic. La moartea acestuia, imperiul lui se întindea de la Marea Caspică până la Ind. La fel după cum Carol cel Mare se considera „cel mai creştin împărat", Mahmud se considera cel mai musulman monarh. S-a numit co-conducător al lumii musulmane şi şi-a acordat titlul absolut nou de *sultan*, ceea ce înseamnă aproximativ „braţul cu sabie". După cum vedea el, califul arab era încă părintele spiritual al comunităţii musulmane, dar el, Mahmud, era la fel de important ca lider militar, era Cel ce Aplică Legea. Din acest moment şi până în secolul XX a existat cel puţin un sultan în lumea musulmană.

Sultanul Mahmud era suficient de inteligent ca să angajeze în serviciul lui imperial persani cultivaţi care ştiau să scrie şi să

citească. A anunțat că va da recompense frumoase cărturarilor, ofertă care a atras vreo nouă sute de poeți, istorici, teologi, filosofi și alți literați la curtea sa, ceea ce i-a mărit prestigiul.

Unul dintre aceștia a fost poetul Firdousi, care a scris poemul *Șah-Namé (Cartea Regilor)*, o istorie epică a poporului persan de la începuturi până la nașterea islamului, în cuplete rimate. În Lumea Mijlocie avea un statut comparabil cu cel al lui Dante. Mahmud i-a făcut promisiunea extravagantă că îi va da o monedă de aur pentru fiecare cuplet de poem finalizat și a fost șocat când poetul i-a prezentat cel mai lung poem scris vreodată de un singur om: *Cartea regilor* avea peste șaizeci de mii de cuplete.

— Am spus o monedă de aur? s-a încruntat sultanul. Am vrut să spun de argint. O monedă de argint pentru fiecare cuplet.

Jignit, Firdousi a plecat furios și a oferit poemul altui rege. După cum susține legenda, sultanul Mahmud și-a regretat ulterior zgârcenia și a trimis slujitori cu lăzi de aur să-l convingă pe poet să se întoarcă, dar aceștia au bătut la ușa din față a casei lui exact atunci când trupul lui era scos pe ușa din spate și dus la înmormântare[1].

Cartea Regilor reprezintă toată istoria ca o luptă între descendenții celor doi frați legendari, Iran și Turan, care (așa se crede adesea) îi întruchipează pe persani și pe turci, respectiv Iran este fratele cel bun, Turan este cel rău. Nu este de mirare că această *Carte a regilor* este acum epopeea națională a Iranului, iar eu mă întreb dacă prețul a fost ceea ce l-a îndemnat pe sultan să fie reticent, sau mai degrabă nu i-a plăcut să vadă că turcii sunt prezentați ca băieții cei răi ai istoriei.

Firdousi și-a exprimat disprețul și pentru arabi și a dedicat un pasaj lung de la sfârșit descrierii sălbăticiei lor primitive în comparație cu civilizația grațioasă a persanilor din momentul apariției islamului. Cartea lui a marcat încă un semn al declinului puterii arabe și al creșterii prestigiului culturii persane în cadrul

[1] Mohammed Ali, *A Cultural History of Afghanistan*, Punjab Educational Press, Kabul, 1964, pp. 120-123 (n. a.).

islamului. De fapt, această atitudine față de arabi nu a fost unică. Așa cum scria și un alt poet al epocii,

> *Arabii mâncau greieri în pustietate, abia își duceau zilele*
> *În timp ce la Mashad până și câinii aveau de băut apă cu gheață.*[1]

Sultanul Mahmud nu a fost numai primul patron al artelor; se mândrea și cu numărul de temple hinduse pe care le prădase și cu modul temeinic în care le jefuise, se lăuda cu cantitățile de pradă pe care le smulsese din mâinile necredincioșilor. A dus prada acasă ca să-și înfrumusețeze capitala și să-i plătească pe cei peste nouă sute de literați care trăiau la curtea lui. Invaziile în India și măcelărirea hindușilor făcuseră din el un erou al islamului, după părerea lui.

Fiul lui Mahmud, Masud, și-a construit o capitală de iarnă pe malurile râului Helmand, cam la un km și jumătate în aval de orașul copilăriei mele, Lashkargah. Ruinele orașului se mai văd și acum. Pe când eram copil, mă întrebam adesea dacă Masud vânase cerbi în insula împădurită din mijlocul râului, unde ne zbenguiam eu și prietenii mei, pădure care pe atunci era plină de pisici sălbatice, șacali și mistreți.

Masud era și el un specimen formidabil. Prea greu pentru cei mai mulți cai, călărea de regulă pe un elefant și avea un batalion întreg de elefanți pe care îi ținea în mlaștinile și stufărișul de pe malul râului Helmand. Dar să nu vă lăsați păcăliți, statura lui uriașă era toată numai mușchi. Se ducea la luptă cu o sabie pe care numai el putea s-o mânuiască și cu o secure de luptă atât de mare că nimeni altcineva nu putea nici măcar s-o ridice. Se spunea că până și marele sultan Mahmud se temea de băiatul său.

La moartea tatălui său, Masud se afla întâmplător la Bagdad. Curtenii l-au proclamat rege pe fratele său. Masud a venit repede înapoi, a adunat pe drum o armată, l-a detronat în mare viteză pe

[1] Vărul meu, Farid Ansary, mi-a citat aceste versuri dintr-un poet contemporan cu Firdousi; nu și-a putut aminti numele poetului. Expresii similare anti-arabe (dar mai extinse) se pot găsi la sfârșitul poemului lui Firdousi, *Șah-Namé* (n. a.).

fratele său, i-a scos ambii ochi ca să fie sigur că nu va mai încerca niciodată așa ceva. A preluat apoi puterea în Imperiul Ghaznavid și, la fel ca și tatăl său, a îmbinat arta și războiul într-o combinație culturală impresionantă de măreție, aur și sălbăticie. În acel moment, se părea că domnia Ghaznavizilor va dura veșnic.

Dar în timpul domniei lui Masud, triburile turce sălbatice ale uzilor din nord au trecut de patru ori fluviul Amu-Daria și au atacat teritoriul ghaznavid. Conduși de o familie numită Selgiucizi, au pătruns în Khorasan (Iranul de Est, Afghanistanul de Vest). Sultanul Masud a ieșit de patru ori în întâmpinarea lor ca să-i înfrunte pe câmpul de luptă. De trei ori i-a bătut și i-a împins înapoi, dar în a patra bătălie, forțele lui au fost învinse. Am descris deja statura și purtarea înfricoșătoare a lui Masud: acum imaginați-vă cum trebuie să fi arătat bărbații care l-au învins. Masud s-a retras în orașul pe care îl construise tatăl lui și a trăit acolo până la sfârșitul domniei sale, dar zilele de glorie ale Ghaznavizilor se duseseră. Începuse epoca Selgiucizilor.

Selgiucizii s-au deplasat spre vest și au mușcat din imperiul cu capitala la Bagdad. Acești șefi de trib nu știau să scrie sau să citească și nu vedeau niciun folos în învățătură. Un bărbat puternic cu o spadă bună avea suficient aur ca să angajeze o sută de funcționari cu fețe palide care să scrie și să citească pentru el. Jefuiau orașele și cereau tribut, dar preferau să trăiască în corturi, pe care le mobilau cât puteau mai somptuos pentru niște oameni aflați în permanentă mișcare. (Cu timpul, au inițiat și ei construirea unei arhitecturi splendide în orașele lor principale.) După ce au trecut frontiera, au renunțat la vechea lor religie șamanică și s-au convertit la islam, dar era un islam rudimentar, care nu se preocupa prea mult de doctrine și de idei etice: era mai mult o ideologie separatistă, care ne deosebea pe Noi, de Ei.

În 1053, un tânăr prinț selgiucid a fost trimis să guverneze provincia Khorasan. Numele lui era Alp Arslan, ceea ce înseamnă „leul eroic" – poreclă pe care i-au dat-o soldații lui. Alp Arslan l-a luat cu el pe secretarul său persan, care avea să fie curând cunoscut

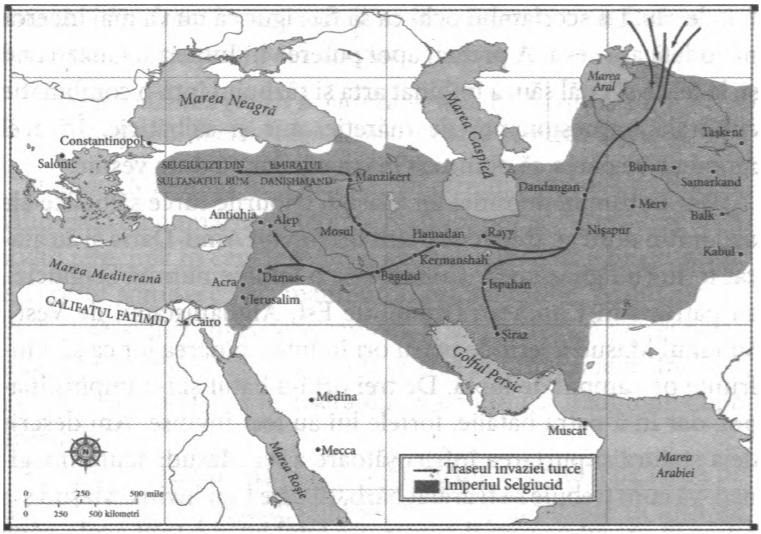

Imperiul Selgiucid: turcii invadează lumea islamică

ca Nizam al-Mulk, ceea ce înseamnă „ordinea teritoriului". Alp Arslan se detaşa în mulţime nu numai pentru că avea mult peste 1,80 m înălţime, dar şi pentru că avea nişte mustăţi atât de lungi, încât putea să le dea peste umăr, lăsându-le să atârne pe spate, iar când călărea pe calul lui alb în cea mai mare viteză, cele două mustăţi împletite ca nişte cozi fluturau în urma lui ca un stindard sub formă de bici.

Consilierul lui persan a reuşit să facă ordine în Khorasan şi să pună economia în mişcare, ceea ce i-a asigurat patronului său un prestigiu atât de mare, încât, atunci când vechiul şef de trib selgiucid a murit şi a izbucnit ca de obicei lupta între fraţi, fii şi nepoţi, Alp Arslan a triumfat repede, în parte şi datorită sfaturilor abile ale lui Nizam al-Mulk. După ce s-a încoronat ca sultan, Alp Arslan a început să examineze hărţile, ca să vadă ce ar mai putea cuceri.

A extins puterea Selgiucizilor în regiunea Caucazului şi apoi a continuat să înainteze spre vest, ajungând în cele din urmă cu armata în Asia Mică, guvernată în cea mai mare parte de

Constantinopol, capitala fortificată a unui imperiu pe care musulmanii încă o mai numeau Roma.

În 1071, la periferia unui oraș numit Manzikert, Alp Arslan l-a înfruntat în luptă pe împăratul bizantin Romanus Diogene și i-a zdrobit armata de o sută de mii de oșteni. L-a luat prizonier chiar și pe împărat, trimițând o adevărată undă de șoc în toată lumea occidentală. Apoi a făcut ceva inimaginabil: l-a eliberat pe împărat și l-a trimis înapoi la Constantinopol cu daruri și avertismente să nu mai producă niciodată necazuri, politețe care nu a făcut decât să-l umilească și mai mult pe împăratul creștin. Lupta de la Manzikert a fost unul din punctele de cotitură ale istoriei. La vremea respectivă părea cea mai mare victorie pe care o puteau repurta selgiucizii. În realitate, s-ar putea să fi fost cea mai mare greșeală a lor, dar nimeni nu avea să-și dea seama de acest lucru decât peste douăzeci și șase de ani.

Alp Arslan a murit anul următor în Khorasan, dar fiul său, Malik Shah, i-a călcat pe urme și sub tutela expertă a lui Nizam al-Mulk s-a dovedit aproape egalul tatălui său. El este cel care a cucerit Siria și Țara Sfântă pentru turci.

Parteneriatul între vizirul persan și cei doi sultani selgiucizi a servit foarte bine ambelor părți. Sultanii s-au dedicat cuceririi de teritorii, Nizam al-Mulk s-a ocupat de organizarea lor. Și era mult de organizat, deoarece sultanii își instalau diverse rude să conducă aceste teritorii și plecau mai departe, iar rudele priveau apoi teritoriile ca fiind posesiunile lor personale. Abia veniți din stepe, acești turci nu sesizau prea bine diferența dintre impozit și jaf.

Nizam al-Mulk a refăcut sistemul de impozitare și a creat un corp de inspectori itineranți ca să se asigure că perceptorii impozitelor nu înșelau. A folosit veniturile din război ale sultanului pentru a construi drumuri și pentru a organiza poliția care să-i protejeze pe călători, astfel încât negustorii să-și transporte mărfurile în siguranță. A înființat și hanuri finanțate de

stat la o distanţă de aproximativ o zi de drum, pentru găzduirea acestora. Acest mare vizir a construit şi şcoli şi colegii, numite *madras*, pentru a le preda viitoarelor oficialităţi ale societăţii islamice o doctrină uniformă. A asigurat uniformitatea acesteia punând o programă de învăţământ în mâinile cărturarilor ortodocşi sunniţi, ulema.

Toate aceste măsuri făceau parte din lupta împotriva forţelor centrifuge ale vremii. Nizam al-Mulk spera să construiască o comunitate islamică stabilă alcătuită din trei etnii. Turcii vor menţine ordinea cu puterea lor militară, arabii vor asigura unitatea, prin doctrina religioasă, şi persanii îşi vor aduce contribuţia în toate celelalte domenii ale civilizaţiei – administraţie, filosofie, pictură, arhitectură, ştiinţă – pentru a înălţa şi a înfrumuseţa lumea. Noua clasă conducătoare va consta astfel din sultanul turc şi armata sa, un calif arab şi ulema, la care se adăuga birocraţia persană compusă din artişti şi gânditori.

Stabilitatea astfel generată – spera el – le va da posibilitate fermierilor şi negustorilor să dea naştere prosperităţii necesare... pentru a asigura impozitele necesare... pentru a finanţa armatele necesare... pentru a menţine ordinea necesară... pentru a-i lăsa pe fermieri şi pe negustori să continue să genereze prosperitate.

Dar Nizam al-Mulk avea un adversar sinistru care se străduia să destrame această ţesătură, un geniu al răului pe nume Hasan Sabbah, întemeietorul Cultului Asasinilor. Îl numesc cult, deoarece „sectă" lasă impresia că se referă la ceva general acceptat. Reprezentau o ramură desprinsă din şiism, la rândul lui o ramură a islamului.

Şiiţii cred într-un personaj conducător central numit *imam*, întotdeauna unul singur în lume. Imediat ce acesta moare, harul lui special trece asupra unuia dintre fiii lui, care devine astfel *imamul*. Problema este că de fiecare dată când moare un imam apar neînţelegeri în legătură cu cine anume dintre fiii lui să fie următorul imam. Fiecare dezacord de felul acesta poate duce la o sciziune care dă naştere unei noi ramuri a sectei.

Un astfel de dezacord s-a produs în legătură cu cel de-al cincilea imam, ceea ce a dat naștere sectei zaiditilor, cunoscuți și sub numele de Cei Cinci. Divergențe mai serioase au apărut după moartea celui de-al șaselea imam, ceea ce a dus la apariția sectei Ismailiților, care au devenit ramura dominantă a șiiților pentru un timp, din momentul în care Fatimizii au ocupat Egiptul și au înființat un califat rival, căci Fatimizii erau ismailiți.

La sfârșitul secolului al XI-lea, ismailiții s-au împărțit în două. Minoritatea era constituită de un grup revoluționar furios din cauza bogăției și luxului afișat de Califatul Fatimid, acum foarte puternic; aceștia doreau să niveleze diferențele dintre bogați și săraci, să-i protejeze pe cei fără putere, să pună din nou proiectul islamic pe vechiul său făgaș. Liderii acestei mișcări au trimis un bărbat pe nume Hassan Sabbah în Persia ca să recruteze aderenți.

Sabbah și-a construit în Persia propria bază a puterii. A preluat controlul asupra fortăreței Alamut („cuibul de vultur"), situată pe culmea munților Elbrus din Iranul de Nord. Nimeni nu putea ajunge acolo la el, deoarece singura cale de acces era o potecă prea îngustă pentru o armată. Cum o cucerise Sabbah, nu știe nimeni. Unele legende susțin că fusese vorba de un truc, alții că avea puteri supranaturale, alții că a convertit personalul fortăreței și apoi a cumpărat pur și simplul fortăreața la un preț foarte mic. Indiferent cum ar fi fost, Sabbah a început să-i organizeze pe Asasini acolo, la Alamut.

A adoptat oare cultul acest nume pentru că era devotat asasinatului politic? Exact invers: asasinatul politic se numește acum „asasinat" pentru că era tactica practicată de acest cult. Cu câteva secole mai târziu, Marco Polo susținea că agenții Sabbah fumau hașiș pentru a se pregăti în vederea uciderii și de aceea erau numiți *hashishin*, de unde a derivat cuvântul asasin. Mă îndoiesc de corectitudinea acestei etimologii și am să vă spun de ce.

Sabbah era arhetipul prototeroristului, care folosea pe scară largă asasinatul pentru valoarea sa propagandistică. Întrucât nu avea suficiente resurse și trupe pentru a purta bătălii sau pentru

a cuceri orașe, trimitea indivizi sau cel mult grupuri mici să asasineze persoane țintite cu grijă, alese pentru șocul pe care îl genera moartea lor. Asasinii complotau luni sau chiar ani întregi pentru realizarea asasinatelor lor, uneori reușeau să devină prieteni cu victimele sau să intre în serviciul lor și să ajungă până într-o poziție în care se bucurau de încredere.

Dar unde se afla fumatul hașișului în acest proces meticulos și îndelungat? Nu se potrivește! Scriitorul libanez Amin Malouf sugerează că, de fapt, cuvântul *assassin* derivă de la cuvântul persan *assas*, care înseamnă „temelie". Ca majoritatea schismaticilor religioși, Sabbah susținea că revelațiile fuseseră corupte și că el își ducea adepții înapoi, la temelie, la origine. Firește, fiecare schismatic are o idee diferită cu privire la ceea ce este revelația fundamentală. Doctrina lui Sabbah se abătea foarte mult de la ceea ce majoritatea cărturarilor recunosc drept islam. Printre altele, susținea că, deși Mahomed era într-adevăr trimisul lui Allah, Ali era întruparea lui Allah – la fel ca și imamii care au urmat.

Sabbah mai susținea că în Coran există o semnificație exterioară sau de suprafață și multe straturi interioare de semnificație ezoterică. Semnificația de suprafață stabilea ritualurile religiei, manifestarea exterioară, regulile de conduită, mandatele etice și morale; toate acestea erau pentru masele vulgare, care nu puteau aspira la o cunoaștere mai profundă. Coranul ezoteric – și fiecare verset, fiecare rând, fiecare literă avea o semnificație ezoterică – oferea un cod secret care permitea inițiaților cunoscători să descifreze criptograma universului creat.

Asasinii erau organizați ca un prototip de sectă a societății secrete. Afară, în lume, nu dădeau niciun indiciu cu privire la identitatea sau la credințele lor reale. Drept urmare, nimeni nu știa câți asasini existau și care dintre oamenii dintr-un bazar sau dintr-o moschee, de exemplu, erau de fapt asasini. Recruții parcurgeau stagii intensive de îndoctrinare și de formare, iar după ce erau acceptați în sectă, fiecare membru avea un rang care reflecta nivelul său de cunoștințe. Cei inițiați treceau dintr-un

stagiu în altul pe măsură ce se presupunea că au descifrat nivele tot mai profunde din semnificaţia Coranului, până ajungeau la temelia pe care era construit totul, după care erau admişi în cercul intim al lui Sabbah.

Deşi complotau în cel mai mare secret, ucideau cu cât mai multă publicitate: obiectivul lor nu era să îndepărteze de la putere o anumită persoană, ci să determine lumea civilizată să creadă că Asasinii puteau ucide pe oricine, oricând şi oriunde. Sabbah voia ca oamenii să fie îngrijoraţi la gândul că oricine dintre cei pe care îi cunoşteau – cel mai bun prieten, slujitorul de cea mai mare încredere, ba chiar soţia – putea fi de fapt un Asasin. În felul acesta, spera să controleze politica oamenilor care, spre deosebire de el, deţineau teritorii, posedau resurse şi comandau trupe.

Agenţii care comiteau crimele pentru el erau numiţi *fedayin*, ceea ce înseamnă „sacrificatori". Când puneau la cale un asasinat public, ştiau că vor fi prinşi şi ucişi la câteva clipe după ce îşi vor îndeplini misiunea, dar nu făceau niciun efort să evite acest deznodământ. De fapt, moartea era un element-cheie în ritualul pe care îl puneau în scenă: erau ucigaşi sinucigaşi. Acceptând moartea, le transmiteau autorităţilor că nici măcar ameninţarea cu execuţia nu-i putea intimida.

Asasinii au mărit neliniştea unei lumi aflate deja în mare tulburare. Sunniţii se luptau cu şiiţii. Califatul Abbasid de la Bagdad se lupta cu Califatul Fatimid de la Cairo. De aproape o sută de ani, invazia turcilor brutalizase societatea. Iar acum, acest cult al ucigaşilor îşi întindea tentaculele secrete în Orientul Mijlociu, injectând în societate un coşmar persistent.

Asasinii îşi anunţau prezenţa printr-o serie de asasinate din ce în ce mai spectaculoase. Au ucis oficiali selgiucizi şi clerici sunniţi foarte cunoscuţi. Au ucis doi califi. Comiteau asasinatele cât mai frecvent cu putinţă în cele mai mari moschei în timpul rugăciunilor de vineri, când erau siguri că vor avea un public numeros.

Apoi, în 1092, l-au ucis pe însuşi Nizam al-Mulk, care tocmai se retrăsese din activitate. Peste mai puţin de o lună, l-au ucis

și pe stăpânul său, sultanul Malik Shah, fiul lui Alp Arslan. În răstimpul câtorva săptămâni, îi eliminaseră pe cei doi oameni care jucau un rol crucial pentru unitatea și așa șubredă a imperiului. Acești ucigași au declanșat o luptă pentru putere secătuitoare între fiii, frații, verii și alte rude ale lui Seliuk, precum și între diverși aventurieri, luptă care a fărâmițat partea de vest a imperiului. Din Asia Mică până în Sinai, practic, fiecare oraș a ajuns în mâinile altui prinț – Ierusalim, Damasc, Alep, Antiohia, Tripoli, Edesa – fiecare era de fapt un stat suveran cu o loialitate doar nominală față de sultanul de la Bagdad. Fiecare mic prinț se crampona de posesiunile sale ca un câine de os și îi privea pe toți ceilalți prinți cu suspiciune.

În 1095, visul comunității universale eșuase la nivel politic. Ulema nu mai ținea societatea laolaltă decât cu Coranul, cu *hadith*-urile și cu șaria. Filosofii erau împrăștiați, mai participau la conversație, dar vocea lor se auzea tot mai slab. Aceasta era lumea în care trăia și lucra Ghazali, o lume în care a avea încredere în rațiune putea să pară cu ușurință un lucru irațional.

Și atunci au început catastrofele.

Capitolul 9

Prăpădul

474-783 d.H.
1081-1381

Atacul dinspre Vest

De fapt, au fost două catastrofe, una mare și una mică. Cea mică a venit dinspre Vest. Pe atunci, lumea musulmană știa tot atât de puține despre Europa Occidentală, pe cât de puține au știut ulterior europenii despre interiorul continentului african. Pentru musulmani, tot ceea ce era între Bizanț și Andaluzia era mai mult sau mai puțin o pădure de nepătruns, locuită de oameni atât de primitivi, încât încă mai mâncau carne de porc. Când spuneau „creștini", musulmanii se gândeau la biserica bizantină și la diversele biserici mai mici care funcționau în teritoriul controlat de musulmani. Știau că în Vest, undeva mai departe, existase cândva o civilizație înfloritoare; se mai vedeau unele urme ale ei în Italia și pe țărmul Mediteranei, pe unde musulmanii făceau raiduri regulate. Dar aceasta se prăbușise în Timpul Ignoranței, înainte să apară pe lume islamul, iar acum nu mai era decât o amintire.

Această viziune musulmană nu era chiar foarte greșită. Europa rămăsese într-o situație cumplită timp îndelungat. De-a lungul câtorva secole, din cauza atacurilor neîncetate ale triburilor germanice, ale hunilor, avarilor, maghiarilor, musulmanilor și altora, coborâse până la nivelul subzistenței. Aproape toți locuitorii Europei erau țărani. Aproape fiecare țăran se spetea din zori

până noaptea ca să agonisească atâta hrană cât îi trebuia ca să nu moară de foame și să întrețină o clasă superioară puțin numeroasă de militari și clerici (iar cum clericii nu se puteau căsători, rândurile lor erau completate în mare parte din cadrul aristocrației militare). Cu excepția celor care intrau în biserică, tinerii din clasa superioară nu învățau mai nimic altceva decât cum să lupte.

Dar prin secolul al XI-lea, consecințele câtorva mici inovații tehnologice s-au acumulat într-un punct de cotitură. Aceste inovații erau atât de subtile, încât probabil că au trecut neobservate la vremea respectivă. Una dintre ele a fost un tip nou de plug modificat cu talpa lată și brăzdar de oțel care putea tăia rădăcinile și, în comparație cu modelele mai vechi, executa o brazdă mai adâncă în solul dens și umed al Europei de Nord. Plugul greu le-a dat țăranilor posibilitatea să defrișeze pădurile și să-și extindă câmpurile în zone considerate până atunci improprii pentru agricultură. De fapt, a oferit țăranilor mai mult pământ.

A doua invenție a fost hamul de umăr pentru cal, care reprezenta o mică îmbunătățire față de jugul pentru boi folosit pentru a înhăma un animal de povară la plug. Versiunea anterioară putea fi folosită numai cu boi, datorită formei sale. Dacă se lega un cal la acest jug, cureaua îl apăsa pe gât și îl sufoca. La un moment dat, un inovator necunoscut a modificat acest jug exact atât cât era nevoie ca el să apese pe umerii calului, nu pe gât. Cu acest tip de jug, țăranii puteau să înhame cai în loc de boi pentru a ara câmpul și, întrucât calul ară cam cu 50% mai repede decât boii, puteau să cultive încă și mai mult teren în același interval de timp.

A treia inovație a fost rotația în trei a culturilor. Cultivarea aceleiași parcele de teren în fiecare an epuizează solul, astfel că, periodic, țăranii trebuie să lase câmpul „să se odihnească". Dar stomacul nu se odihnește niciodată, așa că țăranii europeni, de regulă, își împărțeau pământul în două câmpuri. În fiecare an cultivau un câmp și îl lăsau pe celălalt să se odihnească. Anul următor îl cultivau pe celălalt și îl lăsau pe primul nelucrat.

Dar cu timpul, europenii au descoperit că pământul nu trebuie să se odihnească din doi în doi ani. Rămâne fertil și dacă se odihnește o dată la trei ani. Treptat, țăranii au început să-și împartă pământul în trei parcele și să lucreze două din ele în fiecare an, în timp ce a treia se odihnea. Drept urmare, țăranii au avut o șesime de pământ arabil în plus în fiecare an.

Ce consecințe au avut aceste mici schimbări? Nu foarte mari. Le permiteau țăranilor să producă un mic surplus din când în când. Când aveau un surplus, îl duceau la o intersecție de drumuri în anumite zile și îl schimbau cu țăranii care aveau un surplus din altceva. Pe măsură ce bunurile la care aveau acces deveneau mai variate și mai abundente, aveau posibilitatea să-și dedice o parte din timpul necesar asigurării subzistenței pentru a realiza diverse produse meșteșugărești la care se pricepeau pentru a le comercializa. Anumite intersecții de drumuri s-au transformat în piețe permanente, care apoi au devenit orașe. Orașele au început să-i atragă pe oamenii care puteau lucra tot timpul pentru a face lucruri care se puteau vinde pe bani lichizi. Lichidițăile le permiteau unor oameni să-și petreacă tot timpul mergând de la o piață la alta, vânzând și cumpărând. Banii au început să fie din nou folosiți în Europa și, pe măsură ce cantitatea lor a crescut, cei mai înstăriți europeni au dobândit mijloacele necesare pentru a călători.

Dar unde anume călătoreau? Ei bine, întrucât era o lume cufundată în religie și în superstiții religioase, se duceau la sanctuare să caute miracole. Dacă aveau mijloace limitate, se duceau la sanctuarele locale, dar dacă puteau să-și permită ceva mai mult, se duceau la sanctuarele mari din Țara Sfântă. Pentru europenii occidentali era o călătorie lungă și primejdioasă și, fără o valută universală, singura modalitate de a plăti era în aur sau argint, ceea ce făcea din acești călători o țintă a bandiților și tâlharilor de drumul mare. Așadar, pelerinii se strângeau adesea în grupuri, își angajau paznici și organizau expediții colective spre Palestina. Acolo vizitau locurile în care pășiseră Cristos și ucenicii lui, unde lucraseră, trăiseră și muriseră. Cereau iertare de la Dumnezeu, se apropiau

cu un pas de cer, cumpărau amulete ca să-și trateze bolile, achiziționau lucruri ciudate care existau numai în bazarele din Orient, luau relicve și suveniruri pentru rude și se îndreptau apoi spre casă pentru a reflecta la cea mai mare aventură a vieții lor.

Atunci turcii selgiucizi au smuls controlul Palestinei din mâinile Fatimizilor prea toleranți și ale Abbasizilor indolenți. Ca toți noii convertiți, turcii selgiucizi aveau tendința de a fi foarte zeloși. Nu erau foarte zeloși când era vorba de sobrietate, modestie, caritate și altele asemenea, dar nu-i întrecea nimeni când se punea problema să manifeste un dispreț șovin față de adepții altei religii, mai ales față de cei din țări îndepărtate și mai primitive.

Pelerinii creștini au început să fie tratați prost în Țara Sfântă. Nu erau bătuți, torturați sau uciși – nimic de felul acesta. Dar erau supuși unei umiliri continue și unor hărțuieli menite să-i facă să simtă că sunt cetățeni de mâna a doua. S-au trezit în coada tuturor. Aveau nevoie de permise speciale ca să intre în propriile sanctuare. Orice lucru cât de mic costa bani; vânzătorii îi ignorau; oficialitățile îi tratau nepoliticos; iar micile neplăceri de tot felul nu încetau.

Când se întorceau în Europa, aveau multe motive să înjure și să fie furioși, dar aveau de povestit multe și despre opulența din Orient: casele luxoase pe care le văzuseră, mătasea și satinul pe care le purtau chiar și oamenii de rând, mâncarea fină, condimentele, parfumurile, aurul, aurul... povești care stârneau deopotrivă mânia și invidia.

Lupta de la Manzikert din 1071, în care turcii selgiucizi au înfrânt Bizanțul și l-au luat pe împărat prizonier a fost o lovitură grea. A declanșat și un șuvoi de mesaje din partea bizantinilor. Împărații bizantini îi conjurau pe cavalerii din Occident să vină în ajutorul lor în numele unității creștine. Patriarhul de la Constantinopol i-a trimis mesaje urgente dușmanului lui de moarte occidental, papa, avertizându-l că, dacă va cădea Constantinopolul, mahomedanii păgâni vor năvăli direct la Roma.

Între timp, economia europeană se îndreptase și populația crescuse, dar obiceiurile europene nu ținuseră pasul în două privințe esențiale. În primul rând, munca productivă nu era considerată potrivită pentru demnitatea nobililor; misiunea lor era să posede pământ și să facă război. În al doilea rând, vechiul obicei tot mai decreta că, atunci când proprietarul moșiei murea, fiul lui cel mai mare moștenea întreg pământul, lăsându-i pe cei mai mici să se descurce cum pot. În mod ironic, obiceiul acesta de „primogenitură" era consolidat numai de un proces opus la nivelurile cele mai înalte, și anume tendința regilor și a prinților de a-și împărți teritoriul între fiii lor, ceea ce fragmenta regatele în unități tot mai mici. De pildă, Franța se dizolvase în unități semisuverane numite comitate și unități, încă și mai mici, conduse de nobili mărunți, numiți castelani, a căror nobilitate consta în posesia unui castel și a suprafeței din jurul lui. Castelul nu putea fi împărțit între mai mulți fii, astfel că, la acest nivel, nivelul la care lua naștere clasa cavalerilor, principiul „fiul cel mai mare moștenește tot" s-a generalizat[1].

În fiecare generație apărea așadar un grup tot mai mare de nobili fără pământ, pentru care nu exista altă ocupație potrivită decât războiul și cum invaziile erau tot mai rare, nu erau suficiente războaie. Vikingii, ultimul mare val de invadatori, nu mai reprezentau o amenințare, deoarece în secolul al XI-lea se înghesuiseră deja și se stabiliseră în Europa. „Ei" deveniseră „noi". Dar chiar și așa, sistemul continua să producă tot mai mulți cavaleri.

Și aici intră în scenă pelerinii, care se plâng de neajunsurile provocate de păgâni în Țara Sfântă. În sfârșit, în anul 1095, papa Urban al II-lea a ținut un discurs înflăcărat în aer liber, în fața unei mănăstiri franceze numite Claremont. Le-a spus nobililor francezi, germani și italieni reuniți acolo că însăși creștinătatea

[1] Philip Daileader discută procesul fragmentării în Europa medievală în prelegerile 17–30 din seria sa audio *The Early Middle Ages*, The Teaching Company, Chantilly, Virginia, 2004. Vezi și *Columbia Encyclopaedia*, ediția 6, s.v. *knight* (n. a.).

era în pericol. A prezentat în detaliu umilirile la care erau supuși pelerinii creștini în Țara Sfântă și a făcut apel la oamenii de credință creștină să-i ajute pe frații lor să-i alunge pe turci din Ierusalim. Urban a sugerat ca aceia care vor porni spre est să poarte un semn în formă de cruce roșie ca simbol al strădaniei lor. Expediția urma să se numească *croisade*, de la cuvântul *croix*, care înseamnă în franceză „cruce" și de aici provine denumirea pe care au dat-o istoricii acestei întreprinderi: *cruciade*.

Concentrându-se asupra Ierusalimului, Urban a legat invadarea estului de pelerinaj, transformând-o astfel într-un act religios. Prin autoritatea învestită în el ca papă, a declarat că oricine se va duce la Ierusalim să ucidă musulmani va primi o iertare parțială de păcate.

Ne putem ușor imagina cum trebuie să-i fi impresionat aceasta pe miile de cavaleri europeni fără stare, bătăuși, disperați, psihologic vorbind:

— Du-te în Orient, tinere, spunea papa, dezlănțuie-ți eul adevărat și fii adevărata mașină uluitoare de ucis, așa cum te-a pregătit societatea să fii, umple-ți buzunarele cu aur fără să te simți vinovat, ia pământul pe care ai fost născut să-l posezi și, ca o consecință a tuturor acestor fapte – mergi în rai după ce vei muri!

Când cruciații au venit pentru prima dată în lumea musulmană, localnicii nu aveau idee cu cine au de-a face. La început au crezut că sunt mercenari recrutați din lumea interlopă a Balcanilor și că lucrează pentru împăratul de la Constantinopol. Primul conducător musulman pe care l-au întâlnit a fost un prinț selgiucid, Kilij Arslan, care domnea în orașul Niceea din Anatolia de Est, la o distanță de aproximativ trei zile de mers de Constantinopol. Într-o zi din vara anului 1096, prințul Arslan a primit informații că o mulțime de războinici cu înfățișare ciudată intrase pe teritoriul lui; înfățișare ciudată pentru că erau îmbrăcați așa de sărăcăcios: câțiva dintre ei arătau ca niște războinici, dar restul păreau însoțitori de diverse tipuri. Aproape toți purtau un petic de stofă roșie în formă de cruce cusut pe haine. Arslan a pus

să fie urmăriți și observați. A aflat că acești oameni își spuneau franci. Turcii și arabii localnici le spuneau al-Ifranj. Interlopii susțineau că vin dintr-o țară îndepărtată din vest ca să-i ucidă pe musulmani și să cucerească Ierusalimul, dar mai întâi intenționau să ocupe Niceea. Arslan și-a dat seama pe ce drum voiau s-o apuce, a organizat o ambuscadă și i-a strivit ca pe niște furnici. A ucis mulți dintre ei, a luat prizonieri o mulțime și i-a alungat pe ceilalți înapoi, în teritoriile bizantine. Fusese atât de ușor, că nici nu s-a mai gândit după aceea la ei.

Nu știa că această „armată" nu era decât avangarda în zdrențe a unei mișcări care avea să copleșească țărmurile Mediteranei încă două secole de acum înainte. În timp ce papa Urban se adresase aristocrației în fața mănăstirii, un vagabond pe nume Petre Sihastrul predicase același lucru pe străzi. Urban se adresase nobililor și cavalerilor, dar era de presupus că orice creștin care se ducea la cruciadă putea primi iertarea păcatelor oferită de papă, astfel că Petre Sihastrul a reușit să recruteze oameni din toate clasele sociale – țărani, meșteșugari, negustori, chiar și femei și copii. „Armata" lui a pornit înainte de a se organiza armata formală, în parte și pentru că „armata" lui nu simțea foarte mare nevoie să fie organizată. Porniseră la drum să înfăptuiască lucrarea Domnului. Cu siguranță, Dumnezeu va avea grijă de tot. Aceștia erau zecile de mii de cizmari, măcelari, țărani etc. pe care Kilij Arslan reușise să-i zdrobească.

Anul următor, Kilij Arslan a auzit că veneau alți Franj, dar a ridicat din umeri nepăsător în fața primejdiei. Însă cruciații de anul acesta erau adevărați cavaleri și arcași conduși de comandanți greu încercați în lupte dintr-o țară unde luptele nu încetau nicio clipă. Angajamentul lui Arslan cu ei s-a redus la o bătălie între cavaleria echipată ușor care trăgea cu arcurile în cavalerii medievali din Europa Occidentală, care erau pe atunci niște adevărate tancuri blindate. Turcii i-au nimerit pe soldații francezi pedeștri, dar cavalerii formau blocuri defensive prin care săgețile nu pătrundeau și se mișcau încet, greoi, dar inexorabil înainte.

Au ocupat orașul lui Arslan și l-au alungat la una din rudele lui. Apoi cavalerii s-au împărțit, unii s-au îndreptat spre interiorul țării, spre Edessa, restul au pornit de-a lungul coastei mediteraneene, spre Antiohia.

Regele Antiohiei a trimis un apel disperat regelui Damascului, un bărbat pe nume Daquq. Regele Damascului ar fi vrut să-l ajute, dar era neliniștit din cauza fratelui său, Ridwan, regele Alepului, care ar fi invadat și jefuit Damascul dacă Daquq ar fi plecat de acolo. Conducătorul din Mosul a fost de acord să-i dea ajutor, dar s-a oprit pe drum să se lupte cu altcineva și când a ajuns – cu întârziere – a început să se lupte cu Daquq, care ajunsese și el, în sfârșit, tot cu întârziere, astfel că aceste două forțe musulmane au plecat acasă fără să fi ajutat deloc Antiohia. Din partea musulmanilor, aceasta a fost povestea primelor cruciade: o tragicomedie de rivalități interne, desfășurată în mai multe orașe, unul după altul. După căderea Antiohiei, cavalerii s-au răzbunat pentru rezistența orașului și au ucis fără discriminare, apoi au pornit mai departe spre sud, spre un oraș numit Maarat.

Știind ce se întâmplase la Niceea și la Antiohia, locuitorii din Maarat erau îngroziți. Au trimis și ei mesaje urgente verilor din apropiere, rugându-i să-i ajute, dar verii erau cât se poate de încântați să-i vadă pe lupii din Occident devorându-i pe locuitorii din Maarat, căci astfel fiecare spera să pună el mâna pe oraș, după ce Franj vor pleca de acolo. Așa că Maarat a fost nevoit să-i înfrunte singuri pe Franj.

Cavalerii creștini au asediat orașul și l-au adus la disperare – dar în același timp au ajuns și ei la disperare, pentru că au consumat toată mâncarea pe care au găsit-o în împrejurimi și apoi au început să moară de foame. Era clar că nimeni nu-i va hrăni pe acești invadatori și aceasta era problema unui asediu prelungit într-o țară străină.

În cele din urmă, conducătorii Franjilor au trimis un mesaj în oraș dând asigurări populației că nu vor face niciun rău nimănui, dacă deschid pur și simplu porțile și se predau. Notabilitățile

orașului au decis să se conformeze. Dar imediat ce au intrat în Maarat, cruciații au făcut mai mult decât un măcel: i-au fiert pe musulmanii adulți și au făcut supă din ei, iar pe copii i-au înfipt în țepușe și i-au fript la frigare, în focuri deschise, după care i-au mâncat.

Știu că sună ca o propagandă cumplită pe care ar fi putut s-o inventeze musulmanii învinși ca să-i ponegrească pe cruciați, dar știrile referitoare la canibalismul cruciaților provin în acest caz atât din surse franceze, cât și arabe. Martorul ocular franc Radulph din Caen, de exemplu, a povestit despre fiert și despre friptul la grătar. Albert de Aix, prezent și el la cucerirea orașului Maarat, a scris: „Nu numai că trupele noastre nu s-au sfiit să mănânce turci și sarazini morți; dar au mâncat și câini!"[1] Ceea ce mă șochează în această afirmație este implicația că a mânca un câine este mai rău decât a mânca turci, ceea ce mă face să cred că acest Franj considera că turcii sunt o specie diferită de a lui.

Este destul de surprinzător că nici după acest dezastru musulmanii nu au putut să se unească. Exemplele abundă. Conducătorul din Homs le-a trimis Franjilor cai în dar și s-a oferit să-i sfătuiască ce să jefuiască în continuare (nu orașul Homs!). Liderii sunniți din Tripoli i-au invitat pe Franj să facă front comun cu ei împotriva șiiților. (Dar francezii au cucerit Tripoli.)

Când cruciații și-au făcut apariția pentru prima dată, vizirul egiptean al-Afdal i-a trimis o scrisoare împăratului bizantin, l-a felicitat pentru „întărire" și le-a urat succes cruciaților! Egiptul era de mult timp angajat în luptă atât cu Selgiucizii, cât și cu Abbasizii, iar al-Afdal chiar credea că noii veniți nu vor face altceva decât să contribuie la cauza lui. Se pare că nici nu i-a trecut prin minte, decât când a fost prea târziu, că s-ar putea să fie chiar el în calea jafului. După ce Franj au cucerit Antiohia, vizirul Fatimid le-a scris și i-a întrebat dacă poate să-i ajute cu ceva. Când cruciații au pornit spre Tripoli, Afdal a profitat de aceasta pentru a prelua

[1] Amin Maalouf, *The Crusades through Arab Eyes*, Schocken Books, New York, 1984, pp. 38–40 (n. a.).

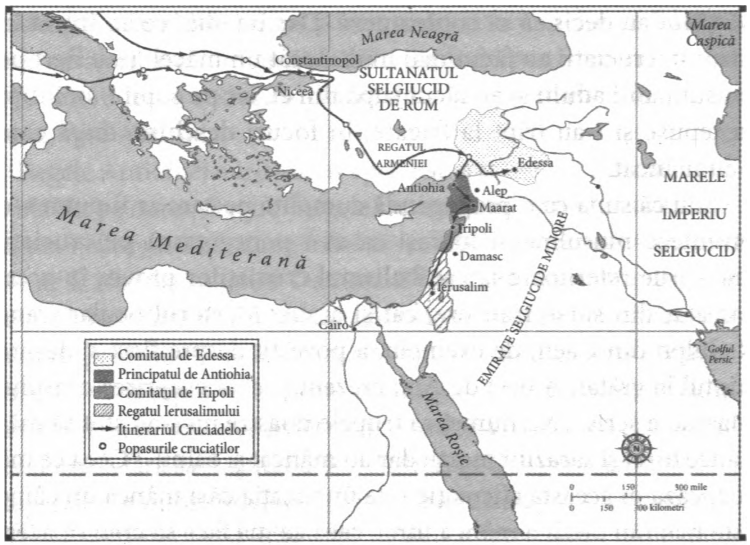

Teatrul de război al Cruciadelor

controlul asupra Ierusalimului în numele Califului Fatimid. Și-a instalat acolo propriul guvernator și le-a dat asigurări cruciaților că erau bineveniți să viziteze Ierusalimul oricând doreau ca pelerini de onoare: se vor bucura de protecția lui. Dar cruciații au răspuns că nu-i interesa protecția lui, ci Ierusalimul, și nu veneau „cu lăncile ridicate în sus"[1].

Cruciații au străbătut un ținut în mare parte pustiu, căci reputația îi precedase. Oamenii din zona rurală fugeau la apropierea lor, locuitorii din orașele mici se refugiau în orașele mari, cu ziduri înalte de protecție. Ierusalimul avea zidurile cele mai mari dintre toate orașele, dar după un asediu de patruzeci de zile, cruciații au încercat și aici aceeași stratagemă ca la Maarat – deschideți porțile, nimeni nu va avea de suferit, le-au spus ei cetățenilor – și a funcționat și aici.

După ce au pus mâna pe oraș, cruciații s-au desfătat într-o orgie de adevărată baie de sânge, pe lângă care precedentul

[1] *Ibidem*, p. 46 (n. a.).

carnagiu părea o glumă blândă. Scriind despre victorie, un cruciat descrie cum se făceau stive de capete, mâini și picioare pe străzi. Le numește „o priveliște minunată". Cruciații, spune el, călăreau prin sânge de păgân până la glezne și până la căpăstru[1]. Edward Gibbon, istoricul britanic care a scris cronica prăbușirii Imperiului Roman, a spus despre cruciați că au ucis șaptezeci de mii de oameni acolo în două zile. Practic, niciunul din musulmanii din oraș nu a supraviețuit.

Cetățenii evrei ai orașului s-au refugiat în sinagoga lor centrală gigantică, dar, în timp ce se rugau să fie mântuiți, cruciații au blocat toate ușile și ferestrele și au dat foc clădirii, arzând aproape toată comunitatea evreiască din Ierusalim dintr-o singură mișcare.

Nici creștinii nativi nu au avut o soartă mai bună. Niciunul dintre ei nu era membru al bisericii Romei, ci făceau parte din diverse biserici creștine orientale, precum cea greacă, armeană, coptă sau nestoriană. Cruciații îi considerau schismatici vecini cu erezia, iar cum ereticii erau aproape mai răi decât păgânii, au confiscat averile acestor creștini orientali și i-au trimis în exil.

Ocuparea Ierusalimului a constituit punctul culminant al invaziei Franjilor. Cruciații victorioși au proclamat Ierusalimul regat. Era cel mai important dintre cele patru mici state ale cruciaților, care au luat naștere în această zonă, celelalte fiind principatul Antiohiei și comitatele Edessa și Tripoli.

După ce au fost înființate aceste patru state ale cruciaților, a urmat un impas, care s-a desfășurat sumbru câteva decenii. Ambele părți au continuat să se înfrunte sporadic în aceste decenii, Franji au câștigat câteva lupte, dar au și pierdut câteva. I-au bătut pe musulmani, dar au și încasat câteva bătăi și s-au certat unii cu alții, exact așa cum făceau și musulmanii între ei. Uneori au încheiat alianțe temporare cu câte un prinț musulman, pentru a obține un avantaj împotriva unui rival.

---

[1] Citat de Karen Armstrong în *Holy War: The Crusades and Their Impact on Today's World*, Anchor Books, New York, 2001, pp. 178–179 (n. a.).

S-au născut și au murit alianțe ciudate. Într-o luptă, regele creștin Tancred din Antiohia s-a luptat cu emirul musulman Jawali din Mosul. O treime din forțele lui Tancred constau din luptători turci împrumutați de la conducătorul musulman din Alep, care era aliat cu Asasinii și avea legături cu cruciații. Pe de altă parte, o treime din trupele lui Jawali erau cavaleri francezi împrumutați de la regele Baldwin din Edessa, care avea o rivalitate cu Tancred[1]. Și aceasta era ceva tipic.

În tabăra musulmană, lipsa de unitate îți tăia respirația. Era generată parțial de faptul că, la început, musulmanii nu vedeau dimensiunea ideologică a violenței. Se simțeau atacați nu ca musulmani, ci ca indivizi, ca orașe, ca ministate. Experiența Franjilor era pentru ei o catastrofă oribilă, dar fără semnificație, ca un cutremur sau o invazie de șerpi.

Este adevărat că după carnagiul de la Ierusalim, câțiva predicatori au încercat să stimuleze rezistența musulmanilor, definind invazia ca război religios. Mai mulți juriști prestigioși au început să rostească discursuri în care au folosit cuvântul *jihad* pentru prima dată de foarte mult timp, dar apelurile lor nu au avut audiență la publicul musulman. Cuvântul jihad suna ciudat, pentru că nu mai fusese folosit de câteva secole, în parte și datorită expansiunii rapide a islamului, ceea ce făcuse ca majoritatea musulmanilor să trăiască departe de frontiere, astfel că nu mai aveau dușmani cu care să lupte în numele jihadului. Vechiul sentiment al islamului opus întregii lumi cedase de mult locul sentimentului de islam ca întreaga lume. Cele mai multe războaie de care își putea aminti cineva se duseseră pentru mize mărunte cum ar fi bucăți de teritoriu, resurse sau putere. Puținele lupte care puteau fi considerate nobile, legate de idealuri, nu erau niciodată între islam și altceva, ci în legătură cu al cui islam era islamul adevărat.

Dată fiind agitația din lumea musulmană, probabil că o anumită lipsă de unitate era inevitabilă; când au apărut Franjii în acest cuib de vipere, fracțiunile musulmane i-au încorporat în drama

[1] Karen Armstrong, *Holy War...*, p. 73 (n. a.).

lor. Dar nu toată lipsa de unitate a fost spontană. În culise, Asasinii trăgeau sforile cu mult succes, semănând furtuna.

Chiar înainte de începerea cruciadelor, Hasan Sabbah își stabilise o a doua bază operațională în Siria, condusă de un maestru subsidiar, pe care cruciații l-au cunoscut ca Bătrânul din Munți. În momentul când au început cruciadele, practic, toți cei care nu erau Asasini, îi urau pe Asasini. Toate puterile din țară încercau să-i prindă. Printre dușmanii asasinilor erau șiiții, sunniții, turcii selgiucizi, egiptenii fatimizi, Califatul Abbasid. Întâmplător, cruciații duceau război împotriva acelorași grupări: șiiți, sunniți, turci selgiucizi, egipteni fatimizi și Califatul Abbasid. Asasinii și cruciații aveau același set de dușmani, așadar, în mod inevitabil, au devenit aliați de facto.

În primul secol al invaziei cruciaților, de fiecare dată când musulmanii începeau să se miște spre unitate, Asasinii ucideau un personaj-cheie și declanșau divergențele din nou.

În anul 1113, guvernatorul din Mosul a convocat o conferință a liderilor musulmani pentru a organiza o campanie unită împotriva cruciaților. Dar chiar înainte să înceapă conferința, un cerșetor s-a apropiat de guvernatorul care se îndrepta spre moschee și, prefăcându-se că cere de pomană, i-a înfipt un pumnal în piept. Și acesta a fost sfârșitul campaniei unite.

În 1124, Asasinii l-au ucis pe al doilea cleric ca influență, care predica un nou jihad. În anul următor, un grup de pretinși sufiști l-au atacat și l-au ucis pe un alt predicator, cel mai influent susținător al jihadului, primul din epoca lui care a reactualizat termenul.

În 1126, Asasinii l-au ucis pe al-Borsoki, puternicul rege al Alepului și Mosulului, care, unind aceste două orașe mari, crease nucleul potențial al unui stat unit musulman în Siria. Borsoki își luase chiar măsuri de precauție și purta armură pe sub haine – știa că Asasinii îi puseseră gând rău. Dar când falșii sufiști l-au atacat, unul dintre ei a strigat:

— Țintiți la gât!

Știau despre armura lui. Borsoki a murit în urma rănilor de la gât. Fiul lui a preluat imediat comanda și ar fi putut salva statul pe cale să se nască, dar Asasinii l-au ucis și pe el și patru pretendenți rivali la tron și au aruncat din nou în război această parte a Siriei.

În timpul primelor cruciade s-a produs un număr uimitor de astfel de asasinate. Despre unele dintre asasinate nu s-a dovedit că au fost comise de Asasini, dar odată actualizată povestea teroriștilor, aceștia nici nu mai aveau nevoie să comită chiar ei actele de terorism. Puteau revendica orice crimă care purta amprenta lor și o puteau folosi în scopurile lor. Se pare că țineau o evidență detaliată a activității, dar pentru că erau atât de secretoși, nimeni din afară nu a avut acces la aceste înregistrări pe vremea lor, iar când cultul a fost în cele din urmă nimicit de mongoli în 1256, a fost distrus atât de temeinic, încât amintirea lor a fost aproape ștearsă de tot din istorie. De aceea, nimeni nu știe cât de multe din crimele atribuite Asasinilor au fost comise chiar de ei. Zvonurile ne spun că au aruncat o umbră întunecată asupra timpurilor lor, dar nu vom ști niciodată amploarea impactului lor asupra cruciaților; documentele au dispărut.

Ceea ce în ultimă instanță a întors valul împotriva Franjilor a fost o serie de lideri musulmani, unul mai mare decât cel dinaintea lui. Primul din această serie a fost generalul turc Zangi, care guverna la Mosul, apoi a ocupat și Alepul și a reunit mai multe alte orașe sub conducerea lui, până când a putut să se intituleze în mod rezonabil rege al Siriei unite. Era pentru prima dată în cincizeci de ani când în Levant (porțiunea cuprinsă între Mesopotamia și Egipt) exista o țară musulmană mai mare decât un singur oraș cu împrejurimile lui.

Soldații îl venerau pe Zangi pentru că era arhetipul de soldat adevărat. Ducea un trai la fel de dur ca și soldații lui, mânca ce mâncau și ei, nu-și dădea niciun fel de aere. Zangi a decis curând că musulmanii aveau un singur dușman comun și a început să organizeze o campanie unificată împotriva acestuia. Mai întâi, a eliminat slăbiciunile din mașinăria lui: i-a dat afară pe lingușitori

de la curtea și pe curteni din armată. Și, lucrul cel mai important, a construit o rețea de informatori și propagandiști în toată Siria, care i-a ținut pe guvernatori la respect.

În 1144, Zangi a cucerit Edessa, ceea ce l-a transformat în erou al lumii musulmane. Edessa nu era cel mai mare oraș din Orient, dar era primul oraș cu dimensiuni remarcabile pe care musulmanii îl luau înapoi de la Franji și, odată cu reocuparea Edessei, unul dintre cele patru „regate ale cruciaților" a încetat să mai existe. Prin Levant a trecut un val de speranță. Prin Europa Occidentală a trecut un val de consternare și de febră a războiului, care a inspirat un grup de monarhi să organizeze a Doua Cruciadă, dezamăgitor de ineficientă.

Zangi i-a sprijinit pe predicatorii care promovau jihadul, deoarece vedea jihadul ca un instrument pentru unificarea musulmanilor. Din păcate, Zangi nu se putea așeza el însuși în fruntea noului jihad, pentru că era un scandalagiu bețiv și spurcat la gură. Exact calitățile care îl făceau apreciat de oamenii lui, constituiau o ofensă pentru cei mai mulți ulema. Însă crease o mișcare anti-Franj pe care alt conducător pios ar fi putut s-o transforme într-un jihad adevărat.

Fiul și succesorul lui, Nuruddin, avea calitățile care îi lipseau tatălui său. Deși avea aceeași energie marțială ca și tatăl său, Nuruddin era civilizat, diplomat și credincios. A făcut apel la musulmani să se unească în jurul unui singur set de credințe religioase (islamul sunnit) și să facă din jihad misiunea principală a vieții lor. A reînviat imaginea bărbatului drept și pios care luptă nu pentru orgoliul lui, nu pentru putere, ci pentru comunitate. Redându-le musulmanilor sentimentul că aparțin unei singure Umma, le-a redat sensul destinului lor, călăuzind fervoarea către jihad, pe care un alt mare conducător putea s-o utilizeze pentru a făuri o victorie politică reală.

Acest conducător mai mare a fost Salah al-Din Yusuf ibn Ayub, cunoscut în general sub numele de Saladin, nepotul unuia dintre generalii de frunte ai lui Nuruddin. În 1163, Nuruddin l-a trimis

pe unchiul lui Saladin să cucerească Egiptul, pentru a nu-l lăsa să cadă în mâinile cruciaților, iar generalul l-a luat cu sine și pe nepotul său. Generalul a reușit să cucerească Egiptul, dar a murit curând după aceasta, lăsându-l în locul lui la comandă pe nepotul său. Oficial, Egiptul aparținea în continuare Califului Fatimid, dar puterea reală era exercitată de vizirul acestuia, iar curtea din Egipt l-a acceptat cu plăcere pe Saladin ca nou vizir, în mare parte pentru că avea numai douăzeci și nouă de ani și curtenii se gândeau că tinerețea și lipsa lui de experiență îl vor transforma în instrumentul lor.

Într-adevăr, Saladin manifestase puține semne ale dorinței de putere cât timp stătuse în umbra unchiului său. Retras din fire și de o modestie care era aproape un defect, nu avea înclinații spre război. Imediat ce a preluat conducerea în Egipt, Nuruddin i-a spus să abolească dinastia Fatimidă și acest ordin l-a mâhnit profund. Califul Fatimid de la vremea respectivă era un tânăr suferind în vârstă de douăzeci de ani, care de fapt nu conducea țara. Era numai o marionetă, iar Saladin nu voia să-l facă să sufere. A respectat ordinele, dar a abolit califatul atât de blând, încât califul nici nu și-a dat seama. Într-o vineri, Saladin a cerut ca toți cetățenii să se ridice în picioare în moschee și să recite un jurământ în numele Califului Abbasid de la Bagdad. Nimeni nu o protestat și astfel faptul a fost consumat. Tânărul și fragilul calif a decedat curând din cauze naturale fără să afle că nu mai era decât un cetățean oarecare, iar dinastia lui se încheiase. Moartea lui l-a lăsat pe Saladin singurul conducător al Egiptului.

A urmat apoi o serie întreagă de solicitări de întâlniri cu presupusul lui șef, de la care Saladin s-a eschivat. Nuruddin continua să aranjeze întâlnirile: Saladin continua să găsească pretexte să nu fie prezent: tatăl lui era bolnav; el însuși nu se simțea bine din cauza vremii – întotdeauna era câte ceva. În realitate, știa că, dacă s-ar fi întâlnit față în față cu stăpânul lui, ar fi intervenit o ruptură între ei, deoarece acum el era bărbatul mai puternic, rege al unei țări mai mari, liderul în devenire al cauzei musulmane și

nu voia să se certe pe această temă. Astfel, a menținut iluzia că este subordonatul lui Nuruddin până când bătrânul s-a stins din viață. Atunci Saladin s-a proclamat și rege al Siriei și Egiptului. Unii dintre susținătorii lui Nuruddin l-au blestemat și l-au numit trădător, tânăr arogant, dar mergeau împotriva curentului istoriei. Salvatorul musulman sosise.

Acest Saladin era un bărbat plăpând, cu un aer gânditor și cu ochi melancolici, dar când zâmbea, camera se lumina. Caritabil până la limita sărăciei, era umil cu cei umili, dar majestuos cu cei puternici. Nimeni nu putea să-l intimideze, dar nu se străduia niciodată să-i intimideze pe cei asupra cărora avea putere. Ca lider militar, era foarte bun, fără a fi special. Puterea lui consta în faptul că oamenii îl adorau pur și simplu.

Saladin plângea uneori când auzea vești proaste și se abătea adesea din drum ca să înfăptuiască acte de ospitalitate și milostivire. O femeie Franj a venit odată la el disperată, pentru că banditii îi răpiseră fiica și nu știa cui să se adreseze ca să ceară ajutor. Saladin și-a trimis soldații s-o caute și a găsit-o la târgul de sclavi. Au răscumpărat-o și au adus-o înapoi femeii, apoi cele două au plecat împreună în tabăra Franjilor.

În obiceiurile sale personale, Saladin era la fel de ascetic și exigent cum fusese și Nuruddin, dar cerea mai puțin de la ceilalți. Era religios, dar îi lipsea dogmatismul care marcase personalitatea lui Nuruddin.

Asasinii s-au străduit din răsputeri să-l ucidă pe Saladin. De două ori au pătruns până la căpătâiul patului lui în timp ce dormea. Odată l-au rănit la cap, dar purta un guler de piele tare și un coif de metal pe sub turban. După aceste două încercări, Saladin a decis să-i nimicească odată pentru totdeauna pe Asasini. A instalat asediul în jurul fortăreței lor din Siria, dar atunci...

S-a întâmplat ceva. Nimeni nu știe nici până în ziua de astăzi ce anume. Unii spun că Sinon, șeful asirian al Asasinilor, i-a trimis o scrisoare unchiului matern al lui Saladin în care îi promitea că îi va ucide pe toți membrii familiei dacă nu ridică asediul.

Sursele proprii ale Asasinilor afirmă că în mijlocul nopții, după ce se înconjurase de paznici și își luase toate măsurile posibile de precauție împotriva asasinării, Saladin se trezise și văzuse o umbră care trecea prin cortul lui și găsise fixată pe pernă o bucată de hârtie pe care scria: „Ești în puterea noastră". Cu siguranță că această poveste este apocrifă, dar faptul că oamenii o credeau ne dă o idee despre puterea pe care o dobândiseră Asasinii în imaginația populară. De astă dată însă, tactica obișnuită a Asasinilor le-a ricoșat în față, căci încercând de două ori să-l asasineze, nu au făcut decât să sporească legenda invincibilității lui.

Saladin s-a mișcat cu grijă, lăsând reputația sa să unească poporul și să-i domolească pe dușmani. A luat înapoi cele mai multe dintre posesiunile cruciaților fără vărsare de sânge, prin încercuire, presiuni economice și negocieri. În 1187, când în cele din urmă a pornit spre Ierusalim, a trimis mai întâi Franjilor o propunere să părăsească orașul în mod pașnic. În schimb, creștinii care doreau să plece puteau să-și ia bunurile și să plece, creștinii care doreau să rămână puteau să rămână și să-și practice nestingheriți credința, lăcașurile de cult ale creștinilor vor fi protejate, pelerinii vor fi bineveniți și vor putea să vină și să plece oricând doresc. Cruciații au respins indignați propunerea de a preda Ierusalimul, principala lor realizare și obiectivul acestor cruciade, astfel că Saladin a înconjurat orașul și l-a luat cu forța, apoi a procedat așa cum procedase și califul Omar: fără masacre, fără jafuri, toți prizonierii au fost eliberați contra unei răscumpărări.

Cu toată blândețea sa, reocuparea Ierusalimului de către Saladin a anulat complet câștigurile primei cruciade, trezind un val de consternare în toată Europa și a determinat alți trei monarhi importanți să organizeze vestita Cruciadă a Treia. Unul dintre aceștia a fost germanul Frederic Barbarossa, care a căzut de pe cal într-o apă adâncă de numai câțiva centimetri și s-a înecat în drum spre Țara Sfântă. Altul a fost Filip al II-lea al Franței, care a ajuns până în Țara Sfântă, a luat parte la cucerirea portului Acra, apoi s-a întors acasă epuizat. Și așa a rămas numai regele englez,

Richard I, cunoscut de conaționalii săi drept Richard Inimă de Leu. Richard era un războinic formidabil, dar nu merita reputația de care se bucura acasă și anume de model de cavalerism. Își încălca ușor promisiunile și făcea orice pentru a câștiga o luptă. El și Saladin s-au tatonat reciproc timp de un an de zile, iar Richard a câștigat principala luptă în care s-au înfruntat, dar în momentul în care a instalat asediul Ierusalimului, în iunie 1192, bolile îi reduseseră forța și căldura îl făcea să gâfâie. Plin de compasiune, Saladin i-a trimis fructe și zăpadă rece și a așteptat ca Richard să înțeleagă că nu avea suficienți oameni să ocupe din nou Ierusalimul. În cele din urmă, Richard a căzut de acord cu Saladin asupra următoarelor condiții: musulmanii vor menține Ierusalimul, dar vor proteja lăcașurile de cult creștine, îi vor lăsa pe creștini să trăiască în oraș și să-și practice religia fără opreliști, le vor permite pelerinilor creștini să vină și să plece oricând doresc. Apoi Richard s-a îndreptat spre casă, precedat de vestea că repurtase un fel de victorie la Ierusalim: îl forțase pe Saladin să fie binevoitor. În realitate, obținuse exact condițiile pe care le oferise Saladin de la bun început.

După Cruciada a Treia nu s-a mai întâmplat nimic important, dacă nu punem la socoteală Cruciada a Patra din 1206, în care cruciații nici măcar nu au ajuns în Țara Sfântă, pentru că s-au oprit în drum să cucerească și să jefuiască Constantinopolul și să-i pângărească bisericile. Pe la mijlocul secolului al XIII-lea, febra cruciadelor scăzuse în Europa. Ulterior s-a stins de tot.

Istoricii numără în mod tradițional opt cruciade de-a lungul a două sute de ani, dar în realitate grupuri mici de cruciați au venit pe tot parcursul acestei perioade. Așadar, ar fi poate mai corect să spunem că aceste cruciade au durat aproximativ două sute de ani, cu opt perioade în care circulația s-a intensificat, de regulă deoarece un anumit monarh sau o coaliție de monarhi a organizat o campanie. În aceste două secole, cruciadele au devenit o activitate continuă pentru europeni, unele familii își trimiteau unul sau doi fii în fiecare generație să lupte în Țara Sfântă. Plecau

la război când ajungeau la vârsta majoratului, nu atunci când pleca următoarea cruciadă.

Primul val de cavaleri europeni a ocupat câteva orașe și a întemeiat patru „regate ale cruciaților" cvasipermanente, după care viitorii cruciați din Anglia, din Franța sau din Germania au avut întotdeauna un loc în care să se ducă și o armată în care să intre dacă se îndreptau spre răsărit. Firește, unii creștini din Europa Occidentală erau născuți în aceste regate, trăiau și mureau acolo, dar mulți veneau în Orient pentru câțiva ani, luptau un timp pentru cauză, făceau rost de ceva pradă și, dacă aveau noroc, se întorceau acasă. Cruciații au construit fortărețe impresionante de piatră, dar șederea lor în Orient a avut totdeauna un caracter de provizorat.

Unii islamiști radicali din zilele noastre (și câțiva comentatori occidentali semidocți) descriu cruciadele ca o mare ciocnire a civilizațiilor, care prefigurează tulburările de astăzi. Descoperă rădăcinile furiei musulmane moderne în acea epocă și în acele evenimente. Dar consemnările făcute de partea arabă în acele zile nu arată că musulmanii acelor vremuri gândeau în acest fel, cel puțin nu la început. Nimeni nu părea să vadă în cruciade o luptă fundamentală între islam și creștinătate – aceasta era linia istorică pe care o vedeau cruciații. În locul unei ciocniri între civilizații, musulmanii nu vedeau decât o mare urgie care se abătea asupra... civilizației. În primul rând, când se uitau la Franj, nu vedeau niciun fel de dovezi de civilizație. Un prinț arab pe nume Usamah ibn Munqidh îi descrie pe franci ca „niște bestii, superioare ca îndrăzneală și ardoare în luptă, dar în nimic altceva, exact așa cum animalele sunt superioare în putere și în agresiune"[1]. Cruciații i-au dezgustat atât de tare pe musulmani, încât au început să-i aprecieze mai mult pe bizantini, în comparație cu aceștia. După ce au înțeles motivele politice și religioase ale cruciaților, au început să facă distincție între „al Rum" (Roma – adică bizantinii) și

[1] Karen Armstrong, *Holy War...*, p. 39 (n. a.).

„al-Ifranj". În loc de „Cruciade", musulmanii au numit această perioadă de violență Războaiele Franj.

În zonele aflate sub atac, musulmanii s-au simțit, firește, amenințați de Franj, ba chiar îngroziți de ei, dar nu au văzut în aceste atacuri niciun fel de provocare intelectuală la adresa ideilor și credințelor lor. Fără îndoială că aceste cruciade au fost o problemă foarte serioasă pentru musulmanii care trăiau de-a lungul coastelor de est ale Mediteranei, însă cruciații nu au pătruns niciodată adânc în lumea musulmană. De exemplu, nicio armată nu a ajuns vreodată la Mecca sau la Medina, ci numai un grup mic de tâlhari conduși de un renegat pe care chiar și ceilalți Franj îl priveau ca pe un pungaș demn de dispreț. Cruciații nu au asediat niciodată Bagdadul și nici nu au pătruns în Persia istorică. Oamenii din Khorasan, din Bactria și de pe valea Indului au rămas absolut neatinși de incursiuni și în mare parte nici nu au știut de ele.

Mai mult chiar, cruciații nu au stimulat câtuși de puțin curiozitatea musulmanilor pentru lumea Europei Occidentale. Nimeni nu și-a consumat prea multă energie ca să afle de unde veneau acești Franj, cum arăta viața lor de acasă, în ce anume credeau. La începutul anilor 1300, Rashid al-Din Fazlullah, un evreu convertit la islam, a scris lucrarea *Collection of All Histories*, în care a inclus istoria Chinei, a Indiei, a turcilor, a evreilor, a persanilor preislamici, a lui Mahomed, a califilor și a Franjilor, dar chiar și la această dată târzie partea despre franci este superficială și nedocumentată[1]. Pe scurt, cruciadele nu au adus niciun germen cultural în lumea islamică. Influența s-a exercitat aproape exclusiv într-un singur sens.

Dar ce a curs în sens contrar? Ei bine, cruciații au deschis oportunități pentru negustorii europeni în Levant și în Egipt. În timpul războaielor Franj, comerțul între Europa și Lumea Mijlocie s-a intensificat. Drept urmare, oamenii din locuri precum Anglia, Franța și Germania au obținut obiecte exotice disponibile în

[1] David Morgan, *The Mongols*, Blackwell, Malden, Massachussetts, 2007, p. 17 (n. a.).

Orient, produse alimentare exotice ca nucşoară, cuişoare, piper negru şi alte condimente, precum şi mătase, satin şi o ţesătură confecţionată dintr-o plantă minunată, numită bumbac.

Negustorii, pelerinii şi cruciaţii europeni (aceste categorii nu erau întotdeauna distincte) care se întorceau în Europa, povesteau despre bogăţiile lumii musulmane şi ale unor ţări încă şi mai îndepărtate, precum India, şi despre „insulele Indiei" cu o aură aproape de mit. Aceste povestiri au deschis apetitul europenilor pentru călătorii, consecinţe uriaşe de-a lungul anilor.

Dar în Lumea Mijlocie, pe măsură ce urgia cruciadelor s-a stins, a început să se prefigureze o altă nenorocire, de-a dreptul catastrofală.

Atacul dinspre Est

Mongolii erau originari din stepele Asiei Centrale, o prerie vastă fără copaci, cu un sol arid şi puţine cursuri de apă. Peisajul excludea practicarea agriculturii, dar era perfect pentru creşterea oilor şi a cailor, astfel că mongolii se hrăneau cu carne, lapte şi brânză de oaie, foloseau bălegarul drept combustibil şi aveau boi care le trăgeau căruţele. Nu aveau oraşe sau tabere permanente, trăiau într-o continuă mişcare, dormind în colibe de pâslă numite iurte, pe care le puteau demonta şi transporta foarte uşor.

Mongolii erau strâns înrudiţi din punct de vedere etnic, lingvistic şi cultural cu turcii; istoricii îi grupează adesea împreună, sub denumirea de triburi turco-mongole. În măsura în care pot fi analizaţi separat, se poate spune că turcii trăiau mai departe, spre vest, iar mongolii mai ales spre est. Acolo unde teritoriile lor se suprapuneau, etniile se amestecau.

De-a lungul secolelor, în stepe s-au format şi s-au dizolvat mai multe imperii nomade şi confederaţii tribale, care nu aveau un nucleu principal al unităţii care să le ţină laolaltă. În zilele Republicii Romane, un grup de triburi turco-mongole, numite Hsiung-nu, s-au unit şi au alcătuit o forţă atât de redutabilă, încât primul împărat al Chinei unificate a pus un milion de oameni să

construiască Marele Zid ca să-i țină la distanță. Întrucât nu mai puteau să facă raiduri spre est, triburile Hsiung-nu au pornit spre vest și în momentul în care au ajuns în Europa, acești nomazi din stepe au fost cunoscuți sub numele de huni. Sub conducerea lui Attila au devastat tot drumul spre Roma, după care s-au dizolvat.

În primele zile ale islamului, o serie de confederații turce slab definite dominau stepele, dar, din momentul în care au pornit spre sud, s-au transformat în dinastii musulmane, precum Ghaznavizii și Selgiucizii.

Mongolii făceau raiduri în lumea chineză de multe secole și mai multe dinastii chineze îi ținuseră în frâu plătindu-i ca să stea departe, asmuțindu-i pe șefii de trib mongoli unii împotriva altora și finanțând răzmerițe împotriva șefilor de trib aflați la putere. În felul acesta îi menținuseră pe mongoli dezbinați deși, ca să spunem adevărul, mongolii, ca tribali nomazi, în general, nu aveau nevoie de prea mult ajutor din afară ca să stea dezbinați.

Apoi, în preajma anului 560 d.H. (1165), s-a născut strălucitul și charismaticul Temugin. Istoria îl cunoaște drept Chenghez Khan (în Occident, Genghis-Han), ceea ce înseamnă „conducător universal", titlu pe care și l-a atribuit abia la patruzeci de ani.

Tatăl lui Genghis era șef de trib, dar fusese asasinat pe când Genghis avea numai nouă ani. Sprijinitorii lui s-au îndepărtat și familia a cunoscut vremuri grele. Timp de câțiva ani, Genghis, mama lui cu frații și surorile mai mici au fost nevoiți să trăiască hrănindu-se cu fructe sălbatice și animale mici, ca marmote și șoareci de câmp. Dar chiar și așa, ucigașii tatălui lui simțeau că ar fi mai în siguranță dacă băiatul nu ar mai apuca să crească, astfel că l-au hăituit în toți anii adolescenței, ba chiar l-au și prins o dată, însă băiatul scăpase și se făcuse mare, făcându-i apoi pe dușmanii tatălui lui să-și regrete amarnic fapta.

În acest timp, și-a atras câțiva tovarăși apropiați, numiți *nokar*. În țările vorbitoare de persană, acest cuvânt a ajuns să însemne mai târziu „argat angajat", dar pe vremea lui Genghis însemna „tovarăș de arme". Important de menționat este faptul că acești

nokar-i ai lui Genghis nu ţineau de niciun trib sau clan. Ceea ce îi ţinea laolaltă era charisma unui singur om, astfel încât Genghis avea în *nokar*-ii lui germeni unei organizaţii care trecea dincolo de loialitatea tribală şi l-a ajutat în cele din urmă să-i unească pe mongoli într-un singur popor sub conducerea lui.

În anul 607 d.H. (1211), mongolii lui Genghis au atacat Imperiul vechi şi decrepit al chinezilor Sung şi au pătruns în el ca un cuţit fierbinte într-o bucată de unt. Şapte ani mai târziu, în 614 (1218), mongolii au intrat în istoria Lumii Mijlocii.

În ce fel de lume au ajuns? Ei bine, după ce Selgiucizii au cucerit lumea musulmană, în urma lor au venit alte triburi turce care au pornit de la vechile cuceriri şi au întemeiat noi regate la frontieră. Unul dintre aceste regate tocmai se înfiripase în Transoxiania şi părea să fie un reper important în zonă. Era regatul Şahilor Khwarazmieni. Regele lor, Alaudin Mohammed, se considera un mare strateg militar şi, în aroganţa lui, a decis să le dea mongolilor o lecţie. Pentru început, a interceptat 450 de negustori care călătoreau prin regatul lui sub protecţia mongolilor. I-a acuzat pe aceşti sărmani negustori că spionează pentru mongoli, i-a ucis şi le-a luat mărfurile, dar a lăsat în mod deliberat un om să scape, astfel încât să poată duce înapoi la Genghis vestea masacrului. O căuta cu lumânarea.

Conducătorul mongol a trimis trei soli în vest cerând despăgubiri. Era probabil ultima dată când Genghis se arăta atât de îngăduitor. Iar acum Alaudin a comis cu adevărat cea mai mare greşeală. L-a executat pe unul dintre soli şi i-a trimis pe cei-lalţi doi înapoi după ce le-a smuls bărbile. În această zonă, nu există insultă mai mare pentru un bărbat, decât să-i smulgi barba. Alaudin ştia foarte bine acest lucru, dar dorea să-i insulte, deoarece dorea să aibă parte de o bătălie – şi a avut. În anul 615 d.H. (1219) catastrofa s-a declanşat.

Auzim vorbindu-se adesea despre „hoardele" mongole, cuvânt care evocă imagini ale unor mulţimi dezlănţuite de sălbatici conturându-se la orizont şi copleşindu-şi numeric victimele. În

realitate, *horde* este un cuvânt turcic simplu care înseamnă „tabără militară". De fapt, mongolii nu aveau armate foarte numeroase. Câștigau bătăliile prin strategie, ferocitate și, da, prin tehnologie. De exemplu, când atacau cetăți fortificate, foloseau mașini de asediu sofisticate obținute de la chinezi. Aveau arcuri „compozite" făcute din mai multe straturi de lemn lipite laolaltă, care puteau să tragă mai tare și mai departe decât arcurile folosite în lumea „civilizată". Caii lor erau robuști și rapizi, dar relativ mici, astfel că războinicii mongoli se puteau agăța de cal cu picioarele, se lăsau pe o parte și trăgeau cu arcul de sub pântecele calului, folosind corpul animalului ca scut. Mongolii puteau să călărească zile și nopți la rând, dormeau în șa și se hrăneau cu sângele din venele de pe gâtul calului, astfel că, după ce jefuiau un oraș, puteau să apară pe neașteptate în fața unui alt oraș aflat la mare distanță atât de repede, încât parcă aveau puteri supranaturale. Uneori, mongolii duceau cu ei cai în plus cu manechine în șa, pentru a crea impresia că numărul luptătorilor este mai mare: era și acesta un truc militar.

În anul 615 d.H. (1219) Alaudin Mohammed avea sub comanda lui mult mai mulți luptători decât Genghis, dar uriașa lui armată nu i-a servit la nimic. Genghis a zdrobit-o și l-a obligat pe Alaudin să fugă ca să-și salveze viața. Fragmentele din armata împrăștiată a turcilor Khwarazmieni s-au transformat în bande de tâlhari, care au pornit spre vest, tulburând legea și ordinea și reușind chiar să-i scoată pe cruciați din fortărețele lor, prefigurând ceea ce avea să urmeze. Genghis a trecut prin foc Transoxiania, teritoriile de pe ambele maluri ale râului Amu-Daria și a distrus orașe vestite precum Buhara, unde începuse cu două secole mai înainte renașterea literaturii persane. A ras de pe suprafața pământului vechiul oraș legendar Balk, cunoscut în Antichitate drept „Mama Orașelor", și a aruncat biblioteca acestuia în râul Amu-Daria – sute de mii de volume în manuscris au fost luate de ape.

A pornit apoi împotriva Khorasanului și a Persiei, iar aici mongolii au comis un adevărat genocid, căci niciun alt cuvânt nu pare

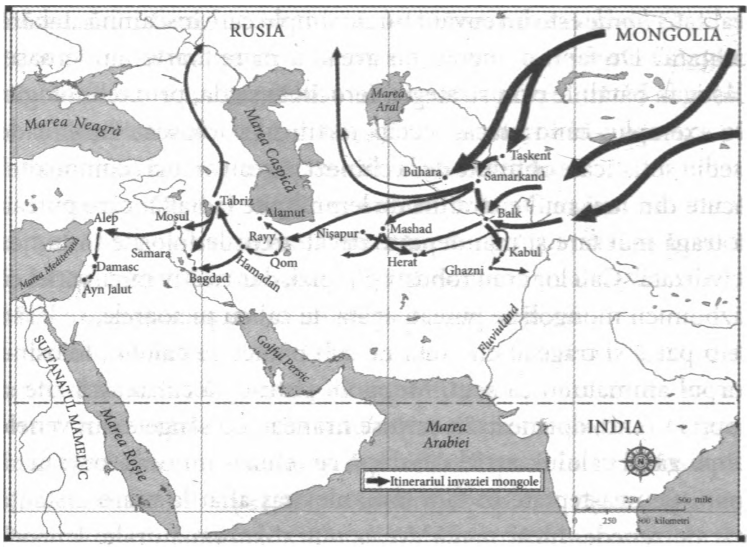

Invaziile mongolilor în lumea islamică

potrivit. Scriind la scurt timp după aceasta despre evenimentele în chestiune, istoricul musulman Sayfi Heravi a spus că mongolii au ucis 1 747 000 de oameni atunci când au jefuit orașul Nișapur, omorând absolut tot ce le-a ieșit în cale, chiar și câinii și pisicile. În orașul Herat, a făcut 1 600 000 de victime. Un alt istoric persan, Juzjani, afirmă că la Herat au murit 2 400 000 de oameni. Firește că aceste cifre sunt umflate. Herat și Nișapur nu puteau avea un asemenea număr de locuitori în preajma anului 1220[1].

Totuși, poate că cifrele nu erau chiar așa de umflate cum pot să pară, deoarece atunci când mongolii au năvălit în lumea islamică, oamenii au fugit din calea lor – nu aveau încotro. Mongolii ardeau câmpurile, distrugeau recoltele, le luau vitele țăranilor și, în cadrul strategiei de război, răspândeau povestiri despre furia lor ucigașă. Doreau ca veștile despre isprăvile lor și frica să circule repede, astfel încât următorul oraș pe care îl vor ataca să nu mai opună nicio rezistență.

[1] David Morgan, *The Mongols*, pp. 64–71.

Un oraș din nordul Afghanistanului pe care l-au atacat se numește astăzi – de fapt, nu știu cum se numea inițial – Shari Gholghola – Orașul Țipetelor și tot ce se mai vede astăzi acolo este un morman de ruine, de noroi și de bolovani. Așadar, este foarte posibil ca atunci când mongolii au atacat orașe mari precum Herat, acesta să fi fost plin până la refuz de refugiați veniți de pe o rază de câteva sute de km în jur. Și este posibil ca atunci când aceste orașe s-au predat în cele din urmă, acolo să nu fi pierit numai populația lor, ci și cea din zona înconjurătoare.

Nu se poate spune precis câți oameni au murit. Cu siguranță că nu s-a dus nimeni pe câmpul de luptă să numere morții. Dar chiar dacă aceste cifre nu sunt statistici reale, ne pot oferi o impresie cu privire la amploarea măcelului, la sentimentul pe care îl încercau cei care supraviețuiau în urma unor asemenea masacre, a unor astfel de orori. Nimeni nu relatase astfel de povești despre turcii Selgiucizi sau despre alte triburi turce anterioare. Invazia mongolă era în mod clar un dezastru la altă scară.

Indiferent pe ce se bazau cifrele, trebuie să fi fost un oarecare adevăr în ele. Două istorii terminate în preajma anului 658 d.H. (1260), una la Bagdad, cealaltă la Delhi, oferă aproape aceeași relatare a ororilor și aproximativ aceleași statistici ale morților. Cei doi istorici nu puteau avea cunoștință unul de altul și au scris mai mult sau mai puțin în același timp, deci nu puteau să se inspire unul de la altul. Amândoi repovesteau ceea ce plutea în aer, ceea ce spuneau oamenii din Bagdad sau din Delhi.

Când au atacat Persia, mongolii au distrus, printre altele, *qanat*-ele, vechile canale subterane care, pentru o societate agricolă fără cursuri de apă, era sângele vieții. O parte din *qanat*-e au fost distruse de-a dreptul, altele au fost umplute cu nisip și au dispărut ulterior, pentru că nu a mai fost nimeni care să le repare. Când geograful arab Yaqut al-Hamawi a făcut o descriere a Iranului de vest, a Afghanistanului de Nord și a republicilor de la nord de fluviul Amu-Daria cu câțiva ani înainte de invazia mongolă, vorbise

despre ţinuturi fertile şi înfloritoare. Câţiva ani după invazie era un deşert. Aşa este şi astăzi.

Genghis nu a mai apucat să ducă la capăt toate distrugerile comise de mongoli. A murit în anul 634 d.H. (1227), iar după moartea lui, imperiul a fost împărţit între diverşii lui gineri şi fii, care au continuat holocaustul. Nucleul lumii musulmane a căzut în mâinile nepotului lui Genghis, Hulagu, şi, întrucât nu tot teritoriul fusese cucerit încă, acesta a continuat cuceririle de unde le lăsase bunicul său.

O ştire interesantă despre holocaustul comis de mongoli datează din anul 653 d.H. (1256), când Hulagu trecea prin Persia. Un jurist musulman din apropiere de Alamut i s-a plâns hanului mongol că trebuie să poarte tot timpul o armură pe sub haine, de teama Asasinilor care îşi aveau sediul în apropiere. Puţin mai târziu, doi *fedayini* (agenţi sinucigaşi ai Asasinilor), deghizaţi în călugări, au încercat să-l ucidă pe Hulagu şi au dat greş. Ar fi putut la fel de bine să încerce să-i smulgă barba. Cultul care putea ucide *pe oricine* se întâlnise cu armata care putea ucide *pe toată lumea*. Hulagu s-a oprit din înaintarea lui spre vest şi a luat cu asalt fortăreaţa Alamut. Apoi le-a făcut Asasinilor ceea ce făcuseră mongolii şi aveau să facă multor altora: i-au distrus fizic; le-au distrus fortăreaţa: le-au distrus documentele, bibliotecile, toate hârtiile – din acel moment, ameninţarea Asasinilor a luat sfârşit[1].

După ce i-a anihilat pe Asasini, Hulagu a pornit mai departe spre Bagdad. A trimis o scrisoare de ameninţare Califului Abbasid în care, după cum afirmă istoricul Rashid al-Din Fazlullah, spunea: „Trecutul s-a dus. Distruge-ţi meterezele, umple-ţi şanţurile, predă regatul fiului tău şi vino la noi... Dacă nu urmezi sfatul nostru... pregăteşte-te! Când îmi voi conduce trupele mânioase împotriva

[1] Secta lui Sabbah a reînviat ca Nizari Isma'ili, a câştigat noi adepţi şi a crescut din nou, dar s-a transformat într-o mişcare pentru pace şi astăzi este una dintre cele mai progresiste secte ale islamului, dedicată ştiinţei şi învăţământului. Liderul se numeşte Agha Khan, iar Ismai'ili conduc universitatea „Agha Khan" din Pakistan, unul dintre cele mai importante centre de învăţătură din lumea islamică: totul se schimbă (n. a.).

Bagdadului, chiar dacă te vei ascunde în cer sau în pământ, am să te nimicesc. Nu am să las nicio ființă vie în regiunea ta, am să-ți trec prin foc orașul și țara. Dacă vrei să ai milă de capii vechilor familii, urmează sfatul meu".

Dar Califatul Abbasid dăduse semne de revigorare în ultima vreme și câte un calif deținea din când în când o putere reală și avea trupe adevărate. Califul aflat la putere în momentul respectiv era unul dintre cei mai semeți. În aroganța lui, i-a răspuns lui Hulagu așa: „Tinere, abia ai ajuns la vârsta majoratului și speri să trăiești pentru totdeauna. Tu... crezi că domnia ta este absolută... Vii cu strategie, cu trupe și cu lasouri, dar cum o să prinzi o stea? Nu știe prințul că de la est la vest, de la rege la cerșetor, toți cei care se tem de Dumnezeu și îl venerează pe Domnul sunt slujitorii acestei curți și soldați în armata mea? Când am să-i chem pe toți cei care sunt împrăștiați să vină împreună, mai întâi mă voi răfui cu Iranul și apoi îmi voi îndrepta atenția spre Turan și voi pune toate lucrurile la locul lor"[1].

Atacul împotriva Bagdadului a început la 3 februarie 1258. La 20 februarie Bagdadul nu era cucerit, ci era deja mort. Mongolii aveau o interdicție împotriva vărsării sângelui regal; era împotriva tradițiilor lor; ei nu făceau așa ceva. De aceea, i-au înfășurat pe calif și pe membrii familiei sale în covoare și i-au omorât în bătaie. Cât despre cetățenii Bagdadului, mongolii i-au ucis practic până la unul. Singura ambiguitate în legătură cu aceasta este legată de numărul de oameni uciși de mongoli la Bagdad. Sursele musulmane vorbesc despre opt sute de mii. Hulagu însuși este ceva mai modest: într-o scrisoare adresată regelui Franței susține că a ucis numai două sute de mii. Indiferent cum a fost, orașul ca atare a fost ars până în temelii, căci Hulagu își ținea promisiunile. Toate bibliotecile, școlile și spitalele, toate arhivele și documentele orașului, toate artefactele civilizației păstrate acolo, toate dovezile

[1] O relatare a jefuirii Bagdadului este oferită de istoricul Rashid al-Din Fazlullah (1247-1318) și apare în lucrarea *The Middle East and Islamic World Reader*, Grove Press, New York, 2003, p. 49 (n. a.).

marelui val al civilizației islamice din perioada ei de aur au pierit fără urmă.

Numai o singură putere reușea să se opună înaintării mongolilor și aceasta era Egiptul. Nimeni altcineva nu i-a învins vreodată pe mongoli într-o confruntare militară, nici acolo, nici în altă parte.

Descendenții lui Saladin continuau să domnească în regiune atunci când a început măcelul mongol, dar în 1253 prezentau bolile tipice ale unei dinastii îmbătrânite: tronul era ocupat de bărbați slabi și răsfățați și înconjurat de rivali prădători. Și într-o zi regele a murit fără să lase un moștenitor clar. Soția lui, Shajar al-Durr a preluat puterea scurt timp ca sultan, dar apoi mamelucii, acel corp de elită al soldaților sclavi, s-au unit și au ales pe cineva dintre ei ca să se însoare cu ea, devenind astfel sultanul de fapt.

Chiar atunci Hulagu distrugea Bagdadul. Când a terminat, a pornit spre sud, urmând calea bine cunoscută a cuceritorilor. Dar cel mai mare general mameluc al Egiptului, Zahir Baybars, l-a înfruntat pe Hulagu la Ayn Jalut, ceea ce înseamnă „Izvorul lui Goliat". Conform legendei, în vremurile biblice, David îl învinsese pe Goliat în acel loc. Acum, în 1260, Baybars era noul David, iar Hulagu noul Goliat[1].

David a câștigat din nou. (Întâmplător, musulmanii au folosit un nou tip de armă în această bătălie: tunul de mână sau, cum îi spunem noi acum, pistolul. S-ar putea ca aceasta să fi fost prima bătălie în care au fost folosite tunurile cu un efect semnificativ.)

Între timp la Cairo, Shajar al-Durr și soțul ei s-au ucis cumva unul pe altul la baie. Detaliile sordide au rămas neclare. Baybars, acoperit de glorie după victoria de la Ayn Jalut, a venit înapoi tocmai în acest moment de confuzie și a preluat controlul întemeind așa-numita dinastie a Mamelucilor.

---

[1] Armata mamelucilor era mult mai mare decât a lui Hulagu, dar succesul formidabil al mongolilor făcea din ei un adevărat Goliat în orice confruntare (n. a.).

Mamelucii, după cum am menţionat, erau sclavi, de regulă turci, aduşi la palat de mici copii şi pregătiţi în toate artele militare. În istoria Lumii Mijlocii s-a întâmplat foarte des ca un mameluc să-şi răstoarne de la putere stăpânul şi să-şi întemeieze propria dinastie. Dar cea pe care a întemeiat-o Baybars era diferită.

Nu era o dinastie propriu-zisă, deoarece principiul succesiunii nu era de la tată la fiu. De fiecare dată când murea sultanul, cercul lui intim alcătuit din cei mai puternici mameluci alegea pe unul dintre ei drept următorul sultan. Între timp, noi mameluci se ridicau în rang prin merite, ajungând în cercul restrâns al celor mai puternici mameluci, poziţie din care oricare dintre ei putea deveni sultan. Aşadar, Egiptul nu era condus de o familie, ci de o corporaţie militară care îşi împrospăta necontenit rândurile cu noi mameluci. Era o meritocraţie şi sistemul funcţiona. În timpul mamelucilor, Egiptul a devenit o ţară de frunte în lumea arabă, statut pe care nu l-a pierdut cu adevărat niciodată.

Deşi mongolii au cucerit lumea islamică într-un singur val, musulmanii au ajuns în final să-i învingă pe mongoli, nu luându-le înapoi teritoriile, ci prin convertire la credinţă. Prima convertire a avut loc în 1257 şi a fost cea a unui han pe nume Berke. Unul dintre succesorii lui Hulagu, Tode Mongke, nu numai că s-a convertit, dar s-a declarat chiar sufist. După aceasta, casa domnitoare mongolă din Persia a produs mai mulţi conducători cu nume musulmane. În 1295, Mahmoud Ghazan a moştenit tronul persan. Fusese budist, dar s-a convertit la islamul şiit, iar nobilii lui i-au urmat curând exemplul; descendenţii lui au domnit în Persia ca dinastia Muslim Il-Khan.

După convertire, Ghazan le-a spus nobililor mongoli să-i lase în pace pe localnici.

— Eu nu-i protejez pe ţăranii persani, i-a asigurat el. Dacă este nevoie, putem să-i jefuim pe toţi – nimeni nu are mai multă putere decât mine să facă acest lucru. Haideţi să-i jefuim împreună! Dar dacă îi prădaţi pe ţărani, dacă le luaţi boii şi semineţele, dacă le distrugeţi recoltele – ce veţi face în viitor? Iar

atunci când le bateţi şi le torturaţi nevestele şi copiii trebuie să vă gândiţi că, aşa cum nevestele şi copiii noştri ne sunt dragi nouă, tot aşa ai lor le sunt dragi lor. Sunt şi ei fiinţe umane la fel ca noi[1].

Nu sună a ceva ce ar fi spus Hulagu sau Genghis-Han. Cuvintele lui Ghazan erau un mic semnal că, în urma holocaustului provocat de mongoli, islamul şi civilizaţia sa urmau să revină totuşi la viaţă.

[1] David Morgan, *op. cit.*, p. 146 (n. a.).

Capitolul 10

Renașterea

661-1008 d.H.
1263-1600

Holocaustul mongol nu a fost ca Evul Mediu din Europa. Nu s-a instalat încet și nici nu s-a încheiat treptat. A fost o explozie cumplită, dar scurtă, la fel ca Moartea Neagră care a bântuit Europa în secolul al XIV-lea sau Războaiele Mondiale care au zguduit întreaga lume în secolul XX.

Istoricul Bernard Lewis de la Princeton, printre alții, a considerat că aceasta înseamnă că mongolii nu au fost chiar atât de răi, la urma urmelor. Da, au distrus orașe întregi, dar să ne uităm și la partea bună: au lăsat orașe întregi intacte. Lewis a afirmat chiar că, „după standardele moderne", distrugerile provocate de mongoli au fost „banale". Argumentul lui se bazează în parte pe faptul că, în interiorul lumii musulmane, civilizația islamică i-a absorbit rapid pe mongoli. Cei care au domnit în cele din urmă în Persia au devenit dinastia șiită benignă Il-Khan. Convertindu-se la religia supușilor lor, mongolii au adus chiar o briză proaspătă, un spirit nou, un mănunchi de idei noi în lumea islamică.

Toate acestea sunt foarte adevărate, dar este puțin ca și cum ai spune că Războaiele Mondiale din secolul XX au fost, în ultimă instanță, „banale" deoarece, chiar dacă milioane de oameni au fost uciși, milioane de oameni au rămas în viață și chiar dacă

ţări precum Rusia, Germania, Franţa şi Marea Britanie au fost devastate, s-au refăcut repede şi uită-te la ele acum!

Genghis-Han şi succesorii lui imediaţi şi-au câştigat admiraţia şi pentru faptul că au comis asasinatele în masă ca o strategie de luptă iscusită, nu din pură cruzime, distrugând anumite oraşe pentru ca altele să se predea fără luptă. Când citeşti astfel de analize, ai putea presupune că mongolii s-au străduit din răsputeri să evite orice vărsare inutilă de sânge!

Este adevărat, cuceritorii mongoli cei mai vestiţi, de la Genghis la Hulagu, par aproape buni în comparaţie cu descendentul lor, Timur Lenk (Tamerlan pentru occidentali), care a pornit din Asia Centrală la sfârşitul secolului al XIV-lea şi a declanşat o campanie sălbatică, curmând nenumărate vieţi. Timur a reprezentat ultima izbucnire a ororii care începuse cu Genghis-Han, ca unul dintre monştrii din filme care mai dă o dată din coadă după ce pare mort şi cu această nouă zvâcnire mai declanşează un nou val de distrugeri.

Pentru Timur, vărsarea de sânge nu era numai o strategie de luptă vicleană. Se pare că se desfăta cu ea ca atare. El a fost acela (nu Genghis) încântat să construiască piramide din capete de om în faţa porţilor marilor oraşe pe care le jefuise. Tot el a fost acela care îi executa pe prizonieri aruncându-i încă în viaţă în turnuri înalte, fără ferestre, până când acestea se umpleau. Timur a măcelărit şi a măcelărit, croindu-şi drum prin Asia Mică, apoi a măcelărit şi a măcelărit mergând înapoi spre India, unde a lăsat atât de multe cadavre să putrezească în drumul spre Delhi, încât regiunea a devenit de nelocuit timp de mai multe luni. Măcelul lui este mult prea teribil ca să treacă nemenţionat în orice istorie a lumii, dar nu merită consideraţii prea îndelungate, deoarece a fost, în esenţă, fără rost: a venit, a văzut, a ucis, iar după aceea a murit, uriaşul lui imperiu s-a fărâmiţat imediat şi nimeni nu-şi mai aminteşte prea mult despre el, decât că era înfricoşător.

Da, ca întruchipare a sălbăticiei pure, Genghis-Han pare blând în comparaţie cu descendentul său, Timur (cel puţin, Timur

susținea că Genghis este strămoșul lui, deși linia de descendență este obscură). Dar cuceririle mongole originale au avut un impact mai mare: au modificat cursul istoriei.

În primul rând, au aprins scânteia crizei în teologia musulmană, iar unele reacții la această criză au avut ramificații cu care ne luptăm și astăzi. Această criză își avea rădăcinile în faptul că teologii și învățații musulmani și musulmanii, în general, simțeau de mult timp că succesele militare ale islamului dovedesc că revelațiile sunt adevărate. Ei bine, dacă victoria însemna că revelațiile sunt adevărate, atunci ce însemna înfrângerea?

Musulmanii nu mai avuseseră parte de înfrângeri atât de cumplite nicăieri în lume, nici în coșmarurile lor. Istoricul Ibn al-Athir a numit măcelul mongol „un dezastru cumplit" așa cum lumea nu va cunoaște poate niciodată „de acum până la sfârșit". Un alt istoric musulman important a afirmat că năvălirea mongolilor prefigura sfârșitul lumii. După altul, victoriile mongolilor dovedeau că Dumnezeu îi abandonase pe musulmani[1].

Cel puțin, cruciații erau creștini, dar mongolii? Nu erau nici măcar „un popor din carte". Victoriile ridicau o enigmă dureroasă în fața teologilor și puneau la încercare credința maselor într-un mod foarte generalizat, pe care probabil că mulți îl simțeau, dar nu-l exprimau. Mai ales în Mesopotamia de după Cruciade, după jefuirea Bagdadului, unde comunitatea musulmană suferise cel mai puternic regres, orice persoană care gândea și subscria la premisa că scopul istoriei era universalitatea comunității musulmane se putea întreba: „Unde era greșeala?"

Răspunsul cel mai dur a fost oferit de juristul sirian Ibn Taymiyyah. Familia lui era originară din Harran, un oraș aflat la intersecția frontierelor de astăzi dintre Siria, Irak și Turcia, exact în calea invaziei mongole. Fugiseră din calea mâniei lui Hulagu cu nimic altceva decât cu cărțile lor și ajunseseră la Damasc, unde crescuse apoi Ibn Taymiyyah. Studiase disciplinele musulmane

[1] David Morgan, *op. cit.*, pp. 16–18 (n. a.).

standard cu deosebită sârguință și dobândise de la o vârstă fragedă dreptul de a emite *fatwa*, adică sentințe religioase.

Ororile cumplite generează opinii extreme, iar Ibn Taymiyyah era un om al timpurilor lui. Fără îndoială că anxietatea produsă de dezrădăcinarea familiei sale îi dăduse o anumită atitudine emoțională în studierea semnificației catastrofei mongole sau poate că personalitatea lui era înclinată spre opiniile pe care le-a formulat, indiferent de locul și momentul în care se născuse – cine poate spune? Dar în Siria, care fusese zdrobită atât de curând de mongoli și mai suferea încă de pe urma Cruciadelor, Ibn Taymiyyah și-a găsit imediat un public dispus să-i asculte gândurile.

Ibn Taymiyyah a formulat trei puncte principale. În primul rând, a spus că nu era nimic greșit în islam, nu era nimic fals în revelații și nimic fictiv atunci când vedeam în victoriile musulmane o dovadă a acestora. Problema, spunea el, este la musulmani: aceștia încetaseră să mai practice „adevăratul" islam și de aceea Dumnezeu îi făcuse să fie slabi. Ca să se întoarcă înapoi pe făgașul victoriei, musulmanii trebuiau să revină la Coran și să purifice islamul de toate ideile, interpretările noi, de toate inovațiile. Trebuie să se întoarcă la modul de viață religios al lui Mahomed și al tovarășilor acestuia, înapoi la valorile și idealurile de atunci, la detaliile materiale ale vieții zilnice; regulile cele mai vechi erau cele mai bune. Acesta era nucleul crezului lui judiciar.

În al doilea rând, Ibn Taymiyyah a afirmat că jihadul este o obligație fundamentală a fiecărui musulman, exact la fel ca rugăciunile, postul, cinstea și celelalte practici sacre; și când spunea jihad, Taymiyyah înțelegea „să te încingi cu sabia". Umma, spunea el, este specială, deoarece este marțială. Niciun alt receptor al revelațiilor lui Dumnezeu „nu bucurase *tot* poporul cu *tot* ceea ce este corect, nici nu interzisese *tot* ceea ce este greșit *întregului* popor". Unii dintre ei „nu puneau mâna deloc pe arme", în timp ce alții „puneau mâna pe arme numai ca să-l alunge pe dușman de pe pământul lor sau așa cum un popor asuprit se luptă împotriva asupritorului său". Pentru Ibn Taymiyyah această idee limitată,

defensivă a jihadului era incorectă: jihadul însemna să lupți în mod activ, să te bați nu numai ca să-ți aperi viața, casa și bunurile, dar și pentru a extinde comunitatea celor care ascultau de Allah.

Ibn Taymiyyah mersese el însuși la război împotriva unor mongoli. Mongolii cu care s-a luptat el se convertiseră între timp la islam, ceea ce ridica problema musulmanilor care luptau împotriva musulmanilor. Dar a lupta împotriva acestor musulmani era un jihad legitim, explica Taymiyyah, deoarece nu erau musulmani adevărați. Se opunea și creștinilor, evreilor, sufiștilor și musulmanilor de altă sectă decât a lui, în principal șiiți. A auzit odată un creștin făcând comentarii denigratoare despre Profet și în noaptea aceea, împreună cu un prieten, au luat urma creștinului și l-au bătut măr.

Puteți vedea ușor de ce atitudinea lui agresivă avea ecou la unii dintre contemporanii lui. În esență, spunea așa: „Nu ne putem opune mongolilor păgâni și cruciaților; haideți să ne unim și să-i respingem împreună, găsind puterea în unitate și unitate în unicitatea doctrinei!" Acest gen de strigăt de luptă are în mod inevitabil succes în societățile atacate de un dușman din afară și în acel moment lumea islamică era atacată cu furie de peste un secol.

Ibn Taymiyyah a extins lista celor împotriva cărora era valabil jihadul și i-a inclus aici nu numai pe non-musulmani, ci și pe eretici, apostați și schismatici. I-a inclus în această categorie și pe musulmanii care încercau să amendeze islamul sau promovau dezbinarea, interpretând Coranul și *hadith*-urile în modalități care se îndepărtau de ceea ce spuneau literal textele.

Ibn Taymiyyah nu a admis niciodată că interpretarea lui are drept scop să contracareze alte interpretări. A afirmat că încearcă să elaboreze o interpretare neinfluențată și că îi îndeamnă pe musulmani să se întoarcă la carte, susținând că și Coranul și *hadith*-urile există într-o formă absolută, liberă de orice interpretare omenească.

Unii ar putea spune că identificarea ereticilor și a schismaticilor nu era în spiritul islamului timpuriu. Disputele legate de

succesiune – da; chiar și disputele sângeroase. Dar Mahomed însuși și primii musulmani, în general, erau dispuși să accepte că oamenii care doreau să fie musulmani *erau* musulmani. („Ipocriții" – trădătorii care pretindeau că sunt musulmani ca să submineze comunitatea din interior – erau firește un caz aparte.) Dar dacă toți cei care doreau să fie musulmani erau acceptați în grup, puteau apărea divergențe cu privire la ceea ce înseamnă „musulman". Însă Ibn Taymiyyah insista că există un singur mod de a fi musulman și principala îndatorire a musulmanului este să constate acest drum și apoi să-l urmeze. Interpretarea nu intra în discuție, deoarece tot ceea ce trebuia să știe cineva despre islam era acolo, în carte, negru pe alb.

Ibn Taymiyyah a mitologizat perfecțiunea vieții în comunitatea primordială, referindu-se la tovarășii lui Mahomed ca la *al-salaf al-salihin*, „Începătorii Necorupți (Imaculați)". Ulterior, versiuni ale doctrinei lui au apărut în India și în Nordul Africii sub forma mișcării numite *salafism*, care există până în zilele noastre. Cuvântul apare adesea în noile relatări despre „islamiști". Aceasta a început acolo, în umbra holocaustului mongol.

În timpul vieții sale, Ibn Taymiyyah a strâns un grup moderat de adepți. Masele nu erau foarte interesate de el, probabil fiindcă îi pedepsea pe musulmani pentru practicile folclorice pe care le încorporaseră în ideea de islam și pentru că frecventau temple. Ibn Taymiyyah susținea că a arăta venerație față de ființele umane, chiar și cele mari, era împotriva preceptelor Începătorilor Necorupți.

Autoritățile îl simpatizau încă și mai puțin, deoarece denunța legile pe care ele le stabiliseră și le acceptaseră. Când a fost chemat în fața unui consiliu al cărturarilor ulema ca să-și susțină sentințele, le-a respins autoritatea, acuzându-i că își pierduseră legitimitatea, deoarece se lăsaseră pradă inovațiilor și interpretărilor. Disputând doctrinele una după alta, Ibn Taymiyyah nu se arăta deloc dispus să se lase convins. Chestiunile discutate îl șocau pe un non-musulman ca detalii tehnice; de exemplu, un divorț

pronunţat de trei ori era numai definitiv sau *irevocabil* definitiv? Autorităţile spuneau că este irevocabil; Ibn Taymiyyah spunea că este definitiv, dar nu irevocabil. În astfel de cazuri, autorităţile rezolvau disputa trimiţându-l pe Ibn Taymiyyah la închisoare. A petrecut mult timp în închisoare. De fapt, a şi decedat acolo.

Ibn Taymiyyah nu rezumă ceea ce este islamul, nici măcar ceea ce era în secolul al XIII-lea – sunt atât de multe şcoli de gândire, atât de multe abordări –, dar însăşi atitudinea care i-a făcut pe mulţi clerici şi oficiali să fie supăraţi pe Ibn Taymiyyah i-a determinat pe alţii să-l admire. Ibn Taymiyyah făcea parte din şcoala de jurisprudenţă musulmană întemeiată de Ibn Habnal, învăţatul abbasid care s-a opus cu străşnicie primatului şi suficienţei raţiunii. Ibn Habnal era în favoarea unei lecturi literale a Coranului şi a aplicării acestuia, respingând în cea mai mare parte chiar şi raţionamentele analoge ca modalitate de extindere a doctrinelor şi la fel a făcut şi Ibn Taymiyyah. Amândoi erau duri, combativi, neclintiţi. Faptul că amândoi au ajuns la închisoare pentru propriile idei le-a înnobilat cumva moştenirea, indiferent de meritele intelectuale pe care le-au avut ideile lor.

Identificarea curajului cu adevărul apare adesea în istorie, chiar şi în zilele noastre. Bill Maher, gazda de talk-show-uri, a fost dat afară de la un canal TV pentru că a afirmat că teroriştii sinucigaşi din 11 septembrie au fost curajoşi. O decenţă generală cere ca niciun fel de trăsături de caracter pozitive să nu fie asociate cu cineva ale cărui acţiuni şi idei sunt vicioase. Din păcate, această ecuaţie le dă oamenilor posibilitatea de a valida idei dubioase, apărându-le cu curaj, ca şi când un laş nu ar putea spune ceva adevărat sau un om curajos ceva care este fals. Ibn Hanbal beneficiase de acest sindrom şi acum la fel a făcut şi Ibn Taymiyyah.

Se spune că Ibn Taymiyyah ar fi scris aproximativ patru mii de broşuri şi cinci sute de cărţi. Cu acestea, a sădit o sămânţă. Sămânţa nu a prins imediat, dar nici nu a murit. A rămas acolo, sub suprafaţa culturii islamice, gata să germineze atunci când

condițiile vor fi prielnice. Patru secole și jumătate mai târziu condițiile au devenit prielnice.

A mai existat și o altă reacție la secolele de fărâmițare care au culminat cu holocaustul mongol, o reacție mai populară și mai blândă decât salafismul și aceasta a fost înflorirea sufismului, o gândire atât de deschisă și nedogmatică, pe cât era de restrictivă și închistată ideologia lui Ibn Taymiyyah. Sufismul extatic (spre deosebire de „sufismul sobru") îl deranja pe Ibn Taymiyyah aproape la fel de mult ca invadatorii păgâni, deoarece pentru el necredincioșii nu erau decât niște dușmani din afară, în timp ce sufismul era dușmanul din interior, care slăbea în mod insidios Umma, extinzând și estompând unicitatea doctrinei care îl definea.

Sufismul era acel tip de misticism caracteristic islamic care avea anumite idei și imbolduri comune cu misticismul budist și hindus. Sufiștii erau persoane care, nemulțumite de birocratizarea religiei, s-au întors spre interior și au căutat metode de a ajunge la unirea mistică în Dumnezeu.

Toți sufiștii aveau cam aceeași idee despre încotro se îndreaptă, dar idei diferite despre modul în care să ajungă acolo, astfel că diverșii sufiști prezentau tehnici spirituale diferite. De fiecare dată când un sufist părea să fi făcut o descoperire, alți căutători se adunau repede în jurul sufletului iluminat pentru a căuta îndrumare, sperând că un contact direct cu charisma lui/ei le va alimenta propria căutare a transcendenței. În felul acesta, s-au format „frății sufiste" în jurul unor sufiști individuali proeminenți: grupuri de căutători care trăiau, lucrau și își practicau ritualurile religioase împreună, sub îndrumarea unui maestru numit *șeic* sau *pir* (ambele cuvinte înseamnă „bătrân", unul în arabă, celălalt în persană).

De obicei, câțiva dintre discipolii cei mai apropiați ai unui șeic dobândeau recunoașterea ca maestru sufist independent. Când murea un șeic, unul dintre acești discipoli moștenea autoritatea lui și continua să îndrume comunitatea. Alții puteau să plece și să formeze noi comunități, aplicând tot metodele mistice ale

maestrului lor, dar atrăgând alţi discipoli. Frăţiile sufiste au devenit astfel ordine sufiste, tradiţii de metodologie mistică transmise direct de la maestru pentru a iniţia pe alţii de-a lungul anilor, al deceniilor şi al secolelor.

Ordinele sufiste de succes se puteau lăuda cu mulţi şeici luminaţi în diverse perioade, trăind în diverse locuri, adesea împreună cu *murid* ai lor (ucenici spirituali), în adăposturi numite *khanqa*, unde ofereau sprijin călătorilor şi ajutor străinilor. Într-un fel, frăţiile sufiste au devenit echivalentul ordinelor monastice creştine care, în perioada medievală, au construit mănăstiri şi abaţii în toată Europa, locuri în care oamenii se retrăgeau pentru a face din efortul spiritual principala lor ocupaţie.

Dar frăţiile sufiste erau total diferite de ordinele monastice. În primul rând, fiecare ordin monastic avea un set strict de reguli pe care călugării şi călugăriţele trebuiau să le respecte, sub conducerea unui stareţ sau stareţe. Frăţiile sufiste erau mult mai libere şi mai informale, se refereau mai mult la tovărăşie şi mai puţin la o disciplină impusă din exterior.

În plus, depunerea jurământului însemna în toate ordinele monastice creştine renunţarea la lume şi un anumit angajament de „mortificare a cărnii". Creştinismul se concentra în special pe mântuirea personală şi vedea mântuirea drept ceva de care oamenii aveau nevoie pentru că se născeau păcătoşi din cauza „păcatului originar", descoperirea sexualităţii în Grădina Edenului. Pentru acest păcat, omenirea fusese condamnată la închisoarea în trupurile care trăiau (şi mureau) în lumea materială.

Călugării şi călugăriţele intrau într-un ordin în mod special pentru a se despărţi de lume, emblema stării omului căzut. Ritualurile lor erau îndreptate spre pedepsirea trupului, deoarece trupul era problema. Practicau celibatul ca pe ceva de la sine înţeles, deoarece creştinismul vedea spiritualitatea ca remediu pentru sexualitate.

În islam însă accentul nu se punea pe salvarea personală a sufletului izolat, ci pe construirea unei comunităţi perfecte. Oamenii

nu erau păcătoși care trebuie salvați, ci slujitori meniți să asculte. Erau născuți nevinovați și capabili de ascensiune la cea mai înaltă noblețe, dar și de prăbușire în cea mai josnică depravare[1]. *Murid* intrau în ordinul sufist nu pentru a fi salvați, ci pentru a atinge o stare mai înaltă; ritualurile lor nu erau menite să le pedepsească trupurile, ci să-i ajute să-și concentreze energiile numai spre Allah; de exemplu, dacă posteau, nu era pentru a-și mortifica trupul, ci pentru a-și întări auto-disciplina. Nu puneau semnul egalității între celibat și spiritualitate și nu se despărțeau de lume. Sufiștii și sufiștii în devenire de regulă practicau meserii, cumpărau și vindeau, se căsătoreau și aveau copii, mergeau la război.

De fapt, unele dintre frățiile sufiste s-au transformat în cete de cavaleri mistici, dând naștere unui etos numit *futuwwah*, care semăna cu codul de valori al cavalerilor europeni, iubirea galantă, onoarea cavalerească. Dacă influența a fost de la vest la est sau invers sau în ambele sensuri este o dispută în care nu doresc să intru.

În orice caz, sufiștii au ilustrat idealurile *futuwwah* prin povestiri mitico-poetice despre eroii musulmani ai primei comunități. O astfel de poveste, de exemplu, spune că un tânăr călător este arestat pentru că a ucis un bătrân. Fiii victimei l-au adus pe tânăr în fața Califului Omar. Călătorul și-a recunoscut fapta. Existau circumstanțe atenuante, dar a refuzat să recurgă la ele: luase viața unui om și trebuia să plătească cu propria viață. Dar a cerut un singur lucru: s-ar putea amâna execuția cu trei zile ca să se ducă acasă și să rezolve o problemă? Avea în grija lui un orfan și îngropase moștenirea copilului într-o loc despre care nu știa nimeni, iar dacă nu o dezgropa înainte să moară, copilul ar fi suferit din cauza crimei tutorelui său.

— Dacă mă lași să plec, a spus ucigașul, promit că mă întorc în trei zile de acum înainte și mă supun execuției.

Califul a spus:

---

[1] A se vedea discuția interesantă a lui Akbar Ahmed referitoare la diferențele dintre aceste două religii în *Islam Today*, pp. 21–22 (n. a.).

— Foarte bine, dar numai dacă numești pe cineva să fie garant în locul tău, cineva care va fi de acord să sufere pedeapsa ta în caz că nu te întorci.

Ei bine, aceasta l-a întristat pe tânărul călător. Nu avea prieteni, nici rude în părțile acelea. Ce străin va avea suficientă încredere în el ca să riște să fie executat în locul lui?

În acel moment, Abu Darr, unul dintre tovarășii Profetului, a declarat că va fi el garant pentru tânăr. Și acesta a plecat.

Au trecut trei zile și nu s-a întors. Nimeni nu s-a mirat, dar oamenii plângeau pentru sărmanul Abu Darr, care și-a pus capul pe butuc. Călăul își ungea securea și tocmai se pregătea să-i reteze capul, când tânărul a sosit în galop pe calul plin de praf și de sudoare.

— Vă rog să mă iertați, am întârziat, a spus el, dar iată-mă, am venit. Haideți să procedăm la execuția mea.

Privitorii erau uluiți.

— Erai liber, scăpaseși de tot. Nimeni nu ar fi putut să te mai găsească și să te aducă înapoi. De ce te-ai întors?

— Pentru că am spus că mă voi întoarce și sunt musulman, a răspuns tânărul. Cum aș fi putut să dau prilej oamenilor să spună că musulmanii nu-și mai respectă promisiunile?

Oamenii s-au întors spre Abu Darr:

— Îl cunoșteai pe omul acesta? Știai că are un caracter atât de nobil? De aceea ai fost de acord să te pui chezaș pentru el?

— Nu, a răspuns Abu Darr, nu l-am cunoscut niciodată, dar cum puteam să fiu eu cel care să dea prilej oamenilor să spună că musulmanii nu mai știu ce este mila?

Rudele victimei au căzut atunci în genunchi:

— Nu-l executa, se rugau ei. Cum putem să fim noi cei care să dea prilej lumii să spună că în islam nu există iertare?

Mulți dintre adepții sufismului susțineau că se trag din Ali, nu neapărat pentru că erau șiiți, ci pentru că Ali se bucura de reputația legendară a unui cavaler perfect, o combinație ideală de putere, curaj, compasiune și onoare. Se spunea de exemplu

că, într-una din bătăliile emblematice din perioada islamului timpuriu, un tânăr venise la Ali agitând o sabie. Ali a spus:

— Nu știi cine sunt, tinere nechibzuit? Eu sunt Ali! Nu poți să mă bați! Am să te ucid. De ce mă ataci?

— Pentru că sunt îndrăgostit, a spus tânărul, iar iubita mea a spus că dacă te ucid va fi a mea.

— Dar dacă ne luptăm este mai probabil ca eu să te ucid pe tine, a spus Ali.

— Ce este mai bine decât să mori pentru iubire? a spus tânărul.

Auzind aceste cuvinte, Ali și-a scos coiful și a întins gâtul.

— Lovește aici! a spus el.

Văzând că Ali este gata să moară pentru iubire, inima tânărului s-a înflăcărat pentru ceva mai presus de iubirea pentru o femeie: iubirea pentru Allah. Într-o singură clipă, Ali a transformat un tânăr obișnuit într-un sufist iluminat. Acestea erau legendele despre cavalerii musulmani[1].

Otomanii (aprox. 700-1341 d.H.)

Deși ordinele sufiste au proliferat în toată lumea musulmană, au avut cele mai profunde consecințe în Asia Mică, cunoscută și ca Anatolia, teritoriul care constituie Turcia modernă. Acolo a început recuperarea post-mongolă a islamului.

În Asia Mică, ordinele sufiste erau legate de breslele meșteșugarilor și ale artizanilor, numite *akhi* (echivalentul turc pentru *futuwwah*). Această legătură le oferea protecție oamenilor de rând împotriva incertitudinilor timpului. Oamenii aveau nevoie de o oarecare protecție. Asia Mică fusese mult timp frontiera dintre turcii musulmani și europenii creștini. Selgiucizii și bizantinii sfâșiaseră țara, luptându-se pentru ea. Un prinț selgiucid reușise

[1] Muhammed ibn-al-Husayn al-Sulami, *The Book of Sufi Chivalry: Lessons to a Son of the Moment*, Inner Traditions International, New York, 1983. Aceste povestiri apar la început, pp. 9–14. Ghazi se pare că au împrumutat povestea despre Omar dintr-o poveste tradițională mai veche despre un rege pre-islamic, pe nume Nu'man ibn Mundhir (n. a.).

să întemeieze un stat suveran destul de stabil, numit Sultanatul Rum (Rum fiind forma arabizată a Romei), dar armatele cruciaților brăzdaseră țara în lung și în lat și perturbaseră ordinea, iar selgiucizii care se luptau între ei au dezechilibrat situația și mai mult.

În momentul în care cruciadele începeau să-și piardă amploarea, diverși prinți turci controlau mai mult sau mai puțin Asia Mică, dar numai superficial; bizantinii controlau, tot așa, mai mult sau mai puțin teritoriile de vest; iar celelalte erau mereu disputate. Asia Mică a devenit un ținut disputat și fără legi, locuit atât de creștini, cât și de turci, în care nu guverna nimeni.

Năvălirea mongolă a adus hoarde noi de păstori nomazi turci din Asia Centrală. Aceștia au ajuns în Asia Mică, unde s-au simțit în sfârșit la ei acasă. De ce aici? Pentru că păstorilor nomazi le plăcea acest mediu fără legi. Erau clanuri autonome care se auto-guvernau, își aveau propriii conducători și legi și se simțeau stânjeniți de genul de lege și de ordine pe care le impuneau guvernele. Într-o zonă de frontieră disputată, puteau cutreiera unde doresc, puteau să-și pască turmele oriunde le plăcea și să-și suplimenteze aprovizionarea făcând raiduri în așezările populațiilor sedentare, conform tradițiilor îndelungate stabilite în stepele de unde veniseră.

Creștinii continuau să trăiască în această zonă anarhică, existau orașe și sate mici, dar nu exista un guvern care să garanteze siguranța drumurilor, nici poliție care să vină în ajutorul cuiva a cărui prăvălie era prădată, nicio agenție nu se grăbea să intervină în caz de incendiu, inundații sau alte catastrofe. Sfera publică fusese erodată, astfel că nu aveai la cine să apelezi în vremuri de restriște decât la propriul clan, la propriii prieteni și la frații sufiști.

Pe măsură ce sufismul a proliferat în regiune, prin zonă au început să mișune și misticii itineranți. Unii veneau din Persia și de mai departe, dinspre est; alții apăreau de pe plan local. Mulți erau derviși, bărbați care îmbrățișau de bună voie sărăcia ca exercițiu spiritual. Nu lucrau, ci trăiau numai din pomeni pentru a fi tot timpul liberi ca să-l poată contempla pe Dumnezeu.

Mulți dintre acești vagabonzi mistici erau excentrici; dacă trăiești din pomeni, probabil că este avantajos să ieși cumva în evidență. Kalender, unul dintre cei mai timpurii astfel de vagabonzi mistici, mergea dintr-un oraș în altul cu o ceată de susținători, băteau în tobe, cântau, țipau, țopăiau, îi îndemnau pe oameni să vină la Allah și îi încurajau să se lupte cu necredincioșii, să lupte, să lupte! El și adepții lui umblau nepieptănați, se îmbrăcau în zdrențe și tulburau liniștea, incitau la pasiuni puternice și idei ciudate, oriunde mergea Kalender, în urma lui apăreau frații de Kalenderi.

Din rațiuni de apărare împotriva unor sălbatici precum Kalender, oamenii mai respectabili s-au apropiat de alt mistic, pe nume Bektaș, un ascetic auster. Cu toată sobrietatea lui clericală, avea o vehemență tulburătoare, dar cel puțin nu urla. A devenit sufistul preferat al ulema.

Apoi mai erau și dervișii Mevlevi, răsfățații intelectualilor și învățaților. Aceștia s-au grupat în jurul unui poet pe nume Jalaludin, născut în Balkhi (Balch), motiv pentru care în Afghanistan este cunoscut ca Jalaludin-i Balkhi. Era copil când puterea mongolă a început să se închege în jurul lui Genghis-Han. Tatăl lui și-a dat seama că vor urma necazuri și și-a mutat familia spre vest, în ceea ce mai rămăsese din Sultanatul Rum, motiv pentru care cea mai mare parte a lumii îl cunoaște pe acest poet ca Jalaludin-i Rumi („Jalaludin Romanul"). Tatăl învățat al lui Rumi a întemeiat o școală, iar Rumi a început să predea acolo în momentul în care a ajuns la vârsta majoratului, deoarece avea și el propria reputație de cărturar. A scris tratate convenționale de religie care i-au câștigat un mare respect și au atras un număr mare de studenți; aceștia se înghesuiau la prelegerile lui și îi sorbeau cuvintele din gură.

Momentul-cheie din biografia legendară a lui Rumi s-a produs într-o zi când un străin zdrențăros a intrat la el în clasă. Străinul s-a așezat în fundul încăperii, dar nu tăcea. Începea să cânte din când în când, întrerupând lecția – părea să fie nebun. Povestirile despre acest străin amintesc de tânărul Jack

Kerouac care striga fără încetare „Pleacă!" din fundul încăperii, când Alan Ginsberg a citit pentru prima dată *Urletul* în public. Studenții lui Rumi l-au înșfăcat pe cerșetor și au încercat să-l dea afară din încăpere, dar profesorul lor i-a oprit și l-a întrebat pe om ce dorește.

— Eu sunt Shams-i Tabrez, a spus străinul, și am venit după tine.

Spre uimirea studenților lui, Rumi și-a închis cărțile, și-a scos haina de profesor și a spus:

— Zilele mele de profesor s-au încheiat. Acesta este stăpânul meu.

A ieșit din clasă cu Shams și nu s-a mai întors niciodată.

Jalaludin și cerșetorul au devenit inseparabili. Între ei s-a stabilit o legătură pasionată, dar numai la nivel spiritual, o legătură atât de strânsă, că Rumi a început să-și semneze poemele cu numele stăpânului său; poeziile lui din această perioadă au fost strânse în volumul *Diwan-e Shams-e Tabrizi* (*Operele lui Shams Tabriz*). Înainte să-l întâlnească pe Shams, Rumi era un scriitor respectat, ale cărui lucrări ar fi putut fi citite o sută de ani. După ce l-a cunoscut pe Shams, a devenit unul dintre cei mai mari poeți mistici din istoria literaturii.

După mai mulți ani, Shams a dispărut în mod misterios, iar Rumi a continuat să compună un poem de o mie de pagini, intitulat *Mathnawi Ma'nawi (Manuscrisul spiritual)*. În pasajul introductiv, Rumi pune o întrebare: de ce este melodia flautului atât de sfâșietor de tristă? Apoi își răspunde singur: pentru că flautul a fost inițial o trestie, care creștea pe malul râului, cu rădăcinile înfipte în pământ. Când a fost transformată în flaut, i s-au retezat rădăcinile. Tristețea care se desprinde din sunetul ei este amintirea dureroasă a trestiei despre legătura pierdută cu originea. În următoarele treizeci de mii de cuplete ale textului, Rumi redă sute de povestiri într-un limbaj îmbibat de religiozitate erotizantă, ilustrând modul în care noi, flautele umane, putem să ne recăpătăm legătura cu originile. Rumi este un poet influent

chiar și în lumea anglofonă, unde traducerile lucrărilor lui se vând mai bine decât ale oricărui alt poet[1].

Pe scurt, sufismul avea câte ceva pentru toate gusturile și pentru toate clasele. Sufiștii i-au convertit pe păstorii nomazi la islam, astfel că aceste triburi au preluat pasiunile islamului înainte să-i absoarbă doctrinele. Ordinele sufite au pătruns în breslele meseriașilor, în asociațiile negustorilor, în țărănime, în grupurile militare aristocrate – ca o pânză de păianjen, iar sufismul aduna laolaltă toate aceste grupuri disparate dintr-o lume fragmentată.

Unele frății sufiste devotate idealurilor *futuwwah* s-au dezvoltat devenind corporații *ghazi*. Cuvântul *ghazi* înseamnă ceva în genul unui „sfânt luptător". Ghazi aminteau de Cavalerii Templieri și de alte ordine militare creștine care s-au dezvoltat în timpul cruciadelor, cu excepția faptului că nimeni nu-i hirotonisea, căci islamul nu are un personaj ca papa care să efectueze hirotonisirea. În schimb, ghazi se hirotoniseau singuri, grupându-se în jurul unui cavaler puternic și inspirându-se de la un șeic charismatic. Au adoptat un tip de turban special și veșminte deosebite, precum și alte accesorii, ca însemne ale apartenenței la grupul lor. Aveau ritualuri de inițiere care includeau jurăminte, angajamente, artefacte iconice și relicve misterioase, cam așa cum inventează băieții atunci când formează „cluburi secrete".

Membrii ordinelor de ghazi își axau viețile pe campaniile din teritoriul creștin pentru a realiza fapte mărețe de curaj întru înmulțirea credinței adevărate. Erau foarte asemănători cu o versiune islamică a cavalerilor din legendele Regelui Arthur.

Aceste grupuri de ghazi au apărut cu sutele, unele mai mici, altele mai mari. În căutarea renumelui și a averii, acești cavaleri pătrundeau în „mlaștinile" de la frontieră, o centură de teritorii în continuă creștere pe care bizantinii continuau s-o revendice, dar

[1] Alexandra Marks afirmă în *Christian Sience Monitor* din 25 noiembrie 1997 că traducerea lui Rumi efectuată de Coleman Barsk, *The Essential Rumi*, HarperCollins, San Francisco, 1995, s-a vândut până în momentul de față într-un număr de un sfert de milion de exemplare în întreaga lume (n. a.).

unde autoritatea lor devenise îndoielnică. Din când în când, câte un șef de trib ghazi cucerea suficient teritoriu ca să întemeieze un mic stat al lui propriu, după care se declara emir, iar statul lui emirat. „Amir" era titlul islamic care însemnase cândva „comandant", dar acum însemna ceva mai mult decât „prinț".

În timp ce în Anatolia de est apăreau o mulțime de emirate ale ghazi-ilor, puterea bizantină scădea și zona de frontieră fără legi se retrăgea spre vest – ceea ce crea o contradicție ironică: zonele de frontieră erau o adevărată mană cerească pentru statele ghazi-lor. Pe măsură ce zona disputată se muta, se mutau și cavalerii ghazi; treceau din emiratele înființate spre vestul sălbatic, unde omul putea să se evidențieze încă într-o luptă și eventual să facă rost și de ceva pradă.

Dar la un moment dat frontiera a încetat să se mai retragă, căci era suficient de aproape de Constantinopol, iar bizantinii puteau opune rezistență. Cavalerii ghazi care veneau dinspre est au început să se adune în aceste state de frontieră situate față în față cu puterea bizantină. Cavalerii găseau de lucru acolo cel puțin cincizeci de ani după ce luptele se terminaseră în restul Anatoliei. Statele de la frontieră au devenit din ce în ce mai puternice, în timp ce emiratele din est slăbeau tot mai mult. Și aici, pe această frontieră militarizată, a luat naștere un nou imperiu[1].

În anul 1258, exact în anul în care Hulagu distrugea Bagdadul, un băiat pe nume Osman se năștea într-o familie de ghazi de frunte din Anatolia. Descendenții lui Osman s-au numit osmanlâi sau otomani, așa cum pronunțau cei din Occident, și au construit un imperiu puternic.

Imperiul nu a fost construit de Osman însuși; acesta a reușit numai să alcătuiască linia celor mai dure emirate ghazi din Anatolia. Strămoșii lui recenți fuseseră păstori nomazi din Asia Centrală, un clan de aproximativ patru sute de persoane care au fugit din fața mongolilor și nu se depărtase prea mult de rădăcinile

[1] A se vedea Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, Londra, 1965, pp. 33–51 (n. a.)

lui. Palatul lui era calul, tronul era șeaua, iar biroul desaga calului. Capitala era întotdeauna acolo unde își instala tabăra de noapte. Tot ceea ce le-a lăsat moștenire cu adevărat urmașilor lui a fost un proces. În sezonul de luptă, își conducea oamenii în provinciile de frontieră de unde aduna prăzi luptând împotriva creștinilor. Când era „sezon mort", strângea biruri de la populațiile sedentare pe care le găsea în zonă și pe care le ținea sub control.

Pe măsură ce otomanii au devenit mai puternici, au început să absoarbă celelalte state ghazi, uneori cucerindu-le, alteori cumpărându-le unul câte unul. Șefii de trib ghazi care fuseseră emiri suverani au devenit astfel aristocrați feudali, tot puternici în ținutul lor, dar subordonați unei puteri mai mari, șeful dinastiei otomane.

Otomanii au profitat de norocul cel mai important care poate însemna diferența dintre succes și eșec într-o dinastie familială: au avut o serie de conducători longevivi, toți foarte destoinici. Unul dintre ei, Murat I, a traversat Marea Neagră și a început să adauge porțiuni din Europa la cuceririle lui. În timpul lui (1350-1389), dinastia otomană nu mai domnea de pe spinarea calului, ci avea o capitală urbană, un palat, o birocrație conducătoare, o politică fiscală, o trezorerie. Conducătorii otomani au adoptat o aparență de înaltă cultură islamică, ca să nu mai vorbim despre ritualuri, pompa și ceremonialul de la curtea bizantină.

Un alt conducător otoman, Baiazid I (1389-1402), a lansat un program numit *devșirme* (*tributul sângelui*), care consta în aducerea de băieți prizonieri din Europa creștină în palatul lui. Pe aceștia îi creștea apoi ca musulmani și îi transforma în soldați de elită. Erau foștii mameluci din istoria islamică, dar se numeau altfel; mamelucii erau băieți turci care trăiau în țările arabe și la curțile persane, aceștia erau copii creștini care creșteau la curtea turcă. Soldații creați din programul *devșirme* s-au numit *ieniceri*, de la expresia turcă *Yeni Ceri*, ceea ce înseamnă „trupe noi".

Ienicerii l-au eliberat pe Baiazid de propriii vasali feudali, acești aristocrați ghazi până nu de mult suverani, care își aveau strămoșii în Asia Centrală. Trupele lor continuau să-i furnizeze

lui Baiazid pedestrimea, dar ienicerii îi asigurau un corp de ofițeri profesioniști care să-i comande.

Raidurile lui Baiazid au pătruns tot mai adânc în Europa. Regii Franței și ai Ungariei și-au unit forțele ca să-l țină la respect, dar Baiazid le-a nimicit armata comună în 1396 la Nicopole, oraș aflat în prezent în Bulgaria. Acum, emirul otomanilor conducea cu adevărat un imperiu. În realitate, Baiazid depășise prerogativele titlului de emir. S-a numit așadar sultan, declarându-se principalul conducător al Dar al-Islam, o versiune laică a califului. Aventurile lui militare au devenit campanii în toată puterea cuvântului și în fiecare an mai lansa una, înaintând într-un an spre vest, în anul următor spre est, absorbind tot mai multe emirate ghazi și extinzându-și domnia în întregul teritoriu musulman. Se mișca cu atâta repeziciune, încât oamenii au început să-i spună Ilderim – Fulgerul. Baiazid dobândise statura unui cezar.

Și apoi totul s-a prăbușit. În timpul uneia dintre expedițiile lui spre est, Baiazid a dat peste un războinic mai dur decât el – temutul Timur Lenk. Acesta fusese chemat în Anatolia chiar de vasalii lui Baiazid. Acestora le displăcea faptul că își pierduseră suveranitatea în fața otomanilor, așa că i-au trimis un mesaj lui Timur și s-au plâns că Baiazid își petrece atât de mult timp în Europa, încât era pe cale să devină creștin. Ei bine, Timur Lenk nu accepta așa ceva, căci, pe lângă faptul că era un sălbatic nemilos, de o cruzime inegalabilă, Timur era și un musulman care se considera patron al artelor înalte, el însuși cărturar și învățat și un apărător devotat al islamului.

În anul 1402, în apropiere de orașul Ankara, acești doi patroni civilizați ai artelor au lăsat la o parte amabilitățile și au pornit cu sabia și securea unul împotriva altuia și fie ca să câștige cel mai rău. Timur Lenk a fost cel mai brutal dintre cei doi. A zdrobit armata otomană, l-a luat pe însuși Baiazid prizonier, l-a închis într-o cușcă ca pe un animal și l-a dus înapoi în vizuina lui încrustată cu pietre prețioase din Asia Centrală, în orașul Samarkand. Copleșit de disperare și de umilință, Baiazid s-a sinucis. Rămași departe,

în vest, fiii lui Baiazid au început să se lupte între ei pentru rămășițele sfârtecate ale imperiului de odinioară.

Părea să fie sfârșitul otomanilor. Părea că va fi și acesta unul din numeroasele regate turce cu apariție meteorică, regate care străluceau puțin apoi dispăreau. Dar, în realitate, acest regat era diferit. De la Osman la Baiazid, otomanii făcuseră mai mult decât să cucerească: alcătuiseră o nouă ordine socială (pe care o voi descrie puțin mai departe). Deocamdată, este suficient să spun că în urma jafurilor lui Timur, le rămăseseră resurse sociale adânci din care să-și extragă forța. Timur a murit peste câteva zeci de ani, imperiul lui s-a prăbușit repede și s-a redus la un regat mic (dar cu o cultură strălucitoare) din Afghanistanul de Vest. În schimb, Imperiul Otoman nu numai că s-a refăcut, dar a început să crească.

În 1452 a atins un nivel superior, atunci când a ajuns pe tron un nou sultan, Mehmet. Mehmet a moștenit un imperiu în formă bună, dar a adus o problemă la tron. Avea numai douăzeci și unu de ani și era înconjurat de bărbați mai în vârstă, mai duri, înfometați, fiecare dintre aceștia gândind că un bărbat mai în vârstă, mai dur și mai înfometat (ca el) ar putea fi un sultan mai bun. Mehmet știa că trebuie să facă ceva spectaculos ca să-i țină la respect pe potențialii rivali și să-și consolideze puterea.

Așa că a decis să cucerească Constantinopolul.

Constantinopolul nu mai reprezenta o miză militară importantă. Otomanii îl ocoliseră deja, ajungând în Europa de Est. Constantinopolul era mai mult o miză psihologică: orașul avea o imensă semnificație simbolică atât pentru Occident, cât și pentru Orient.

Pentru Occident, Constantinopolul era legat printr-o linie neîntreruptă de Roma lui August și a lui Iuliu Cezar. Pentru creștini, continua să fie capitala Imperiului Roman, în care Constantin făcuse o infuzie de creștinism. De abia istoricii de mai târziu au pus acestei faze târzii a istoriei romane un nume nou. Bizantinii înșiși se numeau romani și considerau că orașul lor este noua Romă.

Cât despre musulmani, însuși Profetul Mahomed spusese odată că victoria finală a islamului va fi atunci când musulmanii vor lua Constantinopolul. În secolul al treilea al islamului, filosoful arab al-Kindi afirmase că musulmanul care va ocupa Constantinopolul va reînnoi islamul și va conduce lumea. Mulți cărturari spuneau că cel care va cuceri Constantinopolul va fi Mahdi, „cel Așteptat", figură mistică pe care mulți musulmani se așteptau să-l vadă atunci când istoria lumii se va apropia de sfârșit. De aceea, Mehmet avea motive foarte întemeiate să creadă că luarea Constantinopolului va fi o adevărată lovitură de relații publice care va face ca lumea întreagă să-l privească altfel.

Printre numeroșii experți tehnici care lucrau acum pentru otomani era și un inginer ungur pe nume Urban, specializat în construcția de tunuri, un tip de armă încă relativ nou. Sultanul Mehmet i-a cerut lui Urban să-i construiască ceva special în acest sens. Urban a înființat o topitorie la aproximativ 250 km de Constantinopol și a început să toarne piese de artilerie. Capodopera lui a fost un tun cu o lungime de 2 m și cu un diametru interior atât de mare, că un om se putea strecura târâș înăuntrul lui. Așa-numitul Basilic trăgea cu ghiulele de granit în greutate de 540 kg la o distanță de 1600 m.

Pentru ca acest tun monstruos să fie transportat pe câmpul de luptă a fost nevoie de nouăzeci de boi și de patru sute de oameni. Dar după cum s-a văzut, Basilic era prea mare; era nevoie de peste trei ore ca să fie încărcat și de fiecare dată când trăgea, reculul era atât de puternic, încât tindea să ucidă mai mulți oameni în spatele, decât în fața lui. Și apoi, traiectoria era atât de imprecisă la distanța de 1600 m, încât a ratat în întregime orașul Constantinopol. Dar asta nu conta. Tunul uriaș nu era atât un avantaj militar, cât un simbol important – anunța lumii că acesta era genul de arme pe care îl aduceau pe câmpul de luptă otomanii. Firește, pe lângă Basilic, mai aveau și tunuri mai mici. Aveau armata cea mai bună și cea mai avansată din punct de vedere tehnologic de la vremea respectivă.

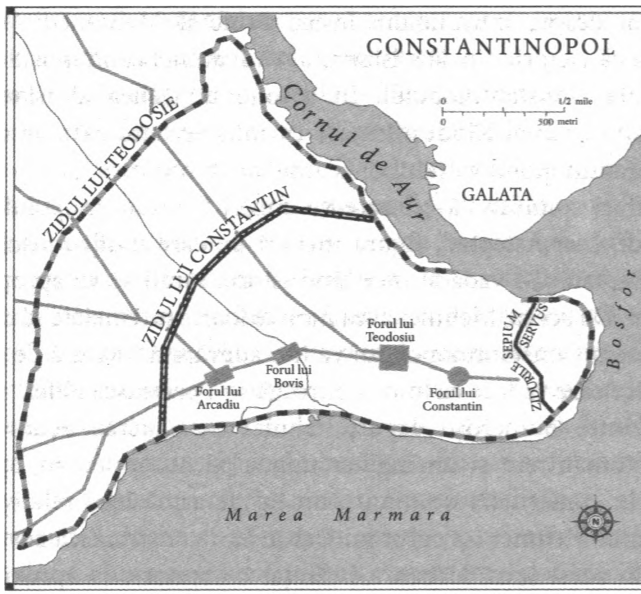

Constantinopol: Cel mai inexpugnabil oraș al lumii

Asediul Constantinopolului a durat cincizeci și patru de zile, căci orașul era inaccesibil. Situat pe un promontoriu triunghiular, în forma unui corn de rinocer, era orientat cu o latură spre Strâmtoarea Bosfor și cu cealaltă spre Marea Marmara. Pe aceste laturi avea ziduri înalte și promontorii care păzeau strâmtorile înguste, de unde bizantinii puteau să bombardeze orice vas care se apropia de oraș. În partea continentală, avea o serie de ziduri de piatră care se întindeau de-a curmezișul întregii peninsule de la o mare la alta, și fiecare zid își avea propriul șanț cu apă. Fiecare șanț era mai lat și mai adânc și fiecare zid mai gros și mai înalt decât cel precedent. Zidul interior avea o înălțime de peste 30 m și o grosime de 10 m. Nimeni nu putea trece dincolo de barieră, mai ales de când bizantinii aveau o armă secretă numită focul bizantin, o substanță cleioasă inflamabilă care se lansa din catapulte și împroșca atunci când ateriza, arzând pielea. Nu putea fi stinsă cu apă – de fapt, era probabil o formă primitivă de napalm.

Dar otomanii au insistat. Tunurile au continuat să bombardeze, ienicerii au continuat să atace, uriașa armată de asediu a recrutat noi soldați din diferitele triburi și populații, inclusiv arabi, persani și chiar creștini europeni care continuau să ia cu asalt meterezele, dar în cele din urmă lupta a fost decisă de faptul că a uitat cineva să închidă o ușă mică din colțul celui de-al treilea și cel mai puternic zid. Câțiva turci au forțat intrarea pe acolo, au asigurat sectorul, au deschis larg porțile pentru compatrioții lor și dintr-odată cea mai inexpugnabilă capitală a celui mai durabil imperiu din lumea occidentală a fost cuprinsă de flăcări.

Mehmet le-a permis trupelor lui să jefuiască orașul timp de trei zile, dar niciun minut mai mult. Dorea ca trupele lui să păstreze orașul, nu să-l distrugă, deoarece avea intenția să-și instaleze acolo capitala. Din acel moment orașul a început să fie cunoscut informal ca Istanbul (schimbarea oficială a numelui a avut loc de-abia câteva secole mai târziu) și sultanul victorios s-a numit de atunci înainte Mehmet Cuceritorul.

Imaginați-vă pentru o clipă ce s-ar fi întâmplat dacă musulmanii ar fi luat Constantinopolul la începutul expansiunii islamice, dacă nu Bagdadul, ci Constantinopolul ar fi fost capitala Abbasizilor: călare pe apele care leagă Marea Neagră de Mediterana, dispunând de toate porturile de care aveau nevoie pentru a lansa corăbii pe Marea Egee și pe Marea Mediterană spre Grecia, Italia, spre coastele Franței și prin Strâmtorea Gibraltar de-a lungul coastei Atlanticului spre Anglia și Scandinavia, combinând toate acestea cu vitejia dovedită în luptele terestre – toată Europa ar fi putut fi absorbită în Imperiul Islamic.

Dar trecuseră șapte sute de ani de la perioada de apogeu a califatelor. Europa nu mai era continentul mizerabil care se zbătea într-o sărăcie lucie. Era un continent în ascensiune. În Peninsula Iberică, regii catolici îi împingeau pe ultimii musulmani înapoi, în Africa, și finanțau navigatori precum Columb ca să meargă să exploreze lumea. Belgia se transformase într-o capitală bancară, olandezii puneau bazele unor întreprinderi uluitoare,

pe continentul Italiei se desfășura Renașterea, Anglia și Franța deveneau state naționale. Constantinopolul (Istanbul) le-a oferit otomanilor o bază de operare fără pereche, dar Europa creștină nu mai era un adversar ușor de învins. Însă pe atunci nimeni nu știa cine este în ascensiune și cine în declin, iar odată cu triumful otomanilor, islamul părea fără îndoială să fi renăscut în întreaga lume musulmană.

În momentul cuceririi, Istanbulul avea numai aproximativ șaptezeci de mii de oameni, astfel încât Mehmet Cuceritorul a lansat un set de politici precum scutiri de impozite și gratuități pentru a-și repopula noua capitală. Mehmet a restabilit și vechiul principiu islamic al cuceririi: nemusulmanii aveau libertate religioasă și li se lăsau în proprietate pământul și bunurile, dar erau obligați să plătească *cizia*. Oamenii de toate religiile și etniile au început să vină în oraș, transformând Istanbulul în microcosmosul unui imperiu pulsând de diversitate[1].

Acum otomanii conduceau un imperiu care stătea călare pe Europa și Asia cu un teritoriu important în ambele continente. Cel mai mare oraș din lume era al lor. Și totuși, cea mai mare realizare a lor nu era cucerirea. În cele cincisprezece decenii de guvernare, reușiseră să introducă cumva o nouă ordine socială. Amestecul anarhic de nomazi, țărani, luptători tribali, mistici, cavaleri meșteșugari, negustori care populau cândva Anatolia se coagulase dând naștere unei societăți cu complexitatea unui mecanism de ceasornic, plin de porțiuni interdependente care se echilibrau unele pe altele, fiecare din ele acționând ca declanșator și mijloc de control al alteia. Nu se mai văzuse nimic asemănător până atunci și nimic asemănător nu s-a mai văzut de atunci încoace. Numai societatea contemporană americană oferă o analogie adecvată cu complexitatea societății otomane – dar

[1] Detaliile referitoare la societatea otomană provin în mare parte de la Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, în special, pp. 55–65, 113–118 și 150–161 (n. a.).

numai cu complexitatea. Diavolul stă în detalii şi lumea noastră diferă de lumea otomană în fiecare detaliu.

În general vorbind, lumea otomană era împărţită pe orizontală între clasa conducătoare care strângea impozite, organiza, emitea ordine şi lupta, şi o clasă subordonată, care producea bunuri şi plătea impozite. Dar era organizată şi pe verticală, în ordine şi frăţii sufiste. Astfel, oamenii separaţi prin clasele lor se puteau regăsi laolaltă în ascultarea faţă de acelaşi şeic.

Pe de altă parte, societatea otomană ca un tot era compartimentată în comunităţi religioase majore, fiecare dintre ele cu propriile diviziuni pe verticală şi pe orizontală, fiecare fiind o naţiune, sau *millet*, semi-autonomă, care răspundea de propriile ritualuri religioase, învăţământ, justiţie, caritate, servicii sociale.

Evreii, de exemplu, erau un *millet*, condus de marele rabin de la Istanbul, o comunitate considerabilă, deoarece evreii au venit în număr mare în lumea otomană pe tot parcursul secolelor al XIV-lea şi al XV-lea, fugind din faţa persecuţiilor din Europa Occidentală – Anglia i-a expulzat în timpul cruciadelor, în Europa răsăriteană au fost supuşi pogromurilor, în Peninsula Iberică erau confruntaţi cu Inchiziţia Spaniei, discriminarea îi urmărea peste tot.

Comunitatea ortodoxă răsăriteană era un alt *millet*, condus de Patriarhul de la Constantinopol (aşa cum îl numeau creştinii) şi avea autoritate asupra slavilor creştini din imperiu, un număr în continuă creştere pe măsură ce otomanii îşi extindeau cuceririle în Europa.

Apoi era *millet*-ul armenilor, o altă comunitate creştină separată de greci, deoarece biserica greacă şi cea armeană considerau fiecare că doctrina celeilalte este eretică.

Liderul fiecărui *millet* îşi reprezenta poporul în tribunal şi răspundea direct în faţa sultanului. Într-un anume sens, musulmanii erau şi ei un astfel de millet, aveau şi ei un conducător suprem, pe Sheikh al-Islam, „Bătrânul Islamului", un titlu creat de Baiazid cu puţin timp înainte să fie zdrobit de Timur. Sheikh al-Islam emitea

legi în conformitate cu șaria și prezida o armată întreagă de muftii care interpretau legea, judecători care aplicau legea, mulahi care îi inițiau pe tineri în religie, ofereau învățământul religios de bază și administrau ritualurile religioase în cartiere și în sate.

Dar șaria nu era singura lege din țară. Mai era și codul sultanului, un sistem legal paralel care se ocupa de chestiuni administrative, de fiscalitate, de interacțiunea dintre millet-uri și de relațiile dintre diversele clase, în special dintre clasa subordonată și clasa conducătoare.

Nu încercați să înțelegeți această complexitate: complexitatea sistemului otoman sfidează orice descriere rapidă. Vreau să vă dau numai o idee despre el. Acest întreg sistem legal paralel, inclusiv juriștii, funcționarii și judecătorii care îl elaborau și îl aplicau, se aflau sub autoritatea marelui vizir, care era șeful birocrației palatului (o altă lume în sine). Acest vizir era al doilea personaj ca putere în imperiu, după sultan.

Sau poate că era al treilea? La urma urmelor, Sheikh al-Islam avea dreptul să revizuiască fiecare lege seculară și s-o respingă, dacă era de părere că vine în conflict cu șaria sau s-o trimită înapoi pentru a fi modificată.

Pe de altă parte, Sheikh al-Islam slujea plăcerii sultanului și marele vizir administra codul sultanului. Așadar, dacă marele vizir și Sheikh al-Islam intrau în conflict... ghiciți cine dădea înapoi? Sau nu dădea?

Vedeți cum mergeau lucrurile: control, echilibru, control, echilibru...

Un alt set de mijloace de control și de echilibrare instituit în societatea otomană implica *devșirme* introdus de Baiazid. La început, așa cum am menționat, acesta era doar un sistem al mamelucilor cu alt nume. La fel ca mamelucii, ienicerii erau pregătiți pentru a servi conducătorului ca gardă de corp – la început. Dar ulterior funcția lor s-a extins.

În primul rând, acum nu mai deveneau cu toții soldați. Unii dintre ei erau pregătiți pentru posturi în administrație. Alții

primeau instruire culturală. Sultanul a început să numească ieniceri în posturi înalte în guvernul său, precum și în armată și în marină. I-a pus pe ieniceri în fruntea unor importante instituții culturale. Sinon, arhitectul otoman căruia i se datorează în cel mai înalt grad stilul caracteristic al moscheii otomane – un edificiu solid terminat cu un dom mare și cu mai multe domuri mai mici ca niște ciuperci și patru minarete subțiri la colțuri – era ienicer.

Inițial, *devșirme* lua băieți numai din familiile creștine din teritoriile recent cucerite. Dar Mehmet Cuceritorul a introdus o altă inovație crucială: a extins *devșirme* chiar la imperiu. Din acel moment, orice familie aflată sub domnia otomană, musulmană sau nemusulmană, putea să-și vadă copiii absorbiți în această formă specială de „sclavie", care era, în mod paradoxal, o cale de acces spre cele mai înalte straturi ale societății otomane.

Prin *devșirme*, otomanii au format o elită cu totul nouă a puterii pentru societatea lor. Spre deosebire de elita altor societăți, ienicerii nu aveau voie să se căsătorească și să aibă copii (legitimi). Așadar, nu puteau deveni o elită ereditară. În realitate, *devșirme* era un mecanism de primenire constantă a solului social. Scotea tineri promițători din toate sectoarele societății, le dădea cea mai riguroasă pregătire intelectuală și fizică, după care îi însărcina să conducă imperiul. Firește, preluau o mare parte din puterea vechii aristocrații militare turce, ale cărei familii străvechi aveau rădăcini în Asia Centrală, dar asta le convenea de minune otomanilor, căci îi slăbea pe rivalii lor.

Totuși otomanii nu i-au eliminat pe acești rivali potențiali, deși ar fi putut. Nu, geniul otoman de a controla și a păstra echilibrul a menținut vechile familii aristocrate și le-a lăsat o oarecare putere pentru a-i putea controla pe ieniceri, în cazul în care aceștia din urmă ar fi avut vreo idee măreață.

Ce putere mai rămăsese vechii nobilimi? În primul rând, rămăseseră cei mai mari latifundiari din imperiu și principalii contribuabili. „Latifundiari" este o denumire oarecum improprie,

deoarece, oficial, sultanul era proprietarul întregului pământ din imperiul său. Dădea numai cu chirie parcele din acesta oamenilor preferați pentru a face din el „ferme cu impozit" (*timar* în turcă). Un timar era o proprietare rurală de la ai cărei locuitori proprietarul avea voie să strângă impozite. Acești locuitori erau, firește, în cea mai mare parte țărani cultivatori care locuiau pe acel teren. Fermierii aveau voie să strângă de la oameni oricât de mult doreau. În schimbul acestui privilegiu, trebuiau să plătească în fiecare an guvernului o sumă fixă. Tot ceea ce strângeau peste această sumă era al lor; și nu exista nicio limită în privința modului în care li se permitea să strângă sumele. Partea guvernului nu depindea de cât de mult pământ avea în grijă „fermierul". Era un impozit pe teren, nu pe venit. Dacă proprietatea producea mai mult decât se anticipase, beneficiul revenea fermierului, nu guvernului. Dar timarul mergea prost, cel lovit era fermierul. Dacă nu putea să-și plătească impozitul un anumit număr de ani la rând, timarul îi era luat și dat altcuiva.

După o campanie încununată de succes, sultanul putea să-i răsplătească pe cei mai buni generali ai săi dându-le un timar. De regulă, cu excepția teritoriilor nou cucerite, sultanul trebuia să ia un timar de la cineva pentru a răsplăti pe altcineva. Faptul că oamenii puteau să-și piardă timarul însemna că aristocrația funciară era numai semi-ereditară. Acesta era așadar un alt mecanism care promova fluiditatea socială și menținea lumea otomană în mișcare.

Ați putea presupune că acest sistem al timarului îi încuraja pe aristocrații otomani să-i stoarcă la sânge pe țărani. La urma urmelor, puteau să păstreze tot ceea ce le rămânea după ce plăteau guvernului. Dar deținătorii de timar nu erau liberi să facă ce vor, deoarece țăranii se puteau adresa curților șaria pentru a li se face dreptate și acestea erau o instituție cu totul separată, o bază separată de putere în societate, controlată de ulema și cu personal asigurat de aceștia. Nobilimea nu avea niciun acces la ea. Dacă o familie dorea să-și „plaseze" un fiu în acest sistem legal, fiul trebuia să treacă prin același proces îndelungat ca oricine

altcineva pentru a deveni ulema, un proces atât de îndelungat, încât în momentul în care îl încheia, legăturile lui sociale erau numai cu alţi ulema. Astfel, interesele lui erau aliniate cu ale lor şi modelate de doctrina străveche mai mult decât de rădăcinile clanului sau ale familiei sale.

Cu toată puterea sa răspândită pretutindeni, sistemul clerical nu stăpânea viaţa religioasă musulmană din Imperiul Otoman. Sufismul continua să prospere ca religie a maselor, cei mai mulţi oameni afirmând cel puţin o afiliere nominală la unul sau altul dintre ordinele sufiste şi mulţi dintre ei participând activ la o anumită frăţie. Aceasta nu înseamnă că toţi oamenii de rând sau foarte mulţi dintre aceştia erau mistici practicanţi. Pentru cei mai mulţi oameni, sufismul ajunsese să însemne folclor, superstiţii, sanctuare, amulete, leacuri, descântece şi venerarea „sfinţilor" sufişti, despre care se credea că au calităţi supranaturale.

În plus, ordinele sufiste se suprapuneau peste *akhi*, asociaţiile de meşteşugari şi negustori pe care le-am menţionat ceva mai devreme. Breslele *akhi* îşi aveau propriul statut autonom de organizaţii sociale. Stabileau standarde pentru membrii lor, dădeau autorizaţii pentru deschiderea de noi firme, colectau cotizaţii, ofereau credite, plăteau pensii de bătrâneţe, acopereau cheltuielile de înmormântare, ofereau asistenţă medicală, ţineau adăposturi şi cantine pentru săraci, dădeau burse, dar organizau şi târguri, festivaluri, procesiuni şi alte forme de divertisment public. Fiecare breaslă îşi avea propriii maeştri, consilii, şeici şi procese de politică internă. Membrii care avea plângeri se puteau adresa oficialităţilor breslei aşa cum muncitorii industriali de astăzi se duc la reprezentantul sindicatului lor (acolo unde acesta există). Dacă este necesar, oficialităţile breslei îşi reprezentau membrii în procesele judiciare şi adresau petiţii statului în numele membrilor lor. În acelaşi mod, statul reglementa breslele, impunând standarde proprii şi controlând preţurile în interesul publicului.

Fiecare meseriaş făcea parte dintr-o breaslă şi mulţi membri ai breslelor făceau parte şi dintr-o frăţie sufistă, care se putea

suprapune peste liniile breslei. Frăţiile aveau în general o lojă unde membrii se puteau aduna pentru a socializa nu numai unul cu altul, ci şi cu negustorii şi cu alţi călători în trecere, căci lojile sufiştilor akhi serveau în mod activ şi ca societăţi de sprijin pentru călători şi drept centre de ospitalitate.

Examinarea funcţionării sistemului social otoman dezvăluie complexitatea sa internă: dacă vom privi mai de aproape la societatea otomană vom vedea aceeaşi ordine şi complexitate la toate nivelele. Totul era legat cu tot şi legat în mai multe moduri, ceea ce era foarte bine atunci când legăturile erau contrabalansate şi toate părţile funcţionau bine. Câteva secole mai târziu, când imperiul a început să decadă, toate părţile interconectate şi instituţiile dependente una de alta au devenit o slăbiciune deosebită a sistemului otoman. Legăturile lor strânse făceau ca o deficienţă într-un loc sau o sferă să se transmită în mod misterios în deficienţe şi tulburări în alte zeci de locuri sau sfere – dar acest lucru s-a întâmplat mai târziu. În secolul al XVI-lea, Imperiul Otoman era un mecanism care funcţiona uimitor de bine.

Expansiunea otomană spre est a fost blocată de o altă putere în ascensiune, Sefevizii (despre care vom vorbi ceva mai târziu), dar otomanii s-au îndreptat spre sud şi au cucerit inima teritoriului arab de la Oceanul Indian la Marea Mediterană, apoi au ocupat Egiptul, eliminând din istorie dinastia mamelucilor şi au continuat să se extindă spre vest de-a lungul ţărmului de nord al Africii.

În perioada lor de apogeu, în timpul domniei lui Soliman Magnificul din secolul al XVI-lea (titlul pe care i l-au dat europenii – printre ai lui purta, de regulă, titlul onorific de Suleiman Legiuitorul), Imperiul Otoman era probabil cea mai mare putere a lumii. Se întindea peste Europa şi Asia, stăpânea şi Roma (Constantinopolul) şi Mecca, ca să nu mai vorbim de Cairo; iar monarhul lui domnea peste o populaţie mai mare şi peste un teritoriu mai vast decât oricare alt monarh. Nu este de mirare că liderul otoman a început să-şi spună calif. Nimeni nu i-a contestat acest titlu. Titlul avea pe atunci

numai o importanţă ceremonială, merită totuşi să reţinem că împăratul otoman deţinea două dintre cele mai importante titluri de autoritate universală din islam: pentru prima dată în istorie, califul şi sultanul erau una şi aceeaşi persoană. Pentru cetăţeanul musulman de rând, aceasta însemna în mod sigur că istoria mergea din nou înainte: Umma era din nou pe făgaşul corect şi urma să devină o comunitate globală.

Sefevizii (906-1138 d.H.)

„Calif" şi „sultan" nu erau singurele titluri de autoritate universală din islam: mai era şi „imam", aşa cum era înţeles de altă sectă a musulmanilor, şiiţii, ceea ce ne duce la Sefevizii din Persia, cei care blocaseră expansiunea otomană spre est.

Sefevizii veniseră la putere în modul cel mai nepotrivit. Aceştia proveneau dintr-o frăţie sufistă care luase naştere după năvălirea mongolă. Ordinul care s-a închegat în Persia de nord în jurul unui maestru spiritual pe nume şeicul Safi al-Din a devenit cunoscut ca Sefevizii.

Timp de trei generaţii, această frăţie a funcţionat foarte bine la fel ca oricare alt ordin sufist al timpului: era un grup paşnic, apolitic, care oferea companie spirituală şi un refugiu în faţa zbuciumului lumii. Dar ordinul a început să se schimbe. În primul rând, atunci când a murit al treilea şeic, fiul lui a devenit noul şeic, iar când acesta a murit, fiul lui i-a luat locul şi tot aşa mai departe. Pe scurt, conducerea grupului a devenit ereditară.

În al doilea rând, undeva pe parcursul drumului, aceşti şeici au dobândit ambiţii politice. Au alcătuit un corp de elită din iniţiaţi care învăţau nu numai tehnici de înălţare a vieţii spirituale, ci şi artele marţiale. Aceştia au devenit garda de corp a şeicului, poliţia lui, după care s-au transformat într-o castă militară serioasă.

Ca emblemă a apartenenţei la garda sefevidă, aceşti soldaţi mistici purtau nişte turbane roşii speciale, motiv pentru care erau numiţi *cazilbaşi*, din turcescul *kyzyl baş* – „capete roşii". Căciula pe care o purtau avea un model specific cu douăsprezece pliuri,

ceea ce reflecta cea de-a treia şi cea mai importantă schimbare din Ordinul Sefevid: trecuseră la şiism.

Cele douăsprezece pliuri îi simbolizau pe cei doisprezece imami ai şiismului fundamental. Aşa cum am menţionat mai înainte, şiiţii considerau că autoritatea absolută şi ereditară aparţinea unui personaj numit imam, care era reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ. Întotdeauna exista un imam în lume; nu erau niciodată doi; şi adevăratul imam era întotdeauna un descendent al Profetului, prin fiica lui – Fatima – şi soţul ei – Ali.

Ori de câte ori imamul avea mai mulţi fii, moartea lui deschidea posibilitatea unui dezacord în legătură cu care dintre ei era cu adevărat următorul imam. Un astfel de dezacord referitor la cel de-al cincilea imam dăduse naştere unei secte minore numite zaidiţi (Cei Cinci). Un alt dezacord legat de cel de-al şaptelea imam dăduse naştere ismailiţilor (Cei Şapte).

Ceilalţi şiiţi căzuseră de acord până la a douăsprezecea generaţie de la Ali, dar al doisprezecelea imam dispăruse pe când era copil. Neşiiţii presupuneau că fusese asasinat. Dar şiiţii credeau că nu murise niciodată, ci intrase în „ocultare", un concept specific şiismului: ocultarea însemnând că nu mai poate fi văzut de oamenii obişnuiţi.

Şiismul fundamental (sau Cei Doisprezece) îl numeşte pe acest al doisprezecelea „Imamul Ascuns". Doctrina şiită afirmă că Imamul Ascuns este şi va fi întotdeauna viu, că este în legătură directă şi continuă cu Dumnezeu şi continuă să călăuzească lumea într-un mod invizibil. Doctrina nu spune exact dacă a devenit invizibil, dacă s-a deghizat, dacă şi-a schimbat forma, dacă s-a refugiat într-o peşteră sau ceva asemănător. Explicaţiile concrete de felul acesta aparţin ştiinţei; ocultarea este un concept mistic pentru care explicaţiile concrete sunt irelevante.

Doctrina şiită susţine că al doisprezecelea imam se va arăta la sfârşitul istoriei, luminând perfecţiunea comunităţii lui Allah şi inaugurând Epoca Dreptăţii finale, punctul final la care aspiră toţi bunii musulmani. Când va ajunge în acest punct final, istoria se

va termina, morții vor învia, judecata lui Allah îi va alege pe cei care vor trăi pentru totdeauna în rai sau în iad, după meritele lor. Pentru că se așteaptă ca Imamul Ascuns să se arate din nou la sfârșitul istoriei, șiiții îl numesc uneori Mahdi – „cel așteptat" (concept care există și în islamul sunnit, dar mai puțin pronunțat). Cei mai mulți dintre iranienii de astăzi aderă la această ramură a șiismului, pentru ei Cei Doisprezece reprezentând șiismul fundamental al epocii moderne.

La mijlocul secolului al XV-lea, Sefevizii au îmbrățișat acest complex de credințe. Cele douăsprezece pliuri ale turbanelor purtate de cazilbași îi simbolizează pe cei doisprezece imami. În această perioadă, cazilbașii erau un grup bine definit, condus de un șeic ambițios cu o armată tot mai mare de soldați sub comanda lui. Soldații vedeau în el nu numai pe comandantul lor suprem, ci și colacul de salvare care îi ducea în rai.

Acești Sefevizi politizați operau într-un context de haos social. Lumea persană, distrusă o dată de Genghis-Han și a doua oară de Timur Lenk, era fragmentată în multe principate mici, conduse de diverși șefi de trib turci. Șefii de trib turci erau toți sunniți. În schimb, șiismul se identificase de mult timp cu rezistența persană împotriva străinilor invadatori, încă de pe vremea dominației arabe, și se accentuase din nou odată cu apariția turcilor. Acum, în urma catastrofei mongole, acest cult militant șiit al Sefevizilor a făcut ușor legătura cu orice activitate antistatală și revoluționară. Nu este de mirare că Sefevizii îi incomodau pe prinții locali.

În 1488, unul dintre acești prinți a decis să ia măsuri. A dat ordin să fie ucis conducătorul Sefevizilor. Apoi, ca să fie mai sigur, l-a ucis și pe fiul cel mai mare al acestuia. Probabil că l-ar fi lichidat și pe fiul mai mic, un băiat de doi ani pe nume Ismail, însă cazilbașii l-au ascuns cu câteva momente înainte să apară ucigașii plătiți de stat.

În următorii zece ani, Sefevizii s-au întărit, devenind o societate secretă redutabilă. Ismail a crescut ascuns, mutat necontenit dintr-o casă în alta pentru a fi în siguranță. În tot acest timp,

cazilbașii l-au considerat șeful ordinului lor, nu un simplu personaj marionetă. Îl venerau pe băiat și credeau că are în el scânteia divină. Imaginați-vă cum vedea acesta lumea (și pe el însuși) în momentul în care a ajuns la adolescență, după ce își petrecuse întreaga existență în secret, pătruns de un sentiment de pericol mortal, înconjurat chiar și în amintirile lui cele mai îndepărtate de un corp de oameni cu turbane roșii care se prosternau în fața lui, îi sorbeau cuvintele din gură și ascultau de toate capriciile lui. Întâmplător, copilul crescut pentru a fi atât de convins de propria importanță, era foarte inteligent și dur.

În preajma vârstei de doisprezece ani a ieșit din ascunzătoare cu luptătorii lui cazilbași. A scăpat repede de prințul care îi ucisese tatăl. Alți prinți s-au repezit să-l zdrobească, gândindu-se că nu putea fi foarte greu să zdrobești un băiat de doisprezece ani. Dar s-a văzut că este foarte greu.

În 1502, la vârsta de cincisprezece ani, Ismail s-a declarat șahinșah al Iranului. Șahinșah însemna „rege al regilor". Era titlul folosit de monarhii Sasanizi și de vechii monarhi persani înaintea lui. Respingând titlurile de „calif" și de „sultan", Ismail respingea tradiția istorică arabă și turcă în favoarea unei identități native persane. Numindu-și teritoriul Iran, invoca numele străvechiului rege din *Cartea Regilor*, epopeea poporului persan, scrisă de Firdousi. Adepții lui Ismail susțineau că acesta este rudă de sânge cu regii Sasanizi de odinioară.

Ismail s-a distanțat și de vecinii lui, declarând șiismul Celor Doisprezece religie de stat. I-a pus de asemenea pe scutierii lui să-i anatemizeze în public pe primii trei califi ai islamului: Abu Bakr, Omar și Otman. Statul a declarat că Ali a fost singurul succesor legitim al Profetului și imamii care descind din el singurele autorități religioase. Susținătorii lui Ismail au răspândit vestea că, pe lângă faptul că descinde din Sasanizi, Ismail era și descendent al lui Ali. Sugerau chiar că este în legătură directă cu Imamul Ascuns (care, firește, comunica direct cu Dumnezeu). De fapt, Ismail nu a fost departe de a declara că este chiar el Imamul

Ascuns și poate chiar și credea acest lucru – și cum să nu creadă, dat fiind felul în care fusese crescut? Unii oameni spun că se credea chiar Dumnezeu.

Încurajat de convingerea pe care o avea despre propriul destin, Ismail a trimis predicatori în Imperiul Otoman pentru a răspândi mesajul lui religios. Agenții lui făceau apel la suspușii otomani să se convertească la șiism și să-l accepte pe Ismail drept singurul lor lider călăuzit de Domnul. Și s-a apucat de asemenea să-i persecute serios pe sunniții care erau în puterea lui. Unii au văzut semne de nebunie în purtarea regelui și au emigrat în mare grabă în Imperiul Otoman. Mulți dintre cei care au rămas pe loc au fost aruncați în închisoare sau uciși.

Ei bine, sultanul otoman Selim cel Necruțător a ripostat aruncându-i în închisoare sau executându-i pe șiiții care trăiau pe teritoriul lui. În mod inevitabil, în timp ce sunniții au fugit spre vest, în Anatolia, șiiții au fugit spre est, în Persia. Întregul proces a avut drept rezultat o tot mai mare concentrare de șiiți în Imperiul Sefevid și de sunniți în Imperiul Otoman. Sefevizii au făcut tot ce au putut pentru a promova această tendință, precum și pentru a fuziona cultura persană cu șiismul. Această fuziune a șiismului cu naționalismul persan a devenit fundamentul ideologic al noului lor imperiu, nucleul viitoarei națiuni moderne a Iranului.

În cadrul acestei campanii, Sefevizii au ridicat *Tazieh* la nivelul de dramă rituală națională. *Tazieh* era un ciclu de piese de teatru care relatau martiriul lui Hussein la Karbala. Piesele s-au desprins dintr-un ritual de doliu efectuat în clădiri speciale, numite *takiah khanas*. Prin tradiție, în ziua a zecea a lunii Muharam (ziua martiriului lui Hussein) șiiții se adunau în aceste locuri pentru a jeli împreună: obiceiul data de câteva secole. În timpul priveghiului, oricine simțea nevoia să relateze o parte din poveste se ridica în picioare și făcea acest lucru, pentru a trezi și a aprofunda mâhnirea. Șiiții cunoșteau toate detaliile martiriului și toate poveștile care se puteau relata despre el. Au dezvoltat un stil distinct pentru aceste relatări, menit să declanșeze lamentarea și plângerea. Culegerea

care cuprinde toate aceste povestiri se numește *Tazieh* (multe bucăți erau scrise, dar nu exista o singură versiune scrisă) și în fiecare an, în ziua a zecea a lunii Muharam, acum când Sefevizii erau la putere, șiiții din întregul imperiu ieșeau în stradă – nu numai în *takiah khanas* – cu izbucniri catartice de lamentări publice, după care au ajuns la teatrele finanțate de stat, unde profesioniști plătiți de guvern au început să joace aceste ritualuri pe scenă.

La vârsta de 27 de ani, Ismail a descoperit că totuși nu este Dumnezeu. Otomanii i-au dat această lecție invadându-i teritoriul. Sperând să obțină o pradă, Ismail s-a grăbit să-i înfrunte. Cele două armate s-au ciocnit în câmpiile Chaldiran, în apropierea orașului Tabriz. Otomanii aveau arme de foc, dar Sefevizii credeau că au ceva mai bun: o fervoare religioasă demodată și un conducător călăuzit de Dumnezeu. De astă dată, armele s-au dovedit mai bune. Selim a zdrobit forțele lui Ismail, aproape că l-a ucis pe acesta și a ocupat capitala Tabriz.

Bătălia de la Chaldiran a fost un moment de cotitură, la fel ca și Bătălia de la Hastings, care a marcat nașterea Angliei ca stat. Istoricii consideră că a fost o victorie a otomanilor, dar a fost mai degrabă un fel de remiză, căci Selim nu a putut să păstreze Tabrizul. Întrucât se apropia iarna, s-a retras în bazele mai sigure din interiorul Anatoliei, iar în anul următor persanii au reocupat Tabrizul și l-au incendiat, astfel că nu a mai rămas nimic pentru ca invadatorii să aibă cu ce se hrăni, dacă ar fi vrut să atace din nou. Lupta de la Chaldiran a definit frontiera dintre teritoriul otoman și cel sefevid, consolidată apoi ca frontieră dintre statele succesoare ale acestora, Iranul și Turcia, rămasă valabilă între aceste două țări până astăzi.

Ismail s-a întors de la Chaldiran trist și deprimat. Pierderea bătăliei l-a făcut să-și regândească identitatea. Și-a petrecut următorii ani mai mult sau mai puțin în singurătate, reflectând la cosmos și scriind poezii religioase. Imperiul lui Ismail nu numai că a supraviețuit prăbușirii lui, dar chiar a prosperat, în parte, și pentru că s-a bucurat de o succesiune de conducători talentați și longevivi.

Frontiera fiind mai mult sau mai puțin fermă, ostilitățile dintre Imperiile Otoman și Sefevid au încetat și comerțul a început să se desfășoare în ambele sensuri, spre beneficiul ambelor societăți. Imperiul Sefevid a fost întotdeauna mai mic decât Imperiul Otoman și niciodată la fel de puternic, dar, cu o singură religie de stat și un singur grup etnic dominant, era mai unificat din punct de vedere cultural.

Imperiul Persan a atins fără îndoială apogeul dezvoltării sale în timpul strănepotului lui Ismail, șahul Abbas cel Mare, care a murit în 1629, după 42 de ani de domnie. Șahul a echipat armata cu arme de foc și tunuri și, în timpul domniei lui, Iranul a dezvoltat câteva industrii de vârf sprijinite de stat: textile, ceramică, îmbrăcăminte și covoare, care exportau bunuri în locuri îndepărtate precum Europa, Africa și India.

Arta picturii și în special „miniatura persană" – scene detaliate frumoase înconjurate de margini cu modele florale și geometrice – a atins apogeul în Persia Sefevidă. Caligrafia, considerată o artă majoră în lumea islamică datorită venerației musulmanilor față de Coran, a atins și ea perfecțiunea aici. Cele două arte s-au combinat în cărțile cu miniaturi, cele mai înalte produse artistice ale epocii, iar culmea acestui gen de lucrări a fost *Cartea Regilor*, poemul lui Firdousi, executat din ordinul unui monarh sefevid: avea 258 de picturi și șaizeci de mii de rânduri caligrafiate de diverși artiști – în esență, un întreg muzeu între două coperte.

Creativitatea sefevidă a culminat în arhitectură. De exemplu, spre deosebire de moscheile otomane monumentale – acele domuri sumbre străjuite de minarete – sefevizii au construit structuri lejere și strălucitoare datorită mozaicului de faianță care lasă impresia că plutește, astfel încât până și moscheile gigantice par făcute din dantelă și lumină.

Iar dacă arhitectura era forma cea mai înaltă de artă din Persia Sefevidă, atunci construcția orașelor era meta-arta sa. Sefevizii și-au mutat de mai multe ori capitala (căutând să se asigure împotriva permanentei amenințări otomane) și de fiecare dată când se

instalau în alt oraş îl refăceau din punct de vedere estetic. În 1598, după ce şi-a ales drept capitală oraşul Isfahan, şahul Abbas a lansat un program de construcţii care a transformat întregul oraş într-o singură bijuterie integrată: când a fost terminat, era plin de scuare publice, grădini, moschei, conace, bazine, palate şi clădiri publice, străbătut de bulevarde elegante. Vizitatorii uluiţi au inventat expresia *Isfahan Nishi-Jahan* „Ispahan, jumătate de lume" (ideea fiind că dacă nu ai văzut Isfahanul ai ratat jumătate din tot ceea ce era de văzut în lume).

Lumile otomană şi sefevidă prezentau diferenţe nete, totuşi, cu toată ostilitatea dintre guvernele lor, între ele exista o anumită unitate de civilizaţie. Nu erau mai diferite decât, să zicem, Anglia şi Franţa, poate chiar mai puţin. Un călător care mergea de la Istanbul la Isfahan sau invers se simţea mai mult sau mai puţin acasă în ambele locuri. Este absolut remarcabil că două imperii atât de puternice şi distincte au putut să apară exact în aceeaşi perioadă unul alături de altul. Încă şi mai uimitor este faptul că un alt imperiu musulman distinct, enorm, puternic şi măreţ s-a închegat cam în aceeaşi perioadă: Imperiul Mogulilor, care s-a întins în ultimă instanţă din Birmania, peste India, până în mijlocul Afghanistanului, unde s-a lovit de frontiera sefevidă.

Mogulii (aproximativ 900-1273 d.H.)

Mogulii erau absolut egali cu otomanii în privinţa bogăţiei şi a puterii. Aproximativ 20% din populaţia actuală a lumii trăieşte în teritoriul peste care au domnit ei cândva, inclusiv statele moderne Afghanistan, Pakistan, India, Bangladesh şi Birmania sau părţi ale acestora. Omul care a întemeiat acest imperiu gigantic a fost aproape contemporan cu şahul Ismail şi se numea Babur, ceea ce înseamnă „tigru" şi, în anumite privinţe, a fost chiar mai remarcabil decât prodigiosul adolescent safevid.

Babur susţinea că este descendent al lui Timur Lenk şi Genghis-Han. Nu se ştie care au fost legăturile reale de rudenie, dar Babur a luat în serios această genealogie; i-a dat un sens pentru

misiunea vieții lui. Tatăl lui a domnit într-un mic regat numit Farghana, la nord de Afghanistanul de astăzi și, în 1495, când acesta a murit, Babur i-a moștenit tronul. Avea doisprezece ani.

Într-un an și-a pierdut regatul, ceea ce nu este de mirare – avea doar 12 ani! Dar și-a regrupat forțele și a cucerit legendarul Samarkand, capitala de odinioară a lui Timur Lenk – după care a pierdut-o. S-a întors la Farghana și a luat-o din nou. Dar dușmanii lui au recuperat-o. Apoi a cucerit Samarkandul a doua oară, de astă dată numai cu 240 de oameni – dar nu a putut să-l păstreze. Când a împlinit 18 ani, Babur câștigase și pierduse două regate de două ori fiecare și era fugar în munții din Afghanistan, împreună cu mama și surorile lui și câțiva adepți. Timp de trei ani, el și ceata lui au cutreierat prin sălbăticie, căutând un nou regat; tot ceea ce știa să facă Babur era să domnească și singura ocupație pe care și-o dorea era aceea de rege.

Îndrăznesc să spun că un adolescent care ține laolaltă în jurul lui o ceată de războinici adulți timp de câțiva ani într-un exil departe de casă trebuie să aibă ceva în el; iar Babur era fără îndoială un astfel de specimen fizic intimidant. Legenda spune că putea să sară peste un pârâu ținând câte un bărbat sub fiecare braț. (Nu spune ce părere aveau adulții despre acest exercițiu.) Spre deosebire de cei mai mulți bărbați duri, Babur era sensibil, avea un suflet de artist și era romantic. A ținut un jurnal tot timpul cât au durat aventurile lui și mai târziu a scris o autobiografie care a devenit o lucrare clasică a literaturii turce. După ce nepotul lui a pus să fie tradusă în limba persană, mai prestigioasă, cartea a dobândit o înaltă apreciere și în acest domeniu. În carte, Babur se descrie cu multă onestitate. De exemplu, după o înfrângere militară dureroasă, ne spune că nu s-a putut abține și „a plâns foarte mult". Ce bărbat dur recunoaște așa ceva? Mai târziu vorbește despre căsătoria aranjată pentru el și despre faptul că nu a reușit să se îndrăgostească de soția lui, în pofida eforturilor lui cât se poate de sincere. O vizitează numai o dată pe săptămână sau la două săptămâni și atunci numai pentru că îl cicălește mama lui. Apoi se îndrăgostește... de un

băiat pe care îl vede în bazar! „În această exaltare de dorință și pasiune și sub imboldul nebuniei tinereții, hoinăream cu capul gol, cu picioarele goale pe străzi și pe poteci, prin livadă și prin vie; nu arătam politețe nici prietenilor, nici străinilor, nu-mi păsa de mine, nici de alții..."[1]. Astfel ne expune viitorul împărat pasiunile adolescentului vulnerabil – și totuși acesta este omul care cucerise și pierduse deja de două ori Samarkandul!

În peregrinările lor, Babur și ceata lui au ajuns la un platou din munți și au văzut un oraș încântător, cuibărit în poala unei văi. Babur s-a îndrăgostit din nou, de astă dată de Kabul. Și, ne spune el, Kabulul a răspuns afecțiunii lui: cetățenii îl detestau pe conducătorul lor și l-au implorat pe Babur să le fie rege. Sună a propagandă puțin plauzibilă a unui învingător? Poate că da, dar pot să vă spun că afecțiunea Kabulului pentru Babur mai dăinuie și astăzi. Grădinile publice pe care le-a construit cu vedere spre oraș rămân parcul preferat al locuitorilor, iar mormântul lui este până astăzi un sanctuar respectat.

Babur a fost încoronat rege la Kabul în 1504 și acum avea o bază a lui. A reflectat la o nouă încercare de a lua Samarkandul și a renunțat. El și sfetnicii lui au decis să pornească spre sud, așa cum făcuseră atât de mulți alți cuceritori turco-mongoli înaintea lui. Babur a intrat în India cu o mie de oameni și sultanul de la Delhi l-a întâmpinat pe câmpiile Panipat cu o sută de mii. Zece la unul – așa spune legenda! Mai mult chiar, sultanul avea o mie de elefanți, dar Babur avea și el un avantaj: armele de foc. Noua tehnologie a învins vechea biologie, Babur l-a dat jos pe sultan și a ocupat orașul Delhi. La fel ca otomanii și sefevizii, mogulii i-au învins pe dușmanii lor pentru că aceștia luptau cu sulițe și săgeți împotriva gloanțelor și a obuzelor. Al treilea dintre cele trei mari imperii musulmane „ale prafului de pușcă" apăruse pe harta lumii.

---

[1] Zahirud-din Muhammad Babur, *Babur-nama*, traducere de Annette S. Beveridge, Sang-e-Meel Publications, Lahor, 1922; retipărit 1987, p. 121 (n. a.).

Mogulii au beneficiat – chiar mai mult decât sefevizii – de o serie de conducători străluciți și longevivi. Șase bărbați au condus imperiul în primele două sute de ani. Cei mai mulți erau pătimași, romantici și artiști. Cel puțin trei dintre ei au fost genii militare. Unul a fost un administrator slab, dar soția lui, Nur Jahan, a domnit din spatele tronului și nu a fost cu nimic mai prejos decât cei mai buni moguli – o femeie de afaceri pricepută, poetă și patroană a artelor, extraordinară sportivă și unul dintre cei mai vicleni politicieni ai timpului.

Numai unul din cei șase a fost un nătărău, iar acesta a fost fiul lui Babur. Acest bețivan a avut nevoie de zece ani ca să piardă tot imperiul construit de tatăl său. Dar în timp ce era fugar în munții din Afghanistan, iubita lui soție a dat naștere unui băiat care avea să devină Akbar cel Mare, cel mai remarcabil monarh la vremii lui, contemporan și egal cu regina Elisabeta a Angliei. Tatăl lui a reușit să-și recâștige tronul exact la timp pentru ca Akbar să-și serbeze cea de-a douăsprezecea aniversare ca prinț. La scurt timp după aceasta, tatăl lui a auzit chemarea la rugăciune în timp ce se afla în vârful unui dulap cu cărți din biblioteca sa și a simțit brusc inspirația să-și schimbe viața. S-a grăbit să se dea jos ca să înceapă o viață de sfânt, dar în timp ce cobora s-a împiedicat, a căzut și și-a frânt gâtul, ceea ce l-a adus pe fiul lui adolescent pe tron.

Akbar a consolidat cuceririle bunicului său, le-a extins și a pus ordine în întregul imperiu. Chiar și numai aceste realizări ar fi făcut din el un monarh important, dar Akbar era mai mult decât un cuceritor.

Și-a dat seama de timpuriu de slăbiciunea fundamentală a imperiului său: un grup mic de musulmani se străduia să conducă o mare masă de hinduși, pe care musulmanii îi jefuiau, îi prădau și îi ucideau încă de pe vremea sultanului Mahmud Ghaznavid, cu cinci sute de ani mai înainte. Akbar a abordat această problemă pe baza unui principiu pe care l-a numit *sulakhul* – „toleranța universală". Pentru a-și dovedi sinceritatea, s-a căsătorit cu o prințesă hindusă și l-a declarat pe primul ei fiu moștenitorul lui.

Akbar a dat acces hinduşilor la toate posturile guvernamentale, ca şi musulmanilor. A abolit taxa punitivă pe care o instituiseră de multă vreme conducătorii musulmani din această zonă pentru pelerinii care vizitau sanctuarele hinduse. Akbar a eliminat şi *cizia*, taxa pe care trebuiau s-o plătească nemusulmanii conform Coranului. Le-a înlocuit pe amândouă cu un impozit pe teren care se aplica în mod uniform tuturor cetăţenilor, indiferent de rang. Practic, niciun alt stat din lume nu impusese la vremea respectivă impozite nobilimii, dar Akbar a rupt această tradiţie. A dat ordin, de asemenea, ca trupele să protejeze sanctuarele şi locaşurile sfinte ale tuturor religiilor, nu numai ale islamului.

Marele împărat mogul a abolit aristocraţia militară permanentă de care depinseseră predecesorii lui şi a înfiinţat un sistem administrativ în care fiecare persoană oficială era numită şi putea să-şi păstreze postul numai o anumită perioadă de timp, după care trebuia să se mute în alt post sau în alt loc. În esenţă, Akbar a inventat conceptul de mandat limitat, punând capăt unui proces care produsese până atunci mult prea mulţi baroni locali care generau probleme.

Născut şi crescut musulman, Akbar se considera fără îndoială un monarh musulman, dar era foarte curios să cunoască şi alte religii. A invitat la curtea lui hinduşi, musulmani, creştini, jainişti, zoroastrişti şi budişti de frunte ca să-şi discute între ei opiniile, în timp ce împăratul asculta. În final, Akbar a ajuns la concluzia că în fiecare religie există un anumit adevăr şi nicio religie nu conţine tot adevărul, aşa că a decis să ia ce e mai bun din fiecare şi să formeze o religie nouă, pe care a numit-o *Din-i Illahi* „Religia lui Dumnezeu". Doctrinele acestei religii includeau următoarele: în primul rând, că Dumnezeu este o unitate unică, atotputernică; în al doilea rând, că universul este un singur ansamblu integrat, care îl reflectă pe creatorul său: în al treilea rând, că prima obligaţie religioasă a fiecărei persoane este să nu facă rău altora; iar în al patrulea rând, că oamenii pot şi trebuie să se modeleze după Vieţile Perfecte – şi existau numeroase exemple, viaţa Profetului fiind un astfel de

model, spunea Akbar și la fel spuneau și imamii șiiți. Akbar a mers mai departe și a sugerat modest că ar putea fi și el unul dintre aceste exemple.

Exaltat de fervoarea noii sale religii, Akbar a construit un întreg nou oraș dedicat acesteia. Construit din gresie roșie, Fatehpur Sikri a crescut în deșert, în jurul mormântului și sanctuarului misticului sufist preferat Fatehpur Sikri al lui Akbar. Clădirea principală era o sală privată pentru public, o singură încăpere mare cu un plafon înalt sub formă de dom și cu o singură mobilă: un stâlp înalt legat prin pasarele de balcoanele aflate de-a lungul pereților. Akbar se așeza în vârful acestui stâlp. Oamenii care doreau să i se adreseze sau să-i ceară ceva îi vorbeau din balcoane. Curtenii și alte părți interesate ascultau de jos.

Ca dovadă a farmecului și majestății lui Akbar, nimeni nu s-a revoltat împotriva lui, pentru că a încercat să promulge o nouă religie, dar această religie nu a prins. Nu era suficient de musulmană pentru musulmani și nici suficient de hindusă pentru hinduși. Și nici Fatehpur Sikri nu a rezistat. Rezervele de apă au secat și orașul a fost părăsit.

Dar ideile lui Akbar nu au înflorit din senin. Mișcările care urmăreau îmbinarea a ceea ce este mai bun din islam și din hinduism pătrunseseră în tot Subcontinentul Indian încă din zilele lui Babur, iar misticismul oferea punctul de intersectare. De exemplu, în 1499, un bărbat pe nume Nanak a avut o experiență religioasă care l-a determinat să declare: „Nu există hindus, nu există musulman". Deși se născuse hindus, ajunsese la sufism și își dedicase viața combaterii și repudierii sistemului de caste. A lansat o tradiție de tehnici spirituale transmise direct de la maestru la inițiat, care aveau ecou atât la maeștrii hinduși, cât și la sfinții sufiști. Adepții lui Guru Nanak s-au numit în final Sikh, reprezentând o religie nouă.

Un contemporan al lui Guru Nanak, poetul analfabet Kabir, a fost născut de o mamă văduvă, dar crescut de o familie de țesători musulmani. A început să compună versuri în care cânta iubirea

într-un mod care amintea și de sufism, și de hinduism, iar scribii au consemnat poeziile lui. Acestea au supraviețuit până astăzi.

În timp ce misticii din India Mogulilor compuneau poezii pasionate care își aveau rădăcinile în tradițiile orale, poeții de curte elaborau un stil metafizic complex specific pentru limbajul poeziei persane. În același timp, artiștii plastici ai mogulilor dezvoltau o versiune mai robustă a miniaturilor „persane" pictate și a cărților cu miniaturi.

Creativitatea mogulă a atins apogeul în arhitectură, care a reușit să îmbine soliditatea majestuoasă a stilurilor otomane cu ușurătatea aeriană a stilului sefevid. Al cincilea monarh mogul, Shah Jahan, era el însuși un geniu în acest domeniu. Pe vremea lui, a fost supranumit Regele cel Drept, dar puțini sunt aceia care își mai amintesc astăzi de realizările lui politice sau militare; ceea ce țin minte este iubirea lui mistuitoare pentru soția sa, Mumtaz Mahal, „podoaba palatului", care a decedat la scurt timp după ce Shah Jahan și-a început domnia. Împăratul îndurerat și-a dedicat următorii douăzeci de ani construirii unui mausoleu pentru ea: Taj Mahal. Numită adesea cea mai frumoasă construcție din lume, Taj Mahal este o capodoperă unică și vestită precum *Mona Lisa* a lui Leonardo da Vinci sau Capela Sixtină a lui Michelangelo. Uluitor este și faptul că artistul care a realizat acest tur de forță avea răspunderea zilnică de a conduce un imperiu, căci, deși la construcția Taj Mahalului au contribuit mulți arhitecți și proiectanți, împăratul a verificat fiecare detaliu al mausoleului: era ochiul stăpânului[1].

Fiul lui Shah Jahan, Aurangzeb, ultimul dintre marii moguli, nu avea înclinații aristocratice. Muzica, poezia și pictura îl lăsau rece. Pasiunea lui era religia și nimic nu-l irita mai mult decât tradiția toleranței pe care o inițiase familia lui în Subcontinent. Spre sfârșitul domniei tatălui său, a pornit la luptă împotriva lui Shah Jahan și a preluat puterea. L-a închis pe bătrân într-o fortăreață de piatră, unde acesta și-a trăit restul vieții într-o celulă cu o singură fereastră,

[1] Waldemar Hansen, *The Peacock Throne, The Drama of Mogul India*, Holt, Rinehart, and Winston, New York, 1972, pp. 113–114, 493–494 (n. a.).

aflată mult prea sus ca să vadă ceva prin ea. Dar după moartea lui, temnicerii au găsit o mică oglindă fixată într-un perete. În această oglindă, Shah Jahan putea să vadă lumea de afară și singurul lucru pe care îl vedea prin acea fereastră înaltă era Taj Mahal.

Obsesia lui Aurangzeb a fost restaurarea islamului ortodox într-o poziție privilegiată în imperiul mogul. Era un geniu militar la fel ca și bunicul lui, Akbar, și a domnit 49 de ani la fel ca acesta, astfel încât a avut timp și putere să realizeze schimbări profunde în Subcontinent.

Schimbările pe care le-a promovat și realizat erau contrare celor instituite de străbunicul lui, Akbar cel Mare. A reînființat *cizia*. A reimpus taxele speciale pentru hinduși, a pus forțele lui de securitate să demoleze toate sanctuarele hinduse noi. I-a dat afară pe hinduși din funcțiile administrative și a pornit război împotriva conducătorilor Rajput, hinduși semi-autonomi din sud, pentru a-i subordona mai ferm puterii administrației sale mogule și instituției clericale musulmane, ulema din India.

Aurangzeb a încercat de asemenea să-i extermine pe adepții sikhismului. Guru Nanak fusese un pacifist convins, dar persecuțiile lui Aurangzeb i-au transformat pe aceștia într-o sectă care și-au introdus de atunci printre obiectele sacre de ritual un cuțit lung și curbat, purtat de orice sikh credincios.

Deși ultimul dintre titanii moguli a fost un fanatic necruțător, această dinastie a marcat o perioadă importantă în istorie și, în momentul ei de apogeu, în preajma anului 1600, a fost fără îndoială unul dintre cele mai mari trei imperii ale lumii.

Într-adevăr, în anul 1600, un călător putea să plece din insulele Indoneziei în Bengal, să traverseze India, să treacă peste Hindukuș în stepele de la nord de Amu-Daria și apoi înapoi prin Persia, Mesopotamia, Asia Mică și Balcani, tot înapoi sau în jurul Mării Negre prin regiunea Caucazului și în sud prin Arabia și Egipt, apoi spre vest în Maroc și să se afle tot timpul într-o lume în general familiară, străbătută de o singură civilizație coerentă – cam așa cum un călător modern mergând de la San Francisco la Londra și

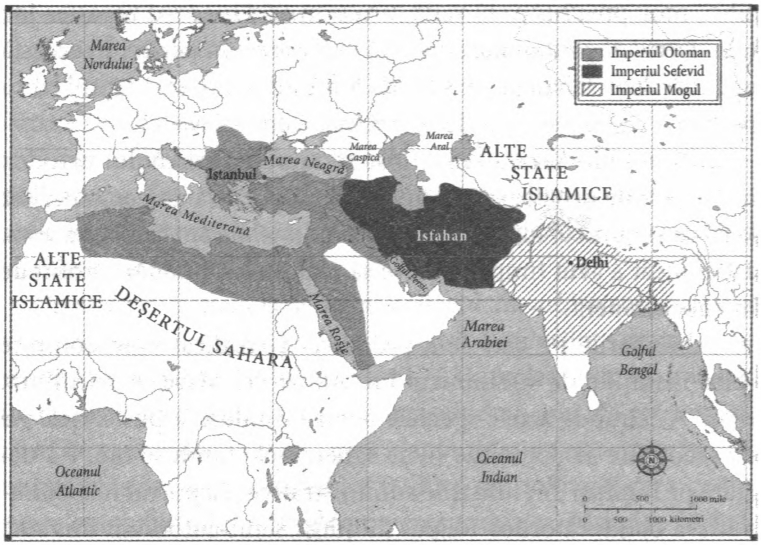

Cele trei imperii islamice din secolul al XVII-lea

apoi de-a curmezișul Europei s-ar găsi într-o civilizație în general familiară, cu nuanță germană aici, cu nuanță suedeză dincolo, spaniolă, britanică sau olandeză în altă parte.

Da, un călător din secolul al XVII-lea care străbătea lumea musulmană ar fi întâlnit diverse limbi și, da, ar fi traversat frontiere și ar fi prezentat documente funcționarilor care lucrau pentru diverse puteri suverane, dar, pretutindeni unde s-ar fi dus, ar fi găsit anumite elemente comune.

În toate cele trei mari imperii musulmane și în regiunile lor satelite, de exemplu, ar fi constatat că turcii dețin în general puterea politică și militară. (Chiar și în Persia Sefevidă, familia domnitoare era de origine etnică turcă, la fel ca și mulți dintre cazilbași.) În toată această lume, călătorul ar fi constatat că persoanele cu educație cunoșteau persana și literatura clasică scrisă în această limbă. Peste tot ar fi auzit *azan*, chemarea la rugăciune, îngânată în arabă la anumite ore ale zilei din nenumărate minarete și ar fi

auzit din nou araba atunci când oamenii își executau diferitele ritualuri religioase.

Peste tot unde ar fi mers, nu numai în cele trei imperii, dar și în zonele de frontieră îndepărtate, precum Indonezia și Marocul, societatea era împânzită de o rețea de reguli și recomandări, care se reflectau în legi și în practicile ritualurilor vieții zilnice, fără ca între acestea să existe o frontieră clară. Și fiecare societate își avea ulema ai săi, această clasă puternică, auto-generativă de cărturari ne-aleși, cu o influență semnificativă asupra vieții de zi cu zi. Peste tot, călătorul s-ar fi întâlnit cu sufismul și cu ordinele sufiste. Negustorii și meseriașii aveau un statut elevat, dar mai scăzut decât cel al funcționarilor și al persoanelor oficiale legate de curte, aceasta fiind ea însăși o clasă distinctă și importantă în societate.

Trecând prin spațiile publice, călătorul nu ar fi văzut decât foarte puține femei. În toată această lume care se întindea din Indonezia până în Maroc, ar fi găsit o societate împărțită mai mult sau mai puțin în spațiul public și spațiul privat, iar femeile erau sechestrate în spațiul privat, în timp ce bărbatul exercita posesia aproape totală a spațiului public.

Femeile pe care le-ar fi văzut călătorul în spațiul public – la cumpărături, de exemplu, sau mergând de la o casă la alta în vizită – ar fi avut probabil un veșmânt care le acoperea fețele. Dacă vedea femei cu fața descoperită, ar fi știut că acestea fac parte din clasele inferioare: puteau fi, de exemplu, țărănci, servitoare sau alte muncitoare. Indiferent ce ar fi purtat femeia, nu-și arăta brațele, picioarele sau decolteul și purta ceva care să-i acopere capul.

Stilurile de îmbrăcăminte ale bărbaților difereau de la un loc la altul, dar oriunde ar fi mers călătorul nostru, bărbații ar fi avut și ei capul acoperit, hainele lor ar fi fost largi, nu ajustate, și ar fi purtat ceva care să nu permită părților lor intime să devină vizibile atunci când se prosternau pentru îndeplinirea ritualurilor.

În toată această lume, caligrafia avea prestigiul de formă a artei, arta reprezentativă (spre deosebire de cea abstractă și decorativă)

era rară, cu excepția cărților cu miniaturi, iar cuvântul vorbit și scris era onorat.

Fiecare oraș prin care ar fi trecut călătorul era ca o aglomerare de mai multe sate, fără să fie străbătute de artere mari; niciunul nu avea modelul caroiajului specific orașelor grecești. Fiecare cartier își avea propriul bazar, fiecare oraș moscheile sale spectaculoase, iar moscheile prezentau întotdeauna domuri și minarete și erau adesea decorate cu plăcuțe de mozaic.

Dacă între acest călător și un străin din această lume s-ar fi înfiripat o conversație, călătorul ar fi aflat că aveau amândoi anumite referințe mitologice comune: amândoi cunoșteau personalitățile de frunte ale tradiției abrahamice – Adam, David, Moise, Noe etc.; amândoi știau totul nu numai despre Mahomed, dar și despre Abu Bakr, Omar, Ali și Otman și aveau impresii și opinii despre aceste personalități. Aveau cunoștințe comune despre evenimentele majore din istorie; știau, de exemplu, despre Abbasizi și Epoca de Aur a acestora, știau despre mongoli și despre distrugerile pe care le provocaseră.

În anul 1600, oamenii obișnuiți de pretutindeni din această lume considerau că imperiile musulmane și teritoriile de la frontieră adiacente lor sunt „lumea". Ca să-l citățm pe istoricul Marshall Hodgson de la Universitatea din Chicago, „În secolul al XVI-lea al erei noastre, un vizitator de pe Marte ar fi putut presupune că lumea noastră era pe cale să devină musulmană"[1].

[1] Marshall Hodgson, *Rethinking World History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, p. 97 (n. a.).

Capitolul 11

Europa în această perioadă

689-1008 d.H.
1291-1600

Ultimii cruciați au fugit din lumea islamică în 1291, alungați de mamelucii din Egipt, dar în Europa urmările cruciadelor au mai persistat și în anii următori. Unele dintre ele s-au datorat ordinelor militare religioase înființate de Biserica de la Roma. Templierii, de exemplu, au devenit bancheri internaționali influenți. Cavalerii Ospitalieri au pus stăpânire pe insula Rodos, apoi și-au mutat sediul în Malta, de unde au operat mai mult sau mai puțin ca niște pirați, jefuind corăbiile musulmane din Mediterana. Cavalerii Teutoni au cucerit un teritoriu suficient din Prusia pentru a înființa un stat care a durat până în secolul al XV-lea.

Între timp, europenii încercau să lanseze alte campanii împotriva lumii musulmane, dar acestea erau din ce în ce mai slabe și unele dintre ele s-au împrăștiat pe drum, în timp ce altele au deviat de la traiectorie. Așa-numita Cruciadă a Nordului a ajuns să se îndrepte împotriva slavilor păgâni din regiunea baltică. Diverse mici războaie împotriva sectelor „eretice" din Europa, inițiate de papă și conduse de un monarh sau altul, au fost numite tot „cruciade". De exemplu, în Franța a existat o „cruciadă" lungă împotriva unei secte creștine – catarii. Apoi era și Peninsula Iberică, unde creștinii au continuat cruciadele până în 1492, când au eliberat în sfârșit Granada și au alungat ultimii musulmani din peninsulă.

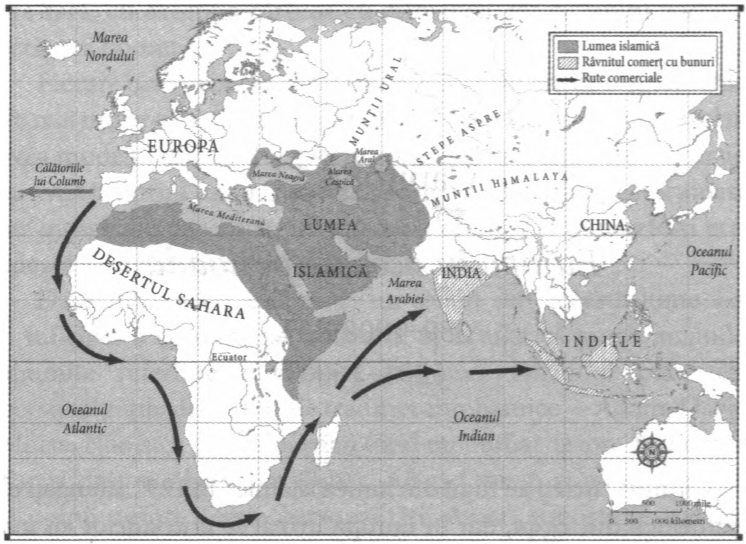

Europenii caută un drum pe mare spre Indii

Spiritul cruciadelor a persistat în parte și pentru că pe parcursul adevăratelor cruciade a apărut o nouă motivație a mișcării spre est: un apetit pentru bunuri comerciale care veneau din locuri precum India și insulele de dincolo de ea, pe care europenii le numeau Indii. Una dintre multele mărfuri râvnite din India era un produs uimitor, numit zahăr. Din Malaezia și din Indonezia veneau piperul, nucșoara și multe alte condimente. Bucătarii din Evul Mediu Târziu puneau condimente în tot ceea ce găteau – adesea aceleași condimente intrau și în desert – pur și simplu le plăceau condimentele[1]!

Problema era că de trezirea apetitului pentru aceste mărfuri erau responsabili cruciații, dar îi despărțiseră în același timp pe negustorii europeni de ele, creând o centură de ostilitate anti-creștină care se întindea din Egipt până în Azerbaidjan.

[1] A se vedea C.M. Woolger, *Food and Taste in Europe in the Middle Ages* în *Food: The History of Taste*, editor Paul Freedman, University of California Press, Berkeley, 2007, pp. 175–177 (n. a.).

Oamenii de afaceri nu puteau să treacă dincolo de acest zid pentru a negocia direct cu sursa: trebuiau să trateze cu intermediarul musulman. Este adevărat că Marco Polo călătorise în China în această perioadă, dar el și oamenii lui au fost un grup de excepție, iar europenii fuseseră uimiți că străbătuseră tot acest drum și se întorseseră înapoi. De fapt, mulți nici nu au crezut că îl făcuse și au numit cartea lui Marco Polo despre aventurile sale „Milioanele", înțelegând prin aceasta numărul de minciuni pe care le îngrămădise acolo. Musulmanii stăpâneau țărmul de est al Mării Negre, Munții Caucaz, țărmul Mării Caspice. Stăpâneau Marea Roșie și toate ținuturile din apropierea ei. Europenii erau siliți să obțină mărfurile din India de la negustorii musulmani din Siria și din Egipt, care fără îndoială că umflau prețurile cât putea suporta piața, mai ales pentru clienții lor europeni creștini, dată fiind animozitatea creată încă de pe vremea Cruciadelor, ca să nu mai menționăm faptul că Farangii[1] creștini se aliniaseră cu mongolii.

Ce puteau face negustorii europeni?

Aici spiritul cruciadelor s-a combinat cu dorința de a explora. Musulmanii stăpâneau hățișul de drumuri comerciale care legau piețele importante ale lumii antice, dar de-a lungul secolelor, fără ca potentații și popoarele musulmane să-și dea seama, europenii dezvoltaseră o excepțională capacitate de navigație pe mare. În primul rând, printre europenii de după Cruciade se numărau și vikingii, ai căror marinari erau navigatori așa de iscusiți pe mare, încât traversaseră chiar și Oceanul Atlantic de nord până în Groenlanda în bărcile lor cu dragon. Un val al vikingilor care invadase Anglia era numit Northmen, transformat apoi în Norman. Unii dintre aceștia s-au mutat pe coastele Franței, unde regiunea locuită de ei s-a numit Normandia.

Dar nu erau numai vikingii. Toți cei care navigau în mod regulat între Scandinavia și Europa de sud trebuiau să-și construiască corăbii și să învețe cum să le conducă pe timp de furtună în

[1] „Persoană de culoare albă", european (n. red.).

largul Atlanticului de Nord; așadar, europenii occidentali erau foarte familiarizați cu apa mărilor și a oceanelor. Cu astfel de navigatori încercați printre supușii lor, unii monarhi ambițioși au început să viseze că ar putea găsi o cale să evite drumul pe uscat dintre Europa și Asia de Est și, odată cu aceasta, toată problema musulmană; pe scurt, erau interesați să găsească un nou drum spre India și spre insulele de dincolo de ea numai pe mare.

Un aristocrat care a sprijinit serios această întreprindere a fost Prințul Henric al Portugaliei (numit și „Henric Navigatorul" deși, personal, nu a mers în niciuna din expedițiile pe care le-a finanțat). Prințul Henric era foarte apropiat de regele Portugaliei, dar pe lângă aceasta era unul dintre cei mai bogați oameni din Europa occidentală. I-a plătit pe căpitanii de corăbii ca să navigheze spre sud, de-a lungul coastelor Africii, și să caute un drum în jurul ei. Scrisorile lui Henric arată că, inițial, s-a considerat un cruciat, animat de dorința de a se dovedi un mare monarh creștin și de a repurta victorii împotriva maurilor, găsind noi suflete pe care să le salveze pentru singura credință adevărată[1].

Dar multe din sufletele pe care le-au găsit marinarii trăiau în trupuri cu pielea neagră, care, după cum s-a constatat, aveau o valoare comercială mare ca sclavi, astfel că prințul Henric Navigatorul s-a transformat în prințul Henric Negustorul de Sclavi. Pe lângă sclavi, înaintând spre sud, portughezii au descoperit tot felul de alte mărfuri foarte căutate pe piață, precum praf de aur, sare, ouă de struț, ulei de pește – iar lista poate continua. Descoperirea de noi mărfuri a infuzat visului cruciaților o motivație economică și Cruciadele au lăsat locul Perioadei Marilor Descoperiri geografice, cum o numesc europenii. Probabil, cea mai dramatică descoperire a fost în anul 1492, când Cristofor Columb a traversat Atlanticul în căutarea unui drum către India și a nimerit peste America. Călătoria lui fusese finanțată

[1] Peter Russel, *Prince Henry the Navigator,* Hispanic and Luso Brazilian Council, Londra, 1960 (n. a.).

de Ferdinand și Isabela, regii catolici care terminaseră cruciada împotriva musulmanilor din Peninsula Iberică și întemeiaseră un singur regat creștin unificat – Spania.

Când a ancorat pe insula Hispaniola din Caraibe, Columb a crezut că ajunsese în Indii. După ce greșeala lui a devenit cunoscută, insulele de la est de India au fost numite Indiile de Est, iar insulele din Marea Caraibelor – Indiile de Vest. Cei mai mulți musulmani erau numai vag conștienți de această descoperire crucială. Sursele otomane menționează expediția lui Columb numai în treacăt, deși în 1570 câțiva cartografi otomani elaboraseră hărți destul de exacte ale lumii, arătând cele două Americi chiar acolo unde sunt situate. În acest moment, Spania pusese bazele unui nou imperiu în Mexic, iar englezii și francezii înființaseră așezări mai la nord.

Între timp, la capătul estic al Lumii Mijlocii, musulmanii descoperiseră deja ceea ce căutaseră inițial europenii: negustorii musulmanii navigau în Malaezia și în Indonezia de secole. Mulți dintre negustorii musulmani care brăzdau aceste ape aparțineau ordinelor sufiste, iar prin intermediul lor islamul prinsese rădăcini în Indiile de Est cu mult înainte de sosirea primilor europeni.

Înainte chiar ca portughezii, spaniolii, englezii, olandezii și alți nord-europeni să fie prinși de febra explorării, europenii din sud se făcuseră cunoscuți ca navigatori, căci civilizațiilor lor începuseră de la navigația pe mări, iar vitejia lor de marinari data din timpul romanilor, al grecilor, al micenienilor de dinaintea lor, al cretanilor și fenicienilor de dinaintea acestora.

În secolul al XIV-lea, genovezii și venețienii concurau pentru comerțul pe Marea Mediterană cu flote mari și puternice, iar acești italieni știau să se bată pe mare. Venețienii întreținеau un comerț foarte activ cu Constantinopolul, iar după ce otomanii au preluat puterea, și-au deschis imediat birouri comerciale la Istanbul.

Comerțul pe Mediterana a generat o bogăție uriașă în Italia și a dat naștere și altor orașe-state înfloritoare, pe lângă Veneția

și Genova, precum Florența, Milano și altele. Aici, în Italia, banii înlocuiau pământul și reprezentau principala marcă a bunăstării și a statutului social. Negustorii au devenit noua elită a puterii; familii precum Medici la Florența și Sforza la Milano au înlocuit vechea aristocrație militară a proprietarilor de pământ. Toți banii, toată această energie antreprenorială, toată diversitatea urbană, toate entitățile suverane, concurând atât de aproape pentru măreție, distincție și reputație, generau un dinamism fără precedent în istorie. Orice artist sau meșteșugar cu un talent de vânzare găsea un câmp de acțiune în acele zile în Italia, deoarece era o mulțime de patroni gata să se lupte unul cu altul pentru serviciile lui. Ducii și cardinalii, ba chiar și papa se întreceau care mai de care să-i ademenească pe artiști precum Michelangelo sau Leonardo da Vinci la curțile lor, deoarece lucrările lor nu erau numai frumoase, ci reprezentau și un simbol al statutului lor. Italia a început să debordeze de artă, invenții, creativitate și realizări, numite mai târziu „Renașterea italiană".

Între timp, au revenit la modă și cărțile. În Evul Mediu, aproape nimeni din Europa nu știa să scrie și să citească, cu excepția clericilor, iar aceștia învățau carte numai ca să citească Biblia și să facă slujbele religioase. Creștinii germanici de pe vremea lui Carol cel Mare, de exemplu, venerau limba latină, limba în care se efectua slujba religioasă creștină, deoarece credeau că aceasta este limba în care a vorbit Dumnezeu. Se temeau că, dacă latina lor se va deteriora, Dumnezeu nu le va înțelege predicile, așa că au păstrat și au studiat cărțile scrise de păgâni precum Cicero numai ca un instrument pentru însușirea gramaticii, a structurii și a pronunției acestei limbi vechi. Voiau să fie siguri că vor fi capabili să articuleze silabele care ajung la Dumnezeu. Când citeau scrieri precum ale lui Cicero se străduiau să ignore ceea ce spuneau și se concentrau numai asupra stilului, pentru a nu se lăsa contaminați de sensibilitățile lor păgâne. Eforturile de a păstra latina au pietrificat-o într-o limbă moartă, potrivită numai pentru scopuri ritualice și incantații, incapabilă de a servi ca instrument pentru

discuții și gândire[1]. Cu toate acestea, respectul lor pentru cărți a făcut ca unele biserici și mănăstiri să păstreze cărțile îngrămădite undeva, în subsoluri și în încăperile din spate.

Apoi, în secolul al XII-lea, cărturarii creștini care au vizitat Andaluzia musulmană au dat peste traducerile latine ale versiunilor arabe ale textelor grecești ale unor gânditori precum Aristotel și Platon. Majoritatea acestor lucrări proveneau din Toledo, unde se dezvoltase o înfloritoare industrie a traducerilor. De la Toledo, cărțile au ajuns în Europa Occidentală propriu-zisă, în bibliotecile bisericilor și mănăstirilor.

Printre scrierile arabe găsite în Andaluzia erau multe comentarii ale unor filosofi musulmani precum Ibn Sina (Avicenna, pentru europeni) și Ibn Rushd (Averroes). Lucrările lor se concentrau pe încercarea de reconciliere a filosofiei grecești cu revelațiile musulmane. Creștinii nu erau interesați de această realizare, așa că au dat la o parte tot ceea ce adăugaseră musulmanii la Aristotel și la alții și au început să exploreze filosofia greacă, încercând să vadă cum ar putea fi reconciliată cu revelațiile *creștine*. Iar din această luptă au apărut filosofiile epice „scolastice" ale unor gânditori precum Toma d'Aquino, Duns Scot ș.a. Legătura dintre musulmani și lucrările vechilor greci s-a șters din memoria culturală europeană.

Cărturarii europeni au început să graviteze în jurul mănăstirilor care aveau biblioteci, deoarece acolo erau cărțile. Apoi, viitorii studenți au început să graviteze în jurul mănăstirilor, deoarece acolo erau cărturarii. În timp ce își făceau studiile, învățăceii săraci-lipiți câștigau un ban dând lecții. În jurul mănăstirilor s-au format comunități de oameni care învățau, iar acestea au devenit apoi primele universități europene. Una dintre cele mai timpurii a apărut în jurul catedralei Notre-Dame din Paris. O altă comunitate foarte învățată a devenit Universitatea din Napoli.

[1] Daileader, *Lecture 15, Early Middle Ages*, The Teaching Company, Chantilly, Virginia, 2004 (n. a.).

Apoi a apărut o universitate la Oxford, în Anglia. Când între învăţaţii de acolo a izbucnit o ceartă, grupul disident a plecat la Cambridge şi a întemeiat o comunitate proprie de studiu.

Cărturarii din aceste proto-universităţi şi-au dat seama că cei mai mulţi dintre viitorii studenţi nu aveau suficiente cunoştinţe nici măcar pentru a începe studiul, astfel că au elaborat un set de cursuri standard destinate să-i pregătească pe studenţi pentru a începe studiul propriu-zis: cursuri de retorică, gramatică, logică şi aritmetică, destinate să-i înveţe pe elevi numai să citească, să scrie şi să gândească. Studenţii care absolveau cu succes acest curs de bază se numeau *bacalaureaţi*, cuvânt care în latină înseamnă „începători"; acum puteau începe să studieze domenii ştiinţifice adevărate, precum filosofia, medicina, dreptul. Astăzi, firește, bacalaureatul este titlul pe care îl primește cineva după ce a terminat un liceu de cultură generală cu durata de patru ani.

Pe măsură ce în Europa bunăstarea creştea, unii oameni au putut să-şi petreacă tot timpul studiind, citind, scriind, făcând artă. Şi vechile idei ale grecilor au revenit în imaginaţia învăţaţilor europeni. Grecii spuseseră: „Omul este măsura tuturor lucrurilor", iar panteonul lor păgân îl reprezentase pe „Dumnezeu" ca o colecţie de personalităţi umane, care interacţionau unele cu altele şi cu oamenii în moduri dramatice; grecii manifestaseră un interes deosebit pentru lumea naturală şi pentru omul de acum şi de aici. Făcuseră descoperiri mari în identificarea modelelor evenimentelor naturale ca un prim pas spre explicarea lor. Oamenii care citeau şi discutau textele anticilor greci au devenit şi ei interesaţi de descoperirea misterelor vieţii de pe pământ, orientare în totală contradicţie cu atitudinile promovate de biserică după căderea Romei, căci în creştinismul Evului Mediu doctrina prevalentă era aceea conform căreia lumea materială este rea. Singurul scop pentru care eram aici era ca să ajungem dincolo, astfel că singurul subiect care merita să fie studiat era viaţa de apoi şi singurele texte care meritau să fie consultate erau Scripturile şi comentariile la Scripturi. Noii umanişti nu

considerau că sunt în concurenţă cu creştinismul; nu erau atei fără dumnezeu; dar oficialităţile Bisericii vedeau o ameninţare în această formă nouă de gândire. Simţeau încotro se îndreaptă toate acestea.

Creştinismul a crescut pe ruinele Romei muribunde. A dezvoltat o ierarhie care semăna cu ierarhia administrativă a Romei şi a acoperit-o apoi cu umbra sa. Când structura imperială s-a prăbuşit, structura creştină i-a luat locul automat, devenind cadrul pe care a continuat să se sprijine viaţa civilizată. Împăratul bizantin, întotdeauna capul ierarhiei imperiale, a devenit automat capul ierarhiei creştine. Diverşi episcopi îi erau subordonaţi lui în calitate de cap al Bisericii, exact aşa după cum guvernatorii fuseseră (şi continuau să fie) subordonaţi lui în calitate de cap al imperiului. Doctrinele religiei creştine erau formulate de episcopi la concilii convocate de împărat şi actualizate periodic la alte concilii, în care împăratul avea întotdeauna ultimul cuvânt.

Creştinismul s-a împletit atât de strâns cu Roma, încât atunci când imperiul s-a împărţit în două, Biserica s-a împărţit şi ea. În est, împăratul a rămas şi capul Bisericii. În vest, titlul de „împărat" a dispărut ca atare. Din punct de vedere politic, continentul s-a fragmentat în teritorii mici, guvernate, în esenţă de războinici. În acest context, Biserica era singura sursă de coerenţă culturală şi unitate din Europa Occidentală, mediul cultural prin care oamenii vorbind limbi diferite şi servind unor suverani diferiţi puteau să interacţioneze sau să călătorească din teritoriul unuia în teritoriul altuia. Pentru a servi acestei funcţiuni, doctrinele Bisericii trebuiau să fie uniforme, universal înţelese, universal acceptate, astfel că Biserica a dezvoltat o propensiune feroce spre depistarea şi nimicirea ereziei.

În timpul Cruciadelor, autorităţile bisericeşti din Europa Occidentală executau în mod regulat eretici – pe toţi cei care declarau în public convingeri divergente faţă de doctrina predominantă –, legându-i de un stâlp şi dând foc unui rug sub ei.

Când Biserica şi-a întărit dominaţia asupra vieţii de zi cu zi, episcopul de Roma a devenit personajul predominant din Europa Occidentală. Oamenii îi spuneau *il pape*, papa, pentru că era considerat „tatăl" comunităţii creştine. În est, patriarhul de la Constantinopol era figura religioasă conducătoare, dar existau mai mulţi patriarhi, iar el era numai primul între egali. Cam pe timpul Cruciadelor, catolicii au început să impună doctrina că papa este infailibil.

Între timp, Biserica pătrundea în tot continentul din ce în ce mai profund şi în fiecare colţişor. Fiecare sat, fiecare orăşel, fiecare cartier dintr-un oraş mai mare îşi avea preotul său paroh şi biserica locală, fiecare preot administra exact aceleaşi ritualuri, în acelaşi fel şi în aceeaşi limbă. Ierarhia a devenit complet raţionalizată şi clară: fiecare preot răspundea în faţa unui episcop, fiecare episcop în faţa unui arhiepiscop, arhiepiscopii în faţa cardinalului, cardinalii în faţa papei.

Dar atunci când Cruciadele au început să slăbească în amploare, această hegemonie a început şi ea să scârţâie. Ici şi colo, reformatorii au început să pună sub semnul întrebării autoritatea Bisericii. Spre sfârşitul secolului al XIV-lea, un profesor de la Oxford pe nume John Wycliffe i-a şocat pe oamenii Bisericii, traducând Biblia în cea mai vulgară dintre limbi: în engleza vorbită. Şi de ce? Pentru ca oamenii de rând, oamenii obişnuiţi, să poată citi şi înţelege singuri ce spune Biblia. Autorităţile bisericeşti nu puteau înţelege de ce au nevoie oamenii de rând să înţeleagă Biblia singuri, din moment ce aveau preoţi care să înţeleagă în locul lor.

Wycliffe a mers mai departe. A afirmat că toţi clericii trebuie să fie săraci, la fel ca apostolii, şi că pământul trebuie luat din posesia bisericilor şi a mănăstirilor şi folosit într-un scop laic, atingând astfel grav interesele Bisericii. Wycliffe avea protectori politici puternici, astfel că a putut să-şi trăiască restul zilelor în linişte, dar, la zece decenii după moartea lui, un papă a pus ca oasele

lui să fie deshumate, zdrobite și făcute pulbere, apoi împrăștiate deasupra unui râu. Se pare că furia persistase.

Și a persistat și pentru că ideile lui Wycliffe nu au murit. În generația care i-a urmat, de exemplu, preotul ceh Jan Hus a îmbrățișat ideea lui Wycliffe, după care toți oamenii aveau dreptul la o Biblie în propria limbă. A început un proiect măreț de traducere. Când oficialitățile Bisericii au citat împotriva lui legea canonică pentru a-i demonstra că acțiunile lui erau greșite, Hus a citat din Scriptură și a declarat că Biblia era mai presus de deciziile conciliilor. Asta era prea mult. Biserica l-a arestat pe Hus și l-a ars pe rug, într-un foc alimentat cu exemplare din Bibliile pe care le tradusese el. Pe scurt, creștinismul a făcut primilor săi reformatori ceea ce făcuse islamul proto-sufiștilor Hallaj.

Dar uciderea reformatorilor nu putea ucide setea de reformă. Wycliffe, Hus și alții ca ei treziseră ceva care mocnea periculos în popor: dorința de a avea o experiență religioasă adevărată.

Birocratizarea religiei făcuse ca Biserica să fie puternică și oferise Europei o unitate culturală, dar în cele din urmă birocrația religioasă nu a putut asigura experiența fundamentală care era rațiunea ei de a fi. Profesorul german de teologie Martin Luther a pus degetul exact pe această disfuncție. Luther era un bărbat chinuit de sentimentul vinovăției. Indiferent ce făcea, se simțea ca un păcătos menit iadului. Riturile creștine ar fi trebuit să-i atenueze acest sentiment de vinovăție eliberându-l de păcat, dar la Luther acestea nu funcționau. A încercat de toate – post, auto-flagelare, împărtășire zilnică, penitențe necontenite, dar la sfârșit, când preotul îi spunea că acum este curat, Luther nu-l credea. Știa acest lucru pentru că tot mai avea sentimentul vinovăției.

Apoi într-o zi Luther a avut o mare intuiție. Nu putea avea parte de salvare atât timp cât el însuși nu credea că este salvat. Dacă nu avea această credință, nu conta ce spunea sau ce făcea preotul. Ceea ce ridica o mare, foarte mare întrebare: în acest caz, la ce mai folosea preotul? Ce mai căuta el în această relație?

De fapt, Luther a dobândit convingerea că salvarea nu poate fi câștigată prin efort, ca pensia. Era un dar care putea fi numai primit și numai prin credință, un proces interior, niciodată prin „lucrări", fapte sau acțiuni exteriore.

Înarmat cu această intuiție, Luther a privit în jur și a văzut o lume plină de oameni care își căutau salvarea prin „lucrări" și, ca să înrăutățească lucrurile și mai mult, lucrări prescrise de o birocrație vastă, bogată, bine organizată, Biserica Romei. Asta l-a umplut de oroare, deoarece intuiția lui era corectă, toate aceste „lucrări" erau inutile!

Dintre toate „lucrările" prescrise de Biserică, cea care îl alarma și îl indigna cel mai mult pe Luther era acordarea de indulgențe. Indulgența era scutirea de pedeapsă pentru anumite păcate, pe care Biserica se declara împuternicită să o acorde, în schimbul unor considerente temeinice și valoroase. Practica aceasta data de pe vremea Cruciadelor, când papa oferea indulgențe celor care se înscriau să lupte împotriva detestaților turci. Mai târziu, când oportunitățile oferite de Cruciade au dispărut, Biserica a început să acorde indulgențe contra unor sume de bani. Dată fiind corupția care infestează în mod inevitabil o birocrație foarte stufoasă, unii clerici dădeau probabil indulgențe – haideți să recunoaștem – în schimbul unor contribuții bănești pentru ei înșiși. Oricum ai fi privit lucrurile, pe vremea lui Martin Luther, întreaga practică de oferire a indulgențelor ajunsese să însemne că oamenii puteau să-și cumpere ieșirea din purgatoriu și să-și grăbească drumul spre rai.

Să-i obligi pe oameni să plătească pentru a intra în rai era un lucru destul de rău în sine, dar Luther simțea aici ceva încă și mai rău. Dacă salvarea era o interacțiune directă, personală, între fiecare individ și Dumnezeu, atunci Biserica extorca mită pentru a-i lăsa pe oameni să treacă pe o poartă pe care de fapt *ea nu avea nicio putere s-o deschidă sau s-o țină închisă.* Nu era numai corupție, era hoție și înșelătorie de cea mai joasă speță!

În noaptea de 31 octombrie 1517, Luther a bătut în cuie pe ușa bisericii din Wittenberg un document inflamator în care expunea cele 95 de „teze", 95 de obiecții împotriva Bisericii și a faptelor sale. Lucrarea lui Luther a produs senzație peste noapte și a declanșat Reforma Protestantă.

Reforma Protestantă nu a fost o chestiune izolată. În momentul în care Luther a deschis porțile, pasiunea s-a răspândit în numeroase direcții cu reformatori care au lansat mișcări separate și au întemeiat multe secte, fiecare cu propriul crez; dar, în general, aveau patru trăsături comune:

- Mântuirea putea fi o experiență palpabilă, aici și acum.
- Mântuirea putea fi obținută numai prin credință.
- Nimeni nu avea nevoie de intermediar pentru a se conecta cu Dumnezeu.
- Oamenii puteau afla tot ce aveau nevoie să știe despre religie din Biblie; nu aveau nevoie să știe limba latină, concluziile consiliului bisericilor sau deciziile preoților și învățaților.

Într-un fel, Reforma Protestantă a pornit de la același tip de insatisfacții și de aspirații care au dat naștere sufismului. Dar în Occident nu a apărut niciun Ghazali care să facă o sinteză între dogmele ortodoxe și dorința de a avea parte de o descoperire religioasă personală.

În alte privințe, Reforma Protestantă a semănat cu mișcările lui Ibn Hanbal și Ibn Taymiyyah – exact opusul sufismului. La fel ca teologii musulmani, reformatorii protestanți încercau să delegitimeze toate adăugirile ulterioare la doctrină și să revină la sursa originală: Biblia, respectiv, Coranul.

Dar în final Reforma Protestantă a fost ceva cu totul diferit față de ceea ce s-a întâmplat în islam. Reformatorii protestanți s-au revoltat împotriva Bisericii și a Papei, dar în islam nu exista nici Biserică, nici Papă împotriva cărora să se revolte. În Occident, reformatorii religioși care au contestat hegemonia Bisericii Catolice nu au făcut acest lucru pentru a edifica o altă biserică monolitică, nouă, ci pentru a conferi valoare individului. Această dorință

nu-i opunea în niciun fel creştinismului ca atare, căci creştinismul se referă în mod inerent la fiecare individ; este un plan pentru salvarea fiecărei persoane. Islamul era un plan al modului în care trebuie să funcţioneze comunitatea; orice reformă care ar fi dorit să asigure individului dreptul de a practica religia aşa cum crede mai bine ar fi fost împotriva esenţei înseşi a islamului.

Scoţând în evidenţă individul, Reforma Protestantă a avut consecinţe care au mers dincolo de religie, La un anumit nivel, contestarea puterii „Bisericii" însemna contestarea puterii *oricărei* biserici. Este adevărat că reformatorii protestanţi din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea vorbeau numai despre strădaniile religioase şi este adevărat că fiecare set avea o idee bine definită şi limitată a relaţiei convenabile dintre individ şi Dumnezeu. Probabil că niciunul dintre reformatori nu s-a gândit că îi încuraja pe oameni să gândească neconvenţional în chestiunile de credinţă. Afirmarea că dorinţa de salvare este domeniul propriu al individului legitima autoritatea fiecărei persoane să creadă ce doreşte despre Dumnezeu, indiferent ce intenţionau reformatorii. Iar legitimarea autorităţii lor de a gândi ce doresc despre Dumnezeu legitima implicit autoritatea lor de a gândi ce doresc despre *orice*.

Acest aspect al Reformei s-a combinat cu redescoperirea de către europeni a gândirii antice greceşti, cu reînvierea interesului pentru scrierile păgânilor latini şi pentru influenţa ideilor gânditorilor arabi. Indivizii care simţeau că îşi pot căuta mântuirea singuri, aşa cum doresc, urmau firesc să facă speculaţii în mod liber despre natura lui Dumnezeu şi a lumii şi, cu toate ideile interesante care pluteau în jur, unii oamenii vor începe în mod inevitabil să se joace cu noi modalităţi de a pune laolaltă piesele de puzzle pe care le vedeau în jurul lor.

Dacă Biserica era încă omniprezentă şi atotputernică, orice idee nouă trebuia să ţină seama de o întrebare: cum este legată aceasta de credinţă? Dacă cineva se gândea „Mă întreb de ce cad toate lucrurile în jos şi nu în sus", vocea Bisericii din conştiinţa fiecăruia va întreba imediat „Şi cum mă va ajuta explicaţia acestui

fenomen să devin un creştin mai bun?" Mintea nu poate ajunge mai departe şi mai repede de atât, dacă trage după sine în permanenţă acest balast.

Eliberat de balast, Copernic a putut să afirme că Pământul se roteşte în jurul Soarelui. Această ipoteză simplă şi îndrăzneaţă explica totul în legătură cu mişcarea stelelor şi a planetelor, mai puţin de ce Dumnezeu ar fi făcut universul să se învârtă în jurul altui lucru decât al celei mai preţioase creaţii a sa. Dacă nu trebuie să te preocupi de această a doua parte, poţi să găseşti mult mai uşor un răspuns la prima parte. Multe din enigmele naturii erau aşa: erau mult mai uşor de explicat, dacă nu trebuia să-ţi corelezi explicaţia cu dictatele credinţei.

Pentru cei mai mulţi gânditori, aceasta însemna să contrazică credinţa; însemna pur şi simplu că explicaţia naturii era un lucru, iar credinţa altul; erau două domenii de cercetare diferite, care nu se întâlneau niciodată. Separarea cercetărilor despre natură de cadrul credinţei a dat posibilitate europenilor să genereze un evantai uimitor de concepte ştiinţifice şi de descoperiri în primele două secole de după Reformă.

De exemplu, Francis Bacon şi René Descartes au respins metoda aristotelică de cercetare şi au elaborat în locul ei metoda ştiinţifică. Ei şi alţi savanţi au contribuit la stabilirea unui model mecanic al universului, care susţinea că orice eveniment fizic are o cauză pur fizică. Galileo, Descartes şi alţii au demontat ideea lui Aristotel conform căreia totul este făcut din pământ, aer, apă şi foc, înlocuind-o cu teoria atomică a materiei, care se află la baza chimiei moderne.

Andreas Vesalius a elaboratul atlasul corpului omenesc pentru prima dată, iar William Harvey a descoperit circulaţia sanguină. Împreună, ei şi alţii ca ei au pus bazele medicinii moderne. Antonie van Leeuwenhoek a descoperit lumea microorganismelor, ceea ce l-a condus apoi pe Pasteur la elaborarea teoriei conform căreia bolile sunt provocate de microbi.

Robert Boyle a început procesul care a dus la formularea celor patru legi ale termodinamicii: numai patru legi care guvernează transformarea energiei în lucru mecanic în orice sistem, de la tubul digestiv al iepurelui la naşterea universului.

Şi să nu uităm să-l menţionăm pe cel mai mare savant dintre toţi, Isaac Newton, care a inventat calculul diferenţial, a explicat mişcarea tuturor obiectelor din univers, de la pietricele la planete, cu trei formule simple şi a descoperit legile gravitaţiei, explicând definitiv mişcarea corpurilor cereşti, lucrarea începută de Copernic şi de Galileo. Şi tot el a descris natura de particulă a luminii şi a descoperit spectrul. Niciun alt savant nu a făcut aşa de mult şi nu i-a egalat realizările de atunci încoace. De aceea, este o adevărată ironie că el însuşi considera cu mândrie că cea mai importantă realizare a lui a fost că a rămas celibatar toată viaţa.

Dar tocmai acesta este un mister interesant la care merită să ne gândim. Gânditorii musulmani au ajuns până în pragul tuturor acestor descoperiri cu mult înaintea Occidentului. De exemplu, în secolul al X-lea, al-Razi a respins teoria lui Galen a celor patru umori ca bază a tratamentului medical. În secolul al XI-lea, Ibn Sina (Avicenna) a analizat mişcarea din punct de vedere matematic, aşa cum avea să facă atât de inspirat Newton şase sute de ani mai târziu. În secolul al XIII-lea, cam cu trei sute de ani înaintea lui Vesalius, Ibn al-Nafis a descris cum circulă sângele în corp. Ibn al-Haytham, care a murit în 1039, a descoperit spectrul, a descris metoda ştiinţifică şi a stabilit cuantificarea şi experimentul ca bază pentru cercetarea ştiinţifică: i-a prefigurat pe Newton şi pe Descartes. Musulmanii elaboraseră deja modelul atomic al materiei, pe care îl preluaseră de la savanţii indieni, şi unii dintre ei elaboraseră modelul mecanic al universului, pe care îl cunoşteau de la chinezi.

Realizarea importantă au fost nu descoperirile în sine, ci faptul că în Occident ele au persistat, s-au acumulat şi s-au întărit una pe alta până când au creat un mod complet nou şi coerent de a

vedea și de a aborda lumea, modul științific, care a făcut posibil ulterior progresul exploziv al tehnologiei Occidentului. De ce s-au întâmplat toate acestea în Occident, dar nu și în Orient?

Poate pentru că musulmanii au făcut marile lor descoperiri științifice exact atunci când ordinea lor socială începuse să se prăbușească, în timp ce Occidentul și-a făcut marile descoperiri științifice atunci când ordinea socială de mult prăbușită a început să se refacă și, în urma reformei religioase, care a înlăturat dominația bisericii, a dat putere indivizilor să gândească liber.

Așadar, Reforma Protestantă a fost una din cheile renașterii Europei. Dar Reforma s-a împletit și cu un alt fenomen cu consecințe uriașe – apariția statului național ca formă de organizare politică. Cele două evenimente s-au împletit, deoarece atunci când Luther și alții au sfidat Biserica, s-au refugiat la unul sau altul din monarhii Europei, monarhi care aveau ultimul cuvânt, atât în instituția religioasă, cât și în cea seculară. Reforma a declanșat un val de violențe în toată Europa, care s-a încheiat cu Pacea de la Augsburg (1555). Acolo forțele în conflict au căzut de acord asupra unui principiu fundamental: fiecare monarh va avea autoritatea să decidă dacă statul său, mare sau mic, va rămâne afiliat Bisericii de la Roma sau va adopta una din noile secte creștine. Dar s-a constatat că Augsburg a fost numai un armistițiu. Presiunile au început din nou, odată cu izbucnirea Războiului de 30 de ani, un fel de război civil care a cuprins Europa, motivul fiind, în esență, ce religie ar fi trebuit să prevaleze. Când conflictul s-a stins în cele din urmă, s-a semnat un tratat în Westfalia, în 1648, iar principiul de la Augsburg a fost confirmat. Așadar, odată cu validarea individualismului, Reforma a demontat și ideologia general-europeană în favoarea unui sistem în care biserica și statul s-au sprijinit reciproc pentru a promova naționalismul.

Primii germeni ai statelor naționale au apărut în Anglia și în Franța, ai căror monarhi au dus un război sporadic numit Războiul de 100 de ani, din 1337 până în 1453. Nu a fost de fapt un război

continuu, firește, ci o serie de campanii întrerupte de perioade de pace. Înainte de război, nu existau „Anglia" și „Franța". Era numai un teritoriu controlat de diverși nobili, care aveau diverse afilieri cu alți nobili. Imperiile, precum cel medieval al Carolingienilor, erau niște teritorii strânse la un loc. A fi împărat al acestor teritorii însemna că ai dreptul și puterea să strângi impozite de acolo și să recrutezi soldați din rândurile populației. Împărații puteau să amestece teritoriile, să le unească sau să facă schimb cu alți monarhi, așa cum copiii fac schimb de jucării cu alți copii. Oamenii din două teritorii aflate în stăpânirea aceluiași împărat nu aveau niciun sentiment de apartenență comună la un popor. Nu se simțeau uniți într-un sentiment de înrudire numai pentru că aparțineau lui Carol cel Pleșuv.

Dar în timpul Războiului de 100 de ani a început totuși să se dezvolte un sentiment de apartenență comună la același popor. În primul rând, s-a văzut mai clar că oamenii din Franța vorbeau franceză și oamenii din Anglia vorbeau engleză. Francezii au început să se simtă mai uniți cu cei care vorbeau aceeași limbă cu ei și trăiau pe același teritoriu invadat și erau tot mai diferiți de armatele vorbitoare de engleză, care veneau peste ei. Între timp, soldații englezi, adunați laolaltă în campanii lungi care puteau repeta campaniile la care participaseră tații lor și pe care le vor putea continua fiii lor, se simțeau mai uniți unii cu alții într-un fel de spirit de echipă. În această perioadă, „regele" a devenit ceva mai mult decât cel mai mare dintre nobili: a început să se contureze ideea de „rege" ca întruchipare a „națiunii".

Războiul de 100 de ani a început ca un război între marii nobili și regii acestora, iar mica nobilime a venit să care bagajele și să tragă câteva săgeți în alți nobili mărunți, ale căror săgeți nu aveau niciun efect împotriva unor războinici adevărați, oamenii în armuri de metal. Dar cândva, pe la mijlocul acestui război, a fost inventat arcul lung englezesc, un arc care trăgea mai puternic și mai departe decât cele anterioare și ale cărui săgeți străpungeau armurile. Dintr-o dată, un grup de arcași care stăteau undeva

departe, în spatele liniilor, putea doborî un rând de cavaleri înainte ca aceştia să apuce să-şi încline sulițele.

Din acel moment, cavalerii nu au mai decis soarta bătăliilor, ceea ce însemna că deveniseră inutili. Organizațiile politice feudale constau din rețele de relații personale. Pe măsură ce feudalismul s-a destrămat, oamenii care dețineau controlul banilor au putut organiza forțe mari, impersonale, pentru război și pentru muncă. Pe de o parte, aceasta l-a transformat pe rege într-un personaj puternic în țara sa; era cel mai bine situat pentru a finanța campanii militare pe scară largă. Dar pe de altă parte, regii trebuiau să organizeze strângerea de fonduri prin nobilii lor. În Anglia, organizația nobililor pe care regele trebuia s-o convoace pentru a ratifica o nouă campanie militară se numea „parlament". Dependența monarhilor englezi de parlament pentru a legitima impozitarea a dus în cele din urmă la dezvoltarea instituțiilor democratice din Anglia – dar aceasta avea să urmeze mai târziu. În 1400, măreția transcendentă a unui rege era o noutate în sine.

Înainte de apariția statelor naționale, cele mai puternice forme de organizație politică erau grupări de teritorii cu autoritate cvasi-independentă învestită în multe persoane, la multe niveluri. Conducătorul suprem trebuia să acționeze prin mulți intermediari. Orice ordin pe care îl dădea avea șansa să fie modificat de fiecare persoană care îl transmitea mai departe, ca să nu mai vorbim că putea fi distorsionat atunci când era tradus în alte limbi, putea fi modificat în conformitate cu obiceiurile locale, sau chiar pierdut de tot, atunci când cei aflați la capătul lanțului de transmitere, la nivelul local, uitau (sau refuzau) să-l transmită. Cel mai cumplit muget al celui mai mare împărat putea deveni ca un scâncet slab până când ajungea la cel mai mic sat din cea mai îndepărtată provincie. Dar într-un stat național, unde toată lumea vorbea mai mult sau mai puțin aceeași limbă, unde exista o singură rețea de funcționari care aplicau regulile de sus până jos, unde toată lumea era mai mult sau mai puțin la aceeași pagină,

politicile regelui circulau fără a fi prea distorsionate până în cel mai îndepărtat ungher al teritoriului său.

Aceasta nu înseamnă că Anglia sau Franţa erau un astfel de stat în 1350 sau în 1400, dar amândouă se îndreptau spre aceasta, la fel ca şi alte principate din nordul Europei. Apariţia statului naţional a dat posibilitate unui singur guvern să stabilească politici care afectau toate aspectele vieţii oamenilor din teritoriul aflat sub controlul său, oameni care încă se mai considerau supuşi, dar erau pe cale să devină cetăţeni. Aşadar, mai târziu, când Occidentul a mers spre est, acesta a fost cazul statelor-naţiuni, dure şi ascuţite ca un cuţit, care au tăiat imperiile moi ca pâinea.

Căutarea drumului maritim spre India, o urmare directă a Cruciadelor, s-a finalizat exact atunci când în Europa începeau să apară statele naţionale, la fel după cum Reforma Protestantă a transformat individul într-un actor fundamental pe scena istoriei şi aşa după cum sinergia dintre indivíidualism şi învăţătura clasică reînviată avea să dea naştere ştiinţelor moderne.

În 1488, exploratorul portughez Bartolomeo Diaz a înconjurat Capul Bunei Speranţe, dovedind că o corabie putea naviga de pe coasta Atlanticului în Oceanul Indian. A urmat apoi un trafic pe această rută. În 1492, Cristofor Columb a pornit spre vest, de-a curmezişul Atlanticului şi a descoperit două mari continente necunoscute până atunci europenilor. Curând, un trafic intens avea să se îndrepte spre America şi din America spre Europa.

Şi pentru că Spania îl finanţase pe Columb, Spania a fost prima care a profitat de bogăţia Americilor. Acest mare noroc a făcut pentru un timp din Spania cea mai bogată ţară din Europa. Spania a extras atât de mult aur din Americi şi a cheltuit atât de mult acasă fără restricţii, încât piaţa europeană a aurului s-a prăbuşit. Ca o ironie, prăbuşirea aceasta a distrus economia Spaniei şi Spania a ajuns să fie una dintre cele mai sărace ţări din Europa.

Dar aurul Americilor a pătruns în toată economia Europei. Aceasta s-a întâmplat în perioada în care Europa Occidentală se delimita clar în state naţionale, iar statele naţionale au o asemenea

coerență, încât funcționează ca și când ar fi persoane individuale. Înainte de apariția statului național, nu era posibil ca un om din Anglia să spere că „Anglia" va deveni mai bogată și să simtă o satisfacție și o mândrie personală din acest motiv. Ar fi putut dori ca bunăstarea să ajungă în regiunea lui; ar fi putut dori ca orașul lui să devină mai bogat, sau familia lui sau chiar și regele lui, dar Anglia? Ce era Anglia? Dar acum, în regiunile unde oamenii se considerau un „popor", era ușor și inevitabil să gândească în termenii unor politici în beneficiul poporului. Una dintre aceste politici era mercantilismul.

Mercantilismul era un concept cât se poate de simplu. Se baza pe ideea că economia popoarelor era precum a persoanelor individuale. O persoană care câștigă mulți bani și cheltuiește puțin se îmbogățește: garantat. Pentru orice persoană individuală cea mai dezirabilă formă pe care o pot lua banii este aurul. Acumulează cantități mari de aur și ești asigurat. Astfel, oamenii din Europa Occidentală au început să creadă că bogăția popoarelor lor depindea de cât de mult aur pot să aducă în țară, lăsând în același timp cât mai puțin să iasă din țară. Și au văzut cum pot face acest lucru: vânzând o mulțime de produse prietenilor și vecinilor contra aur și cumpărând, practic, nimic.

Dar ca să vinzi mult, trebuie să produci mult. Ca să nu cumperi nimic trebuie să fii autarhic. Dar cum putea o țară să vândă, să tot vândă mereu și să nu cumpere nimic? De unde vor veni materiile prime? Aici mercantilismul, care era împletit cu naționalismul, care era împletit cu Reforma Protestantă, care era împletită cu ideea individualismului, care era împletită cu umanismul renascentist – se intersecta cu bravura navigatorilor europeni și cu dorința de a explora lumea – care se născuse direct din Cruciade.

Toate aceste evoluții sinergetice și fertilizări încrucișate au ajuns la apogeu în Europa în preajma anului 1600. În acel moment, europenii erau marinari desăvârșiți. Se organizau rapid ca națiuni compacte, regândeau lumea în termeni științifici.

Aurul Americilor le ardea buzunarele. Și erau energizați economic de antreprenorii proto-capitaliști înarmați cu noul etos al individualismului.

Oricât ar părea de incredibil, toată această dezvoltare a trecut neobservată de lumea musulmană unde, în acel moment, civilizația mogulilor atingea apogeul în India și cultura sefevidă ajungea la zenit în Persia. Imperiul Otoman abia trecuse de punctul culminant al înfloririi sale în Asia Mică, Mesopotamia, Levant, Hidjaz, Egipt și Africa de Nord. Apoi cele două lumi au început să se amestece.

Capitolul 12

Occidentul vine în Orient

905-1266 d.H.
1500-1850

Între 1500 și 1800, europenii occidentali au navigat aproape peste tot în lume și au colonizat aproape tot. În unele locuri, au pus pur și simplu stăpânire pe teritorii, înlocuindu-i pe locuitorii originari: America de Nord și Australia au suferit această soartă, ajungând, de fapt, niște prelungiri ale Europei.

În alte părți, i-au lăsat pe băștinași la locul lor, dar s-au instalat deasupra lor ca elită conducătoare și au instituit controlul asupra tuturor resurselor importante. O parte din locuitorii inițiali au devenit servitorii sau sclavii lor, în timp ce restul s-au descurcat cum au putut în teritorii mai restrânse. Aceasta a fost soarta populațiilor din cea mai mare parte a Americii de Sud și din Africa Subsahariană.

Dar în unele locuri – cele mai notabile sunt China și teritoriile islamice continentale – europenii s-au izbit de societăți bine organizate, prospere, avansate din punct de vedere tehnologic, cât se poate de capabile să se descurce singure, iar aici interacțiunea între noii veniți și nativi a urmat un curs mai subtil. Lumea islamică prezenta o dramă psihologică deosebit de complexă, în primul rând pentru că europenii occidentali aveau deja o istorie tulbure cu musulmanii și în al doilea rând pentru că au început să pătrundă în lumea musulmană exact atunci când cele trei

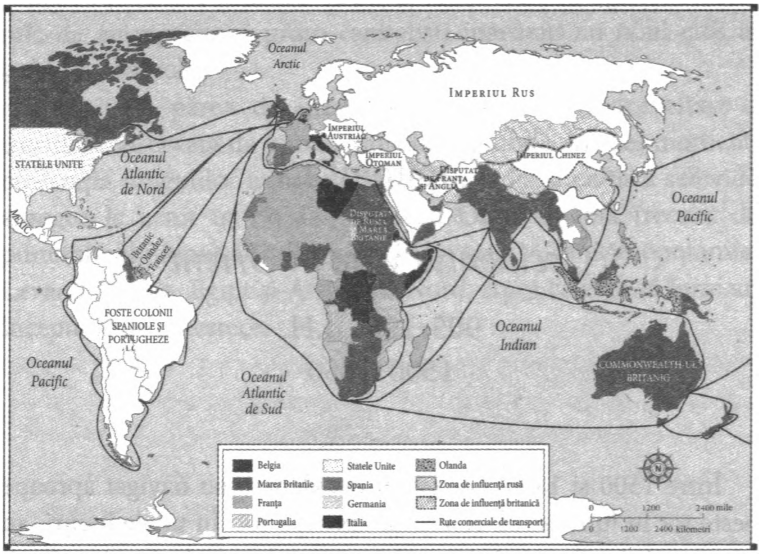

Imperialismul occidental: Raza de acţiune globală a puterii maritime

mari imperii musulmane se apropiau de culmea gloriei şi strălucirii lor.

Să clarificăm un lucru: pătrunderea europenilor în lumea musulmană nu a ajuns niciodată la o ciocnire de civilizaţii (ca să folosim un termen inventat în anii 1990). În această perioadă de colonizare, „civilizaţia europeană" nu a pornit niciodată la război împotriva „civilizaţiei islamice" şi acest lucru este fundamental pentru a înţelege ceea ce a urmat. După 1500, europenii occidentali au sosit în lumea islamului oriental în special ca negustori. Ce putea fi mai puţin ameninţător? Comerţul este ceea ce fac oamenii *în loc de* război. Comerţul este practic un sinonim al păcii!

Şi europenii nici nu au venit în număr mare. Prima expediţie europeană care a ajuns în India pe mare a fost condusă de aristocratul portughez Vasco da Gama şi a constat din patru corăbii cu un număr total de 171 de oameni. Aceştia au ajuns la Calicut, pe ţărmul de vest al Indiei, în 1498 şi l-au întrebat pe conducătorul hindus local dacă pot să înfiinţeze o aşezare acolo ca să cumpere şi

să vândă câte ceva. El a spus da, desigur. De ce n-ar fi fost de acord? Dacă străinii voiau să cumpere pânzeturi sau bumbac, zahăr sau orice altceva, de ce să spună nu? Și oamenii lui trebuiau să facă afaceri! Nu câștigi bani dacă refuzi să-ți vinzi produsele!

Europenii au întâmpinat o oarecare ostilitate din partea musulmanilor ceva mai târziu, dar musulmanii erau ei înșiși interlopi în acest sud atât de îndepărtat, astfel că portughezii s-au bucurat de sprijinul hindușilor locali și au construit un mic fort și un loc numit Goa. Nu aveau nimic remarcabil cu care să facă comerț, dar aveau bani cu care să cumpere și cu timpul au mai venit și alții care aveau bani de cheltuit, căci aurul din Americi inundase economia europeană. Goa a devenit un implant portughez permanent în India.

Apoi au mai venit și alți negustori din alte părți ale Europei de Vest. Francezii și-au înființat și ei un „post comercial" la Pondicherry și britanicii la Madras[1]. Olandezii au venit și ei și s-au instalat aici. Aceste comunități europene au început să se lupte între ele pentru avantajele în afaceri, dar indienii nu le dădeau prea mare atenție. De ce ar fi trebuit să le pese cine va câștiga? Babur și descendenții lui tocmai înființau Imperiul Mogul din nord, ceea ce era un eveniment foarte important al timpului, mult mai mare decât câțiva negustori obscuri care construiau forturi de-a lungul țărmului. Și astfel, secolul al XVI-lea a trecut fără ca europenii să aibă un impact prea puternic asupra lumii islamice.

Dar nu toți europenii au venit în lumea musulmană ca negustori. Unii dintre ei au venit în calitate de consultanți în afaceri sau consilieri tehnici. În 1598, doi frați englezi, Robert și Anthony Sherley, au ajuns în Persia, aflată în plină „epocă de aur", în timpul celui mai mare monarh Sefevid, șahul Abbas. Englezii

[1] Marea Britanie a luat naștere după ce regele Iacob al VI-lea al Scoției a moștenit coroana Angliei. El și succesorii lui au deținut cele două coroane separat până la Actul Uniunii din 1707. Abia după această dată este corect să se vorbească despre „britanici" (n. a.).

au spus că veniseră cu intenţii paşnice şi cu o propunere interesantă pentru regele persan: doreau să-i vândă tunuri şi arme de foc şi îi promiteau sprijin tehnic pentru produsele lor – oamenii lor vor veni şi îi vor instrui pe oamenii Şahului cum să mânuiască noile arme, îi vor învăţa strategia militară a luptei cu acestea, le vor arăta cum să le repare când se strică.

Şahului Abbas i-a plăcut ce a auzit. Persia Sefevidă rămăsese în urmă faţă de vecinii ei în privinţa tehnologiei militare. Cazilbaşilor nu le plăceau armele de foc; cel mai adesea, încă luptau cu suliţe, cu săbii şi cu arcuri; acest deficit îi costase pe Sefevizi bătălia de la Chaldiran, iar acum detestaţii otomani încercau să oprească transporturile de arme spre Persia. Obţinerea armelor şi a consultanţilor dintr-o insulă oarecare, îndepărtată şi neînsemnată din Europa, părea să fie soluţia perfectă. Englezii ştiau ce spun şi numai un număr atât de mic de oameni dintr-o ţară atât de îndepărtată nu putea face foarte mult rău. Şi aşa a început obiceiul de a se acorda consilierilor europeni posturi de comandă în armata persană.

Este adevărat că nu toate interacţiunile dintre occidentali şi musulmani au fost paşnice. Turcii otomani s-au luptat cu europenii creştini secole la rând; frontiera lor de vest era frontiera dintre două lumi şi acolo apăreau fricţiunile. Dar între bătălii, ba chiar şi atunci când într-un loc se duceau lupte înverşunate, în alte locuri se făcea foarte mult comerţ, pentru că nu era o situaţie de război total, ca în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Bătăliile erau limitate geografic. Chiar în momentul în care două armate se înfruntau într-un loc, afacerile se puteau desfăşura liniştit la numai câţiva kilometri depărtare. Fricţiunile aveau o dimensiune ideologică rămasă de pe vremea Cruciadelor, firește – creştinismul contra islamului –, dar în toate cazurile bătăliile erau manifestări de violenţă profesionistă între monarhi în disputele pentru teritorii. În Imperiul Otoman trăiau mulţi creştini şi evrei şi unii dintre ei erau şi în armatele otomane, luptând pentru otomani nu

din ardoare patriotică față de casa lui Otman, ci pentru că aceasta era meseria lor și aveau nevoie de bani. Un atare gen de luptă permitea altor oameni să meargă dintr-o parte în alta, să cumpere și să vândă.

În secolul al XVII-lea, nu numai venețienii, ci și francezii, englezii, germanii, olandezii și alți negustori europeni veneau în lumea musulmană înarmați nu cu aur, ci cu tunuri. Acești oameni de afaceri au contribuit la un proces care a transformat încet, dar inexorabil, puternicul Imperiu Otoman în monstruozitatea greoaie pe care europenii o numeau Omul Bolnav al Europei sau – uneori – mai politicos, dar și mai condescendent – „Chestiunea Orientală". Procesul a fost atât de lent, atât de complex și omniprezent, încât era dificil pentru oricine parcurgea istoria de zi cu zi să facă o legătură între intervenția europeană și începutul declinului.

Primul lucru care trebuie notat în legătură cu acest proces este ceea ce nu s-a întâmplat. Imperiul Otoman nu s-a prăbușit în flăcări în fața unor armate cuceritoare. Mult timp după ce imperiul era deja muribund, după ce nu mai rămăsese decât o carcasă pe care s-o ciugulească vulturii, otomanii dispuneau încă de o forță militară redutabilă.

Istoricii identifică două înfrângeri principale care au marcat începutul sfârșitului pentru otomani, deși amândouă au trecut mai mult sau mai puțin neobservate de către turci la vremea respectivă. Una a fost Bătălia de la Lepanto, care a avut loc în 1571. În această confruntare navală, venețienii și aliații lor au distrus practic întreaga flotă otomană din Mediterana. În Europa victoria a fost salutată ca un semn încurajator că turcii cei detestați începeau în sfârșit să dea semne de slăbiciune.

Dar la Istanbul, marele vizir a comparat pierderea flotei cu raderea bărbii unui bărbat: nu va face decât ca barba nouă să crească mai deasă. Într-adevăr, într-un an, otomanii au înlocuit întreaga flotă pierdută cu o flotă mai mare și mai modernă, cu opt dintre cele mai mari vase care au navigat vreodată pe Mediterana.

Șase luni mai târziu, otomanii au cucerit înapoi Mediterana de Est, au ocupat Ciprul, au început să hărțuiască Sicilia. Nu e de mirare că analiștii otomani contemporani nu au văzut lupta de la Lepanto ca un moment important de cotitură la vremea respectivă. A trebuit să mai treacă un secol până când dominația navală europeană să devină pe deplin evidentă și semnificația ei inconfundabilă.

Celălalt eveniment militar important a avut loc ceva mai devreme, dar cu urmări mult mai târzii. Evenimentul mai timpuriu fusese încercarea nereușită a lui Soliman Magnificul de a ocupa Viena. Forțele otomane nu au încetat niciodată să facă presiuni spre Vest, iar în 1529 au ajuns la porțile Vienei, dar sultanul a demarat asediul orașului prea târziu, toamna. Odată cu venirea iernii, a decis să renunțe la Viena și s-o cucerească data următoare. Pentru Soliman nu a mai existat data următoare, deoarece au intervenit alte probleme, care i-au distras atenția – imperiul era prea mare și frontierele lui prea lungi, apăreau mereu probleme de-a lungul lor. Sultanul nu a mai încercat niciodată să ocupe Viena, dar contemporanii lui nu au văzut în aceasta un semn de slăbiciune. „Să cuceresc Viena" rămăsese pe lista lui de acțiuni de întreprins, numai că era un om prea ocupat. Lupta și câștiga alte bătălii, iar domnia lui era atât de reușită, încât numai un idiot ar fi putut spune că otomanii erau în declin în zilele lui numai pentru că nu ocupase Viena. Nu era o înfrângere militară, la urma urmelor; pur și simplu nu repurtase una din obișnuitele lui victorii zdrobitoare.

Totuși atunci când privesc în urmă, istoricii văd foarte clar că, renunțând la Viena, Soliman făcuse un pas înapoi. În acel moment, imperiul ajunsese la cea mai mare dimensiune a sa. După acel moment, nu s-a mai extins. Acest lucru era mai puțin vizibil la vremea respectivă, deoarece imperiul lupta cu cineva, undeva, pe atunci și veștile de pe câmpul de luptă erau adesea bune. Poate că otomanii mai pierdeau câte o bătălie pe ici, pe colo, dar și câștigau pe ici, pe colo. Pierdeau mai mult decât câștigau?

Le pierdeau pe cele mari și le câștigau pe cele mici? Aceasta era întrebarea adevărată și răspunsul era da, dar așa ceva era greu de apreciat de către oamenii care trăiau acel moment istoric. Cum se poate cântări importanța unei bătălii? Unii oameni au scos strigăte alarmiste, alții nu. Oricum, după 1600, imperiul nu s-a micșorat.

Din păcate, faptul că nu s-a micșorat nu a fost suficient pentru Imperiul Otoman. În realitate, acest imperiu fusese construit pe *premisa* expansiunii permanente. Avea nevoie de un război constant și încununat de succes la frontierele lui, pentru ca întregul lui mecanism intern complicat să funcționeze.

În primul rând, expansiunea era o sursă de venituri, pe care imperiul nu-și putea permite să o piardă.

În al doilea rând, războiul servea ca supapă de siguranță, pentru eliberarea tensiunilor interne spre exterior. De exemplu, țăranii care erau siliți să-și părăsească pământurile dintr-un motiv sau altul nu rămâneau flămânzi și fără speranță, transformându-se într-o ceată de rebeli. Puteau oricând să intre în armată, să meargă în campanii, să facă rost de pradă, iar apoi să vină acasă și să înceapă o mică afacere...

Dar când expansiunea a încetat, toate aceste presiuni au început să apese în interior. Cei care nu mai puteau să-și câștige existența de pe urma pământului din diverse motive, se scurgeau acum spre orașe. Chiar dacă știau o meserie, puteau să nu-și găsească o ocupație. Breslele controlau toată producția meșteșugărească și nu puteau absorbi decât un anumit număr de noi membri. Mulți dintre acești dezrădăcinați ajungeau șomeri și erau nemulțumiți. Și mai erau multe alte consecințe mărunte de felul acesta, generate de stoparea extinderii.

În al treilea rând, clasicul *devșirme* depindea de cucerirea constantă de noi teritorii, de unde puteau fi aduși „sclavi" pentru instituțiile care produceau elita imperiului. Ienicerii funcționaseră inițial cu o restricție importantă: nu aveau voie să se căsătorească și să aibă moștenitori, mecanism destinat să asigure primenirea constantă a administrației cu sânge proaspăt. Dar în momentul

în care expansiunea s-a oprit, *devșirme* a început să stagneze. Și apoi ienicerii au început să se căsătorească. Și au făcut ceea ce fac oamenii pentru copiii lor: și-au folosit influența pentru a obține cele mai bune oportunități de educație și de locuri de muncă. Era absolut firesc, dar a însemnat că ienicerii s-au transformat într-o elită permanentă, ereditară, ceea ce a redus vigoarea imperiului, deoarece însemna că experții și specialiștii care conduceau imperiul nu mai erau recrutați exclusiv dintre cei care manifestau calități de timpuriu, ci includeau și nătărăi cu părinți bogați și importanți.

Nimeni nu făcea legătura între această stagnare și faptul că Soliman nu ocupase Viena cu zeci de ani în urmă. Și cum ar fi putut? Consecințele erau atât de îndepărtate și atât de indirect legate de cauzele lor, încât populația le înregistra numai ca pe o stare generală de rău care era greu de explicat, genul de lucruri care îi fac pe conservatorii religioși să tune și să fulgere împotriva moralității societății și să ceară restaurarea vechilor valori, precum disciplina și respectul pentru vârstnici.

Apoi a venit urmarea eșecului lui Soliman. În 1683, otomanii au încercat iar să ocupe Viena și au dat greș din nou, exact așa cum făcuseră și cu 154 de ani mai înainte, dar de astă dată erau înconjurați de o coaliție a forțelor europene. Tehnic vorbind, această a doua bătălie pentru Viena nu a fost o înfrângere, ci lipsa repurtării unei victorii, dar elita otomană știa că fuseseră bătuți zdravăn și că se întâmplase ceva forte rău.

Ceea ce i-a determinat să se încăpățâneze să-și mărească puterea militară. Au presupus mult prea ușor că puterea și vigoarea imperiului lor depindea de trupe și de arme. Împotriva forțelor fără formă care erodau imperiul s-au gândit să ridice un parapet militar. Dar alocând mai multe resurse armatei, au impus mai multe cheltuieli unui guvern care era deja supra-împovărat.

Era supra-împovărat în parte și pentru că negustorii europeni care pătrunseseră în economia lui stricaseră sistemul delicat al echilibrului dintre mijloacele de control și de contrabalansare

din Imperiul Otoman. Să lăsăm la o parte bătălia de la Lepanto. Să lăsăm la o parte asediul Vienei. În final, cei care au doborât Imperiul Otoman au fost comercianții, nu soldații.

Să reamintim câteva detalii. În Imperiul Otoman breslele (împletite cu ordinele sufite) controlau toată producția meșteșugărească și își protejau membrii excluzând concurența. O breaslă avea monopolul producerii săpunului, de exemplu, în timp ce alta avea monopolul producerii încălțămintei etc. Breslele nu puteau profita de pozițiile lor de monopol pentru a ridica prețurile, deoarece statul stabilea cât de mult puteau percepe. Statul proteja populația și breslele își protejau membrii; totul era echilibrat, totul funcționa.

Apoi au pătruns în sistem occidentalii. Ei nu concurau cu breslele, încercând să vândă săpun sau încălțăminte – statul nu le-ar fi permis. Nu, au venit să cumpere, în special materii prime, cum ar fi lână, carne, piele, lemn, ulei, metale etc. – tot ce puteau apuca. Furnizorii erau încântați să le vândă, ba chiar și statul zâmbea în fața acestui comerț, căci aducea aur în imperiu și cum putea fi acesta un lucru rău? Din păcate, europenii urmăreau aceleași materiale de care aveau nevoie și breslele pentru a-și fabrica produsele lor. Iar europenii ofereau mai mult decât breslele pentru că aveau aur din America în pungă, în timp ce breslele nu aveau decât profitul lor, care era limitat de prețurile controlate de guvern. Nu puteau compensa diferența prin volum – să producă sau să vândă mai multe bunuri – deoarece nu puteau obține suficiente materii prime pentru a-și mări producția. Străinii le scoteau din teritoriile otomane și le expediau în Europa, astfel că meșteșugarii otomani au simțit lovitura: producția internă a început să scadă.

Oficialitățile otomane și-au dat seama de problemă și au interzis exportul de materii prime strategice necesare pentru industria internă. Dar legile de acest gen deschideau larg oportunitățile pentru contrabandă: dacă exportul de lână este o infracțiune, numai infractorii vor exporta lână. Și economia

ilegală a început să prospere; a apărut o întreagă clasă de nou îmbogățiți de pe piața clandestină, care încălcau legea ca să câștige bani, astfel încât trebuiau să mituiască funcționarii pentru ca aceștia să închidă ochii, ceea ce a dat naștere încă unei clase de noi îmbogățiți: funcționarii corupți.

Acum foarte mulți oameni aveau de cheltuit bani de proveniență ilegală care nu erau rezultatul creșterii productivității. Banii erau introduși clandestin în economia otomană de europenii care cheltuiau fără restricții datorită aurului din America. Dar pe ce își puteau cheltui banii noii îmbogățiți otomani? Investițiile în economie erau excluse – acestea ar fi atras atenția nedorită a statului. Așa că au făcut ceea ce fac traficanții de droguri în societatea modernă americană. Au început să cheltuiască pe obiectele de lux extravagante. În lumea otomană, acestea erau bunurile de consum din Occident, care puteau fi obținute contra bani numerar oferiți pe sub masă. Exact trendurile care subminau capacitatea otomanilor de a produce bunuri oferea o piață pentru industria europeană și drenau aurul înapoi, în Europa.

Lichiditățile din afară care pătrundeau în sistemul otoman pe măsură ce producția se prăbușea generau inflație: asta este ceea ce se întâmplă atunci când ai mai mulți bani decât bunuri de oferit. Am observat același fenomen în câteva districte rurale din nordul Californiei, unde câțiva oameni au devenit fabulos de bogați cultivând marijuana. Într-o zonă fără o economie aparentă, vezi oameni care merg numai cu BMW-uri, casele obișnuite se vând cu un milion de dolari, până și pâinea costă mai mult decât la un magazin obișnuit.

Pe cine lovește inflația? Îi lovește pe cei cu venituri fixe. În zilele noastre, punem semnul egalității între „venit fix" și „venit mic". Ne gândim la pensionarii care trăiesc din asigurări sociale. În societatea otomană, nu exista sistem de asigurări sociale. Familiile și comunitățile aveau grijă de bătrânii și de bolnavii lor. Nu, în societatea otomană, oamenii cu „venituri fixe" erau funcționarii guvernamentali și în mod deosebit salariații oficiali ai curții, care

reprezentau o clasă superioară absolut neproductivă. Acești oameni cu „venituri fixe" erau mai bogați decât în visele lui Cresus, dar chiar și cei mai bogați dintre bogați se simțeau cumva amenințați, atunci când puterea lor de cumpărare scădea. În 1929, când bursa americană s-a prăbușit, unii dintre bancherii care s-au aruncat pe fereastră mai aveau încă un milion de dolari în momentul în care au atins pavajul. Nu conta cât *avuseseră*; conta cu cât aveau acum *mai puțin* – asta îi doborâse. La fel s-a întâmplat și în societatea otomană, inflația i-a făcut pe curtenii care se îmbogățiseră trăind din salarii fixe să înțeleagă că trebuie să strângă cureaua și asta nu le-a plăcut. Au început să-și suplimenteze veniturile mânuind singurul instrument pe care îl controlau.

Ce anume controlează curtenii (și funcționarii)? Accesul la lucrările administrative și legale ale statului. Atunci când oamenii nu au alt rol decât să furnizeze acces, nu au altă putere decât să *refuze* accesul. Curtenii și funcționarii Imperiului Otoman au început astfel să împiedice, în loc să faciliteze – dacă nu primeau mită. Imperiul Otoman a devenit un coșmar al documentelor. Ca să-ți croiești drum prin el, trebuia să mituiești oamenii care îi cunoșteau pe oamenii care puteau să-i mituiască pe oamenii care ar fi putut să-i mituiască pe oamenii care la rândul lor cunoșteau pe alții...

Pentru a combate această plagă, statul a mărit salariile, astfel încât curtenii și funcționarii să nu mai simtă nevoia de a primi mită. Dar statul nu avea nicio altă sursă de bani suplimentară bazată pe o producție reală, mai ales că, de când imperiul nu se mai extindea, statul nu mai avea veniturile care intrau în mod tradițional în trezoreria sa în urma cuceririlor. Așadar, pentru a mări salariile, pensiile și soldele soldaților, imperiul nu putea face altceva decât să tipărească bani.

Tipărirea banilor duce la inflație – ceea ce ne duce înapoi acolo de unde am pornit! Tot ceea ce întreprindea guvernul otoman pentru a stăvili corupția și pentru a promova eficiența nu făcea decât să agraveze problema în loc s-o rezolve. În cele din urmă, guvernul

a renunțat și s-a decis să angajeze consultanți ca să vină să pună lucrurile în ordine. Consilierii pe care i-a angajat erau consultanți de management și experți tehnici de pe continent, care păreau că se pricep: veneau din Europa Occidentală.

Poate că vreun director executiv genial ar fi putut să facă ceva cu această elită otomană ajunsă într-o stare atât de jalnică; dar chiar succesul imperiului și însăși puterea familiei domnitoare transformaseră cultura imperială și viața familiei regale într-un mod care excludea apariția unui nou Mehmet Cuceritorul sau Soliman Magnificul. Curtea, mai ales, devenise din ce în ce mai mare și mai greoaie și tot mai puțin productivă, până când a ajuns să fie un fel de diformitate pe care o purta în spinare întreaga societate.

Simbolul arhetipal al acestei diformități era probabil așa-numitul Mare Serai, haremul sultanului din Istanbul. Deși se scăldau într-o atmosferă de bogăție și lux, cele mai multe din aceste femei trăiau în cămăruțe mici în interiorul unui adevărat labirint. Femeile din harem erau aprovizionate cu cosmetice și diverse ale lucruri necesare pentru a le spori frumusețea și nu aveau altă ocupație decât să se împodobească; niciun fel de muncă folositoare de făcut, nici oportunități de a studia, nu erau îndemnate să producă nimic, nimic nu le putea salva dintr-o viață inutilă de plictiseală. Erau prizoniere în celule încrustate cu pietre prețioase.

Sechestrarea femeilor făcea parte de sute de ani din însăși alcătuirea lumii islamice, dar chiar și în acest punct nu se regăsea chiar la toate nivelurile societății, ci numai în clasele superioare. În zonele rurale, călătorul putea vedea femei care lucrau la câmp sau mânau animale pe drum. În zonele urbane, femeile din clasele inferioare își vedeau de treburi în bazarurile publice, făceau cumpărături pentru gospodărie sau își executau meseriile manuale. În clasele de mijloc, unele femei dețineau proprietăți, conduceau firme, aveau angajați. Dar vizibilitatea publică a acestor femei denota statutul umil al bărbaților lor. Bărbații privilegiați își demonstrau statutul ținându-și femeile în afara vieții publice și ascunse vederii, în încăperi retrase din casele lor. Psihologia care

se afla la baza acestui obicei era (cred eu) sentimentul că onoarea unui bărbat – ceea ce însemna capacitatea lui de a ține capul sus printre tovarășii săi – depindea de capacitatea lui de a feri orice femeie care depindea de el să devină obiectul fanteziilor sexuale ale altor bărbați. În final, acesta era scopul sechestrării femeilor și într-un astfel de mediu cultural, chiar și bărbații cu un statut social mai modest simțeau această presiune și își țineau femeile departe de ochii altora, pentru ca tovarășii lor să nu-i privească cu dispreț.

În haremul sultanului sindromul atinsese proporții uluitoare. În mod obișnuit, cuvântul harem are, mai ales printre orientaliștii occidentali, o conotație lascivă, ca și când viața de toate zilele din harem ar fi constat în desfătări sexuale de dimineața până seara. Dar cum ar fi fost posibil așa ceva? Sultanul nu era decât un bărbat și niciun alt bărbat nici măcar nu vedea aceste femei, cu excepția paznicilor, iar aceștia erau toți eunuci. Iar sultanul, unii vor fi poate surprinși să afle, nu-și petrecea orele de relaxare hoinărind prin harem și jucându-se cu femeile. Unul dintre eunuci avea misiunea concretă să aleagă câte o femeie ca să doarmă cu sultanul în fiecare noapte, iar acest eunuc o însoțea pe femeia aleasă în secret și foarte bine acoperită în dormitorul sultanului. Abaterile și restricțiile sexuale erau strâns împletite în această instituție[1].

Eunucii se deplasau liberi între harem și lumea exterioară și acționau astfel ca ochii, urechile și mâinile femeilor, erau modalitatea lor de a afla ce se întâmplă în lumea de afară, instrumentele lor pentru a produce schimbări acolo. Copiii sultanului, inclusiv fiii acestuia, creșteau în harem până la vârsta de doisprezece ani, fără să se amestece niciodată cu oamenii obișnuiți sau să ia parte la viața socială, până în adolescență. Când se urca pe tron, un astfel de prinț era în mod tipic o ființă disfuncțională social, a cărei principală calitate consta în talentul de a se descurca prin labirintul intrigilor din harem.

[1] Pentru o imagine detaliată a vieții interioare din haremul otoman, cf. Alev Courtier, *Harem: The World Behind the Veil*, Abbeville Press, New York, 1989, în special pp. 35–38, 103–105, 139–140 (n. a.).

Iar intriga era cât se poate de importantă și avea miză foarte mare, deoarece, chiar dacă unul dintre prinți putea să fie moștenitorul desemnat, mamele celorlalți nenumărați prinți nu pierdeau neapărat speranța că băiatul lor va ajunge cumva pe tron (ceea ce făcea ca mama acestuia să devină un personaj redutabil în imperiu). Astfel, femeile și progeniturile lor complotau, conspirau și încercau (iar uneori reușeau) să comită asasinarea potențialilor rivali până când sultanul murea, moment în care lupta pentru putere se muta de la nivelul intrigilor din încăperile din spate la încăierările cu pumnii în încăperile din față. Prințul care ieșea victorios câștiga tronul nu numai pentru el, ci și pentru toată facțiunea de femei și eunuci care erau de partea lui în harem. Un prințișor otoman crescut în acest mediu știa că are o mică șansă de a deveni stăpânul suprem al universului și mult mai multe șanse să moară înainte să ajungă la maturitate.

Acest sistem a produs un șir lung de sultani slabi, nătărăi și excentrici. Dar faptul în sine nu este cel care a provocat declinul și căderea Imperiului Otoman, deoarece în momentul în care sistemul corupt a atins maturitatea, sultanul nu mai conducea statul. Puterile executive ale sultanului au început să scadă la puțin timp după moartea lui Soliman Magnificul. În sistemul otoman, marele vizir a devenit personajul care deținea puterea.

Dar curtea greoaie cu haremul ei uriaș frâna dezvoltarea Imperiului Otoman, deoarece costa foarte mult și producea foarte puțin – de fapt nu producea nimic, nici măcar decizii. Vizirul și ceilalți funcționari oficiali trebuiau să conducă imperiul purtând pe umeri și această curte pe care erau nevoiți s-o hrănească, ceea ce făcea ca întreaga operație să se desfășoare greoi și lent.

Între 1600 și 1800, Persia Sefevidă s-a destrămat și ea. Europenii s-au grăbit se profite de ceea ce se întâmpla, dar contradicțiile interne ale regatului sunt cele care l-au sfâșiat în bucăți. În primul rând, s-a instalat nonșalanța dinastică obișnuită. Prinții crescuți în prea mult lux ajungeau la tron lipsiți de voință și leneși. De

fiecare dată când unul dintre acești regi trândavi murea, izbucnea o luptă pentru putere între supraviețuitori; cel care câștiga tronul prelua un teritoriu slăbit de război și, în general, era prea indolent sau incompetent ca să repare daunele, astfel că epoca de aur s-a transformat în argint, argintul în bronz, iar bronzul în noroi.

Când veniseră la putere, Sefevizii creaseră un islam persan distinct, proclamând șiismul religie de stat. La început, acest lucru a fost folositor pentru stat, deoarece promova coerența națională care a făcut din Persia un stat puternic pentru dimensiunea sa. Dar i-a înstrăinat pe sunniții din interiorul frontierelor sale și atunci când tronul a slăbit acești sunniți s-au transformat în rebeli și au început să tragă în afară.

Proclamarea șiismului ca religie oficială de stat a mai avut și un alt dezavantaj. A dat cărturarilor religioși șiiți un periculos sentiment de importanță, mai ales așa-numiților *mujtahid*, titlu care însemna „cărturar atât de învățat încât are dreptul să emită judecăți originale" (ulterior, au fost numiți *ayatolah*). Acești ulema șiiți au început să susțină că, dacă Persia este un stat *cu adevărat* șiit, atunci regii pot domni numai cu aprobarea lor, deoarece ei vorbeau în numele Imamului Ascuns. Ulema erau foarte periculoși, căci aveau legături puternice printre țărani și printre negustorii care formau clasa mijlocie din orașe. Astfel, regii Sefevizi s-au văzut confruntați cu alegerea lui Hobson[1]: dacă cereau aprobarea ulema, însemna că cedează autoritatea supremă ayatolahului; dacă își proclamau propria autoritate drept supremă, ar fi trebuit să ocolească aprobarea ulema și, în acest caz, ar fi domnit fără legitimizarea populară.

Au optat pentru cea de-a doua soluție; dar regii care nu au legitimitate au nevoie de o altă sursă de putere care să le confere autoritate și de unde s-o ia Sefevizii pe aceasta? Nu aveau la ce altceva să facă apel decât la armatele lor – iar la vremea respectivă

[1] Trimitere la romanul lui Robert J. Sawyer, *Alegerea lui Hobson* (*The Terminal Experiment*), construit în jurul principiului falsei opțiuni, acea opțiune în aparență exprimată liber, dar care nu este reală (n. red.).

armatele lor erau înarmate, instruite și „consiliate" de experții militari europeni. Pe scurt, în Persia creștinii europeni îi ajutau pe regii Sefevizi să-i țină la respect pe cărturarii religioși musulmani, care erau strâns legați de mase: era în mod clar o formulă menită să genereze necazuri.

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, luptele pentru tron au devenit și mai feroce. Facțiunile aflate în dispută au recrutat și mai mulți consultanți militari europeni și au importat și mai multe arme europene pentru a-și învinge rivalii. A venit un timp când luptele pentru putere nu au produs câștigători clari. Diverșii pretendenți au luat în stăpânire zone diferite. Și în timp ce Persia se destrăma, provinciile sunnite s-au rupt de regat, iar vecinii sunniți, precum uzbecii și afghanii, au năvălit în regat producând prăpăd.

Când fumul s-a risipit, Sefevizii nu mai erau. În locul lor apăruse o nouă familie de monarhi. Așa-numita dinastie Qajar a domnit nominal în Iranul cu dimensiuni reduse următorii 131 de ani. (Pentru europeni era tot „Persia", dar localnicii numeau deja țara Iran în acest moment, deși numele nu a fost schimbat într-un moment anume: ambele denumiri sunt de dată foarte veche.) În timpul regilor Qajar, tendințele tulburătoare din vremurile Sefevizilor au devenit ordinea obișnuită și acceptată a lucrurilor. Armatele naționale erau pline de consilieri și ofițeri europeni. Ulema erau în mod cronic la cuțite cu tronul. Respinși de influențele străine de la curte, acești ulema s-au constituit în gardieni ai culturii islamice tradiționale, la care continuau să adere clasele de mijloc și cele inferioare. Regii erau în general leneși, rapace, miopi și slabi. Europenii trăgeau sforile și făceau marionetele să țopăie și să țipe cât se poate de firesc.

Europenii nu au invadat niciodată Persia, nici nu au dus război împotriva ei. Au venit numai să vândă, să cumpere, să lucreze „să ajute". Dar erau acolo când țara s-a destrămat. Și ca niște virusuri oportuniste care stau neobservate în organism, dar prosperă și se transformă într-o boală, atunci când sistemul umanitar al organismului este slăbit, europenii au năvălit în toate crăpăturile

care s-au deschis în societatea fragmentată, devenind cu atât mai puternici, cu cât crăpătura se făcea mai largă, până când în final au preluat comanda.

Europenii nu și-au dat seama că puneau stăpânire pe Persia; aceasta în parte și pentru că nu formau o unitate. Occidentalii veneau în Persia din diverse țări europene, iar pentru ei persanii nu erau dușmanii, ci fundalul. Pentru fiecare grup de europeni, dușmanul erau ceilalți europeni. Britanicii, francezii, rușii, olandezi și ceilalți ocupau locurile unde exista un gol de putere în Persia nu pentru a cuceri țara, ci pentru a-i împiedica pe ceilalți europeni să o cucerească. Rivalitatea era între Rusia și Marea Britanie și pentru a înțelege această concurență trebuie să ținem seama de evenimentele furtunoase care se petreceau mai departe spre est, în ultimul din cele trei mari imperii islamice, teritoriul Mogulilor.

În Imperiul Mogul contradicția fundamentală fusese întotdeauna între hinduși și musulmani. Akbar cel Mare reușise să realizeze un fel de reconciliere, dar strănepotul lui, Aurangzeb, răsturnase toate politicile, impunând cu forța islamul ortodox rigid, restaurând discriminarea împotriva hindușilor, strivind grupările religioase mai mici – precum credincioșii sikh –, înlocuind, în general, toleranța cu represiunea. Cu toate acestea și, indiferent ce am spune despre gândirea lui fanatică îngustă, Aurangzeb a fost un talent titanic, astfel încât, nu numai că a ținut imperiul laolaltă, dar l-a și extins. Dar în tot acest timp a semănat discordia și tensiunea care vor izbucni pentru a distruge imperiul imediat ce la conducere va veni un conducător mai puțin capabil.

Iar acest conducător mai puțin capabil a fost chiar următorul, după Aurangzeb – și următorul după acesta, și următorul după el și tot așa mai departe. În primele două sute de ani, Imperiul Mogul a avut numai șase împărați; în următorii cincizeci a avut opt. Dintre primii șase, cinci au fost genii istorice ale lumii; toți ultimii opt au fost niște pigmei.

În cei cincizeci de ani de domnie ai acestor pigmei, regii hinduși numiți Mathas s-au afirmat din nou în sud. Sikh au devenit o forță militară. Nababii, guvernatorii provinciali musulmani, au început să ignore ordinele din capitală și domneau ca niște principi independenți. India s-a fragmentat în state mai mici și fiecare stat era cuprins de tulburări și ciocniri între musulmani și hinduși, astfel că viața devenise incertă pentru toată lumea.

În timpul acestui proces de fragmentare, portughezii, olandezii, francezii și englezii pândeau de pe margine, făcând comerț din așezările lor de pe țărmuri. La început, comerțul fusese dominat de portughezi. Apoi olandezii îi depășiseră și își implantaseră forturi și așezări comerciale și în Asia de Sud-est și în Persia, bătându-i pe portughezi pe mare cu vase și tunuri mai bune. Au venit și francezii, la fel și englezii care au construit fortul Madras în 1639, au dobândit Bombayul (astăzi Mumbai) ceva mai târziu, atunci când regele lor s-a căsătorit cu o prințesă portugheză (Bombay a devenit parte din zestrea ei) și au înființat apoi o colonie în Golful Bengal, care a devenit ulterior orașul Calcutta.

Europenii care au venit în Asia de Est în această perioadă au reprezentat ceva nou și fără precedent în istoria lumii. Nu erau generali sau soldați, nu au venit ca emisari ai regilor lor, nu reprezentau guverne. Erau angajați ai unor companii private, dar companii de un tip nou: companii pe acțiuni sau, așa cum le numim acum, corporații.

Pe parcursul acestor două secole, corporațiile au modificat structura economiei indiene într-un mod care amintește de ceea ce se întâmpla și în lumea otomană. În Bengal, de unde britanicii i-au împins afară pe toți ceilalți europeni, Compania Indiei de Est a distrus aproape total industria meșteșugărească, dar lucrul acesta a trecut aproape neobservat. Nu au făcut altceva decât să cumpere cantități mari de materii prime la prețuri foarte bune. Oamenii făceau mai mult profit vânzând materiile prime britanicilor, decât folosindu-le ca să fabrice produse proprii.

Pe măsură ce economia nativă se deteriora, bengalezii indigeni deveneau tot mai dependenți de britanici, ajungând în final să fie supușii acestora.

Când au sosit pentru prima dată în India, corporațiile au concurat pentru a câștiga favorurile împăratului mogul, dar atunci când imperiul a început să se destrame, favorurile guvernului central au contat tot mai puțin. Europenii și-au dat seama că este mai bine să se alinieze cu diverșii conducători locali care se revoltau. Dar trebuiau să aleagă tabăra corectă, deoarece unii s-au dovedit neputincioși și au fost zdrobiți. Dacă greșea în evaluarea politicii interne a Subcontinentului, compania putea să piardă bani grei. Așadar, era mai bine să nu meargă pe ghicite și să încerce să țină sub control deznodământul luptelor locale pentru putere. În acest scop, companiile au adus armate ca să-și ajute aliații. Aici, la fel ca și în Persia, pentru fiecare grup de europeni, dușmanul nu era populația locală, ci alți europeni. Sprijinindu-i pe aliații lor indieni, corporațiile europene luptau, de fapt, una împotriva celeilalte. Portughezii au pierdut primii, olandezii au fost următorii care au ieșit din luptă (din India – căci au rămas dominanți în Asia de Sud-Est) și disputa pentru India s-a redus în final la Anglia versus Franța.

Întâmplător, Anglia și Franța erau finaliste și în competiția pentru America de Nord, la capătul celălalt al lumii. Acolo, o încăierare între câteva zeci de europeni a declanșat un lanț de evenimente care a dus la transformarea Indiei într-o colonie britanică. Totul a început în primăvara anului 1754, când un maior din armata britanică, pe nume George Washington, a condus o echipă de topografi în susul fluviului Ohio și a nimerit peste un grup de cercetași francezi. A avut loc un schimb de focuri, un om din Virginia și zece francezi au murit și a izbucnit un conflict global între Marea Britanie și Franța, la care majoritatea celorlalte puteri europene s-au grăbit să participe. În America de Nord

conflictul s-a numit Războiul franco-indian, în Europa Războiul de Șapte Ani, în India al Treilea Război Carnatic[1].

Așa cum arată și numele, rivalii europeni din India purtaseră deja două războaie în regiunea carnatică, aflată la nord de Madrasul modern, încercând să-și instaleze aliații respectivi pe tronuri mai mici. În fiecare din cazuri, luptele au fost purtate de Companiile Indiilor de Est din Marea Britanie și Franța. În 1756, nababul din Bengal, Siraj al-Dawlah, a luat cu asalt fortul. Într-o noapte sufocantă de iunie, cineva (nu nababul, acesta nu a știut nimic) a închis șaizeci și patru de cetățeni britanici într-o celulă de închisoare subterană fără aer. „Cineva" ar fi trebuit să le dea drumul în noaptea aceea și să-i trimită acasă, dar ordinele au fost transmise greșit și prizonieri au fost lăsați în donjon în timpul nopții. Dimineața, patruzeci și trei dintre ei erau morți.

Vestea a ajuns repede în Anglia. Presa și-a ieșit din minți. A numit donjonul nababului „gaura neagră din Calcutta". În fiecare repovestire a întâmplării, dimensiunile celulei se reduceau și numărul prizonierilor creștea, ajungând în final la 146, în timp ce numărul morților a crescut la 123. Povestea a indignat opinia publică britanică. În India, un fost funcționar de companie, pe nume Robert Clive, acum căpitan în armata privată a companiei, a pornit spre Calcutta să se răzbune. L-a dat jos pe nabab și l-a pus pe unchiul acestuia în locul lui. (Este așa-numita bătălie de la Plassey, în urma căreia s-a efectuat schimbarea; Clive a mituit garda personală a nababului ca să plece acasă, după care l-a arestat și l-a executat pe nababul părăsit.)

Nici atunci britanicii nu s-au numit conducători, nici măcar în această provincie a Indiei. În mod oficial, Bengalul a rămas în posesia mogulilor și guvernul acestuia a rămas bengalez. Clive s-a numit simplu angajat al acestui guvern provincial și și-a fixat un salariu de treizeci de mii de lire pe an. Compania Indiei de Est s-a instalat în calitate de „consilier" al guvernului bengalez, atât și

[1] James Gelvin subliniază aceste interconexiuni globale în *The Modern Middle East*, pp. 55–60 (n. a.).

nimic mai mult. Pentru a-și spori eficiența, compania a decis să strângă impozitele în numele guvernului mogul. Și tot de dragul eficienței a decis să cheltuiască tot ea banii direct, pe plan local; ce rost are să-i trimiți în capitală și să aștepți să vină înapoi? Iar de acum înainte armata privată a companiei va avea grijă de securitate și va menține legea și ordinea. Dar compania insista că nu guvernează Bengalul: furniza serviciile de care era nevoie contra unui onorariu.

Primii câțiva ani de administrație engleză au mers prost pentru bengalezi. Compania a lăsat administrația de zi cu zi în mâinile localnicilor și s-a concentrat numai pe chestiunile relevante pentru afacerile ei. Practic, asta a însemnat că „guvernul" (fără putere) răspundea de rezolvarea problemelor, în timp ce compania (atotputernică) era îndreptățită să culeagă toate beneficiile, dar declina orice responsabilitate pentru bunăstarea poporului; în fond, ea nu era guvernul. Funcționarii lacomi ai companiei au stors la sânge Bengalul, dar cei care se plângeau erau trimiși la „guvern". Jefuirea provinciei a avut drept rezultat o foamete care a ucis aproape o treime din populație în numai doi ani – vorbim despre un număr estimat la zece milioane de oameni[1]. Foametea a dăunat și intereselor companiei, așa după cum un parazit suferă atunci când planta gazdă se ofilește.

În acest moment, guvernul britanic a decis să intervină. Parlamentul a numit un guvernator general pentru India, a pus sub control Compania Indiei de Est, a trimis trupe pe Subcontinent. În următorii o sută de ani, în India au existat *două* armate britanice: așa-numitele trupe ale „Companiei John", care lucrau pentru corporație, și trupele „Companiei Reginei", care lucrau pentru coroana britanică. De notat, totuși, că numai ofițerii erau europeni. Cei care purtau armele și încasau gloanțele erau recruți locali cunoscuți sub denumirea de *șipai*.

[1] Nick Robins, *Loot: In Search of the East India Company*, articol scris pentru openDemocracy.net în 2003; http://www.opendemocracy.net/theme_7-corporate/article_904.jsp (n. a.).

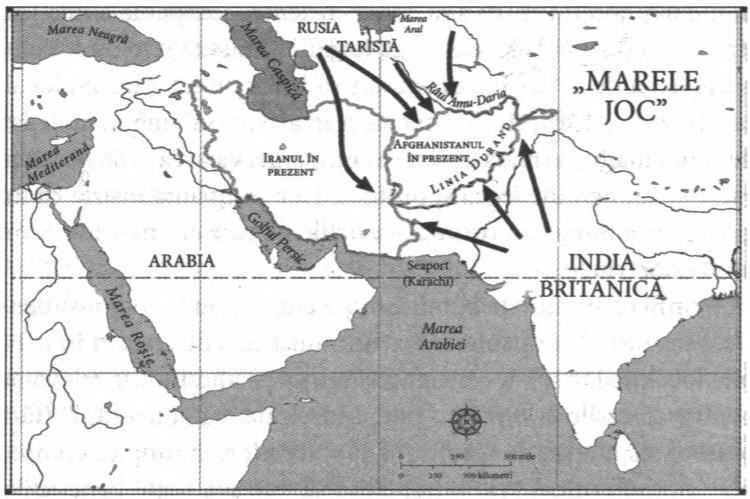

„Marele Joc": lupta dintre Marea Britanie și Rusia pentru control

În Bengal, Clive a stabilit un precedent care va fi curând repetat în multe alte state. A stabilit că britanicii aveau dreptul și puterea să numească și să dea jos conducători în orice parte a Indiei, acolo unde Compania Indiei de Est avea interese comerciale. După 1763, aceasta a însemnat toată India, deoarece Franța a pierdut Războiul de Șapte Ani și a fost nevoită să părăsească Subcontinentul.

Curând, Marea Britanie a decretat că atunci când un conducător indian murea fără urmași de parte bărbătească, teritoriul lui era moștenit de Coroana britanică. În felul acesta, Marea Britanie a preluat treptat controlul direct în mai multe state. În altele, a instalat un locțiitor care a domnit în conformitate cu dorințele și interesele britanicilor. India a devenit un mozaic de state guvernate direct sau indirect de britanici, iar Compania Indiei de Est a devenit treptat puterea principală de pe subcontinent, adevărata succesoare a mogulilor.

Marea Britanie a pierdut coloniile din America de Nord aproape în același timp în care a dobândit controlul asupra Indiei. Generalul Cornwallis, bine cunoscut în istoria americană drept

omul pe care George Washington l-a învins la Yorktown, a fost al doilea guvernator general al Indiei și cel care a consolidat controlul britanic de acolo. Văzut numai în contextul istoriei Americii, Cornwallis a fost un învins, dar există șansa să fi murit mândru de realizările din viața sa, deoarece India a devenit „giuvaerul Coroanei britanice", cea mai prețioasă posesiune colonială și cheia dominației ei asupra lumii.

Cu resursele vaste ale subcontinentului la dispoziție, Marea Britanie a putut finanța alte aventuri coloniale în Africa și în alte părți de jur-împrejurul lumii. Era firesc deci să fie foarte sensi-bilă la orice amenințare la adresa giuvaerului ei. Iar o astfel de amenințare a început să se contureze la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea: pericolul venea din partea Rusiei în expansiune.

Când ocupaseră Constantinopolul, turcii aruncaseră creștinătatea ortodoxă într-o criză. Constantinopolul fusese „Noua Romă" și inima lumii creștine (ortodoxe). Fără inimă, cum mai putea continua credința să trăiască? Marele Cneaz al Moscovei a ocupat locul gol. Acest bărbat, Ivan al III-lea, a declarat capitala sa „a treia Roma", noua inimă a creștinătății ortodoxe. Nepotul lui, Ivan cel Groaznic, și-a luat titlul de Țar (Cezar – împărat) revendicând astfel tradiția imperială a vechii Rome. Între 1682 și 1725, unul dintre țari, Petru cel Mare, a construit o armată formidabilă și a început să făurească un imperiu la est de Moscova. În 1762, când a venit la putere Ecaterina cea Mare, din dinastia Romanov, acest imperiu se întindea cu mult dincolo de Marea Caspică, dincolo de Munții Ural, peste Siberia și până în ținuturile de la nord de India, Persia, Mesopotamia și Asia Mică.

Ecaterina a anunțat curând că Rusia se va extinde nu numai spre est, ci s-ar putea să meargă și spre sud. Armatele Ecaterinei s-au angajat împotriva otomanilor pentru a ocupa țărmul Mării Negre și a-i scoate pe turci afară din Europa. Să-i bată pe otomani era foarte bine, dar britanicii nu puteau accepta ca rușii să vină spre sud, să intre în Persia sau, încă și mai rău, să pătrundă în

munții locuiți de triburile afghane, căci aceasta i-ar fi adus periculos de aproape de giuvaerul Coroanei Britanice. Timp de mai multe secole, munții Hindukuș și platourile înalte persane serviseră ca zonă de pregătire pentru cucerirea Indiei. Liderii britanici au decis că trebuie să blocheze înaintarea rușilor peste tot pe acest front. Și astfel a început Marele Joc.

„Marele Joc" a fost termenul inventat de romancierul britanic Rudyard Kipling pentru lupta dintre Marea Britanie și Rusia pentru controlul teritoriului care se întindea între Imperiul Rus la nord și Imperiul Britanic la sud. Tot ceea ce fusese cândva Persia Sefevidă, tot ceea ce era acum Afghanistan, o mare parte din ceea ce este acum Pakistan și toate teritoriile acoperite de fostele republici sovietice Turkmenistan, Uzbekistan, Kîrgîzstan și Tadjikistan – toate acestea au fost arena în care „s-a jucat" Marele Joc.

Nu a fost firește un joc, iar „s-a jucat" este un eufemism. Dar nici nu a fost un război adevărat. Au izbucnit lupte ocazionale și au avut loc și câteva masacre, câte o atrocitate pe ici, pe colo, dar Marele Joc a constat mai ales din comploturi, combinații, conspirații, manevre, manipulări, tragerea sforilor, mituirea și coruperea oamenilor din regiunea menționată. Adversarii erau două mari puteri europene, iar oamenii care trăiau în aceste teritorii, practic toți musulmani, erau numai piesele de șah ale jocului.

În Iran, regii Qajar nutreau speranța că vor reda puterea țării lor importând tehnologie și *know-how* european. Dar de unde să o ia? Aveau atâția europeni dintre care să aleagă! Emisarii rușii insistau aici, emisarii și oamenii de afaceri britanici insistau dincolo! Francezii, germanii, suedezii și alții erau și ei acolo. Regii Qajar aveau puțină putere față de europeni, în posesia cărora se aflau aproape în întregime. Ar fi putut să-și câștige o oarecare independență dacă i-ar fi pus pe unii europeni să lupte împotriva altora, dar regii Iranului au văzut aici alte oportunități, și anume oportunitatea de a se îmbogăți ei înșiși, vânzând contracte de monopol europenilor. În esență, și-au vândut țara la licitație străinilor.

O concesiune deosebit de îndrăzneață a dat cetățeanului britanic de origine germană, baronul Julius de Reuters, dreptul exclusiv de a construi linii de tramvaie și de tren în tot Iranul, dreptul exclusiv de a extrage minereuri și de a transforma pădurile în cherestea, dreptul de a construi și de a opera banca națională a țării. A obținut toate acestea în schimbul unei plăți în numerar în contul Șahului și a promisiunii unor dividende modeste în viitor, plătibile trezoreriei naționale. A izbucnit o adevărată furtună de opoziție, care ar fi putut să nu însemne mare lucru, dacă Rusia nu ar fi sprijinit această opoziție din motive proprii. Sub această presiune, șahul a dat înapoi și a anulat înțelegerea. Dar în conformitate cu contractul pe care îl semnase, Iranul trebuia să-i plătească acum baronului Reuters o amendă de patruzeci de mii de lire. Din fericire (pentru șah), aceasta nu a ieșit din buzunarul lui, ci din trezoreria iraniană. Astfel, țara și contribuabilii au fost nevoiți să plătească unui lord englez o sumă imensă pentru a nu construi nimic, iar înțelegerea i-a lăsat acestuia controlul asupra noii bănci naționale a Iranului[1].

Genul acesta de lucruri s-a întâmplat mereu și mereu, fiecare contract adăuga bani lichizi în buzunarele unui rege corupt și ale rudelor lui și oferea unei companii europene sau unui guvern european controlul asupra unui domeniu sau altul al economiei iraniene. Dacă înțelegerea era anulată, așa cum se întâmpla uneori, aceasta îi costa pe contribuabilii iranieni sume uriașe, sub formă de penalizări. Cetățenii iranieni știau forte bine ce se întâmplă, dar nu puteau face nimic. Așa slabi cum erau, regii Qajar aveau putere totală asupra supușilor lor: puteau să-i arunce în închisoare, să-i tortureze și să-i execute.

Din punctul de vedere al europenilor, țara hăcuită, feliată și consumată era numai o pradă de război; problema cea mare era ce țară europeană va rămâne cu avantajul strategic al exploatării continue. Întrucât cei doi adversari principali erau cam la fel de puternici, Anglia și Rusia au împărțit în cele din urmă Iranul

[1] J. Gelvin, *op. cit.*, pp. 84–86 (n. a.).

în zone de influență: Rusia și-a luat dreptul de a domina și de a jefui nordul, Marea Britanie dreptul de a face același lucru în sud. Această înțelegere a consolidat mai mult sau mai puțin frontiera de nord și de sud a țării și a marcat o linie la est de care nu se mai juca nimic. Această linie a devenit frontiera Iranului cu Afghanistanul.

Între timp, Marele Joc se juca în teritoriul sălbatic de la est, în munții Hindukuș și în câmpiile de la nord de aceștia. Aici, la începutul secolului al XVIII-lea, un șef de trib pe nume Ahmad Shah Baba unificase triburile nedisciplinate afghane și închegase unul din acele imperii afghane mari care se întindeau periodic peste India. Imperiul lui Ahmad Shah avea să fie ultimul dintre acestea, deoarece succesorii lui aveau să înfrunte o realitate nouă: cele două mari puteri europene care făceau presiuni dinspre nord și dinspre sud. Rușii continuau să trimită spioni și agenți în teritoriul afghan pentru a încheia alianțe cu regele sau cu oricare dintre șefii de trib rivali care ar fi putut să-l răstoarne. Britanicii făceau același lucru.

Marea Britanie a invadat Afghanistanul de două ori și a încercat să-l ocupe pentru a-i bloca pe ruși, dar de fiecare dată afghanii i-au respins pe britanici. Primul război anglo-afghan s-a încheiat în 1841, când afghanii au masacrat o întreagă comunitate britanică și armata acesteia când au încercat să fugă din țară. (O altă armată britanică a venit curând înapoi, a incendiat Marele Bazar din Kabul și i-a ars de vii pe toți cei care se aflau acolo.)

Britanicii încă își mai lingeau rănile pe care le suferiseră de pe urma primei invazii în Afghanistan, când a izbucnit o conflagrație în India. Aceasta a început în 1857 cu revolta soldaților pedeștri cunoscuți sub numele de *șipai*. Ofițerii britanici ordonaseră ca oamenii să-și ungă gloanțele cu un amestec de seu de vacă și untură de porc și ordinul nu fusese bine primit. Majoritatea șipailor erau hinduși sau musulmani. Pentru hinduși, vacile erau sfinte și simțeau că este un sacrilegiu să ungi gloanțele cu seu de vacă. Pentru musulmani, porcul era un animal spurcat și să ungă gloanțele cu untură de porc li se părea ceva scârbos.

Într-o zi, un întreg regiment de șipai a refuzat să-și încarce armele. Ofițerul comandant a luat decizia să acționeze: i-a băgat pe toți la închisoare, iar atunci revolta a izbucnit în tot orașul. Se pare că britanicilor nu le trecuse nicio clipă prin minte că o unsoare făcută din seu de vacă și untură de porc ar fi putut să lezeze sensibilitățile șipailor, ceea ce reflecta prăpastia culturală dintre ofițerii britanici și soldații lor localnici, prăpastie care nu existase înainte de venirea europenilor, deși armatele indiene erau formate adesea din diverse grupuri etnice și religioase, turcii musulmani luptau alături de persanii musulmani, alături de hinduși etc. Aceste grupuri se certau și se hărțuiau între ele, dar fiecare știa cine sunt ceilalți; grupurile interacționau. În taberele militare ale mogulilor, limbile lor se amestecaseră formând limba *urdu*, o limbă nouă derivată din hindi, persană și turcă (*urdu* înseamnă de fapt, în turcă, ceva în sensul „limbaj al taberei de soldați"). În armata indiană condusă de britanici, nu a apărut nicio limbă nouă. Engleza nu s-a amestecat cu niciuna din limbile locale, deoarece ofițerii britanici și oamenii lor făceau parte din lumi diferite.

Cu gafa unsorii pentru gloanțe, britanicii au realizat scopul pe care nu reușise să-l atingă Akbar cel Mare: i-au unit pe musulmani și pe hinduși. Revolta Șipailor s-a extins și s-a transformat în Marea Rebeliune Indiană din 1857-1858, în timpul căreia atât hindușii, cât și musulmanii au atacat așezările britanice din toată India. Activiștii musulmani au numit revolta jihad și asalturile lor bine organizate arătau că problema unsorii pentru gloanțe nu fusese decât scânteia: revolta fusese pregătită îndelung.

Pregătită îndelung, dar nu suficient, deoarece trupele britanice au zdrobit revolta repede și au jefuit apoi orașele indiene timp de o lună, alungându-i pe locuitorii înspăimântați din casele lor și masacrându-i pe străzi. În cel puțin un caz, i-au înșirat pe nativii prizonieri de-a lungul unui șanț și i-au împușcat în grupuri de câte zece, astfel încât să cadă frumos în groapă, ceea ce le ușura

după aceea îngroparea[1]. Istoricul britanic Sir Charles Crosthwaite a înfățișat campania victorioasă drept *Iliada* britanică, numind-o „epopeea Rasei".

După ce revolta a fost complet înăbușită, britanicii au renunțat la orice fel de aparențe, l-au trimis în exil pe ultimul mogul jalnic și au redat Companiei Indiei de Est statutul privat. Coroana a preluat direct conducerea Indiei. Perioada de nouăzeci de ani de guvernare britanică directă care a urmat s-a numit „Raj".

Liderii britanici considerau India „giuvaerul din coroana Reginei Victoria" și o păzeau cu încă și mai multă strășnicie decât înainte. În 1878, detectând noi interese rusești în Afghanistan, au încercat iarăși să ocupe orașul Kabul. Dar au calculat din nou greșit dificultățile reprezentate de ocuparea unui teritoriu muntos locuit de atât de multe triburi ostile și dușmane unul față de altul. Nu era vorba că ținutul era greu de cucerit, așa cum înțelegeau europenii termenul de *cucerire*. Marea Britanie a pătruns ușor în capitală, și-a pus omul pe tron, a numit apoi un „trimis" care să-l conducă. În cele mai multe cazuri, aceasta s-ar fi numit o cucerire. Dar britanicii au constatat că nu făceau mare lucru dacă îi învingeau pe conducătorii afghani. Aceștia se supuneau și deveneau apoi dependenți de ei, nu instrumentele lor, în timp ce tribalii pe care ar fi trebuit să-i comande continuau să opereze în munți ca gherile fără conducător. Al doilea Război anglo-afghan a luat o întorsătură urâtă atunci când trimisul britanic Cavagnari a fost ucis și au izbucnit lupte în oraș. În cele din urmă, britanicii au fost nevoiți să se retragă din nou pe Subcontinent.

După cel de-al doilea Război anglo-afghan, rușii și britanicii au decis că îi costa prea mult să ocupe teritoriul locuit de triburile afghane și au căzut de acord să-l transforme într-o zonă tampon între cele două imperii: rușii nu vor veni la sud de Amu-Daria, britanicii au fost de acord să nu treacă la nord de o linie arbitrară trasată

[1] Așa cum descrie Frederick Cooper, comisar adjunct în Amritsar, într-o depeșă publicată de Reza Aslan, *No god but God*, Random House, New York, 2006, pp. 220–222 (n. a.).

în deșert de diplomatul britanic Mortimer Durand. Teritoriul dintre aceste două linii a devenit Afghanistanul. Regii afghani, care în trecut făcuseră cuceriri în lățime, acum s-au concentrat pe cuceririle în adâncime – au cucerit fiecare trib, fiecare mică vale, până când această țară a nimănui a intrat treptat sub controlul nu foarte strict al unui guvern central cu sediul la Kabul.

Dar, firește, rușii nu au abandonat niciodată cu adevărat ideea de a ajunge undeva, la sud, până la apele calde ale Oceanului Indian; iar britanicii nu au încetat nicio clipă să-i bănuiască pe ruși de asemenea intenții. Așa încât, „Marele Joc" a continuat.

În secolul al XIX-lea, la vest de Marele Joc, s-a derulat o altă dramă, o altă prelungire a politicii europene a afectat lumea musulmană. Aici, principalii jucători au fost Marea Britanie și Franța, iar miza pentru care luptau erau provinciile Imperiului Otoman în declin. Pentru europeni, esența poveștii era lupta pentru putere dintre statele naționale dezvoltate de aici. Ceea ce se întâmpla în Mesopotamia, Levant, Egipt și în restul Africii de Nord era numai partea de est neimportantă a marii drame – pur și simplu... „chestiunea orientală".

„Chestiunea orientală" a devenit urgentă după Revoluția Franceză, revoluție care a înspăimântat familiile regale ale Europei, deoarece ideile ei negau legitimitatea lor. Monarhiile s-au unit așadar pentru a-i zdrobi pe revoluționari. Au presupus că va fi ușor, deoarece revoluția aruncase Franța într-o asemenea vâltoare, dar spre șocul tuturor celor vizați, Franța revoluționară s-a dovedit la fel de ușor de cucerit ca un cuib de viespi furioase.

Pentru a înrăutăți și mai mult lucrurile, din revoluție a apărut Napoleon Bonaparte, sub conducerea căruia Franța a fost catapultată printre puterile cuceritoare ale lumii. Marea Britanie conducea forțele aliate împotriva lui Napoleon și unul din episoadele luptei dintre cele două părți a avut loc în Egipt.

Istoriile occidentale relatează că Napoleon a plecat în Egipt în 1798 cu o armată de treizeci și patru de mii de oameni, Lordul

Nelson l-a urmat acolo, francezii au pierdut lupta navală de pe Nil, Napoleon și-a abandonat armata și s-a furișat acasă ca să organizeze o lovitură de stat care l-a transformat în singurul conducător din Franța, mai puternic ca oricând. Războiul a continuat.

Dar ce era cu egiptenii? Cine erau aceștia? Ce rol au jucat? Au salutat venirea lui Napoleon? L-au ajutat? A trebuit să-i cucerească? Au jucat vreun rol în lupta dintre Franța și Anglia? De care parte au fost? Ce s-a întâmplat după ce au plecat europenii? Istoriile europene nu se ocupă prea mult de aceste chestiuni, concentrându-se mai ales pe ciocnirea dintre Franța și Anglia. Este aproape ca și când egiptenii nici n-ar fi fost acolo!

Dar, bineînțeles că erau acolo. Când a sosit Napoleon, nominal încă era o provincie a Imperiului Otoman. Dar Napoleon a angajat principalele armate egiptene în umbra piramidelor și le-a distrus în mai puțin de o zi! Tot restul a fost anihilat până la sosirea britanicilor, când au început adevăratele lupte – iar acestea se dădeau între europeni. Flota britanică a scufundat aproape toate navele lui Napoleon în Nil. A rămas în calitate de „conducător" al Egiptului timp de un an, dar ciuma făcea ravagii în rândurile trupelor lui și ordinea a dispărut din țara pe care o conducea, deoarece rebelii atacau nu atât trupele franceze, cât autoritățile locale. Britanicii au mai trimis alte trupe și i-au convins și pe turci să atace Egiptul. Napoleon a ripostat mergând în Siria, unde a masacrat mii de oameni în orașul Jaffa. În cele din urmă s-a întors în Europa, dar Egiptul era o ruină în acel moment. Un ofițer din armata otomană a profitat curând de tulburări pentru a pune mâna pe putere. Acesta era Mohammed Ali, un turc născut în Albania, care s-a autodeclarat „guvernator" al Egiptului, ca și când ar fi acționat numai în numele sultanului de la Istanbul. Dar toată lumea știa că nu este guvernator, ci o putere independentă, un nou rege pe care nimeni nu-l putea contesta.

Mohammed Ali văzuse cât de ușor își croise drum Napoleon până în Egipt și fusese impresionat. A decis că este mai bine să concilieze Egiptul cu ceea ce făceau europenii, și mai ales

francezii, astfel ca niciun alt Napoleon sau lord Nelson să nu poată pătrunde aici ca o bandă de tâlhari și să trateze Egiptul ca un teren de joacă al școlii.

Dar care era secretul lui Napoleon? Ei bine, Ali știa că Napoleon deposedase clerul de putere, închisese școlile bisericilor și construise un sistem laic de școli în locul lor. Mohammed Ali a decis să facă același lucru în Egipt. A tăiat finanțarea statului pentru ulema. A tăiat finanțările pentru fundațiile de caritate, pentru școlile religioase și pentru moschei. A ordonat fundațiilor religioase să prezinte titlurile de proprietate pentru terenurile pe care le posedau, ceea ce firește că acestea nu puteau face, deoarece pământul pe care îl dețineau era în proprietatea lor din timpurile medievale, cu trei imperii în urmă. Astfel că statul lui Ali le-a luat pământurile. Egiptul încă mai avea o clasă a mamelucilor de elită instalați în țară ca perceptori de taxe de la fermieri, dar Ali a văzut că în Europa statul strângea impozitele direct. Așa că i-a invitat pe mamelucii de frunte care colectau impozitele fermierilor la o cină și a pus să fie masacrați. Apoi a lansat un extraordinar program pentru a construi drumuri moderne, școli moderne etc. Era prefigurarea unui tipar care avea să fie repetat de mai multe ori în secolul următor.

Toată această dezvoltare bruscă a falimentat Egiptul și Mohammed Ali a fost nevoit să ia bani cu împrumut pentru a-și ține guvernul pe linia de plutire. I-a împrumutat de la bancherii europeni, firește, care au insistat să li se permită consilierilor financiari europeni să monitorizeze diversele agenții ale guvernului lui Mohammed Ali, pentru a supraveghea lucrările și a fi siguri că banii nu erau folosiți în mod abuziv.

Între timp, otomanii erau neliniștiți din cauza lui Mohammed Ali, care ridica anumite pretenții în privința Siriei. Erau deja prea slabi ca să-l mai îngenuncheze, așa că au cerut ajutorul britanicilor. Britanicii au spus că vor da o mână de ajutor otomanilor, dacă aceștia semnează un tratat prin care să le acorde europenilor unele privilegii pe teritoriul turcesc. Au organizat un consorțiu de state

europene care să semneze acest tratat, o coaliție mai bine zis, iar când fumul s-a împrăștiat, Mohammed Ali era închis în siguranță în limitele granițelor lui, dar europenii deveniseră jucători puternici în întregul Levant. Acum mai rămânea de rezolvat numai „chestiunea orientală", aceasta fiind următoarea: care stat european să răspundă de „protecția" cărei părți din Mediterana de Est?

Egiptul era prada cea mai bogată, așa că Franța și Anglia se dădeau bine pe lângă conducătorii de acolo. Mohammed Ali își stabilise în mod legal familia drept conducători dinastici ai Egiptului, urmând ca puterea să treacă fiilor, nepoților lui etc., iar în următoarele câteva decenii, acești guvernatori-regi ai Egiptului, *kedivi*, cum se numeau, au acordat britanicilor concesiunea pentru a construi o cale ferată în Egipt; apoi i-au îmbunat pe francezi cu un contract mare pentru construirea Canalului Suez; după care au potolit indignarea britanicilor acordându-le dreptul de a-și construi o bancă proprie și banca națională a Egiptului, storcând bani frumoși din fiecare contract pentru ei înșiși – și înțelegeți unde ducea aceasta.

Între timp, descendenții lui Mohammed Ali au decis că viitorul Egiptului se afla în bumbac. Producția textilă fusese prima care se industrializase în Europa, astfel că piața bumbacului devenise de-a dreptul nesățioasă, iar pe valea Nilului creștea un bumbac excelent. Cam prin 1860, prețul bumbacului pe piața mondială a crescut brusc. Kedivul din acel moment, un playboy pus pe cheltuială al lumii orientale, pe nume Ismail, a făcut ochii mari, visând la bogății nemăsurate pentru el însuși și pentru țara lui. A împrumutat sume uriașe de bani de la bancherii europeni pentru a industrializa producția de bumbac a Egiptului peste noapte: a cumpărat mașini de egrenat bumbacul și alte asemenea instalații cu cheltuieli imense, imaginându-și că Egiptul va putea plăti ușor banii, căci va vinde bumbac la infinit.

Dar creșterea prețului la bumbac fusese numai o chestiune de moment, provocată de izbucnirea Războiului Civil din SUA, ceea ce sugrumase exporturile de bumbac din statele sudice ale

Americii și forțase fabricile textile engleze să caute în altă parte materia primă. Imediat ce Războiul Civil s-a încheiat, prețul bumbacului a scăzut și Egiptul a fost ruinat. Acum, bancherii și consilierii financiari au inundat țara la modul serios. Fiecare funcționar guvernamental egiptean avea propriul consilier european. Problemele orientale rămâneau în continuare – atât Franța, cât și Marea Britanie erau pregătite să realizeze o dominație totală în Egipt.

Se părea totuși că Anglia are un avantaj, ceea ce a determinat Franța să nu-și piardă avantajele pe care le avea mai la vest. În timpul frământărilor revoluționare din Franța, două familii de evrei algerieni vânduseră Franței grâne în valoare de 8 milioane de franci pentru aprovizionarea armatei. După ce Napoleon a căzut de la putere și Franța a revenit la monarhie, guvernul francez a dezavuat această datorie. Guvernatorul otoman al acestei provincii s-a întâlnit cu consulul francez, Pierre Duval, ca să-i ceară o explicație. Duval i-a spus că Franța nu discută probleme de bani cu arabii. Guvernatorul l-a plesnit peste obraji pe Duval cu... un plici pentru muște! Ce lovitură pentru onoarea franceză! *L'Affaire de Mouche-Swatter (Afacerea pliciului de muște)* a făcut furori în presa franceză și nimeni nu a râs. A urmat un alt schimb de insulte și tensiunea a început să crească. Întâmplător, chiar atunci în Franța avea loc o luptă între monarhiști și liberali. Monarhiștii, care dețineau puterea, au văzut avantajul pentru politica internă într-o aventură militară rapidă și încununată de succes. Napoleon demonstrase în Egipt cât de ușor pot fi învinși arabii și astfel, în 1830, Franța a invadat Algeria[1].

Aventura a fost rapidă și reușită, așa cum speraseră toți francezii. Guvernatorul a fugit la Napoli, lăsându-și pe loc averea și pe conducătorii țării. Franța a ridicat aproximativ 100 de milioane de franci din Algeria, dintre care aproximativ jumătate

[1] Jamil Abun-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988, pp. 249–157 (n. a.).

au ajuns în trezoreria statului. Restul a dispărut în buzunarele soldaților și ofițerilor care invadaseră țara.

Odată cu fuga guvernului, în Algeria apăruse un vid de putere și știți că natura detestă acest lucru. În loc să instaleze un locțiitor sau un conducător marionetă, Franța a decis să încorporeze Algeria în structura sa națională, sub forma a trei noi provincii. Cu alte cuvinte, Franța trata Algeria nu ca o colonie, ci ca o parte a Franței. A fost înființată o societate pe acțiuni pentru a vinde pământ cetățenilor francezi care doreau să imigreze în aceste provincii noi și să ajute la „dezvoltarea" lor.

În Algeria, pe care Franța o invadase, străinii care au inundat țara ca imigranți nu au purtat un război cu nativii. Au cumpărat însă 80% din teren, nici mai mult nici mai puțin, și au înființat o economie nouă care nu concura cu economia nativă, ci mai degrabă o ignora. Arabii algerieni erau liberi să planteze orice doreau pe terenul care le rămăsese, să expedieze ceea ce cultivau în porturile algeriene, dacă puteau să-și permită cheltuielile de transport și să-și vândă produsele pe piața mondială, dacă reușeau să găsească cumpărători, ceea ce nu puteau face. Sau, dacă preferau, puteau să părăsească pământurile și să se mute la oraș, unde să-și înființeze o firmă, dacă aveau capitalul necesar – ceea ce nu aveau – și dacă reușeau să obțină o autorizație de deschidere a unei firme de la oficialitățile franceze, ceea ce, din diverse motive legale întemeiate, adesea nu puteau.

Astfel că arabii din Algeria au ajuns să vândă și să cumpere unii de la alții pe căile tradiționale, în timp ce majoritatea țării, absorbită de piețele europene și mondiale, făcea afaceri în stil modern, foarte productiv.

Dacă un algerian ar fi fost întrebat dacă este împotrivă sau de acord cu faptul că 80% din țară fusese vândută cumpărătorilor francezi, cu siguranță ar fi spus că este împotrivă. Dacă cineva ar fi fost pus în fața unei asemenea decizii, fără îndoială că ar fi spus nu. Dar nimeni nu a avut șansa de a decide dacă să vândă 80% din teritoriul țării. Fiecare proprietar de pământ care și-a

vândut terenul „francezilor" a decis numai dacă să-şi vândă bucăţica lui de pământ unui cumpărător. Era foarte posibil să te opui vânzării a 80% din suprafaţa ţării unor străini, dar e greu să vezi motive convingătoare pentru a vinde o parcelă de pământ unui anumit străin.

Pe parcursul secolului următor, comunitatea franceză din Algeria a ajuns la şapte sute de mii de cetăţeni francezi. Aceştia stăpâneau cea mai mare parte a pământului şi se considerau algerieni nativi, deoarece erau născuţi în Algeria şi majoritatea erau copii ai unor părinţi născuţi tot acolo. În mod supărător, 5 milioane de arabi trăiau întâmplător tot acolo şi nimeni nu putea să-şi dea seama de unde veniseră şi ce făceau acolo. Păreau să nu aibă niciun rost, iar economia prin care subzistau era cu totul separată de cea în care erau implicaţi algerienii francezi.

În 1850, europenii controlau toată această lume care se numise cândva Dar al-Islam. Trăiau în aceste ţări ca reprezentanţi ai clasei superioare, guvernau direct sau decideau cine să guverneze, deţineau controlul resurselor, dictau politicile şi decideau viaţa de zi cu zi a oamenilor de aici. În locuri precum Egipt, Iran, India, existau cluburi în care populaţia nativă nu putea intra pentru că erau egipteni, iranieni sau indieni. Europenii dobândiseră acest statut dominant fără vreun mare război şi fără un atac pe scară largă. Aproape nici nu realizau că aici se dăduse o bătălie şi că ei câştigaseră. Dar musulmanii îşi dăduseră seama, pentru că este mai greu să ignori un bolovan sub care eşti strivit, decât unul pe care stai.

Capitolul 13

Mișcările reformatoare

1150-1336 d.H.
1737-1918

În același timp în care aveau loc aceste evoluții politice, în arena intelectuală se desfășura o poveste crucială. Începuse înainte de 1800 și continuase mult după aceea, cu consecințe care zguduie lumea și astăzi: este vorba de mișcările de conștientizare și de reformă care au străbătut întreaga lume musulmană în același timp în care europenii inundau aceste teritorii.

Cele două povești sunt legate una de alta, deși nu sunt identice. Un fel de provocare generală la adresa statu quo-ului musulman urma să aibă loc cam în același timp, chiar și fără europeni. De ce? Pentru că în lumea musulmană, în preajma anului 1700, instituțiile religioase birocratizaseră spiritualitatea într-un mod foarte asemănător cu felul în care Biserica Catolică birocratizase creștinătatea la sfârșitul Evului Mediu în Europa. Întregul sistem al legii musulmane fusese elaborat atât de detaliat, încât nu mai exista loc pentru niciun fel de creativitate a unui nou entuziast. Aplicarea șariei până în cel mai mic amănunt al vieții personale și sociale era ceva dat pentru totdeauna. Puterea învățaților ulema era tot mai mare. Ordinele sufiste fuseseră instituționalizate, iar autoritățile de la toate nivelele căzuseră de acord că „porțile jihadului erau închise".

Ijtihad, să ne amintim, însemna „gândirea liberă și independentă bazată pe rațiune". Nu se putea abate de la Scriptură, dar consta într-o gândire creativă, ținând seama de implicațiile Scripturii. Învățații musulmani permiseseră cândva ca *ijtihad*-ul să se exercite în chestiunile nerezolvate în mod explicit de Coran; apoi de Coran și *hadith*-uri; apoi de Coran, *hadith*-uri și învățații anteriori cu autoritate... Și astfel, în secolul al XVIII-lea, învățații de marcă au căzut de acord că nu mai există chestiuni nerezolvate. Totul era deja acoperit, totul fusese elaborat; oamenii de rând nu mai aveau nevoie să-și exercite gândirea liberă și independentă. Nu le mai rămăsese nimic altceva de făcut decât să respecte regulile.

Dar respectarea regulilor nu oferă împlinirea spirituală pe care oamenii o caută în religie. Birocratizarea islamului a creat în mare măsură aceeași lipsă de respect și nemulțumire pe care le-a provocat în creștinătate Reforma Protestantă. Și la mijlocul secolului al XVIII-lea în toată lumea musulmană au început să apară mișcări reformatoare.

Nu a existat niciodată o versiune musulmană a Reformei Protestante din Europa și, astfel, niciuna dintre consecințele pe care le-a avut Reforma: aici nu a apărut nicio doctrină a individualismului, religia nu s-a cuplat cu naționalismul (cu excepția Iranului, într-un anumit sens), nu a existat o separare a bisericii de stat, nici o împărțire conceptuală a lumii între domeniul laic și cel religios, nu a existat o evoluție bruscă a liberalismului de stil iluminist și, așadar, nici revoluții democratice, științifice sau industriale.

De ce nu?

Ei bine, în primul rând pentru că unele dintre problemele care au dus la reformă nu au existat în islam. Reformatorii protestanți s-au revoltat împotriva Bisericii; islamul nu avea Biserică. Reformatorii protestanți au atacat autoritatea papei; islamul nu avea papă. Protestanții au spus că preoții nu puteau să intermedieze între om și Dumnezeu; islamul nu a avut niciodată o preoțime

(ulema erau mai mult juriști decât preoți). Reformatorii protestanți insistau asupra unei interacțiuni directe, personale între individ și Dumnezeu. Ritualul rugăciunii musulmane fusese întotdeauna exact acest lucru.

Dar un factor a fost reprezentat, fără îndoială, și de europeni. Fără ei în peisaj, mișcările reformatoare musulmane ar fi putut lua un curs cu totul diferit. Reforma religioasă europeană a luat naștere într-un context pur european. Când reformatorii protestanți au contestat practicile și doctrinele catolice, s-au ocupat de probleme interne ale propriei societăți, nu au confruntat creștinismul cu o provocare culturală externă. În 1517, pe creștinii occidentali nu-i preocupa faptul că musulmanii ar putea avea un mesaj mai convingător de oferit creștinilor sau că tineretul creștin ar putea începe să se convertească la islam. Turcii erau la porțile Europei, este adevărat, dar nu erau chiar în sufragerie și în niciun caz în dormitor. Turcii reprezentau o mare amenințare pentru sănătatea fizică a creștinilor, dar nu și pentru sănătatea lor spirituală.

Musulmanii erau în cu totul altă situație. Aproape de la bun început, așa cum am arătat, islamul a oferit succesele sale politice și militare ca un argument în favoarea doctrinelor sale și ca o dovadă a revelațiilor. Acest proces a început cu primele bătălii istorice de la Badr și Uhud, când s-a văzut că deznodământul luptelor avusese o semnificație religioasă. Miracolul extinderii teritoriului și legătura dintre victorie și adevăr a continuat timp de sute de ani.

Apoi a urmat holocaustul mongol, care i-a obligat pe teologii musulmani să-și reexamineze ipotezele. În acest proces s-au evidențiat reformatori precum Ibn Taymiyyah. În fața mongolilor însă slăbiciunea musulmanilor era concretă și ușor de înțeles. Mongolii aveau o putere mai mare de a ucide, dar veniseră fără nicio ideologie. Când baia de sânge s-a încheiat și a ieșit la iveală dorința omenească de a se găsi o semnificație, așa cum se întâmplă întotdeauna, nu au avut nimic de oferit. De fapt, s-au convertit ei înșiși la islam. În ultimă instanță, islamul a fost cel care a

câștigat, absorbindu-i pe mongoli, așa cum îi absorbise pe turci înaintea lor și pe persani înaintea acestora.

Convertirea la islam nu i-a făcut pe mongoli mai puțin sângeroși (așa cum a demonstrat Timur Lenk) dar, cel puțin, sub egida conducătorilor convertiți, vechile eforturi puteau să reînceapă, pornind chiar de la mormanul de ruine fumegânde ale unei lumi distruse – efortul pentru construirea unei comunități universale a lui Allah.

Dar nu același lucru se putea spune despre noii stăpâni. Europenii veniseră cu certitudinea modului lor de viață și promovându-și ideile drept adevăr suprem. Nu au contestat islamul, ci l-au ignorat, cu excepția misionarilor, care au încercat să-i convertească pe musulmani. Dacă au băgat în seamă islamul, nu s-au sinchisit să-l dezbată (misionarii nu aveau drept scop dezbaterile), ci s-au mulțumit doar să zâmbească, așa cum zâmbești în fața jucăriilor unui copil sau a relicvelor ciudate ale unui popor primitiv. Ce atitudine înnebunitoare pentru cărturarii musulmani! Și totuși, ce puteau face musulmanii?

Chiar dacă învățații musulmani și creștini ar fi putut găsi un forum în care să facă schimb de opinii, ar fi fost irelevant pentru enigma cu care erau confruntați musulmanii în secolul al XIX-lea, căci provocarea nu venea atât din partea creștinismului, cât din partea opiniei laice, umaniste despre lume care evoluase în urma Reformei, a amestecului numit astăzi „modernitate".

Sursa slăbiciunii musulmane și a puterii europene nu era evidentă. Nu era în mod strict o chestiune de avantaj militar. În cea mai mare parte, străinii nu torturau și nici nu ucideau. De cele mai multe ori, noii stăpâni nici măcar nu se instalau drept conducători. În mod oficial, cei mai mulți musulmani își aveau în continuare monarhii nativi, aveau aceleași clădiri ale guvernelor în care funcționarii musulmani ștampilau documente și undeva, în statul musulman, exista o capitală care data din vremurile străvechi ale splendorii de mult apuse, iar în capitală era un palat și în acel palat un tron, iar pe acel tron de regulă un șah, un

sultan, un nabab, un han, un *kediv* sau ce doriți, un conducător nativ care, prin averea și luxul lui, nu se distingea cu nimic de potentații din vechime.

În Iran, străinii bântuiau pe coridoarele puterii numai în calitate de consilieri. În Turcia primeau salarii de consultanți. În Egipt și în Levant, stăteau în calitate de „protectori". Chiar și în India, care avea un guvernator general numit de parlamentul britanic, armata și forțele de poliție care „menținеau ordinea" erau alcătuite în mare parte din musulmani, hinduși, sikh-i, parsi și alți localnici. Cum puteau pretinde musulmanii că nu ei conduceau?

Cu toate acestea, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, musulmanii priveau în jurul lor și vedeau cu tot mai multă groază că fuseseră cuceriți: din Bengal până la Istanbul erau supuși străinilor sub toate aspectele vieții lor, în propriile orașe și cartiere și chiar și în casele lor. Și nu unor străini precum cei de alături, ci unor oameni care vorbeau limbi cu totul diferite, practicau cu totul alte ritualuri religioase, purtau alt fel de haine și cu totul altceva pe cap (sau, lucru șocant de-a dreptul, nu purtau nimic!), construiau alt fel de case, alcătuiau alt tip de grupări. Acești străini mâncau carne de porc, beau băuturi alcoolice, femeile lor se plimbau în văzul lumii cu chipul descoperit, râdeau de glume care nu erau nostime și nu vedeau umorul în lucruri care erau cât se poate de hazlii, mâncau lucruri cu gust ciudat, ascultau o muzică semănând mai mult a zgomot și își petreceau timpul liber cu activități uimitoare și fără rost, precum jocul de cricket sau cadrilul.

Așadar, acum se punea următoarea problemă – așa cum se pusese și în urma holocaustului mongol: dacă expansiunea victorioasă a proiectului musulman dovedea adevărul revelației, ce însemna din punct de vedere religios imposibilitatea musulmanilor de a face față acestor noi străini?

Cu această întrebare, care se ridica amenințătoare în fața lumii musulmane, mișcările de reînviere a islamului nu puteau fi separate de nevoia de a reînvia și puterea musulmană. Reformatorii nu puteau să ofere numai sugestii pentru a se ajunge la experiențe

religioase mai autentice. Trebuiau să demonstreze în ce mod autenticitatea pe care o sugerau va duce istoria înapoi pe făgaşul ei, în ce fel propunerile lor vor restabili demnitatea şi splendoarea Ummei, cum îi vor face pe musulmani să pornească din nou spre ţinta istoriei lor: desăvârşirea comunităţii dreptăţii şi a compasiunii, care înflorise în Medina în epoca de aur, şi extinderea ei până va ajunge să cuprindă întreaga lume.

Au apărut mulţi reformatori şi multe mişcări, dar pot fi grupate toate în trei categorii generale de reacţii la această problemă tulburătoare.

O reacţie a fost aceea care spunea că trebuia să se schimbe nu islamul, ci musulmanii. Inovaţiile, modificările şi adăugirile corupseseră credinţa, astfel că nimeni nu mai practica adevăratul islam. Musulmanii trebuiau să întoarcă spatele influenţei occidentale şi să readucă islamul la forma lui autentică, pură, originală.

O a doua reacţie a fost să se spună că Occidentul are dreptate. Musulmanii rămăseseră blocaţi în idei religioase depăşite; cedaseră controlul asupra islamului unor clerici ignoranţi, care erau rupţi de vremurile în schimbare; trebuiau să-şi modernizeze credinţa în conformitate cu gândirea occidentală, înlăturând superstiţiile, renunţând la gândirea magică, regândind islamul ca un sistem etic compatibil cu ştiinţa şi cu activităţile seculare.

A treia reacţie a fost să se declare islamul adevărata religie, dar să se accepte că musulmanii aveau câte ceva de învăţat de la Occident. În această viziune, musulmanii trebuiau să descopere şi să consolideze esenţa propriei credinţe, istoria, tradiţiile proprii, dar să absoarbă şi învăţătura occidentală din domeniile ştiinţei şi tehnologiei. În conformitate cu acest flux de reformă, musulmanii trebuiau să se modernizeze, dar puteau face acest lucru într-un mod distinct, musulman: ştiinţa era compatibilă cu credinţa musulmană, iar modernizarea nu trebuia să însemne occidentalizare.

Aceste trei tipuri de reacţie la provocarea modernităţii au fost reprezentate de trei reformatori fundamentali din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea: Abdul Wahhab din Peninsula Arabică,

Sayyid Ahmad din Aligarh, India, şi Sayyid Jamaluddin-i-Afghan, despre care nu se ştie exact unde s-a născut şi a cărui prezenţă a fost simţită pretutindeni.

Wahhabismul

Abdul Wahhab s-a născut în preajma anului 1703 în Nejd, deşertul cu dune galbene de nisip pe care ni-l imaginăm prin reflex cu toţii atunci când ne gândim la Arabia. Era fiul unui judecător şi a crescut într-un mic orăşel dintr-o oază. Când a demonstrat calităţi pentru studiul Coranului, a fost trimis la Medina pentru a-şi continua studiile. Acolo, unul dintre profesori i-a prezentat lucrările lui Ibn Taymiyyah, teologul sirian auster care, după holocaustul mongol, spusese că Dumnezeu îi abandonase pe musulmani şi musulmanii trebuie să se întoarcă exact la modul de viaţă din Prima Comunitate, dacă doreau să recâştige bunăvoinţa Lui. Aceste învăţături au avut ecou în mintea tânărului Wahhab.

De la Medina, tânărul a ajuns în oraşul cosmopolit Basra din Golful Persic şi ceea ce a văzut acest băiat de la ţară în Basra – extraordinara diversitate de opinii, numeroasele şcoli de gândire, diversele interpretări ale Cuvântului Sfânt, mulţimile de oameni, luminile, zgomotul –, toate acestea l-au copleşit. Este genul de excrescenţă care slăbea islamul, a decis el.

Aşadar, s-a întors la simplitatea austeră din oraşul lui natal şi a început să predice redeşteptarea religioasă prin readucerea islamului la forma lui originală. Exista un singur Dumnezeu, tuna el, şi toţi oamenii trebuie să-l venereze pe unicul Dumnezeu, aşa cum spunea acesta în Cartea Sfântă. Toţi oamenii trebuie să asculte de legile stabilite prin revelaţii. Toţi oamenii trebuie să trăiască exact ca Întemeietorii Curaţi de la Medina, de pe vremea lui Mahomed şi oricine bloca restaurarea comunităţii originare şi sfinte trebuia eliminat.

Otomanii considerau că toată Arabia este posesiunea lor, dar nu aveau nicio autoritate reală printre micile triburi de beduini

care locuiau în acest peisaj arid, în oaze împrăștiate, ducându-și traiul cu greu ca negustori și crescători de vite. Wahhab a atras câțiva adepți din rândul acestor beduini și și-a condus grupul prin sate, distrugând sanctuarele, deoarece acestea erau obiecte de venerație necuvenită, iar Abdul Wahhab susținea că venerația nu se cuvinte nimănui altcuiva decât lui Dumnezeu, altfel însemnând idolatrie. În cele din urmă, Wahhab a obținut funcția de judecător și a început să aplice legea lui Hanbali, așa cum o înțelegea el, cu un zel lipsit de orice compromis. Într-o zi, a pus ca o femeie bine cunoscută din oraș să fie omorâtă cu pietre pentru adulter. Localnicii se săturaseră. S-a adunat un grup de oameni care au cerut ca Wahhab să fie scos din funcție; se vorbea chiar să fie linșat. Wahhab a fugit din oraș și a ajuns în altă oază, Dariyah.

Acolo, conducătorul local, Mohammed ibn Saud, l-a primit călduros. Ibn Saud era un mic șef de trib cu ambiții mari: să „unifice" Peninsula Arabică. Prin „unire" înțelegea, firește, „să cucerească". În predicatorul înverșunat care era Abdul Wahhab a văzut exact ceea ce îi trebuia lui. Wahhab a văzut și el același lucru când s-a uitat la Ibn Saud. Cei doi bărbați au încheiat un pact. Șeful de trib a fost de acord să-l recunoască pe Wahhab drept autoritatea religioasă supremă a comunității musulmane și să facă tot ce poate ca să implementeze viziunea lui; predicatorul, la rândul lui, a fost de acord să-l recunoască pe Ibn Saud ca șef politic al comunității musulmane, emirul lui, și să-i îndemne pe adepții lui să lupte pentru el.

Pactul a dat roade. În următoarele câteva decenii, cei doi bărbați „au unit" triburile beduinilor din Peninsula Arabă sub conducerea Saudito-Wahhabită. De fiecare dată când dădeau peste un trib recalcitrant, începeau să strige la oameni să se convertească:

— Convertiți-vă! Convertiți-vă! Convertiți-vă! strigau ei de trei ori. Dacă avertismentul era ignorat de trei ori (așa cum se întâmpla de regulă), Wahhab le spunea soldaților că pot să înceapă să-i ucidă pe oameni: Allah le dădea voie, căci erau necredincioși.

Apelul la convertire îi deruta în acel moment pe tribalii atacați, deoarece ei se considerau cu toții musulmani credincioși. Dar atunci când Abdul Wahhab striga „Convertiți-vă!" avea în vedere acea viziune a islamului pe care o predica el. Nu o numea wahhabism deoarece, la fel ca și Ibn Taymiyyah înaintea lui, susținea că făcea pur și simplu apel la musulmani să revină la islamul curat, autentic, original, fără adăugirile ulterioare și purificat de corupție. Nu era un inovator; de fapt, era un anti-inovator.

Oamenii nu erau convinși de viziunea lui, vedeau în ea o interpretare aparte a islamului, nu islamul însuși; și nu le-a fost greu să numească această ideologie wahhabism, termen care a intrat în uz chiar și printre câțiva dintre cei care erau de acord cu opiniile lui.

În 1766, Ibn Saud a fost asasinat, dar fiul lui, Abdul Aziz, a preluat conducerea și a continuat campania tatălui său de unificare a Arabiei sub steagul teologiei lui Abdul Wahhab. Apoi, în 1792, Wahhab a murit, lăsând în urma lui douăzeci de văduve și nenumărați copii. Viața lui acoperise, practic, întreg secolul al XVIII-lea. În timp ce el își impunea viziunea despre islamul autentic în Arabia, Anglia și Scoția se uneau formând Marea Britanie, în America luau naștere Statele Unite ale Americii, Revoluția Franceză proclama Declarația Drepturilor Omului, Mozart scria un întreg corpus muzical, James Watt inventa mașina cu aburi.

La moartea lui Wahhab, Aziz ibn Saud s-a declarat succesorul lui. Deja emir, noul Ibn Saud s-a uns și șef religios suprem. În 1802, Ibn Saud a atacat orașul Karbala, unde fusese martirizat Hussein, nepotul Profetului. Orașul era important pentru șiiți, mulți dintre ei se adunaseră chiar atunci acolo ca să comemoreze martiriul lui Hussein. Dar șiiții se aflau în fruntea listei lui Wahhab a celor care modificaseră și corupseseră islamul original și, astfel, după ce a cucerit orașul, Aziz ibn Saud a ucis aproximativ două mii dintre locuitorii lui șiiți.

În 1804, Aziz ibn Saud a cucerit Medina, unde și-a pus armata să distrugă imediat mormintele tovarășilor lui Mahomed. De la

Medina, armatele saudito-wahhabite au mers la Mecca, unde au distrus templul despre care se spunea că marca locul de naștere al Profetului Mahomed (astfel ca nimeni să nu devină idolatru al lui Mahomed). Cât timp a fost în oraș, Ibn Saud a profitat de ocazie ca să execute ritualurile pelerinajului la Kaaba.

Apoi în 1811, alianța saudito-wahhabită a început să organizeze o nouă campanie, de astă dată în Asia Mică, în inima Imperiului Otoman. Acum sultanul a observat, în sfârșit, existența mișcării wahhabite. Pentru a face față acestor beduini, l-a chemat în ajutor pe Mohammed Ali, *kediv* al Egiptului. Mohammed Ali și-a dus armata lui modernă, disciplinată în Arabia și, în 1815 – în același an în care cariera lui Napoleon lua sfârșit la Waterloo –, l-a zdrobit pe Ibn Saud, a restaurat controlul otoman asupra orașelor Mecca și Medina și a deschis Orașul Sfânt din nou pentru pelerinii musulmani de pretutindeni. Apoi l-a trimis pe fiul și succesorul lui Aziz ibn Saud la Istanbul ca să fie plimbat prin fața mulțimilor și batjocorit de acestea, după care a fost decapitat.

Despre alianța saudito-wahhabită nu s-a mai auzit mare lucru în următorul secol, dar ea nu a murit. Șeful de trib executat avea un fiu care a preluat puterea asupra resturilor confederației saudite prăbușite. Acum era din nou un mic șef de trib, dar, oricum, șef de trib, și era în continuare wahhabit, și oriunde putea să-și impună autoritatea, învățații ulema wahhabiști au prosperat. Wahhab a murit, dar wahhabismul a continuat să trăiască.

Care erau preceptele lui?

Puteți căuta mult și bine în scrierile lui Abdul Wahhab și nu veți găsi wahhabismul așa cum este el definit astăzi, în mare parte datorită faptului că Abdul Wahhab nu a scris tratate politice; a scris un comentariu la Coran și l-a scris strict cu vocabularul doctrinei sale. Concentrarea lui obstinată asupra detaliilor doctrinei, legii și practicii musulmane îl poate șoca pe un privitor din afară ca o obsesie. Lucrarea lui fundamentală, *Kitab-al-Tawhid (Cartea Unității)* are șaizeci și șase de capitole, fiecare dintre ele prezintă unul sau mai multe citate din Coran, comentează fiecare citat,

înşiră învăţăminte care trebuie trase din acest citat şi apoi explică modul în care citatul se leagă de crezul fundamental al lui Wahhab. Aici nu se vorbeşte despre Occident şi Orient, nu se pomeneşte nimic despre influenţa occidentală sau despre slăbiciunea musulmană, nu este nicio aluzie politică. Citind cuvintele lui Wahhab, îţi dai seama că privea lumea prin ochelari exclusiv religioşi. După părerea lui, întreaga teologie se reducea la două doctrine: în primul rând, importanţa lui *tawhid* sau „unitatea", adică unicitatea şi unitatea lui Dumnezeu; în al doilea rând, falsitatea ideii de *shirk*, conform căreia în toţi şi în tot se găsea o parte din divinitatea Domnului, într-o măsură mai mică sau mai mare.

Marx a spus cândva „eu nu sunt marxist", iar dacă Abdul Wahhab ar trăi astăzi ar putea foarte bine să spună „eu nu sunt wahhabist"; cu toate acestea, wahhabismul există, iar acum include multe alte doctrine care derivă implicit din predicile lui Wahhab, sau care au fost dezvoltate din aplicarea lor de către şefii de trib saudiţi. Acest wahhabism extins le-a spus musulmanilor că legea este islamul şi islamul este legea; să o sesizezi corect, să o cunoşti în întregime, s-o respecţi întocmai – aceasta era adevărata credinţă.

Legea era deja acolo, în Coran, după părerea lui Wahhab şi a adepţilor lui. *Sunna* – viaţa Profetului aşa cum era revelată de *hadith* – nu era decât un comentariu al legii. Coranul nu prevedea principii pentru a călăuzi comportamentul uman, ci acţiuni concrete pe care trebuiau să le execute musulmanii. Prin viaţa Profetului Mahomed se oferea un model pe care trebuia să-l urmeze fiecare musulman.

Medina în timpul lui Mahomed şi al primilor *trei* califi fusese comunitatea ideală, locul şi timpul în care toată lumea cunoştea legea, poseda legea şi o respecta întocmai. De aceea, Prima Comunitate putuse să înflorească şi să se extindă atât de miraculos.

Scopul vieţii era să respecte legea. Scopul vieţii sociale şi politice era să construiască o comunitate în care legea să se poată concretiza. Toţi cei care frânau marea misiune a construirii

acestei comunități ideale erau dușmanii islamului. Obligațiile unui musulman includeau participarea la jihad, lupta pentru a-i înfrânge pe dușmanii islamului. Jihadul era pe același plan cu rugăciunea, postul, pomana, pelerinajul și mărturisirea unității lui Dumnezeu ca o obligație religioasă.

Și cine erau dușmanii islamului?

În conformitate cu doctrinele lui Wahhab, cei care nu credeau în islam erau, firește, potențiali dușmani, dar nu cei mai nelegiuiți răufăcători. Dacă erau de acord să trăiască pașnic sub conducerea musulmanilor puteau fi tolerați. Apostați erau aceia care se născuseră în islam sau se convertiseră la el, dar renunțaseră la acesta. Aceștia trebuiau uciși. Ipocriții erau aceia care spuneau că sunt musulmani, dar în realitate nu erau. Rosteau cuvintele numai cu gura, dar în inima lor aveau altă credință. Erau în mod inerent un fel de coloană a cincea care lucra împotriva comunității și puteau comite o trădare dezastruoasă într-un moment de criză. Ipocriții trebuiau uciși imediat ce erau demascați. Și, în sfârșit, poate că cei mai răi nelegiuiți dintre toți erau inovatorii: musulmanii care corupeau islamul adăugând sau modificând aspecte ale legii autentice, originale. Oamenii care efectuau ritualurile altfel decât Credincioșii Inițiali, sau care efectuau ritualuri pe care Profetul și tovarășii lui nu le practicaseră niciodată sau cei care susțineau idei inexistente în Coran – toți aceștia erau inovatori. Șiiții și sufiștii făceau parte din acest grup. Jihadul împotriva lor nu era numai legitim, ci și obligatoriu în conformitate cu wahhabismul, așa cum s-a dezvoltat în practica istorică.

Atitudinile și entuziasmul wahhabit s-au răspândit mult dincolo de hotarele Arabiei. Wahhabismul a găsit un teren deosebit de fertil la celălalt capăt al lumii musulmane, în Subcontinentul indian. În practică, diverși oameni care își spuneau wahhabiști au subliniat diverse aspecte ale crezului predicat de tribul saudit. În India, de exemplu, unii așa-numiți wahhabiști respingeau jihadul ca obligație. Alții spuneau că apostații trebuie să fie angajați în dezbatere, nu în bătălie. Unii credeau că trândavii trebuie reeducați,

nu pedepsiți, iar ipocriții pedepsiți, nu uciși etc. Dar toți cei care își spuneau wahhabiști considerau legea drept esența islamului, ba chiar tot islamul. Toți aveau tendința să privească în urmă la o epocă de aur care oferea un model pentru viața musulmană și credeau că reinstaurarea Primei Comunități a lui Mahomed din Medina îi va reabilita pe musulmani în ochii lui Allah, restabilind vigoarea și puterea de care se bucura Umma în timpul primilor patru califi.

În afara lumii islamice, alianța saudito-wahhabistă a putut să pară o scurtă anomalie care a apărut și s-a stins apoi repede; dar în realitate a continuat să mocnească în deșerturile Arabiei și lumea avea să mai audă încă multe despre această alianță în secolul al XX-lea, după ce ofițerul britanic cunoscut sub numele de Lawrence al Arabiei a găsit drumul către acel deșert.

Mișcarea din Aligarh: modernismul laic

Sayyid Ahmad sau Sir Sayyid Ahmad din Aligarh, așa cum îi plăcea să i se spună spre sfârșitul vieții, reprezintă o atitudine de gândire care a apărut în mod independent în mai multe părți ale lumii musulmane în secolul al XIX-lea. El și alții au început să caute modalități de a regândi islamul ca sistem etic, păstrându-i în același timp tradițiile și spiritul, dar făcându-l compatibil cu o lume seculară dominată de europeni.

Sayyid Ahmad s-a născut în 1817 într-o familie musulmană proeminentă din Delhi. Strămoșii lui fuseseră persoane oficiale importante în timpul mogulilor, pe timpul când aceștia domniseră în această parte a lumii. Acum, controlul britanic asupra Subcontinentului se adâncise de mai multe generații, iar familia lui Sayyid se adaptase la noua ordine. Bunicul lui servise Compania Indiei de Est în posturi de răspundere, o dată condusese o școală pentru ei și altă dată călătorise în Iran în calitate de trimis britanic. De două ori lucrase pentru împăratul mogul în calitate de prim-ministru, dar în acel moment

„împăratul" nu era decât un angajat britanic ca oricare altul, iar îndatoririle principalele ale primului lui ministru erau să completeze corect formularele pentru ca salariul lui să meargă neîntrerupt. Tatăl lui Sayyid Ahmad lucrase și el pentru companie, iar fratele lui înființase unul din primele ziare în limba urdu din India. Pe scurt, Sayyid Ahmad provenea dintr-o familie cu un statut înalt, cu orientare occidentală și știa câte ceva despre modul de viață britanic.

Dar mama lui era o musulmană credincioasă de o cucernicie legendară, respectată pentru învățătura ei; și-a pus băiatul să meargă la *madrasa* și a exercitat în viața lui o influență egală cu cea a bunicului său, astfel că Sayyid Ahmad a ajuns la maturitate cu aceste două curente care se duelau în personalitatea lui: o loialitate resimțită în suflet pentru propria comunitate musulmană și un înalt sentiment de respect pentru cultura britanică și dorința de a se bucura de respect din partea acestor coloniști.

Din păcate, familia lui a intrat în probleme financiare după moartea prematură a tatălui său. Sayyid Ahmad a fost nevoit să părăsească școala și să meargă la muncă. S-a angajat la Compania Indiei de Est ca funcționar și în cele din urmă a fost promovat judecător-adjunct, funcție în care rezolva dispute minore, dar acesta era un post mărunt în sistemul juridic al companiei: nu era mult mai mult decât un funcționar respectat. Nu putea promova, deoarece nu-și terminase educația formală; era în mare măsură un autodidact.

Citea în continuare cu mare aviditate toate lucrările de știință și de literatură în limba engleză care îi cădeau în mână. A înființat cluburi de lectură și discuții cu prietenii indieni musulmani și a organizat serii de prelegeri pe teme științifice. În timpul Revoltei Indiene din 1857, a fost de partea britanicilor; dar după aceea a scris o broșură intitulată *The Causes of the Indian Revolt* (*Cauzele Revoltei Indiene*), în care le reproșa administratorilor britanici erorile și neglijențele comise, broșură pe care a trimis-o oficialităților de la Calcutta și de la Londra. A urmat o Dare de seamă a

mahomedanilor loiali din India, care a fost tradusă în engleză de un colonel britanic. În această broşurică, a încercat să-i ridice pe coreligionarii lui în ochii britanicilor, înfăţişându-i pe musulmanii indieni drept cei mai loiali supuşi ai Reginei. A argumentat că musulmanii nu aveau sentimente jihadiste împotriva britanicilor şi nu puteau să aibă; a citat surse ştiinţifice religioase pentru a dovedi că jihadul împotriva britanicilor nu era permis, deoarece britanicii nu restricţionau şi nu se amestecau în practicile religioase ale musulmanilor.

În sfârşit, în 1874 a decis să vadă Anglia cu ochii lui. Era pentru prima dată când Sayyid Ahmad călătorea în afara graniţelor Indiei. La Londra, unde scrierile lui se bucurau de o oarecare apreciere, a trăit peste nivelul pe care şi-l permitea, participând la petreceri elegante împreună cu intelectuali, artişti şi aristocraţi britanici. Era un personaj straniu în acest mediu, îmbrăcat în hainele lui musulmane, cu o barbă mare şi cu o tocă mică, religioasă, pe cap, arătând până în vârful unghiilor ca un gentleman musulman din înalta societate a mogulilor. Însăşi Regina i-a acordat o panglică, făcându-l „Companion al Stelei Indiei", ceea ce l-a determinat după aceea să-şi spună *Sir* Sayyid Ahman Khan.

Într-o zi, pe când era la Londra, a dat peste o biografie depreciativă a Profetului Mahomed scrisă de un englez oarecare. A fost distrus. A renunţat la toate celelalte preocupări şi a început să scrie chiar el o biografie a Profetului, pentru a o combate pe cea a englezului. A scris în urdu, deoarece aceasta era limba lui maternă, dar cartea lui era destinată publicului european, aşa că, pe măsură ce o scria, a plătit pentru ca aceasta să fie tradusă, capitol cu capitol, în engleză, franceză, germană şi latină. Munca s-a dovedit mult prea copleşitoare; a trebuit să-şi limiteze ambiţiile şi în final s-a mulţumit cu o culegere de eseuri despre Mahomed. A rămas fără bani înainte să poată termina chiar şi această lucrare. La 17 luni după ce plecase din India s-a întors acasă, fără un ban şi epuizat.

Dar Anglia îi făcuse o impresie profundă – mult prea profundă, spun criticii lui. În comparație cu Anglia, găsea că țara lui este dureros de înapoiată. „Fără să-i măgulesc pe englezi", scria el, „pot spune cu toată sinceritatea că nativii din India, atât cei de sus, cât și cei de jos, negustorii și micii prăvăliași, cu învățătură sau analfabeți, atunci când sunt comparați cu englezii în privința educației, a manierelor și a cinstei sunt ca un animal murdar pe lângă un bărbat talentat și frumos".

Dar ce îi făcea pe conaționalii săi musulmani să fie atât de înapoiați? Ce putea face el pentru a ridica nivelul acestei comunități? Sayyid Ahmad a decis că problema se afla parțial în modul în care musulmanii interpretau islamul. Erau blocați într-o gândire magică, se agățaseră strâns de o superstiție și o numeau islam. Sir Sayyid Ahmad Khan a început să elaboreze o doctrină care îi jignea pe ulema indieni contemporani. Religia, spunea el, este un domeniu natural al cercetării și realizărilor omenești. Era o parte integrantă a vieții umane. Evoluase odată cu comunitatea umană în cursul firesc al lucrurilor – exact la fel ca arta, agricultura și tehnologia –, devenind tot mai sofisticată pe măsură ce omul a devenit mai civilizat.

Oamenii societății timpurii avuseseră o capacitate limitată de a explora problemele morale și etice din punct de vedere intelectual, afirma Sayyid Ahmad. Aveau nevoie de religia revelată care să-i ajute să-și depășească patimile și să-i călăuzească spre judecăți sănătoase și o conduită morală: decizii provenind de la o putere superioară, transmise de profeți cu o autoritate charismatică pentru a putea convinge fără explicații. Dar comandamentele tuturor marilor religii adevărate nu sunt în esență iraționale. Sunt rezonabile și rațiunea le poate descoperi, odată ce oamenii și-au dezvoltat capacitatea intelectuală de a face acest lucru.

De aceea a anunțat Mahomed că este ultimul dintre profeți – nu voia să spună că deciziile lui referitoare la chestiunile din Mecca și din Medina zilelor lui trebuie să fie cuvântul final al conduitei omenești de-a lungul secolelor. Voia să spună că

adusese ultimele instrumente de care aveau nevoie oamenii pentru a porni singuri în căutarea unei comunități morale proprii, fără decizii neexplicate din partea lui Dumnezeu. Islamul a fost ultima dintre religiile revelate, deoarece era începutul unei ere a religiilor bazate pe rațiune. Oamenii raționali puteau ajunge la excelența morală raționând corect și pornind de la principii fundamentale corecte. Ceea ce adusese islamul erau tocmai aceste principii fundamentale sănătoase. Erau la fel cu cele care se găseau în creștinism și în alte mari religii revelate, cu observația că islamul se bucura și de raționalitate. Ar fi eliberat omenirea de obediența oarbă în fața superstiției și a dogmei, dacă musulmanii nu ar fi interpretat greșit semnificația revelațiilor coranice și nu s-ar fi abătut de la drum.

Sayyid Ahmad sugera implicit că musulmanii trebuie să renunțe la obsesia cu privire la rai și iad și la intervențiile miraculoase ale lui Dumnezeu în istorie și să-și regândească credința ca un sistem etic. În această abordare, bunii musulmani nu vor fi în mod obligatoriu cei care citesc Coranul în arabă multe ore în fiecare zi sau se îmbracă într-un anumit fel sau se roagă într-un anumit mod. Buni musulmani vor fi aceia care nu înșală, care nu mint, care nu fură, nu omoară, cei care își dezvoltă cele mai bune capacități în mod constant și se poartă corect cu ceilalți oameni, cei care caută dreptate în societate, care se comportă în mod responsabil în comunitățile lor și dau dovadă de milă, compasiune, caritate etc., cum pot mai bine.

Înainte de călătoria în Anglia, Sayyid Ahmad înființase în orașul Aligarh din India de nord o organizație numită Societatea Științifică. Aceasta organiza prelegeri și punea la dispoziția musulmanilor indieni cunoștințele avansate britanice din domeniul științei, traducând și publicând cărți importante în urdu și în persană. După întoarcerea din Anglia, Sayyid Ahmad a transformat societatea în universitate, sperând să facă din ea un „Cambridge al lumii musulmane". Pe lângă științele religioase și alte materii tradiționale ale școlii islamice, programa de învățământ de la

Universitatea Aligarh oferea cursuri de fizică, chimie, biologie și alte materii „moderne".

Deși mulți dintre ulema indieni au atacat opiniile lui Sayyid Ahmad, universitatea a prosperat și a atras studenți. Studenții de la Universitatea Aligarh și membrii personalului didactic au format nucleul unei mișcări laice care, în secolul al XX-lea, a făcut lobby pentru separarea musulmanilor de India și pentru edificarea unui stat național propriu, mișcare care a avut drept rezultat final apariția Pakistanului.

Ideile specifice ale lui Sayyid Ahmad nu au reușit să creeze o mișcare larg răspândită asociată cu numele lui, dar intelectualii moderniști din alte țări musulmane au explorat idei asemănătoare și au ajuns la concluzii similare. În Iran, un prim-ministru care lucra pentru Șahii Qajar a înființat o școală numită Dar al-Funum, care oferea cursuri în toate științele și artele din Occident, literatură și filosofie. Absolvenții acestei școli au început să răspândească în societatea iraniană semințele modernismului care dorea să-și remodeleze societatea în conformitate cu liniile europene.

Moderniștii similari activau și în inima Imperiului Otoman. La sfârșitul secolului al XIX-lea facțiunea modernistă din guvernul otoman promova politici numite Tanzimât sau „reforme", care includeau înființarea de școli de tip european, adoptarea tehnicilor europene de administrație în birocrația guvernamentală, reorganizarea armatei în conformitate cu modelul european, îmbrăcarea soldaților în uniforme în stil european, încurajarea persoanelor oficiale din guvern să poarte haine europene etc.

Modernismul islamist

Ajungem acum la principalul reformator musulman din secolul al XIX-lea, o forță vulcanică pe nume Sayyid Jamaluddin-i-Afghan. Afghanii cred că s-a născut în Afghanistan în 1836, cam la 80 km est de Kabul, într-un oraș numit Asadabad,

capitala provinciei Kunar. Familia lui avea legături cu clanul conducător din Afghanistan prin căsătorie, dar făcuse ceva care îl supărase pe rege și fusese nevoită să se mute în grabă în Iran, atunci când Jamaluddin încă era copil.

În mod destul de derutant, s-au instalat în apropiere de un oraș iranian care se numea tot Asadabad, ceea ce a dat naștere unei dispute îndelungate cu privire la locul și țara în care s-a născut de fapt Jamaluddin, Afghanistan sau Iran, și care dintre acestea îl poate numi fiul ei. Afghanii arată să și-a spus întotdeauna Jamaluddin-i-*Afghan* – adică „Jamaluddin Afghanul" – și pe acest motiv consideră chestiunea încheiată. Istoricii iranieni spun că și-a spus „Afghanul" numai ca să ascundă faptul că era iranian și să facă aluzie la dovezile documentare care, spun ei, rezolvă chestiunea definitiv. Pe de altă parte, pe când era în Afghanistan, mulți oameni păreau să-i cunoască familia și rudele, care încă mai aveau pământ în Kunar la vremea respectivă. Pentru mine, acest lucru rezolvă chestiunea, dar poate că este așa numai pentru că eu sunt afghan.

Un lucru este sigur: astăzi multe guverne musulmane și-l revendică pe Sayyid Jamaluddin. Dar pe vremea când a trăit, toate guvernele musulmane vedeau în el o sursă de necazuri și l-au dat afară. Dați-mi voie să vă prezint pe scurt această carieră uimitoare, aristotelică.

Indiferent unde a crescut, nimeni nu contestă faptul că a plecat în India când avea cam optsprezece ani. Sentimentul antibritanic ajunsese la culme în India pe atunci, iar Sayyid Jamaluddin s-ar putea să se fi întâlnit cu câțiva musulmani care complotau împotriva britanicilor. Se afla întâmplător la Mecca în pelerinaj, când a izbucnit Marea Revoltă Indiană și s-a întors la timp ca să fie martor la represaliile britanicilor, care l-au șocat profund pe musulman. În timpul acestei prime călătorii în India, probabil că Sayyid Jamaluddin a dobândit o ură profundă față de britanici și o antipatie durabilă împotriva colonialismului european, în general. În orice caz, din India a plecat în...

- **Afghanistan.** Aici a câștigat încrederea regelui pe care britanicii încercaseră zadarnic să-l dea jos. Regele l-a angajat pe Sayyid Jamaluddin ca să-i dea lecții fiului său, Azam. Jamaluddin formula deja idei referitoare la nevoia de reformare și de modernizare a islamului ca modalitate de refacere a puterii și a mândriei musulmane și a văzut în postul de profesor al moștenitorului țării o oportunitate pentru a modela un conducător care să implementeze viziunea lui. L-a inițiat pe prințul Azam Khan în ideile lui reformiste și l-a instruit pentru a conduce Afghanistanul în epoca modernă. Din păcate, Azam a domnit numai scurt timp după tatăl său. Unul dintre verii lui l-a dat jos de pe tron, cu ajutorul britanicilor. Aceștia probabil că au contribuit la detronarea lui Azam pentru că nu doreau un protejat al lui Jamaluddin pe tronul afghan. Presimțeau ce pune la cale. În orice caz, Azam s-a dus în Iran și a murit acolo, în exil. Jamaluddin a fost și el nevoit să fugă, așa că s-a îndreptat spre...
- **Asia Mică.** Acolo a început să țină discursuri la Universitatea din Constantinopol. A declarat că musulmanii trebuiau să învețe totul despre știința modernă și, în același timp, să consolideze valorile islamice, tradiția și istoria în conștiința copiilor lor. Modernizarea, spunea el, nu trebuie să însemne occidentalizare. Musulmanii puteau foarte bine să caute ingredientele unei modernizări islamice distinctive chiar în islam. Acest mesaj s-a bucurat de popularitate atât în rândul maselor, cât și al claselor conducătoare. Sayyid Jamaluddin era acum foarte bine situat pentru a pretinde un post înalt în Turcia Otomană și pentru a-și trăi viața aici cu onoruri și recompensat generos ca purtător de cuvânt al islamului. Dar a început să-i învețe pe oameni că trebuie să aibă libertatea de a interpreta singuri Coranul, fără „îndrumarea" opresivă a ulema, pe care îi învinuia pentru rămânerea în urmă a cunoștințelor științifice din civilizația islamică. Firește, aceasta a întors puternica instituție clericală împotriva lui; a fost expulzat, astfel că în 1871 s-a mutat în...
- **Egipt**, unde a început să țină cursuri și conferințe la vestita Universitate Al Azhar. A continuat să-și expună viziunea despre

modernizarea vieții islamice. (În această perioadă, a scris și o istorie a Afghanistanului, probabil o altă stratagemă pentru a-i face pe oameni să creadă că este originar din Afghanistan și nu din Iran.) În Egipt, unde dinastia întemeiată de Mehmet Ali devenise o clasă conducătoare despotică, mână în mână cu interesele britanice și franceze, Jamaluddin a început să critice corupția celor bogați și puternici. A spus despre conducătorii țării că trebuie să adopte un stil de viață mai modest și să trăiască în mijlocul poporului, așa cum făcuseră conducătorii din comunitatea musulmană timpurie. Și a insistat din nou că democratizarea nu trebuia să însemne occidentalizare. A găsit baza unui stil islamic de democrație în două concepte islamice: *shura* și *ijma*.

Shura este ceva în genul unui „consiliu consultativ". Era mecanismul prin care liderii musulmani timpurii se sfătuiau cu comunitatea și cereau consimțământul acesteia. Prima *shura* fusese acel mic grup numit de Califul Omar pentru alegerea succesorului său. Acea *shura* prezentase un candidat în fața musulmanilor din Medina și obținuse aprobarea lor. Firește, pe atunci comunitatea avea câteva mii de membri și toți încăpeau în marea moschee și în curtea din jurul ei, astfel că democrația *shura* era democrația directă a întâlnirii din sala primăriei. Dar cum putea fi aplicat acest model într-o țară atât de mare precum Egiptul – aceasta era o altă problemă.

Ijma înseamnă „consens". Acest concept își are originea într-o frază rostită de Profet: „Comunitatea mea nu va fi niciodată de acord cu o greșeală". Învățații ulema au folosit fraza ca justificare pentru a afirma că atunci când *ei toți* erau de acord asupra unui punct al doctrinei, acesta se afla dincolo de orice semn de întrebare sau dispută. Pe scurt, au cooptat *ijma* ca idee de consens între ei. Însă Jamaluddin a reinterpretat cele două concepte și a extins aplicarea lor. De la *shura* și *ijma*, a argumentat că în islam conducătorii nu aveau legitimitate fără sprijinul poporului lor.

Ideile lui despre democrație l-au neliniștit pe regele Egiptului, iar protestele lui împotriva decadenței clasei

superioare jigneau pe toată lumea peste un anumit nivel. În 1879, Jamaluddin a fost expulzat din Egipt, după care îl regăsim în...

- **India.** Acolo, mișcarea „liberală" din Aligarh, întemeiată și condusă de Sir Sayyid Ahmad, evoluase și devenise o forță de care trebuia să se țină seama. Dar Jamaluddin îl vedea pe Sir Sayyid Ahmad ca pe un câine de salon lingușitor al britanicilor și așa a și spus în cartea sa, *Refutation of the Materialists* (*Dezaprobarea materialiștilor*), însă britanicilor le plăceau ideile lui Sayyid Ahmad. Când a izbucnit o revoltă în Egipt, autoritățile britanice au spus că Jamaluddin atâțase spiritele prin adepții lui și l-au trimis la închisoare câteva luni. Când rebeliunea s-a terminat, i-au dat drumul, dar l-au expulzat din India, așa că în 1882 s-a dus la...
- **Paris**, unde a scris articole pentru diverse publicații în engleză, persană, arabă, urdu și franceză (în toate aceste limbi nu numai că se exprima fluent, dar și foarte coerent și elocvent). În articolele lui a dezvoltat ideea că islamul era, în esență, o religie rațională și că fusese pionierul revoluției științifice. A insistat în continuare că ulema și despoții musulmani întârziaseră progresul științific din lumea musulmană, dar a spus că despoții și clericii făcuseră același lucru și în alte religii, inclusiv în creștinism. În această perioadă, în Franța, un filosof pe nume Ernest Renan scria că musulmanii sunt incapabili în mod inerent de gândire științifică (Renan a afirmat despre chinezi că sunt o „rasă cu o admirabilă dexteritate manuală, dar fără simțul onoarei", că evreii erau „incompleți", că „negrii" erau cei mai fericiți atunci când trudeau pe pământ, că europenii erau din fire stăpâni și soldați și că, dacă fiecare va face ceea ce „fusese făcut" să facă, în lume va fi bine[1]. Jamaluddin s-a angajat cu Renan într-o dezbatere vestită la Sorbona (vestită cel puțin în lumea islamică), în care susținea că islamul doar părea mai puțin „științific" decât creștinismul, deoarece fusese întemeiat mai târziu și era, așadar, într-un stadiu ceva mai timpuriu al dezvoltării sale.

[1] Ernest Renan, *Le Reforme intellectuelle et morale*, Calmann-Levy, Paris, 1929 (n. a.).

Acolo, la Paris, Jamaluddin și unul dintre protejații lui egipteni, Mohammed Abduh, au înființat o revistă foarte influentă, numită *The Firmest Bond*. Au publicat numai optsprezece numere, după care au rămas fără bani și au avut și alte dificultăți, așa că au trebuit să sisteze publicarea, dar în acele optsprezece numere Jamaluddin a stabilit nucleul crezului numit astăzi panislamism. A declarat că toate luptele aparent locale dintre diversele puteri musulmane și europene cu privire la chestiuni specifice – dintre ruși și iranieni în legătură cu Azerbaidjanul, între ruși și otomani în legătură cu Crimeea, între britanici și egipteni cu privire la împrumuturile bancare, între francezi și algerieni în legătură cu vânzările de grâne, între britanici și populațiile din India și din Afghanistan în legătură cu frontierele etc., nu erau de fapt multe lupte diferite despre multe chestiuni diferite, ci o singură luptă mare în legătură cu o chestiune mare dintre două entități globale: islamul și Occidentul. A fost primul care a utilizat cele două cuvinte în acest context și, firește, ca definiții ale unor categorii istorice conflictuale. Cândva în această perioadă, Jamaluddin a vizitat, se pare, și...

- **Statele Unite**, dar se știe foarte puțin despre activitățile lui de acolo și fără îndoială a venit și a plecat de mai multe ori de la...
- **Londra**, unde s-a certat cu Randolph Churchill, tatăl lui Winston Churchill, și cu alți lideri britanici în legătură cu politica britanică din Egipt. A călătorit și în Germania, a petrecut câtva timp și la Sankt Peterburg, capitala Rusiei. Odată revista lui suspendată, nu mai avea nimic care să-l țină în Europa, așa că s-a mutat în...
- **Uzbekistan.** Acolo a convins autoritățile țariste să-l lase să publice și să disemineze Coranul musulmanilor în timpul stăpânirii țariste, să traducă, să publice și să disemineze și altă literatură islamică, care nu era disponibilă de zeci de ani în Asia Centrală. Eforturile lui au dus la o revigorare a islamului în toată regiunea. Aici Jamaluddin a prezentat și o idee pe care o avea de mult, și anume că țările musulmane trebuie să profite de rivalitatea dintre puterile europene pentru a-și

obține o zonă de independență pentru ele; să se alinieze cu Rusia împotriva puterii britanice, cu Germania împotriva puterii ruse, cu Marea Britanie și Franța împotriva puterii ruse etc. Aceste idei vor deveni strategiile fundamentale ale „mișcării globale de nealiniere" din secolul al XX-lea. În 1884 s-a mutat în...

- **Iran**, unde a lucrat la reforma judiciară. Aceasta l-a adus față în față cu ulema locali. Atmosfera s-a încins și a fost nevoit să se întoarcă în mare grabă în Asia Centrală. Dar în 1888, Nasiruddin, regele Iranului, l-a invitat înapoi în țară ca prim-ministru. Nasiruddin era angajat într-o luptă pentru putere cu ulema din țara lui și s-a gândit că „modernismul" lui Jamaluddin va ajuta cauzei lui. Jamaluddin a venit în Iran, dar nu ca prim-ministru, ci în calitate de consilier special al regelui. De astă dată însă, în loc să-i atace pe ulema, l-a atacat pe rege și practica lui de a vinde „concesiuni" economice puterilor colonialiste. Cel mai izbitor exemplu din timpul șederii lui Jamaluddin în Iran era pe atunci concesiunea fără licitație pentru tutun, acordată companiilor britanice, ceea ce asigura intereselor britanice controlul asupra tuturor aspectelor producției și asupra vânzării tutunului în Iran[1]. Jamaluddin a chemat la boicotarea tutunului, strategie preluată mai târziu în multe țări de mulți alți activiști politici, inclusiv liderul anticolonialist Mahatma Gandhi (cunoscut pentru că a făcut apel la indieni să boicoteze bumbacul englez și să-l egreneze în schimb pe al lor propriu). Oratoria lui Jamaluddin a umplut străzile cu demonstranți care protestau împotriva Șahului, căruia îi părea probabil rău acum că dăduse cândva ochii cu acest reformator afghan (iranian?). Jamaluddin l-a convins chiar și pe unul dintre marii ayatolahi să declare concesiunile de tutun anti-islamice. Ei bine, aceasta l-a făcut în cele din urmă pe Șah să-și piardă răbdarea. A trimis trupe să-l evacueze pe Jamaluddin din casă și

[1] Hamid Dabashi, *Iran: A People Interrupted*, New Press, New York, 2007, pp. 58–59 (n. a.).

să-l escorteze până la frontieră. Astfel, în 1892, Jamaluddin afghanul s-a întors la...

- **Istanbul**, unde împăratul otoman, sultanul Abdul-Hamid al II-lea, i-a dat o casă și o stipendie. Sultanul credea că ideile panislamice ale lui Jamaluddin îi vor aduce cumva dividende politice. Jamaluddin a continuat să predea, să scrie, să țină discursuri. Din toate colțurile lumii musulmane veneau să-l viziteze intelectuali și activiști. Marele reformator le spunea că *ijtihad*, „gândirea liberă", era un principiu primar al islamului: dar libera gândire, spunea el, trebuie să pornească de la principiile primordiale înrădăcinate în Coran și în *hadith*-uri. Fiecare musulman avea dreptul la propria interpretare a Scripturilor și a revelațiilor, dar comunitatea musulmană trebuia să fie școlită în aceste principii primordiale încorporate în revelații. Marea eroare a musulmanilor, motivul slăbiciunii lor, spunea Jamaluddin, era că întorseseră spatele științei occidentale, dar îmbrățișaseră educația și moravurile sociale occidentale. Ar fi trebuit să facă exact contrariul: să îmbrățișeze știința occidentală și să-și închidă porțile în fața moravurilor sociale occidentale și a sistemelor lor educaționale.

Din păcate, în 1895, un student iranian l-a asasinat pe regele Nasiruddin. Guvernul iranian l-a învinovățit imediat pe Jamaluddin pentru aceasta și a cerut să fie extrădat în Iran pentru a fi pedepsit. Sultanul Hamid a refuzat, dar i-a instituit lui Jamaluddin arest la domiciliu. Mai târziu, în același an, Jamaluddin a fost diagnosticat cu cancer la gură și a cerut să i se dea voie să meargă la Viena pentru tratament, dar sultanul l-a refuzat. Medicul curții a tratat cancerul lui Jamaluddin, îndepărtându-i maxilarul inferior. Jamaluddin-i-Afghan a murit în același an și a fost înmormântat în Asia Mică. Mai târziu, trupul lui a fost transportat în Afghanistan, unde a fost reînhumat. Indiferent unde și-a început viața, cu siguranță și-a încheiat-o în Afghanistan: mormântul lui se află în mijlocul campusului Universității din Kabul.

Este interesant de menţionat că Sayyid Jamaluddin nu a avut niciun titlu sau poziţie oficială de conducere. Nu a condus nicio ţară. Nu a avut armată. Nu a avut funcţie oficială în niciun guvern. Nu a înfiinţat niciun partid politic sau mişcare. Nu a avut angajaţi, nici subordonaţi, nu a avut pe nimeni căruia să-i dea ordine. Mai mult chiar, nu a lăsat în urma lui un corpus de cărţi sau măcar o singură carte care să prezinte politica sa coerentă, niciun fel de *Das Kapital* islamic. Acest om a fost pur şi simplu un bărzăun, un instigator, un rebel – asta a fost.

Cu toate acestea, a avut un impact uriaş asupra lumii musulmane. Cum aşa? Prin „discipolii" lui. Jamaluddin-i-Afghan a lucrat ca un profet, într-un fel. Personalitatea lui charismatică a aprins scântei peste tot unde a mers. Protejatul lui, Mohammed Abduh, a devenit şeful Universităţii Al Azhar şi principalul cercetător religios din Egipt. A scris cărţi în care a sistematizat ideile moderniste ale lui Jamaluddin.

Un alt discipol al lui Jamaluddin, Zaghlul, a întemeiat un partid politic, partidul Wafd, care s-a transformat într-o mişcarea naţionalistă pentru independenţa Egiptului. Un alt discipol al lui a fost liderul religios din Sudan, care s-a ridicat împotriva britanicilor ca „Mahdi". În Iran, boicotul tutunului inspirat de el a dat naştere unei generaţii de activişti care au făurit mişcarea constituţionalistă din secolul XX.

Jamaluddin-i-Afghan l-a inspirat pe un intelectual afghan care trăia în Turcia, pe nume Tarzi: acesta s-a întors în Afghanistan şi a devenit preceptorul prinţului Amanullah, moştenitorul Afghanistanului. Tarzi l-a format pe prinţ ca rege modern, care a dobândit independenţa deplină a Afghanistanului faţă de britanici, proclamându-şi ţara stat suveran la douăzeci de ani după moartea lui Jamaluddin-i-Afghan.

Discipolii lui au avut, la rândul lor, discipoli. Crezul şi mesajul s-au schimbat pe măsură ce au fost transmise. Unele părţi ale acestora au devenit mai radicale politic, altele mai naţionaliste, altele obsedate de dezvoltarea cu orice mijloace a industriei

și tehnologiei din țările musulmane. Discipolul lui Mahommed Abduh, teologul sirian Rashid Rida, a elaborat modalitățile în care islamul poate servi ca bază a statului. Un alt descendent intelectual al lui Jamaluddin-i-Afghan a fost Hassan al-Banna, care a înființat Frăția Musulmană; vom vorbi despre aceasta ceva mai târziu. Pe scurt, influența acestui personaj impresionant și versatil s-a făcut simțită în toate colțurile lumii musulmane prin care a cutreierat atât de neobosit.

Capitolul 14

Industrie, constituții și naționalism

1163-1336 d.H.
1750-1918

Abdul Wahhab, Sayyid Jamaluddin-i-Afghan și Sayyid Ahmed din Aligarh – fiecare dintre acești bărbați au ilustrat o idee diferită în legătură cu ceea ce a evoluat greșit în lumea islamică și a oferit o soluție diferită de remediere. Pe tot parcursul secolului al XIX-lea, au avut loc numeroase permutări ale acestor trei curente care au evoluat și s-au răspândit. Dintre toate, modernismul laic, orientarea promovată de Sayyid Ahmad din Aligarh, a fost cea care a dobândit putere politică în modul cel mai clar. Aceasta nu înseamnă că Sayyid Ahmad s-a aflat la originea unei mișcări puternice, ca atare. A fost numai unul dintre mulții reformiști laici din lumea islamică cu idei oarecum asemănătoare. Ceea ce a făcut ca aceste idei să fie atât de convingătoare a fost un trio de fenomene care a ajuns în inima islamului exact atunci, venind din Europa: industrializarea, constituționalismul și naționalismul.

Cel mai important dintre toate a fost probabil industrializarea, ale cărei seducții au afectat toate părțile lumii. În Europa, Revoluția Industrială a luat naștere dintr-o serie întreagă de invenții din preajma anului 1800, începând cu motorul cu aburi. Vorbim adesea despre marile invenții ca și când acestea și-ar croi singure drum în existență, dar în realitate oamenii nu încep să construiască și să folosească un dispozitiv numai pentru că acesta

este inteligent. Descoperirea tehnologică reprezentată de o invenţie este numai unul din ingredientele succesului. Contextul social este ceea ce stabileşte dacă „va prinde" sau nu.

Motorul cu aburi este un exemplu perfect în acest sens. Ce putea fi mai util? Ce putea schimba lumea mai clar? Cu toate acestea, motorul cu aburi fusese inventat în lumea musulmană cu peste trei secole mai înainte şi nu schimbase nimic. Motorul cu aburi inventat atunci a fost folosit ca să rotească o frigare, în aşa fel încât să se poată frige o oaie întreagă la banchetul unui om bogat. (O descriere a acestui dispozitiv apare în 1551 într-o carte a inginerului turc Taqi al-Din). Dar după frigare, nimeni nu a mai găsit nicio altă utilizare pentru dispozitiv, aşa că acesta a fost curând dat uitării.

Un alt exemplu: vechii chinezi aveau încă din secolul al X-lea toată tehnologia de care aveau nevoie ca să mecanizeze producţia şi să producă bunuri în masă, dar nu au folosit-o în acest fel. Au folosit aceste maşini ca să facă jucării. Au folosit o turbină hidraulică pentru a pune în mişcare un ceas mare. Dacă ar fi folosit aceste tehnologii pentru a construi instalaţii care să înlocuiască munca manuală, maşinării de felul celor care au umplut fabricile europene în secolul al XIX-lea, Revoluţia Industrială ar fi început în mod sigur în China.

Dar de ce nu le-au folosit? De ce „nu au prins" aceste invenţii, până când nu au fost inventate în Occident? Răspunsul ţine mai puţin de invenţii în sine şi mai mult de contextul social în care au luat naştere aceste invenţii.

Când chinezii au inventat roata zimţată, aveau un stat eficient şi centralizat în care birocraţia imperială conducea întreaga societate. Funcţia principală a acestei birocraţii era, pe lângă ţinerea evidenţelor şi apărare, şi organizarea lucrărilor publice. Geniul culturii politice chineze era capacitatea de a absorbi surplusul de forţă de muncă cu proiecte uriaşe de construcţii utile pentru binele public. Primul împărat, de exemplu, a pus aproximativ un milion de oameni să construiască Marele Zid. Un

alt împărat a pus un număr încă și mai mare de muncitori să sape Marele Canal, care făcea legătura între principalele două bazine fluviale ale țării. Da, China avea tehnologia necesară pentru a construi mașini care să înlocuiască mâna de lucru, dar cine să le construiască? Numai birocrația imperială avea această capacitate și de ce s-ar fi preocupat să facă economie la ceva din care avea și așa prea mult, adică forță de muncă? China era suprapopulată și forța de muncă era ieftină. Dacă mai mulți muncitori rămâneau fără lucru, cine avea să se răfuiască cu tulburările sociale rezultate de aici? Birocrația. Așadar, singura instituție capabilă să industrializeze China nu avea nicio motivație să facă acest lucru.

În mod similar, inventatorii musulmani nu s-au gândit să folosească puterea aburului pentru a construi dispozitive care să producă bunuri de consum în cantități de masă, deoarece trăiau într-o societate care deborda deja de abundența bunurilor de consum, confecționate de milioanele de meșteșugari și distribuite prin rețelele eficiente de rute comerciale. Pe lângă aceasta, inventatorii lucrau pentru o clasă trândavă a oamenilor de elită, care aveau tot ceea ce puteau consuma și care nu erau chemați să producă – cu atât mai puțin în masă – absolut nimic.

Nu era vorba de o disfuncție în aceste societăți care a generat indiferența lor față de tehnologiile care puteau schimba lumea, dimpotrivă. Era ceva care funcționa prea bine și care îi dusese într-o capcană a echilibrului de înalt nivel (ca să împrumutăm o expresie a istoricului Mark Elvin[1].) După cum se vede, nu nevoia este mama invenției; nevoia este mama procesului care transformă o invenție în produs și în Europa de la sfârșitul secolului al XVIII-lea această mamă exista.

Motoarele cu aburi s-au dezvoltat din pompele cu aburi folosite de proprietarii privați de mine pentru a scoate apa din

[1] Mark Elvin a inventat această expresie în *Pattern of the Chinese Past*, Eyre Methuen Ltd, Londra, 1973, unde include o analiză a motivului pentru care China nu a dezvoltat tehnologia de înalt nivel în secolele XIV–XIX, când dispunea de prosperitatea necesară pentru a face acest lucru (n. a.).

puțurile minelor. Aceiași proprietari de mine aveau și o altă problemă pe care doreau s-o rezolve urgent: să-și ducă minereul cât mai repede de la mină într-un port de pe malul mării, astfel încât să-și învingă concurența de pe piață. Prin tradiție, încărcau minereul în căruțe trase de cai, iar acèste căruțe mergeau pe șine de lemn numite tramvaie. Într-o zi, George Stephenson, managerul englez analfabet al unei mine, și-a dat seama că pompa cu aburi putea fi montată pe o căruță pentru a învârti roțile. Și astfel a luat naștere locomotiva.

În acel moment, Anglia era plină de proprietari de firme private care concurau între ele pentru a-și aduce produsele pe piață unii înaintea altora. Oricine avea acces la o cale ferată avea astfel un avantaj față de ceilalți, dacă aceștia nu-și expediau marfa tot cu trenul; așa că toată lumea a început să utilizeze calea ferată, iar toți cei care aveau posibilități au construit căi de fier.

După ce James Watt a perfecționat motorul cu aburi la sfârșitul secolului al XVIII-lea, inventatorii europeni inteligenți au reușit să mecanizeze războaiele de țesut. Oricine avea acum un război de țesut acționat în felul acesta îi depășea pe concurenți și îi scotea de pe piață – în cazul în care aceștia nu-și achiziționau și ei așa ceva; ceea ce au și făcut.

Dar oricine avea capitalul necesar să cumpere două războaie de țesut, zece, o sută putea să elimine de pe piață mulți concurenți și devenea foarte bogat, foarte, foarte bogat! Toți acești bani care se puteau câștiga acum i-au determinat pe cei isteți să vadă ce altceva se mai putea produce cu ajutorul mașinilor acționate cu combustibil. Încălțăminte? Da. Mobilă? Da. Linguri? Desigur. De fapt, odată porniți, oamenii au descoperit că aproape toate bunurile de consum se puteau face cu o mașină acționată cu combustibil mult mai repede, mai ieftin și în cantități mult mai mari decât manual. Și cine nu și-ar fi dorit să fie un magnat al încălțămintei? Sau un magnat al lingurilor sau orice alt fel de magnat?

Firește, acest proces a lăsat zeci de meșteșugari fără lucru, dar aici este diferența dintre Europa secolului al XIX-lea și China

secolului al X-lea. În Europa, cei care aveau mijloacele necesare ca să instaleze mașini industriale nu aveau nicio responsabilitate deosebită pentru cei ale căror vieți erau distruse de abundența bruscă de produse ieftine, făcute cu mașina. Iar oamenii pe care îi afectau în felul acesta nu erau nici rude cu ei, nici membri ai aceluiași trib, ci niște străini pe care nu-i văzuseră niciodată și pe care nu-i știau după nume. Mai mult chiar, era treaba altcuiva să se ocupe de perturbările sociale provocate de șomajul extins, nu a lor. Promovarea industrializării nu însemna ceva imoral; reprezenta numai modul în care era compartimentată o anumită societate.

Revoluția Industrială putea avea loc numai acolo unde existau anumite condiții sociale, iar în Europa întâmplător ele existau la momentul respectiv. Revoluția Industrială a avut și consecințe sociale inevitabile, iar în Europa introducerea mașinilor în producție a schimbat societățile, viața de zi cu zi, chiar și pe europeni. Să enumerăm câteva din aceste schimbări:

- zonele rurale s-au golit și oamenii au emigrat în orașe noi, care s-au dezvoltat exploziv;
- animalele au dispărut din viața zilnică a majorității oamenilor;
- ceasul și calendarul au devenit instrumente mai importante de măsurat timpul, decât cele naturale, ca soarele și luna;
- rețelele familiilor mari s-au dizolvat, iar familia nucleară – un bărbat, o femeie și copiii acestora – a devenit modelul universal acceptat în era industrială;
- legătura între oameni și loc a slăbit, căci noile realități economice cereau mobilitate; oamenii trebuiau să se ducă acolo unde era munca și dintr-odată munca putea fi oriunde;
- legătura între generații a slăbit, deoarece majoritatea indivizilor nu mai aveau de învățat deprinderi de muncă utile de la părinții lor și aveau puține valori pe care să le transmită copiilor lor. Cel mai bun lucru pe care îl puteau face părinții pentru copiii lor era să se asigure că aceștia au calitățile necesare pentru a fi flexibili, a învăța și a se adapta. Astfel, cititul, scrisul și aritmetica au devenit mult mai mult ca înainte calificări indispensabile pentru indivizii funcționali;

- și, în sfârșit, adaptabilitatea psihologică – capacitatea de a renunța constant la valorile și ideile noi și de a îmbrățișa altele noi – a devenit un avantaj competitiv.

Toate aceste schimbări au generat anxietate, dar nu era o anxietate catastrofală, căci europenii (și americanii încă și mai mult) dezvoltaseră deja un complex de atitudini care le dădea posibilitatea să facă față situațiilor și nucleul acestui complex era individualismul, orientarea care avusese nevoie de câteva secole pentru a se dezvolta în Occident.

Când au venit în lumea islamică, europenii au adus cu ei bunuri care erau produsul final al Revoluției Industriale, dar nu și procesele evoluționiste care făcuseră posibile aceste bunuri. Musulmanii voiau produsele, firește, căci cine nu le-ar fi vrut: haine ieftine, pantofi făcuți cu mașina, bunuri preambalate și deshidratate și câte altele și nu vedeau niciun motiv să nu le aibă și ei. Puteau să cumpere și să utilizeze orice mașină pe care o fabrica Occidentul. Puteau să demonteze mașina, să vadă cum este făcută și să facă și ei mașini asemănătoare. Nimic din procesul de fabricație nu le depășea înțelegerea.

Dar motivația socială era o problemă diferită. Premisele industrializării nu puteau fi importate instantaneu. Consecințele sociale nu puteau fi absorbite așa de ușor în societăți cu o structură atât de diferită față de cea a Europei Occidentale.

În lumea otomană, de pildă, meșteșugurile erau de mult timp în mâinile breslelor care erau legate de ordinele sufiste, care erau legate de mașinăria statului și a societății otomane, care era legată de faptul că fiecare persoană avea numeroase afilieri tribale, care erau legate de presupunerea universală că domeniul public aparținea în exclusivitate bărbaților, iar femeile erau ținute sechestrate într-o lume privată, ruptă de politică și de producție.

Cu toate acestea, în întreaga lume, atât în Europa, cât și în lumea islamică, înainte de industrializare, o mare parte din producția meșteșugărească era în mâinile femeilor, deoarece aproape toate valorile se produceau în casă sau în preajma casei.

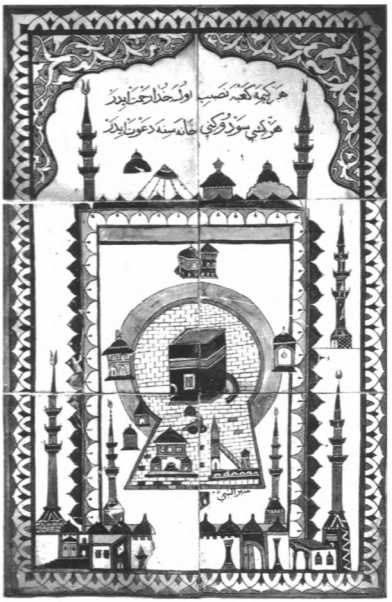

Moscheea Sacră din Mecca. În centru: Kaaba. Ceramică, Turcia, secolul al XVII-lea.

Revelația lui Mahomed, căruia i s-a arătat Arhanghelul Gavriil. Miniatură, Persia, 1307.

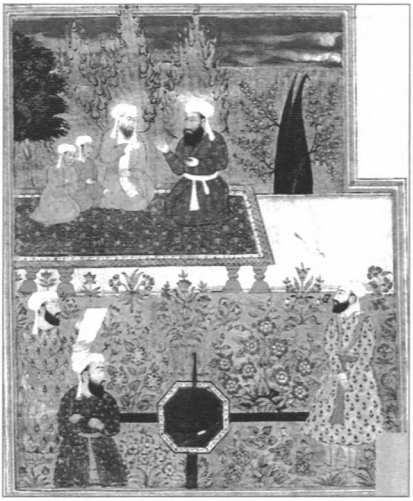

Profetul Mahomed, Ali, Hussein și Hassan sunt în Paradis, Otman, Omar și Abu Bakr sunt pe Pământ. Miniatură, Punjab, 1686.

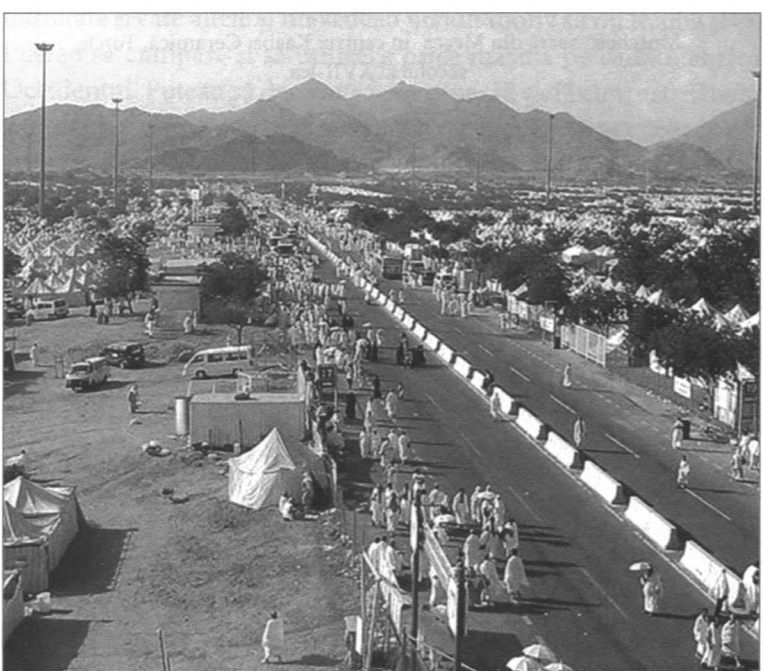

Pelerinajul la Mecca.

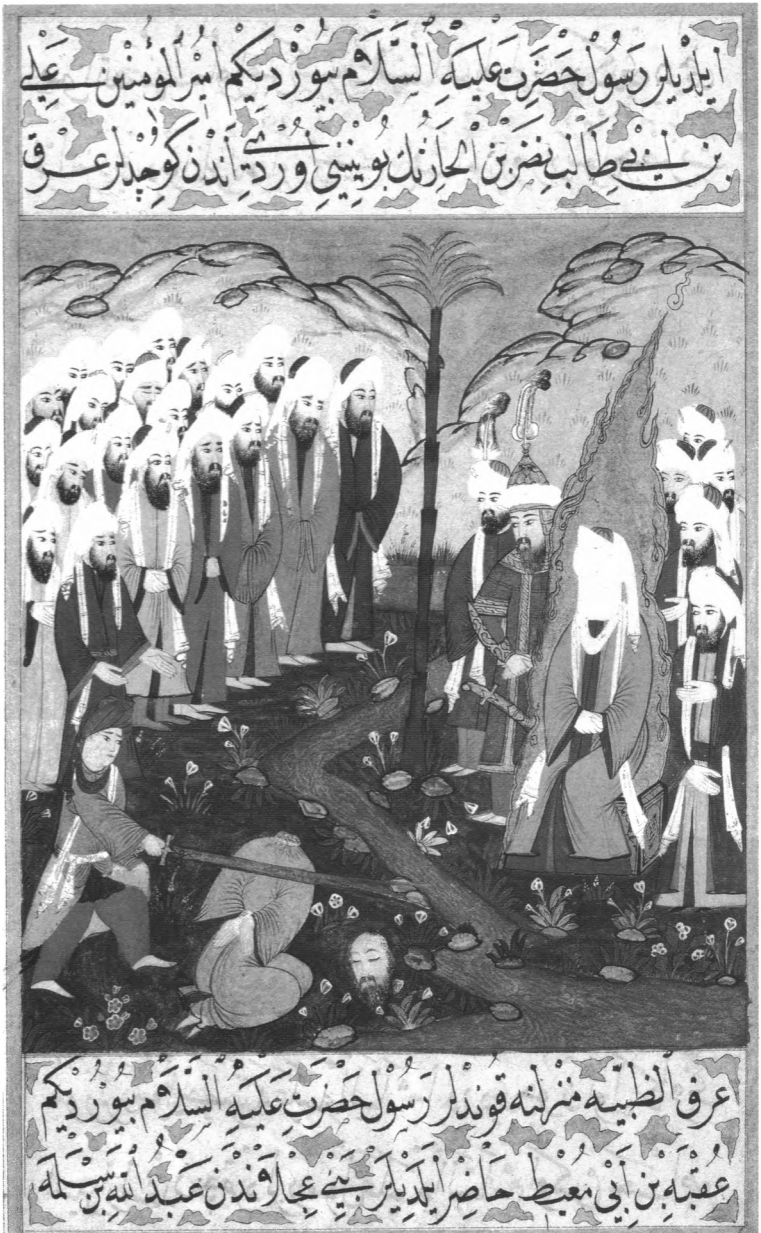

Bătălia de la Badr, Mahomed îi învinge pe arabii păgâni, 13 martie 624.
Miniatură, Istanbul, 1594.

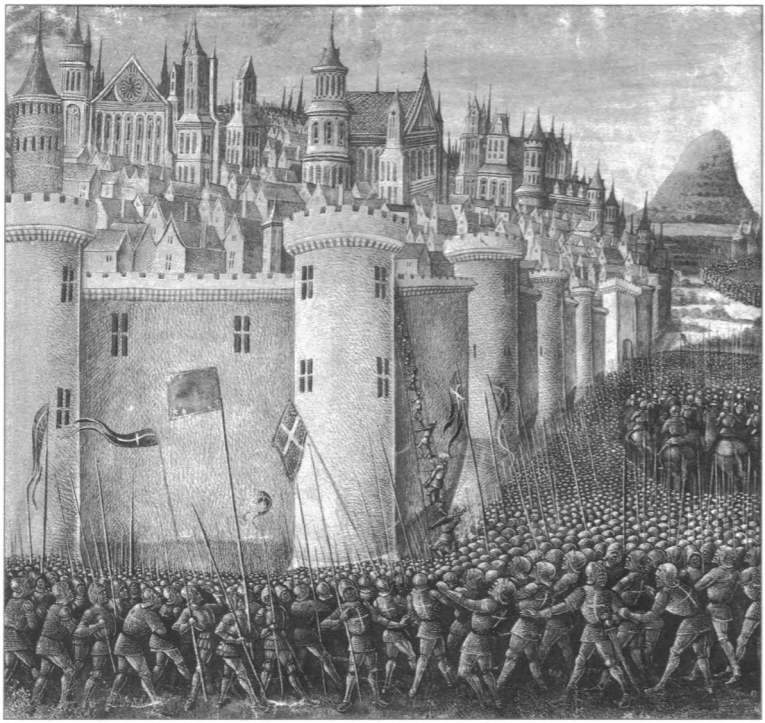

Asediul Antiohiei de către cruciați, 21 octombrie 1097. Miniatură, cca 1474.

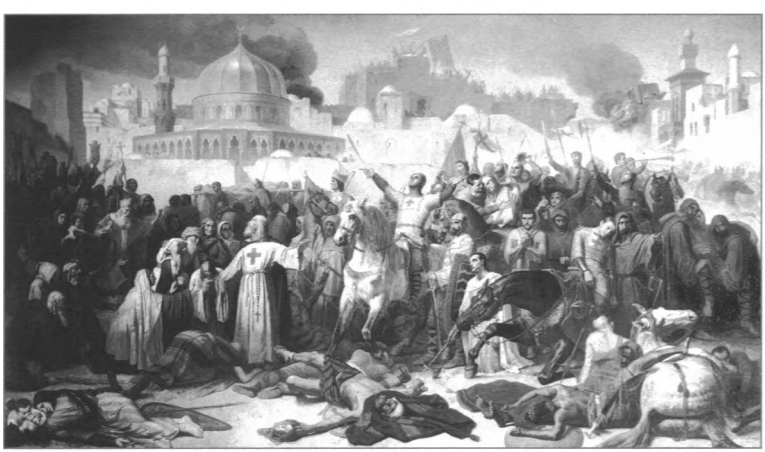

Cucerirea Ierusalimului de către cruciați, 15 iulie 1099. Pictură, 1847.

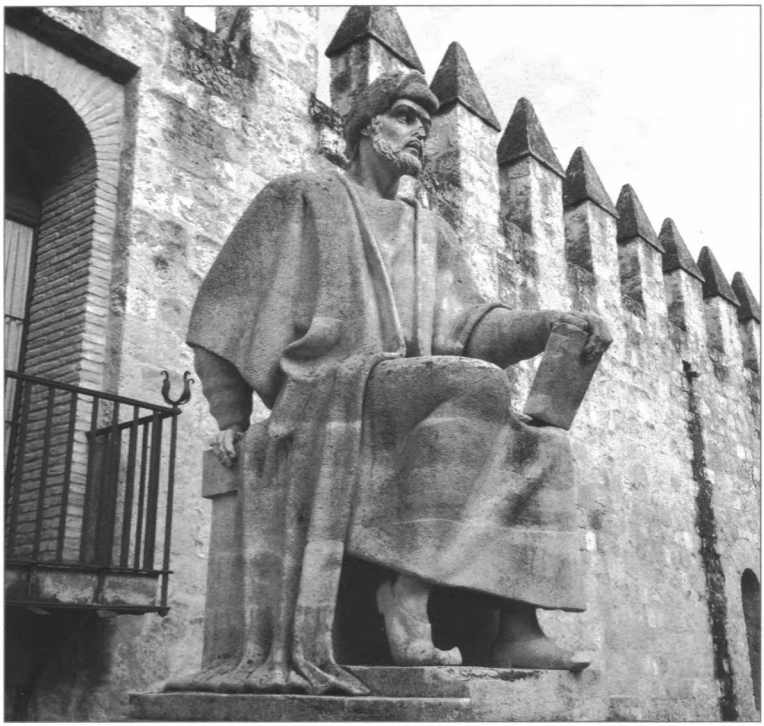

Averroes (Ibn Rushd) (1126–1198),
unul dintre cei mai mari filosofi și savanți arabi. Statuie, Córdoba, Spania.

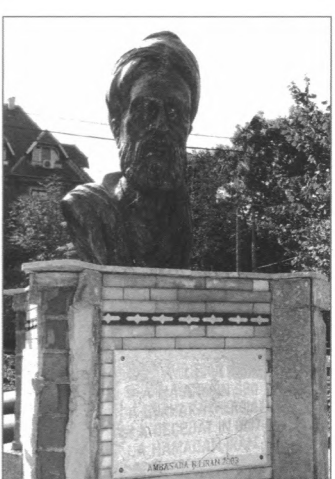

Bustul lui Avicenna (Ibn Sina)
(980–1037), important filosof
și savant arab. Bust instalat de
ambasada Iranului în curtea
facultății de Medicină din
București, 2003.

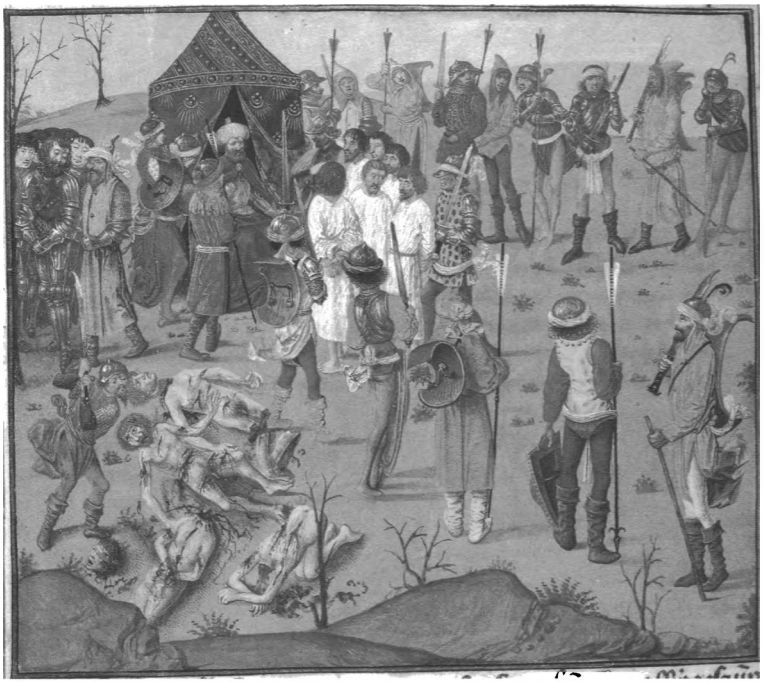

Bătălia de la Nicopole, 25 septembrie 1396. În ziua următoare au fost executați 3 000 de prizonieri cruciați ca răzbunare pentru uciderea prizonierilor turci de la Rahova. Miniatură, cca 1470.

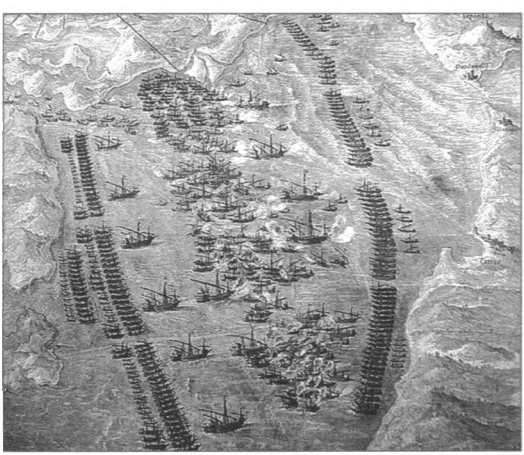

Bătălia de la Lepanto, 7 octombrie 1571. Pictură, Muzeul Vatican, 1580 (?).

Mohammed Ali Jinnah anunță crearea Pakistanului, 3 iunie 1947.
Unul dintre cei trei lideri musulmani, alături de Atatürk și Amanullah Khan,
care a avut un program modernist laic.

Mustafa Kemal Atatürk și regele Afghanistanului, Amanullah Khan,
Ankara, 1928.

Războiul de Șase Zile (5–10 iunie 1967), atac aerian israelian asupra unei ținte iordaniene în Ierusalim.

Atacul terorist comandat de Al-Qaeda. Rămășițele Turnurilor Gemene World Trade Center, New York, 11 septembrie 2001.

Femeile ţeseau stofele şi confecţionau îmbrăcămintea. Femeile jucau un rol important în creşterea animalelor. Ele transformau materia primă a turmelor şi câmpurilor în produse utile şi practicau multe alte meşteşuguri. Când aceste procese s-au mecanizat, aceste „industrii casnice" au decăzut şi au lăsat nenumărate femei fără lucru.

În Europa, multe din aceste femei s-au dus să lucreze în fabrici, magazine, apoi şi în birouri. Dată fiind structura socială a Europei, puteau face acest lucru: a apărut o oarecare perturbare socială şi psihologică, asta e clar, dar femeile câştigaseră deja acces la domeniul public, astfel încât puteau merge să lucreze în afara casei şi aşa au şi făcut, iar din această mişcare de amploare, care urma să se producă oricum, au luat naştere meditaţiile filosofice, teoretizările politice şi activismul social cunoscut astăzi sub numele de *feminism*, mişcare care a premers consfinţirea dreptului individual. (Numai după ce a existat conceptul de „individual" se poate spune „orice persoană individuală are drepturi", iar odată ce această afirmaţie este acceptată, ne putem gândi la ideea că femeile ar putea să aibă aceleaşi drepturi ca bărbaţii, din moment ce şi unii şi alţii sunt persoane individuale.)

În lumea islamică, împărţirea generală şi înrădăcinată a lumii într-un domeniu masculin public şi unul feminin, privat, a făcut ca trecerea de la industriile casnice la producţia industrială să fie mai problematică şi să producă dislocări sociale mult mai chinuitoare. Cerea în primul rând răsturnarea întregului sistem social divizat, ceea ce lovea chiar în esenţa vieţii de familie şi lăsa nerezolvate problemele identităţii atât pentru femei, cât şi pentru bărbaţi la cel mai profund nivel al conştientului şi chiar al subconştientului, aşa cum a devenit cât se poate de evident la sfârşitul secolului XX.

Pe lângă aceasta, înlocuirea breslelor cu fabricile a tăiat legăturile dintre producţia meşteşugărească şi ordinele sufiste, ceea ce însemna la un anumit nivel tăierea legăturii dintre spiritualitate şi muncă. Mai mult chiar, mutarea producţiei în

fabrici cerea ca oamenii să înceapă să trăiască o viaţă reglementată de ceasuri; dar esenţa vieţii musulmane, ritualul rugăciunii care trebuie executat de cinci ori pe zi este situat într-un cadru natural al măsurării timpului: momentul rugăciunii era stabilit de poziţia soarelui. Aceasta era o altă modalitate prin care industrializarea opunea producţia faţă de practica spirituală. (Europa ar fi fost confruntată cu aceeaşi contradicţie, dacă industrializarea ar fi apărut în perioada feudală, când evenimente precum utrenia şi vecernia marcau programul zilnic al omului.)

Pe lângă toate acestea, industrializarea cerea ca o societate organizată sub forma unor reţele largi de clanuri interconectate, cu loialităţi tribale care depăşeau cele mai multe afilieri de alt fel, să se regândească peste noapte ca un univers de indivizi atomizaţi, fiecare dintre ei luând decizii pe baza interesului personal raţional şi răspunzător numai pentru o familie nucleară. Nu se putea întâmpla aşa ceva, nu era uşor. Şi nu se putea întâmpla dintr-odată, trebuia înfruntat un întreg curent contrar al civilizaţiei islamice din ultimii 700 de ani. Societăţile musulmane aveau nevoie de timp pentru ca premisele sociale ale industrializării să se dezvolte în lumea lor. Dar nici acest lucru nu avea să se întâmple; chiar şi mai puţin. În primul rând, nimeni nu se gândea la dezvoltarea unor „precondiţii sociale". Se gândeau să achiziţioneze produse, tehnologii şi principiile ştiinţifice care stăteau la baza lor.

Adică nimeni nu se uita la bunurile fabricate cu maşina exclamând: „O, da, ar fi trebuit să avem şi noi o reformă şi să dezvoltăm un cult al individualismului şi după aceea să trecem printr-o lungă perioadă în care să lăsăm să se erodeze autoritatea credinţei, în timp ce vom dezvolta instituţiile politice care să încurajeze cercetarea liberă, astfel încât să descoperim ideile ştiinţei moderne şi să dezvoltăm în acelaşi timp un sistem economic construit pe concurenţa dintre firmele private, astfel ca, atunci când ştiinţa noastră va genera noi tehnologii, noi să ne putem repezi la ele şi astfel, în câteva sute de ani, în mod cu totul independent de Europa, să facem noi înşişi acest gen de produse". Nu, oamenii au

spus: „Frumoase lucruri, de unde putem să luăm şi noi dintr-astea?" Pentru că nu are rost să reinventezi roata, atunci când roata stă deja pe raft, gata să fie folosită contra unui preţ.

Marx şi Engels, printre alţii, au indicat câteva dintre efectele nedorite ale industrializării în Occident, dar aceasta a provocat o perturbare socială şi psihologică încă şi mai mare în lumea islamică. Dar simpla existenţă a bunurilor de consum produse pe cale industrială reprezenta un argument pe care nu-l putea nega nicio broşură şi nu-l putea submina niciun discurs vehement. „Suntem nişte lucrişoare drăguţe; ar trebui să iei şi tu din ele", şopteau ele, declanşând un sentiment larg răspândit că ceva trebuia să se schimbe, că oamenii care trăiau în Iran, sau în Afghanistan, sau în Asia Mică, sau în Egipt, sau în Maroc trebuiau să devină cumva... mai occidentali. Astfel, în timp ce Revoluţia Industrială se infiltra prin lumea musulmană, ideile reformei laice câştigau teren în ţările islamice.

În Iran după 1840, un prim-ministru deosebit de energic pe nume Mirza Taqi, numit şi Amir Kabir – „Marele Lider" – a lansat un program ambiţios de „modernizare" a ţării. Prin „modernizare" înţelegea „industrializare", dar îşi dădea seama că acesta este un proces complicat. Ştia că Iranul nu poate să achiziţioneze pur şi simplu bunuri industriale. Pentru a face faţă cu adevărat puterilor occidentale care le devorau ţara, iranienii trebuiau să preia şi anumite aspecte ale culturii occidentale. Dar care aspecte? Amir Kabir a decis că aici cheia era educaţia.

A construit o reţea de şcoli publice laice în întreaga ţară. Chiar lângă Teheran, a înfiinţat universitatea menţionată ceva mai înainte, Dar al-Funun, sau „casa înţelepciunii", unde studenţii puteau să studieze limbi străine, ştiinţe, subiecte tehnice şi istoria culturilor occidentale. Iranul a început să trimită studenţi în străinătate în ţări precum Franţa şi Germania. Nu este surprinzător că aceşti studenţi proveneau în mare parte din familiile orăşeneşti privilegiate, asociate cu birocraţia de la curte sau guvernamentală – şi nu din rândul ţărănimii, al negustorilor sau al familiilor

cu un înalt statut religios. Și astfel, noul program educațional a adâncit diviziunile sociale existente deja în societate.

Absolvenții proveniți din sistemul de învățământ laic erau angajați pentru a „moderniza" birocrația guvernamentală și armata. (*Modern* în acest context însemna „mai asemănător cu ceea ce vedeți în Europa".) Astfel, reacția Iranului la industrialism a generat o nouă clasă socială în Iran, constând din funcționari publici cu studii superioare, ofițeri, studenți, profesori, tehnicieni, profesioniști, oricine absolvise universitatea Dar al-Funun, oricine studiase în Europa... această clasă în afirmare a dobândit un aspect tot mai laic și a devenit tot mai receptivă la ideea de islam ca sistem rațional de valori etice, mai mult decât un manual cu îndrumări bazate pe revelații cum să ajungi în rai.

Constituționalismul, al doilea fenomen născut în Europa, a început să aibă acum impact și în Iran, în mare măsură pentru că această clasă nouă era deschisă spre el. Constituționalismul nu este chiar același lucru cu idealismul democratic, căci și dictatura totalitară poate avea constituții, dar constituția este în mod cert o precondiție a democrației. Ea atestă că societatea operează într-un cadru stabil de legi obligatorii atât pentru conducători, cât și pentru cei conduși. Monarhia absolută, sistemul care a funcționat mult timp în întreaga lume musulmană, oferea conducătorului de facto toată puterea să decidă regulile după bunul său plac în orice moment. Este important să înțelegem că într-o monarhie absolută acest moment nu se aplică numai conducătorului suprem; el este repetat în întreaga societate, fiecare om dispunând de puteri arbitrare asupra celor din subordinea lui și fiind supus în același timp capriciului celui de deasupra lui. (În mod similar, democrația nu înseamnă numai că liderii de la nivelul cel mai înalt obțin posturile prin alegeri; înseamnă că un anumit proces de participare interactivă are loc la toate nivelurile; alegerile nu sunt echivalentul democrației: sunt numai un semn că democrația există.)

Constituționalismul s-a afirmat în Iran în parte pentru că din noua clasă de moderniști laici a luat naștere o nouă intelectualitate. Aceștia și-au anunțat modernitatea nu numai în ideile lor, ci și în limbajul utilizat pentru expunerea acestor idei. Noii scriitori au început să evite stilul literaturii clasice persane, care era atât de plin de înfloriturі și întorsături retorice și au dezvoltat un stil simplu, o proză viguroasă pe care o foloseau pentru a scrie nu poeme epice și poezii mistice, ci romane satirice, piese de teatru politice și altele asemenea.

Criticul literar Hamid Dabashi notează cazul ciudat al romanului englezesc *The Adventures of Hajji Baba of Ispahan (Aventurile lui Hagi Baba din Ispahan),* scris de un călător pe nume James Morier, care pretinde că nu a făcut decât să traducă un original persan. Morier a folosit un stil ridicol în romanul lui ca să satirizeze vorbirea persană și i-a înfățișat pe iranieni ca pe niște ticăloși și bufoni necinstiți.

Apoi, în anii 1880, s-a întâmplat un lucru uimitor. Lingvistul Mirza Habib a tradus *Hajji Baba* în persană. În mod cu totul remarcabil, ceea ce în engleză era o scriere jignitoare rasistă a devenit în traducere o capodoperă literară, care a pus bazele literaturii persane moderne și „un text fundamental în cadrul mișcării constituționale". Ridicolul pe care Morier îl îndreptase împotriva iranienilor în maniera unui orientalist, fusese redirecționat de traducător împotriva corupției clerului și curții societății iraniene, transformând astfel scrierea *Hajji Baba* într-o critică politică incendiară[1].

Odată cu apariția intelectualității moderniste laice, clasicii literaturii persane, poezii precum cele ale lui Rumi, Sa'di și Hafez au început să adune praful, în timp ce cititorii devorau în schimb nu numai scrierile noi iraniene, dar și cărți ale gânditorilor europeni, precum Charles Montesquieu și Auguste Comte, filosofi care susțineau că societățile au evoluat trecând prin mai multe stadii succesive din ce în ce mai înalte. Montesquieu caracteriza

[1] Dabashi, *op. cit.*, pp. 60–61 (n. a.).

și clasifica sistemele politice, declarând că republicile erau stagiul următor cel mai înalt după monarhie și despotism. Comte spunea că, pe măsură ce popoarele devin mai civilizate, evoluează de la conștiința religioasă la cea metafizică și științifică[1].

Intelectualii moderniști iranieni au decis că țara lor trebuie să evolueze. Nemulțumirea lor s-a îndreptat spre monarhii Qajar, care domneau acum de două secole. Acești regi trataseră țara în mare măsură ca pe propria lor moșie privată. Vânduseră unul după altul economia țării, bucățică cu bucățică, străinilor, pentru a-și finanța luxul și divertismentele costisitoare, inclusiv excursiile scumpe în Europa.

Resentimentul din rândul moderniștilor laici a atins culmea odată cu Boicotul Tutunului, mișcarea promovată cu atâta patimă de Jamaluddin-i-Afghan. Acesta atrăsese și instituția clericală șiită în Boicotul Tutunului și această alianță îl obligase pe șah să dea înapoi. Dar după ce șahul a anulat monopolul britanic asupra vânzărilor de tutun din Iran, clericii au avut sentimentul să lupta fusese câștigată și s-au retras.

Ceilalți activiști au rămas împreună și au elaborat noi revendicări. Au cerut o constituție care să limiteze puterile regelui și să dea poporului un cuvânt în conducerea țării. Încurajați de departe de Jamaluddin (deportat în Asia Mică în acel moment), acești moderniști laici au început să discute despre edificarea unei democrații parlamentare. Clericii erau total împotriva lor. Constituția ar fi ceva ne-islamic, spuneau ei, pentru că Iranul avea deja o constituție; se numea șaria. Luau în bătaie de joc ideea de democrație: în islam era permisă numai conducerea dinastică, spuneau ei. În primii ani ai secolului al XX-lea, lupta îndelungată dintre clerici și coroană s-a transformat în Iran într-o luptă complicată între trei părți: clerici, coroană și intelectualitatea modernistă laică, luptă în care două fațiuni se puteau oricând alia împotriva celei de-a treia. În ceea ce privește constituția, clericii și coroana erau uniți împotriva moderniștilor.

[1] Gelvin, *op. cit.*, p. 129 (n. a.).

Dar valul modernișt ilor era înalt. În 1906, regele Qajar Muzaffar al-Din a cedat în cele din urmă. A acceptat o constituție care îi limita sever puterile și permitea formarea unui parlament, Majlis, cum se numea acesta. Regele a murit la o săptămână după convocarea parlamentului și fiul lui, Mohammad Ali, a preluat puterea. Nu era clar ce puteri avea parlamentul – nu avea armată și nu comanda o forță de poliție – dar în doi ani Majlis a adoptat mai multe legi, care au pus bazele libertății cuvântului, ale libertății presei și ale unei serii întregi de libertăți civile în Iran.

Dar înainte să se încheie al treilea an, regele a îndreptat tunurile spre clădirea parlamentului și a dărâmat-o, acesta fiind modul lui de a spune: „Să dăm o șansă vechilor obiceiuri". Ulema și toate celelalte grupări tradiționaliste l-au aclamat; așa stăteau lucrurile în Iran în ajunul Primului Război Mondial.

Între timp, un al treilea fenomen european seducea mințile și inimile lumii islamice: naționalismul. Iranul oferea solul cel mai puțin fertil pentru această ideologie, poate tocmai pentru că era în mare parte un stat național sau cel puțin mai aproape de așa ceva, decât orice altă regiune a lumii islamice. În India, naționalismul a început să transforme modernismul de la Aligarh într-o mișcare care în final va da naștere Pakistanului. Dar naționalismul a prins cu adevărat în Imperiul Otoman și în teritoriile care făcuseră cândva parte din acesta.

Când spun naționalism, nu mă gândesc la statul-națiune ca atare. Un stat național este o realitate geografică: un teritoriu cu granițe definite, cu un singur guvern central, cu o singură monedă, cu armată, poliție etc. Statele naționale precum Franța și Anglia s-au dezvoltat în mod spontan din împrejurările istorice și nu pentru că le-au conceput ca atare naționaliștii și apoi le-au edificat în felul acesta.

Naționalismul despre care vorbesc a fost (este) o idee, care nu s-a dezvoltat acolo unde s-au format state naționale, ci acolo unde acestea nu existau. Nu descria ceea ce este, ci ceea ce ar fi trebuit

să fie. Poporul vorbitor de germană a păşit în secolul al XIX-lea sub forma unei mulţimi de principate şi regate. Italia era fragmentată în mod similar şi la fel întreaga Europă la est de Germania. În aceste zone a apărut naţionalismul.

Seminţele acestei idei se regăsesc în gândirea filosofului german din secolul al XVIII-lea, Johann Herder, care i-a criticat pe filosofii „iluminişti", precum Immanuel Kant. Filosofii iluminişti susţineau că omul este în esenţă o fiinţă raţională, iar valorile morale trebuie să se bazeze în ultimă instanţă pe raţiune. Întrucât regulile raţiunii sunt aceleaşi pentru toată lumea în orice timp şi în orice loc, popoarele civilizate care îşi subordonează pasiunile şi se lasă conduse numai de raţiune trebuie să progreseze în final spre un singur set universal de legi şi judecăţi de valoare.

Dar Herder a afirmat că nu există valori universale, nici morale, nici estetice; lumea este alcătuită, susţinea el, din diverse entităţi culturale, pe care le-a numit *Volks*: „popoare". Fiecare din aceste entităţi avea un *Volksgeist*, o esenţă spirituală comună a poporului respectiv. Limba comună, tradiţiile, obiceiurile, istoria – trăsăturile comune de felul acesta legau un grup de oameni împreună ca *Volk*. Deşi un *Volk* era o entitate pur socială, gruparea sa laolaltă nu era pur şi simplu un contract social sau un fel de consimţământ al membrilor săi de a sta împreună – era exact la fel, să zicem, ca acordul dintre mulţimea celulelor unui organism de a sta împreună pentru a alcătui acel organism. Popoarele aveau o unicitate unificată care le făcea să fie la fel de reale precum fluturii sau munţii: acesta este genul de lucruri pe care îl înţelegea Herder prin *Volk*. Şi când vorbea despre *Volksgeist*, Herder se gândea la ceea ce înţelegeau oamenii religioşi prin suflet sau psihologii atunci când vorbeau despre „sine". După părerea lui Herder, fiecare popor avea o asemenea esenţă spirituală unificată.

Argumentul lui Herder însemna că nicio judecată estetică sau morală nu era universal valabilă sau obiectiv adevărată. Dacă omenirea nu era reductibilă la o singură capacitate de raţiune, atunci valorile nu erau aceleaşi în toate timpurile şi pentru toate

popoarele. În estetică, de pildă, un indian și un german poate că nu s-ar fi putut pune de acord asupra a ceea ce este frumos, dar aceasta nu însemna că unul avea dreptate și celălalt greșea. Fiecare judecată reflecta un anumit *Volksgeist* care era adevărat numai în măsura în care exprima cu adevărat *Volkgeist*-ul. O judecată de valoare nu se putea ridica mai sus decât nivelul acelui popor.

Herder nu spunea că un popor este mai bun decât altul, ci numai diferit, și că un popor nu poate fi judecat cu valorile altuia. Dar un filosof puțin mai tânăr, Johann Gottlieb Fichte, a preluat ideile lui Herder și le-a dus un pas mai departe. Fichte era de acord că omenirea era alcătuită din popoare distincte, fiecare legat printr-un spirit comun; dar a sugerat că unele popoare pot fi superioare față de altele. În mod concret, a susținut că germanii au o capacitate inerentă mare de libertate, că limba lor este viguroasă spre deosebire de franceză, care era moartă. (Fără îndoială că francezii nu erau de acord cu această afirmație.)

Fichte a murit în 1814: așadar, cariera lui a ajuns la apogeu în perioada în care Napoleon cucerea Europa și îi domina pe germani, ceea ce era probabil explicația influenței lui Fichte. Mulți germani care mormăiau nemulțumiți sub dominația franceză simțeau că, da, puteau spune: francezii și germanii sunt două spirite diferite; și le plăcea să audă că, chiar dacă francezii erau dominanți, germanii s-ar putea să fie cumva „mai sus"...

Mergând repede înainte cinci decenii după prăbușirea lui Napoleon Bonaparte ajungem în anul 1870. Cancelarul prusac Otto von Bismarck tocmai făurise un singur popor din mulțimea de stătulețe germane. Întâmplător, Franța era condusă acum de nepotul măscărici al lui Napoleon, Napoleon al III-lea, care era de trei ori mai îngâmfat decât Napoleon I și pe jumătate de talentat. Bismarck l-a zgândărit pe acest Napoleon să-i declare război, apoi a copleșit Franța cu o lovitură fulger, a cucerit Parisul în câteva luni și a smuls Franței două provincii de frontieră bogate.

Naționalismul german, născut din înfrângere și din resentiment, avea acum o victorie cu care să se desfete. A prins

aripi o viziune triumfalistă a poporului german cu un destin mitic. Artiștii au căutat sursele Volksgeist-ului german în vechile mituri teutonice. Wagner a exprimat pasiunea naționalist-germană în opere bombastice. Istoricii au început să toarcă povești mitologice trasând originea germanilor până la indo-europeni, la triburile ariene din Munții Caucaz.

Naționalismul german i-a captivat în mod special pe profesorii de la Gymnasium, pe atunci cea mai prestigioasă instituție de învățământ superior din Germania. Aici, filosofi precum Heinrich von Treitschke au început să afirme că popoarele erau cele mai autentice entități sociale din lume și expresia supremă a vieții omenești. Au început să glorifice o națiune pan-germană care va domni în toate teritoriile unde trăiau vorbitori de germană. Vorbeau despre destinul lor eroic, care justifica tendința „marilor" popoare de a-și impune voința în țările barbare. (Cu alte cuvinte, colonialismul era nobil.) Elevii lor, pătrunși de aceste pasiuni, au intrat în societate ca ingineri, bancheri, profesori etc. și au infectat masele germane cu acest virus al naționalismului pan-german.

În Italia, în acest timp, un revoluționar pe nume Giuseppe Mazzini adăuga piesele finale la naționalism ca ideologie politică. Mazzini era preocupat în special de salvarea Italiei din mâinile conducătorilor străini, precum austriecii, și vedeau în unificare singurul mijloc pentru atingerea acestui scop. Această politică l-a determinat să afirme că indivizii pot acționa numai ca unități colective și trebuie să renunțe la personalitățile lor individuale în favoarea poporului lor. „Nu spuneți *eu*, ci *noi*" își îndemna el tovarășii revoluționari în broșura *On the Duties of Man* (*Despre îndatoririle omului*): „Fiecare dintre voi să se străduiască să-și întruchipeze țara în el însuși"[1]. Mazzini a mers mai departe și a elaborat o teorie a drepturilor colective, bazată pe naționalism.

[1] Joseph Mazzini, *On the Duties of Man*. Reprodus în întregime în Franklin, *Readings in Western Intellectual History*, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1978, p. 561 (n. a.).

Fiecare popor avea „dreptul" la un teritoriu propriu, „dreptul" la conducători dintre propriii membri, „dreptul" la frontiere definite, „dreptul" de a extinde aceste frontiere pentru a include toți oamenii care alcătuiau poporul și „dreptul" la suveranitate deplină în cadrul acestor frontiere. Era cât se poate de corect, de natural și de nobil, spunea el, ca oamenii unui popor să trăiască într-un stat cu continuitate geografică, astfel ca niciunul dintre ei să nu fie nevoit să trăiască printre străini.

În ultima jumătate a secolului al XIX-lea, mișcările alimentate de naționalism au apărut mai întâi în Germania și în Italia, apoi virusul s-a răspândit și dincolo de aceste țări, spre Europa de Est, unde o multitudine de comunități disparate vorbind numeroase limbi, având origini etnice diferite și povestind lucruri diferite despre originea lor se agitau ca părți nedigerabile ale celor două mari imperii cu legăturile șubrezite, Imperiul Otoman și Imperiul Austro-Ungar. Guvernele celor două imperii încercau să-i potolească pe naționaliștii din interiorul granițelor lor, dar nu au reușit decât să-i trimită în clandestinitate, de unde continuau să spumege în secret. Caricaturiștii europeni îi înfățișau pe acești revoluționari ca pe niște omuleți mici și bărboși, cărând bombe în formă de bile de popice sub pardesiu – amuzantă imagine! Adevărata mișcare anarhistă și teroristă generată de naționalismul european nu era chiar așa de amuzantă. Și de aici naționalismul s-a rostogolit spre est, spre teritoriile islamice.

Dar înainte de a părăsi Europa, să mai menționăm două alte mișcări naționaliste cu consecințe importante care s-au maturizat în Occident. Una a avut relevanță imediată pentru Imperiul Otoman, cealaltă va avea mai târziu. Aceasta din urmă a luat naștere în America de Nord, unde se formase o țară nouă. Tehnic vorbind, această țară luase naștere atunci când treisprezece mici colonii britanice se revoltaseră împotriva guvernului lor de acasă și începuseră un destin independent, dar, în multe moduri, confederația pe care au alcătuit-o nu a devenit un stat-națiune până la Războiul Civil din 1861-1865. Înainte de acest război,

oamenii din Statele Unite vorbeau despre țara lor ca „aceste state unite". După război, au spus „Statele Unite"[1]. Problema sclaviei declanșase războiul, dar Președintele Lincoln a pus în mod sincer păstrarea uniunii în centrul argumentelor sale pentru justificarea necesității războiului. În Discursul său de la Gettysburg, a spus că războiul se ducea pentru a se verifica dacă un popor „conceput în libertate" și un guvern al poporului, alcătuit de popor și pentru popor putea să reziste. El și ceilalți oameni care au făurit Statele Unite – politicieni, istorici, filosofi, scriitori, gânditori și cetățeni, în general – au afirmat o idee națională cu totul diferită față de ideologiile apărute în Europa. În loc să caute conceptul de popor într-o religie, istorie, tradiții și obiceiuri comune, în rasa comună sau în identitatea etnică, susțineau că o multitudine de indivizi putea deveni „un popor" pe baza unor principii comune și a loialității comune față de un proces. Era un naționalism bazat pe idei, un naționalism pe care îl putea îmbrățișa oricine deoarece, teoretic, oricine putea deveni membru al acestui popor, nu numai cei care erau născuți în el.

În timpul aceluiași Război Civil, țara emergentă și-a semnalat puterea potențială. Războiul Civil American a fost primul război în care un singur bărbat a comandat la un moment dat o armată de un milion de oameni, primul în care aproape un sfert de milion de soldați s-au înfruntat pe un singur câmp de luptă și primul în care tehnologia industrială de la căi ferate la submarine și primele mitraliere a jucat un rol decisiv. Este adevărat că în acest război statele (dez)unite au luptat unul împotriva altuia și nu au reprezentat o amenințare militară pentru nimeni altcineva, dar ne putem ușor imagina ce putere formidabilă poate să ia naștere atunci când cele două părți vor fuziona într-un singur stat.

[1] Garry Wills discută această idee în *Lincoln at Gettysburg: The Words That Remade America*, Simon and Schuster, New York, 1993. Shelby Foote (într-un interviu radio pe care l-am auzit) a spus: „Războiul Civil ne-a transformat din *sunt* în *este*" (n. a.).

Cealaltă mişcare naţionalistă europeană cu consecinţe istorice mondiale şi relevanţă imediată pentru lumea musulmană a fost sionismul. Acest set de pasiuni şi idei a fost exact la fel ca toate celelalte naţionalisme europene din secolul al XIX-lea în ceea ce priveşte argumentele şi justificările sale. Era de acord cu Herder că oamenii care au aceeaşi limbă, cultură şi istorie sunt un popor. Era de acord cu Mazzini că un popor are dreptul la propriul său stat independent, situat într-un teritoriu propriu aflat în siguranţă. Era de acord cu cei ca Treitschke că un stat naţional avea dreptul (ba chiar destinul) de a-şi include toţi oamenii în interiorul frontierelor sale şi de a-i exclude pe alţii, dacă era necesar. Dacă germanii erau un astfel de popor şi aveau acest drept, spuneau întemeietorii sionismului politic, dacă italienii erau un popor, dacă francezii erau un popor, atunci, pentru numele lui Dumnezeu, şi evreii erau un popor!

Totuşi exista o diferenţă fundamentală între sionism şi celelalte naţionalisme europene din secolul al XIX-lea: italienii, germanii, sârbii şi ceilalţi revendicau drepturile asupra teritoriului pe care îl locuiau. Poporul evreu nu avea teritoriu; evreii fuseseră împrăştiaţi pe tot globul timp de două milenii şi trăiau acum ca minorităţi în statele altor popoare. Pe tot parcursul celor două mii de ani de diasporă, evreii îşi menţinuseră totuşi legătura, aveau un sentiment al poporului edificat în jurul iudaismului, care era nu numai un concept religios, ci şi istoric şi cultural. În Europa secolului al XIX-lea era perfect posibil să fii evreu fără a fi practicant, ba chiar şi fără a fi „credincios" evreu. Cu toate acestea, povestea religioasă istorică a evreilor afirma că Dumnezeu promisese ţinutul Canaanului evreilor originari – lui Avraam şi descendenţilor lui tribali – în schimbul promisiunii că nu vor venera alt Dumnezeu şi nu vor asculta decât de poruncile lui. În conformitate cu această relatare, poporul evreu îşi respectase partea care îi revenea din înţelegere şi îşi câştigase astfel dreptul de a-şi revendica „ţara", teritoriul numit Palestina, care era acum locuit de arabi şi guvernat de turcii otomani. Mulţi dintre sioniştii

europeni din secolul al XIX-lea erau laici, dar ideea prețioasă a Pământului Făgăduit a fost folosită ca argument pentru constituirea unui stat național evreu pe coasta de est a Mării Mediterane.

În 1897, un ziarist austriac, Theodor Herzl, a înființat primul organ oficial al sionismului politic, Congresul Mondial Sionist, dar sionismul exista deja și ideile lui datează din preajma anului 1800. În cadrul valului general de murmure naționaliste din această perioadă, intelectualii evrei din Europa începuseră să vorbească și ei despre Palestina. Unii proto-naționaliști germani au fost de acord cu acești proto-sioniști și nu într-un mod prietenos. De exemplu, Fichte susținea că evreii nu puteau fi niciodată asimilați în cultura germană, chiar dacă vorbeau germana de la naștere. Dacă stăteau în Germania, vor fi întotdeauna un stat în stat și deci, sugera el, ar trebui să-și caute destinul național în Palestina.

În Palestina nu lipsise niciodată populația indigenă evreiască, dar în 1800 această populație forma o fracțiune minusculă din total – aproximativ 2,5 % față de cei peste 97% arabi. În preajma anului 1880, imigrația evreilor din Europa în Palestina a început la modul serios, proporția dintre evrei și arabi s-a schimbat, evreii reprezentând cam 6% din total. Aproximativ treizeci de mii de oameni s-au mutat în Palestina în prima *aliyah*, așa cum se numesc valurile de imigrație evreiască în Palestina și raportul s-a schimbat din nou. Primii imigranți erau intelectuali idealiști din mediul urban, care se vedeau ca fermieri palestinieni, deși nu știau să deosebească o cazma de o lopată. Cei mai mulți dintre ei s-au întors în Europa și prima *aliyah* a încetat. Așa stăteau lucrurile în ajunul izbucnirii Primului Război Mondial.

Când aceste trei fenomene europene – constituționalismul, naționalismul și industrialismul – au ajuns în lumea otomană, au produs un efect deosebit de coroziv, în parte și pentru că „lumea" otomană se restrânsese pe parcursul secolului al XIX-lea, ceea ce ducea la multă neliniște. Algeria fusese absorbită de Franța. Marea

Britanie preluase Egiptul în totalitate, lăsându-i doar numele. Tehnic vorbind, coasta mediteraneană de la nord de Egipt aparţinea Imperiului Otoman, la fel şi întreaga Peninsulă Arabică şi cea mai mare parte din Irakul actual, dar chiar şi aici otomanii se înclinau tot mai mult în faţa europenilor. Între timp, stăpânirea otomană asupra teritoriilor europene începuse să slăbească. Tot acest imperiu străvechi, până nu de mult cel mai mare din lume, era ca un fel de creatură uriaşă, ale cărei extremităţi căzuseră şi al cărei corp începuse să putrezească, dar continua cumva să respire, mai era încă în viaţă.

Era în viaţă, dar forţele business-ului occidental, sprijinite de puterea guvernelor lor, operau aici nestingherite. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, interacţiunea lor cu otomanii ar putea fi rezumată într-un singur cuvânt: *capitulări*.

Capitulări: sună ca un sinonim pentru „concesiuni umilitoare". Dar nu aceasta a însemnat cuvântul la început.

Capitulările au început atunci când imperiul era în culmea gloriei sale şi termenul se referea pur şi simplu la permisiunile acordate de puternicii sultani otomani micilor negustori din Europa de a face afaceri în imperiu. Capitulările enumerau numai ceea ce aveau voie să facă aceşti oameni pe teritoriul otoman. Tot ce nu era pe listă era interzis. De ce le-am numit „capitulări"? Pentru că în latină acest cuvânt înseamnă pur şi simplu „clasificare pe capitole". Aşadar, capitulările erau liste de activităţi permise pentru europeni, organizate pe categorii.

Întrucât niciun mare război nu a răsturnat balanţa puterii dintre otomani şi europeni, nu a existat niciun moment în care capitulările să înceteze să mai însemne „permisiuni acordate cu mărinimie de puternicii stăpâni otomani" şi să înceapă să însemne „concesii umilitoare smulse triumfător de la oficialităţile otomane (de şefii europeni aroganţi)". Dar este în mod sigur ceea ce însemnau în 1838, atunci când otomanii au semnat Tratatul de la Balta Liman cu un consorţiu de puteri europene (pentru a-i asigura lui Mohammed Ali sprijinul lor), tratat care stabilea termeni inegali pentru otomani

și europeni pe teritoriul otoman. De exemplu, tratatul stabilea tarife scăzute pentru produsele europene care intrau în imperiu, dar tarife crescute pentru produsele otomane care ieșeau. Interzicea supușilor otomani să înființeze monopoluri și ușura posibilitatea europenilor de a face aceasta. Capitulațiile aveau un singur scop: să se asigure că otomanii nu vor putea concura cu oamenii de afacere europeni pe propriul teritoriu.

În cele câteva decenii care au urmat după tratatul de la Balta Liman, guvernul otoman și-a scuturat membrele bătrâne și a promulgat o serie de reguli noi pentru a revigora societatea otomană, în așa fel încât aceasta să poată face față europenilor – exact genul de lucruri care se petreceau în Iran cam în același timp. În Imperiul Otoman, aceste mișcări modernizatoare s-au numit Tanzimât, sau „măsuri de reorganizare". Au început în 1839 cu o proclamație intitulată în mod grandios „Nobilul edict al Camerei trandafirilor". În 1856 a apărut un alt document, „Edictul imperial". Apoi, în 1860, a apărut al treilea set de măsuri reformatoare.

Iată câteva dintre măsurile stabilite de Tanzimât:

- nouă birocrație guvernamentală națională, modelată după cea franceză;
- tribunale de stat laice, superioare tribunalelor șaria;
- un nou cod de drept penal, bazat pe Codul lui Napoleon din Franța;
- noi reguli comerciale favorizând „comerțul liber", ceea ce dădea practic europenilor mână liberă să stabilească regulile lumii afacerilor în Imperiul Otoman;
- armată bazată pe recrutarea obligatorie, după sistemul prusac, pentru a înlocui *devșirme*;
- școli publice cu o programă de învățământ laică, asemănătoare cu cea predată în școlile britanice, ocolind sistemul tradițional de învățământ condus de clericii musulmani;
- o singură agenție la nivelul întregului imperiu pentru colectarea impozitelor (un fel de IRS american al zilelor noastre), care a înlocuit sistemul tradițional otoman cu

„fermieri de impozite" (care erau, în esență, perceptori liber profesioniști de impozite lucrând pe bază de comision);

- garanții că „onoarea, viața și proprietățile" tuturor supușilor otomani sunt inviolabile și vor fi asigurate, indiferent de rasă sau religie.

Pe hârtie, aceste reforme puteau să arate bine, mai ales cea referitoare la garantarea vieții și siguranței tuturor cetățenilor, indiferent de originea etnică: cine ar fi putut fi împotriva discriminării? Era, practic, ceva european.

Dar puneți-vă în situația unui cetățean musulman turc obișnuit, din imperiu, în secolul al XIX-lea: meritele unei astfel de reforme ar fi greu de separat de faptul că erau dictate de oficialități europene – la modul literal, așa cum afirmă istoricul James L. Gelvin: Se pare că Edictul Imperial fusese scris cuvânt cu cuvânt de ambasadorul britanic Stratford Canning și înmânat oficialilor otomani cu instrucțiuni de a fi tradus și proclamat public[1]. Nobilul edict al Camerei Trandafirilor! Chiar așa! Pentru mulți otomani, era mai puțin vorba de reforme și mai mult o dovadă a puterii străine care se amesteca în viețile lor.

Nu toți otomanii gândeau așa. O mișcare crescândă de reformiști din Asia Mică, versiunea turcă a mișcărilor din India, Afghanistan și Iran a îmbrățișat și a promovat Tanzimât. Considerau că singura modalitate de a învinge imperialismul european era să-i bată pe europeni la jocul lor cu propriile lor arme, iar pentru aceasta era necesar, în primul rând, să se adopte acele idei care reprezentau puterea europeană.

Dar *ulema* erau și ei acolo. Tanzimât-ul acționa direct împotriva intereselor lor. Să scoți învățământul din mâinile clerului... să înlocuiești tribunalele șaria cu tribunale laice... să înlocuiești legile islamice cu legi franceze – astfel de reforme nu puteau decât să-i deposedeze pe ulema de putere, ba chiar să le răpească însăși rațiunea de a fi. Firește că aveau de gând să se împotrivească; iar

[1] Gelvin, *op. cit.*, p. 82 (n. a.).

ulema mai aveau încă foarte multă autoritate morală în rândul oamenilor de rând. Şi aveau trecere şi la curte.

Aşadar, sultanul şi consilierii lui s-au trezit curând prinşi între ciocanul moderniştilor laici şi nicovala vechii gărzi islamice. Trasă şi împinsă din ambele părţi, curtea se înclina când într-o parte, când în alta. Pe măsură ce moderniştii laici argumentau tot mai strident în favoarea reformelor în stil european, tradiţionaliştii trăgeau şi mai încăpăţânaţi spre dictatura reacţionară. Când moderniştii s-au pronunţat în favoarea fabricilor de stat mecanizate, ulema au început să tune şi să fulgere împotriva funcţionarilor otomani, care foloseau maşini de scris – Profetul Mahomed nu scrisese niciodată la maşină!

Pentru moment, moderniştii au câştigat. În 1876, l-au forţat pe sultan să adopte o constituţie, o victorie important salutată ca „Revoluţia Franceză din Est". Timp de câţiva ani, imperiul destrămat a fost o monarhie constituţională ca Marea Britanie (ca formă). În această perioadă, activiştii modernizatori de toate etniile şi religiile au interacţionat frăţeşte într-o atmosferă impetuoasă de entuziasm progresiv: musulmani turci, musulmani arabi, evrei, creştini ortodocşi, armeni lucrau toţi cot la cot, considerându-se membri ai unei singure mişcări ample pentru construirea unei lumi noi.

Dar vechea gardă s-a repliat, i-a înlăturat pe moderniști şi a refăcut puterea sultanului, până când acesta a fost suficient de puternic pentru a aboli constituţia şi pentru a domni din nou ca monarh absolut. Pendulul s-a dus înapoi în parte şi pentru că reforma nu funcţiona. Musulmanii turci din Asia Mică au constatat că nivelul lor de viaţă scăzuse, iar autonomia lor se redusese. Se simţeau încă şi mai neputincioşi în faţa forţelor enorme ale Europei, care exercitau presiuni din afară.

Dar aveau în interiorul frontierelor lor şi cu totul în puterea lor un fragment din această lume exterioară. Acest fragment era comunitatea armeană. Firește, în realitate, armenii nu erau mai europeni decât turcii. Trăiau exact acolo unde trăiseră din

vremuri imemoriale. Aveau limba lor proprie, care nu era europeană, tradiţiile şi istoria lor. Nu veniseră din altă parte şi erau, de fapt, mai indigeni decât turcii.

Erau însă o minoritate creştină înconjurată de o majoritate musulmană şi, mai mult chiar, în această perioadă de capitulaţii tot mai umilitoare, când interesele de afaceri din Europa Occidentală dobândiseră puterea de a pătrunde în Imperiul Otoman şi de a înfiinţa firme profitabile în detrimentul localnicilor, armenii se găseau într-o situaţie paradoxală. Pentru cetăţenii otomani, singura modalitate de a prospera în acest moment era să muncească, să facă afaceri sau, în cel mai bun caz, să încheie parteneriate cu firmele europene. Dar când îşi căutau parteneri de afaceri în imperiu, europenii se orientau în mod firesc spre cei pe care îi simţeau mai apropiaţi şi, dacă puteau să aleagă, îi preferau pe creştinii armeni în locul turcilor musulmani, astfel că de condiţiile favorabile obţinute de străini beneficiau comunităţile armene din imperiu sau cel puţin aceasta era percepţia în rândul musulmanilor nemulţumiţi care sărăceau tot mai mult.

Armenii trăiseră paşnic în lumea otomană până în acel moment; dar, nefiind turci, nu aveau acces la casta conducătoare militară aristocratică. Nu aveau acces, într-o oarecare măsură, nici la marile proprietăţi funciare şi la „strângerea impozitelor". De aceea mulţi trăiau din afaceri şi finanţe.

Finanţe – aceasta era denumirea folosită pentru împrumutarea banilor. În vremurile de început, această ocupaţie era privită cu dispreţ. Coranul interzicea în mod explicit să se ia camătă pentru banii împrumutaţi, la fel după cum în legea canonică din Europa creştină medievală *usury* nu însemna „perceperea unei dobânzi *exorbitante*", ci „perceperea *oricărei* dobânzi". De ce avea împrumutarea banilor această conotaţie negativă? Presupun că era din cauză că oamenii obişnuiţi vedeau împrumutarea banilor ca un act de caritate, nu o afacere: era ceva ce făceai atunci când vecinul dădea de un necaz şi avea nevoie de ajutor. Văzută în acest context, perceperea unei dobânzi pentru un împrumut bănesc însemna să

profiți de nenorocirea cuiva ca să te îmbogățești. Dar nevoia de a împrumuta bani apărea constant, chiar și în cea mai primitivă economie feudală, adesea ca urmare a unei crize: atelierul unui fierar lua foc; un cleric vestit murea pe neașteptate și familia trebuia să facă față unei înmormântări costisitoare; cineva se îmbolnăvea foarte grav... Oamenii se duceau la împrumutătorii de bani în momente când se simțeau deosebit de vulnerabili și cu sentimentul înrădăcinat de cultură că orice persoană decentă le va da un împrumut fără să le ceară nimic în schimb. Disperarea care îi obliga să accepte condițiile bancherului nu făcea decât să adauge și mai mult resentiment. Atunci când creditorul și debitorul făceau parte din aceeași comunitate, alte sentimente precum rudenia sau loialitatea puteau tempera acest resentiment, dar când oamenii se duceau la un creditor pe care deja îl vedeau ca pe Celălalt, dinamica interacțiunii avea tendința să exacerbeze orice ostilitate deja existentă. Iar cazul cel mai rău era ca această creditare să devină domeniul exclusiv al unei minorități culturale distincte, înconjurate de o mare majoritate. În Europa, această dinamică a făcut victime în rândul evreilor. În Imperiul Otoman, armenii au fost aceia care au avut de suferit.

Pe măsură ce tensiunile creșteau, a fost ușor să se dea uitării faptul că turcii și armenii trăiseră împreună pașnic cu mai puțin de trei generații în urmă: ostilitatea părea o trăsătură străveche a relațiilor dintre cele două comunități. Politica otomană de a împărți populația în comunități autoguvernate fusese inițial o modalitate de a oferi fiecăruia o oarecare suveranitate culturală. Reflecta toleranța. Funcționa ca un instrument al armoniei. Acum, aceeași politică avea o deficiență, deoarece contribuia la separarea, la izolarea și la scoaterea în evidență a nefericiților armeni. În realitate, sistemul *millet*-urilor a devenit un mecanism de exacerbare a faliilor existente în societatea otomană.

Între 1894 și 1896, au izbucnit mai multe pogromuri împotriva armenilor în Anatolia de Est. Sătenii turci au început să-i masacreze pe armeni, tot așa după cum evreii erau masacrați în

Europa de Răsărit și în Rusia, dar pe o scară mult mai amplă. Trei sute de mii de armeni au murit înainte ca nebunia să înceteze și a încetat numai pentru că europenii au făcut presiuni asupra guvernului otoman să facă ceva. Puterea europenilor de a dicta oficialităților a jucat și ea un rol în revărsarea furiei turcilor împotriva armenilor, astfel că această autoritate care a pus capăt violenței nu a făcut decât să exacerbeze sursele psihosociale originale ale violenței. Era ca atunci când părinții intervin ca să-l apere pe un băiețel de derbedeii mai mari din cartier, după care își văd de treburile lor; când băiatul rămâne din nou singur cu derbedeii, aceștia îl necăjesc mai rău decât înainte.

Între timp, deși sultanul anulase constituția, puterea rămânea împărțită între garda veche și tinerii revoluționari. Lupta politică a continuat și balanța s-a înclinat în mod inexorabil înapoi, în favoarea tinerilor, căci și aici, ca și în Iran, modernismul era mai puternic. În 1900, o întreagă nouă generație de activiști cerea reinstaurarea constituției. Doreau ca Revoluția Franceză a părinților să se întoarcă.

Din punct de vedere politic, era o perioadă de mare exaltare, dar și de derută. Nu exista un grup de agitatori care erau naționaliști, alt grup de moderniști laici și alții de constituționaliști liberali. Multe ideologii și mișcări se împleteau și interacționau. Fiecare persoană individuală putea prezenta câte puțin din toate acestea. Nu fusese suficient timp pentru decantarea tuturor ideilor, pentru a se vedea care sunt compatibile între ele și care nu. Toți cei care erau împotriva vechii gărzi se considerau cetățeni otomani cu o miză comună în remodelarea imperiului. Toți se simțeau ca niște tineri aliați împotriva bătrânilor fără soluții, tovarăși de luptă numai pentru că fuseseră ferm în favoarea „modernismului", indiferent ce era acesta.

Această nouă generație de activiști și-au spus Junii Turci. Foloseau această denumire pentru că erau realmente *tineri*, majoritatea având vreo douăzeci de ani, dar și pentru că era o modalitate de a strâmba din nas față de vechea gardă, deoarece

printre musulmanii tradiționali, mai bătrân însemna întotdeauna mai bun – titlurile de respect precum *shiekh* și *pir* însemnând chiar „bătrân". Ceea ce babalâcii disprețuiau ca un defect, Junii Turci afișau cu mândrie: ei erau *tineri*!

Deși au avut multe dezacorduri incipiente, Junii Turci au reușit să rămână împreună suficient timp cât să-l răstoarne de la putere pe sultan, un bărbat slab și nebun, pe nume Abdul Hamid al II-lea. În 1908, l-au silit să reinstaureze constituția, el însuși devenind o simplă marionetă.

Dar imediat ce l-au dat jos de pe tron pe sultan, Junii Turci și-au dat seama că nu formau un grup, ci mai multe. De exemplu, o facțiune era în favoarea descentralizării imperiului, cu asigurarea de drepturi pentru minorități și acordarea unui cuvânt mai important poporului în guvernare. Aceștia au fost dați curând afară cu totul de la guvernare. O altă facțiune a îmbrățișat naționalismul turc. Înființată în preajma anului 1902 de șase studenți la medicină, s-a transformat într-un partid bine organizat, militarist, numit Comitetul pentru Uniune și Progres.

CUP a câștigat tot mai mult sprijin pentru opiniile sale. Mulți turci anti-imperiali, mulți turci mai tineri, mulți funcționari cu studii superioare, studenți, intelectuali și copii ai intelectualilor, mulți literați care citiseră argumentele naționaliste ale filosofilor europeni și știau totul despre eforturile încununate de succes ale naționaliștilor germani și italieni au început să vadă în naționalism calea pentru salvarea lor de imperialism. Să scape de structura greoaie, demodată, multiculturală, otomană a imperiului și să o înlocuiască cu o mașină statală suplă, curată, specific turcească; aceasta era ideea. Provinciile arabe vor trebui eliberate, firește, căci nu se mai potriveau, dar acești noi naționaliști turci visau să unească Anatolia cu teritoriile din Asia Centrală care formaseră cândva patria primitivă a poporului turc. Visau la un stat național turc care se va întinde de la Bosfor până în Kazahstan.

Intelectualii naționaliști turci au început să susțină că minoritățile creștine, în special armenii, erau o aristocrație privilegiată în Turcia,

dușmani inerenți ai statului, înțeleși cu rușii, înțeleși cu europenii occidentali, înțeleși cu slavii din teritoriile europene de est.

Această nouă generație de naționaliști turci spunea că poporul este mai presus de identitățile mărunte și că „sufletul" național ar putea fi regăsit într-o singură personalitate uriașă, idee care venea direct de la filosofii naționaliști germani. Scriitorul Ziya Gökalp a declarat că, exceptând eroii și geniile, indivizii nu au valoare. I-a îndemnat pe conaționalii săi turci să nu vorbească niciodată despre „drepturi". Nu există drepturi, spunea el, ci numai datorii: datoria de a asculta vocea poporului și de a-i respecta cererile[1].

Necazurile legate de imperiu tindeau să confere strălucire acestui naționalism militarist. Iar necazurile veneau mereu. Începuseră de mult, de foarte mult timp. Bulgaria se eliberase. Bosnia și Herțegovina au părăsit imperiul și au fost anexate de Habsburgi la Imperiul lor Austro-Ungar. Aproximativ un milion de musulmani, siliți să plece în exil din cauza acestor schimbări, se îndreptau spre Anatolia în căutarea unui nou cămin în imperiul muribund, disfuncțional, deja supraaglomerat. Apoi Imperiul Otoman a pierdut Creta. Cam jumătate din populația acestei insule erau musulmani, aproape toți au migrat spre est. Toate aceste dislocări sociale au generat o atmosferă omniprezentă de neliniște liber-plutitoare.

În mijlocul acestor tulburări, naționalismul a început să se încingă și în cadrul altor grupări. Naționalismul arab a început să fiarbă și el. După ororile pe care le suferiseră din partea turcilor, și armenii susțineau necesitatea de a-și construi un stat național suveran. Erau exact aceleași impulsuri naționaliste care agitau numeroase popoare devenite conștiente de sine în Europa de Est în aceeași perioadă.

---

[1] Hamit Bozarslan, scriind despre Imperiul Otoman în Online Encyclopedia of Mass Violence, la http://www.massviolence.org/_BozarslanHamit include acest citat din Ziya Gökalp, *Yeni Hayat, Dogru Yol* (n. a.).

În 1912 un război din Balcani a deposedat imperiul de Albania, Macedonia şi ultimele sale teritorii europene în afară de Istanbul, înfrângere militară care a declanşat un ultim spasm de neliniște, resentimente şi derută în Asia Mică. Tulburările de felul acesta favorizează grupurile cel mai strâns organizate, indiferent care este sprijinul lor popular; bolşevicii au dovedit acest lucru în Rusia cinci ani mai târziu. La Istanbul, grupul cel mai bine organizat pe atunci era cel ultranaţionalist, Comitetul pentru Uniune şi Progres. La 23 ianuarie 1913, membrii CUP au preluat controlul printr-o lovitură de stat, l-au asasinat pe vizir, l-au dat jos pe sultan, i-au dat afară pe toţi liderii din guvern, au declarat toate partidele ilegale şi au transformat Turcia Otomană într-un stat cu un singur partid. Din acest partid unic a apărut un triumvirat alcătuit din Talaat Paşa, Enver Paşa şi Djemal Paşa; aceşti „trei paşi" se aflau la conducerea resturilor Imperiului Otoman în 1914, când a izbucnit mult-anticipatul război civil european.

În Europa el s-a numit Marele Război. Pentru Lumea Mijlocie arăta la început ca un război civil european: Germania şi Austria s-au aliat împotriva Franţei, Angliei şi Rusiei şi cele mai multe dintre celelalte ţări europene au intrat sau au fost târâte într-una sau alta dintre tabere aproape imediat.

Musulmanii nu aveau nimic de împărţit cu această luptă, dar liderii CUP s-au gândit că ar putea să culeagă beneficii mari dacă se alătură părţii câştigătoare, înainte de încheierea războiului. Asemeni celor mai mulţi oameni, au crezut că acesta nu va dura decât câteva luni, deoarece marile puteri ale Europei stocaseră arme tehnologice „avansate" timp de câteva decenii, o putere de foc înfricoşătoare, în faţa căreia nimeni şi nimic nu putea rezista prea mult, astfel încât se părea că nu va fi decât un schimb sângeros de focuri din care va ieşi învingător cel care va trage primul şi cel care îşi termina ultimul muniţia.

Strategii CUP au decis că Germania va fi câştigătorul. La urma urmelor, Germania era cea mai mare putere industrială de

pe continent, zdrobise deja Franța și stăpânea Europa Centrală, ceea ce însemna că putea să-și miște trupele și mașina de război pe propriul teritoriu pe splendida rețea de căi ferate oriunde era câmpul de luptă. În plus, situându-se de partea Germaniei, turcii luptau cu doi dintre dușmanii lor din totdeauna: Anglia și Rusia.

La opt luni după declanșarea războiului, în timp ce trupele rusești amenințau deja frontiera de nord a imperiului, liderii CUP au dat vestita Lege a Deportării. În mod oficial, prin acest ordin, populația armeană care trăia în apropiere de Rusia urma să fie strămutată undeva, mai în adâncul teritoriului imperiului, unde nu ar mai fi putut face cauză comună cu rușii. Până în ziua de astăzi, guvernul turc insistă că Legea Deportării a fost o simplă măsură de securitate cerută de război. Recunosc, desigur, că unii oameni au fost uciși, dar era război civil, așa că la ce te poți aștepta și, apoi, violența a fost în ambele sensuri – aceasta este poziția oficială de pe care guvernul turc nu s-a clintit.

Și adevărul este că *era* război, rușii *veneau*, unii armeni *au colaborat* cu rușii, unii armeni *au ucis* câțiva turci și o oarecare violență a existat începând din 1915 încoace, continuarea urii nestructurate care se manifestase de prin anii 1890 prin pogromuri și purificări etnice. (Națiunile Unite definesc „purificarea etnică" drept o încercare de a se impune omogenitatea etnică într-un anumit teritoriu prin expulzarea sau uciderea grupurilor nedorite, adesea prin comiterea unor atrocități care le îngrozesc și le determină să fugă.)

Dar în afara Turciei puțini oameni de știință se îndoiesc că în 1915 a fost vorba de ceva mult mai grav decât de o simplă purificare etnică, oricât de reprobabilă ar fi fost chiar și aceea. Legea Deportării a fost începutul unei încercări organizate de Talaat Pașa, poate și de Enver Pașa și de alți lideri din nucleul secret al CUP, de a-i extermina pe armeni ca popor – nu numai din Asia Mică sau din zonele turcești, ci de pe fața pământului. Cei „strămutați" au

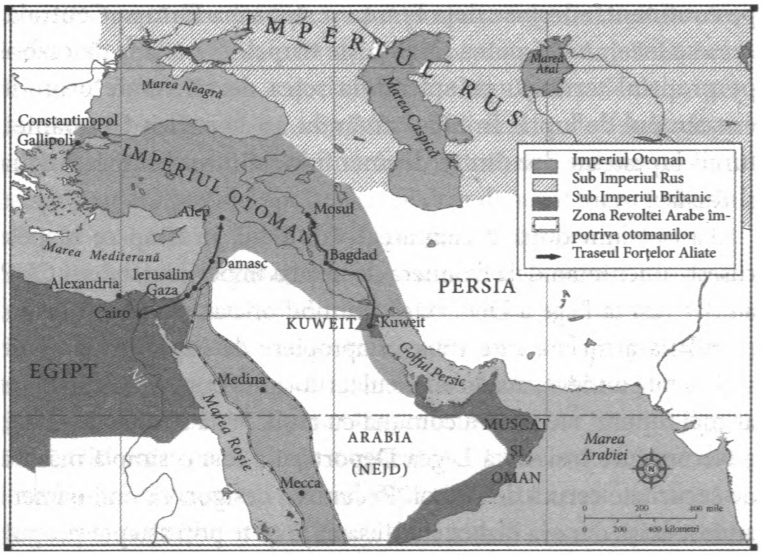

Primul Război Mondial și revolta arabă

fost de fapt mânați în marș forțat și brutalizați până la moarte; a fost, pe scurt, o încercare de genocid (definit de Națiunile Unite ca o încercare de eradicare a unui anumit grup etnic nu numai dintr-o anumită zonă, ci definitiv). Numărul total al victimelor este încă disputat, dar depășește un milion. Talaat Pașa a prezidat această oroare în calitate de ministru de Interne și apoi ca prim-ministru al Turciei Otomane, funcție pe care a deținut-o până la sfârșitul Primului Război Mondial.

Istoricul turc revizionist Taner Akçam citează un medic afiliat la CUP în perioada masacrului și care explică: „Naționalitatea voastră contează mai mult decât orice... armenii din est erau atât de înverșunați împotriva noastră că, dacă ar fi rămas în teritoriul lor, niciun singur turc, niciun singur musulman nu ar fi rămas în viață... Așadar mi-am spus: oh, dr. Rechid, nu există decât două opțiuni, ori îi vor lichida pe turci, ori vor fi lichidați de turci. Nu puteam să rămân nedecis între aceste două alternative. Turcul din

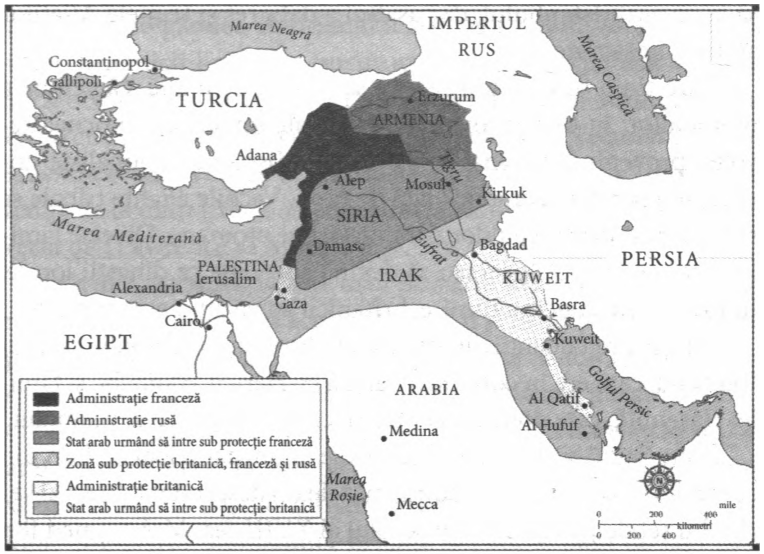

Acordul Sykes-Picot

mine l-a învins pe doctor. Mi-am spus: În loc să fim exterminaţi de ei, trebuie să-i exterminăm noi pe ei"[1].

Dar CUP își greșise grav socotelile. În primul rând, războiul nu s-a încheiat repede. În locul unei lovituri mari și destructive, teatrul de război vest-european s-a transformat în mai multe bătălii ciudate și defensive desfășurate pe sute de kilometri, în tranșee separate de câmpuri dezolate presărate cu exploziv și sârmă ghimpată. De-a lungul acestor linii izbucneau lupte și uneori zeci de mii de oameni erau uciși în decurs de câteva ore, dar teritoriul câștigat sau pierdut în aceste bătălii era măsurabil adesea în metri. Acesta era teatrul de război european.

Pentru a ieși din impas, Marea Britanie a decis să atace puterile Axei din spate, venind împotriva lor prin Asia Mică. Dar pentru a face aceasta trebuia să-i învingă mai întâi pe otomani. Aliaţii au debarcat trupe în peninsula Gallipoli, de unde sperau

[1] Citat de Taner Akçam în *Türk Ulusal Kimligi ve Ermeni Soruni*, Iletisim Yayinlari, Istanbul, 1992, pp. 175–176 (n. a.).

să ia cu asalt Istanbulul, dar asaltul a dat greș și trupele Aliaților au fost masacrate.

Între timp britanicii încercau să profite de o altă slăbiciune a otomanilor: în toate provinciile arabe ale imperiului mocnea revolta, provenind din mai multe surse. Mișcările naționaliste doreau independența arabilor față de turci. Vechile alianțe tribale se ridicau împotriva regulilor administrative otomane. Diverse familii arabe puternice încercau să devină suverane ca dinastii locale. În toată această nemulțumire, britanicii au văzut o oportunitate.

Printre pretendenții dinastici se evidențiau două familii: casa lui Ibn Saud, care era în continuare aliată cu clericii Wahhabi, și familia Hașemită, care domnea la Mecca, centrul spiritual al islamului.

Zona Saudi-wahhabită se redusese la un stat tribal beduin din centrul Arabiei, dar era condusă încă de un descendent direct al vechiului șef de trib saudit din secolul al XVIII-lea, Mohammed Ibn Saud, cel care făcuse o înțelegere cu clericul conservator radical Ibn Wahhab. De-a lungul deceniilor, cele două familii se căsătoriseră între ele; șeicul saudit era acum șeful religios al instituției wahhabiste, iar descendenții lui Ibn Wahhab făceau parte din ulema de frunte ai teritoriilor guvernate de saudiți. Emisarii britanici trimiși de Biroul Anglo-Indian i-au făcut o vizită șefului saudit, încercând să încheie o înțelegere. Au făcut tot ce au putut ca să-i atâțe ambiția, i-au oferit arme și bani ca să-i atace pe otomani. Ibn Saud a răspuns cu precauție, dar întrevederea i-a dat motive să creadă că după război va fi răsplătit pentru orice daune va reuși să provoace turcilor.

Patriarhul hașemit era Hussein Ibn Ali. Acesta avea în grijă Kaaba, cel mai sacru sanctuar al islamului, și era cunoscut sub numele de Sharif, ceea ce însemna că este descendent chiar din clanul Profetului, Banu Hashim. Să ne amintim că revoluționarii din secolul al IX-lea care îi aduseseră la putere pe Abbasizi își spuneau hașemiți; acest nume avea o ascendență străveche și respectată, iar acum o familie cu acest nume domnea la Mecca.

Dar Mecca nu era suficientă pentru Sharif Hussein. El visa la un regat arab care se întindea din Mesopotamia până la Marea

Arabiei și se gândea că britanicii l-ar putea ajuta să-și realizeze visul. Britanicii l-au lăsat bucuroși să creadă că puteau s-o facă și că o vor face. Au trimis un ofițer de informații sclipitor să lucreze cu el, cândva arheolog, pe nume colonelul Thomas Edward Lawrence, care vorbea araba și căruia îi plăcea să se îmbrace în haine de beduin tribal, obicei datorită căruia în final a primit porecla de „Lawrence al Arabiei".

Privind retrospectiv, este ușor de văzut în ce creuzet de tulburări mestecau britanicii acolo. Hașemiții și Saudiții erau cele mai puternice două grupări tribale din Peninsula Arabică. Amândouă sperau să înlăture stăpânirea otomană din Arabia, fiecare o considera pe cealaltă rivala sa de moarte. Britanicii trimiteau agenți în ambele familii și le făceau pe amândouă să creadă că le vor ajuta să-și stabilească regatul aproximativ în *același* teritoriu, dacă vor lupta împotriva otomanilor. Britanicilor nu le păsa de fapt care dintre cele două părți va domni în regiune: doreau numai un ajutor imediat pentru a submina puterea otomană, pentru a putea să-i bată pe germani la ei acasă.

În cele din urmă, Hașemiții au fost cei care i-au ajutat pe britanici. Au pus la cale Revolta Arabă. Fiii lui Hussein, lucrând împreună cu Lawrence, i-au dat pe turci afară din regiune, curățând drumul pentru ca britanicii să ocupe Damascul și Bagdadul. De acolo, britanicii au putut să exercite presiuni asupra otomanilor.

Exact atunci când agenții britanici le făceau promisiuni celor două familii arabe, doi diplomați europeni, Mark Sykes și François Georges-Picot se întâlneau în secret și civilizat, la o ceașcă de ceai cu o hartă și un creion în mână, ca să decidă ce regiuni vor fi împărțite și cum, între puterile victorioase *europene* după război. Au convenit ce parte urma să revină Angliei lui Sykes, ce parte Franței lui Picot și unde era bine să se încuviințeze existența intereselor rusești. În mod curios, nu s-a menționat ce parte ar trebui să primească arabii.

Toate aceste ingrediente prevesteau destule necazuri dar, stați puțin, așa cum se spune în reclamele comerciale de la TV, asta nu

e tot! Naţionalismul arab începea să se facă simţit şi în Palestina şi în teritoriile adiacente locuite de arabi, inclusiv în Egipt, iar aceasta nu avea nimic de-a face cu aspiraţiile dinastice ale Haşemiţilor sau Saudiţilor. Moderniştii laici erau cei care îmbrăţişaseră acest nou tip de naţionalism, toţi profesioniştii, funcţionarii guvernamentali şi burghezia urbană emergentă, pentru care constituţionalismul şi industrialismul prezentau o mare atractivitate. În Palestina şi în Siria, aceşti naţionalişti arabi nu numai că cereau independenţa faţă de otomani şi de europeni, dar şi faţă de Haşemiţi şi de Saudiţi.

Şi mai era încă un ultim ingredient problematic, cel mai greu de calculat dintre toate: imigraţia evreilor din Europa în Palestina. Antisemitismul european, care ajutase la apariţia sionismului, continuase să se intensifice pe măsură ce continentul evoluase spre război, făcând ca viaţa evreilor să fie din ce în ce mai insuportabilă în toată Europa. Drept urmare, populaţia evreiască din Palestina a crescut de la 4% în 1883 la 8% la începutul Primului Război Mondial şi la aproape 13% la sfârşitul acestuia.

În 1917, ministrul de Externe al Marii Britanii, Arthur James Balfour, i-a scris o scrisoare lordului Lionel Rothschild, bancher britanic şi sionist de frunte, un om care sprijinise generos imigraţia evreilor în Levant din fondurile sale private. Balfour i-a spus lui Rothschild că guvernul britanic „priveşte în mod favorabil înfiinţarea în Palestina a unui stat naţional pentru poporul evreu şi va depune toate eforturile pentru a facilita realizarea acestui obiectiv".

Balfour a insistat, de asemenea, că „nu se va întreprinde nimic care să prejudicieze dreptul civil şi religios al comunităţilor neevreieşti din Palestina", dar nu spunea şi cum intenţionează britanicii să împace naţionalismul evreu şi arab în acelaşi teritoriu.

Ca să recapitulăm: Marea Britanie a promis în esenţă acelaşi teritoriu Haşemiţilor, Saudiţilor şi sioniştilor din Europa, teritoriu locuit de un alt popor arab, care a dezvoltat rapid propriile aspiraţii naţionaliste – în timp ce Marea Britanie şi Franţa căzuseră de acord în secret să împartă între ele teritoriul promis. În pofida

nenumăratelor subterfugii, calificări și dezvinovățiri oferite de-a lungul anilor în legătură cu cine a fost de acord cu ce și cine ce a promis cui anume, aceasta a fost esența lucrurilor și a garantat explozia din viitor.

Dar partea cea bună în legătură cu viitorul era că aceasta era în viitor. În prezent, era război și ceea ce puseseră la cale britanicii și francezii pe termen scurt funcționa admirabil: CUP a pierdut tot ceea ce dețiuseră cândva otomanii în afara Asiei Mici. Au cedat Palestina, Siria Mare și Mesopotamia Britanicilor. Și războiul mergea prost și pentru prietenii lor din Europa. În 1918, Germania a capitulat necondiționat în fața Aliaților, iar cei trei Pași au înțeles că sunt în mare încurcătură. Toți trei au fugit din Istanbul, scăpând ca prin urechile acului de mandatul de arestare. Talaat s-a dus la Berlin, unde a fost asasinat de un armean în 1921. Djemal s-a dus în Georgia, unde a fost asasinat de un armean în 1922. Enver s-a dus în Asia Centrală ca să atâțe revolta împotriva bolșevicilor. Un detașament al Armatei Roșii comandat de un bolșevic armean l-a ucis acolo în 1922.

Și așa a dispărut Comitetul pentru Uniune și Progres, un guvern prost, fără îndoială, dar, odată cu dispariția lui, „Imperiul Otoman" rămăsese fără niciun fel de guvern.

Capitolul 15

Afirmarea modernistilor laici

1336-1357 d.H.
1918-1939

În 1919, Asia Mică mișuna de trupe franceze și italiene. Armata greacă, condusă de naționaliștii greci care visau la Grecia Mare, pătrunsese adânc în teritoriul otoman. Istanbulul însuși era ocupat de trupe britanice. Mișcările de rezistență mocneau peste tot în Anatolia, închegându-se în jurul unui general cu chip de vultur și ochi pătrunzători. Era Mustafa Kemal, cunoscut ulterior ca Atatürk – Părintele Turcilor. Forțele lui i-au respins pe toți străinii și în 1923 a proclamat nașterea unui nou stat național: Turcia.

Turcia nu avea să fie Imperiul Otoman reinventat. Atatürk repudia trecutul otoman, repudia imperiul. Nu revendica nimic în afara Asiei Mici, deoarece dorea un teritoriu coerent care să aibă continuitate logică de *țară*. Din acest moment, Turcia avea să fie un stat cu frontiere clare și imuabile, în care majoritatea populației vor fi etnici turci, iar limba vorbită va fi turca. În această țară nouă, islamul va fi exclus de la orice rol în politica publică și va fi trimis în sfera privată, unde putea continua să prospere ca religie, la fel ca oricare alta, atât timp cât aderenții ei nu-și deranjau vecinii.

Turcia devenea, așadar, prima țară cu majoritate musulmană care se declara laică și separa politica de religie în chestiunile publice. Dar după ce detronase islamul, Atatürk avea nevoie de alt

principiu pentru a-şi unifica noua ţară, astfel că a elaborat o ideologie care sanctifica şase *-isme*: naţionalismul, secularismul, reformismul, statismul, populismul şi republicanismul – turcii mai numesc şi acum acest crez kemalism şi o versiune a lui, sublinindu-le de regulă pe primele patru *-isme*, s-a răspândit în întreaga lume islamică după Primul Război Mondial.

Naţionalismul lui Atatürk nu trebuie confundat cu militarismul de esenţă dură al Comitetului pentru Uniune şi Progres. Rădăcinile amândurora se regăsesc la Junii Turci, dar aceasta a fost o mişcare amplă care a dat naştere unui evantai larg de orientări, de la constituţionalismul liberal la fascism, iar naţionalismul lui Atatürk a fost unul flexibil, cultural, care a crescut din liberalism.

Naţionalismul cultural l-a determinat pe Atatürk să renunţe la nenumăratele limbi vorbite în Imperiul Otoman în favoarea unei singure limbi naţionale, limba turcă. Nenumăratele dialecte şi variante ale limbii turce vorbite în vechiul imperiu au lăsat locul unui singur dialect standard, iar acesta nu era turca literară vorbită la curte, ci o formă purificată a limbii turce a străzii, a limbii vorbite de mase. Unii entuziaşti au dorit atunci să alunge din limbă toate cuvintele care se strecuraseră din alte limbi, dar Atatürk i-a dezarmat cu o poveste simplă: turca, spunea el, este mama tuturor limbilor, iar cuvintele împrumutate acum din alte limbi nu erau decât cuvintele turce care se întorceau acasă. Iar scrierea arabă, cea în care fusese consemnată limba turcă foarte multă vreme, a fost înlocuită cu noul alfabet *latin*.

Modernist în esenţă, Atatürk nu s-a declarat rege sau sultan. A pus să se elaboreze o nouă constituţie, a înfiinţat un parlament, a instituit forma de guvernământ republicană cu el însuşi ca preşedinte. Democraţia parlamentară construită de el durează şi astăzi, dar să fim sinceri: niciun alt lider nu ar fi putut să-l înlocuiască prin alegeri în timpul vieţii – el era Părintele turcilor! Nu poţi să votezi ca *tatăl* tău să-şi părăsească funcţia de tată! Şi deşi nu a fost un dictator militar şi cercul lui conducător nu era o juntă (a stabilit şi a respectat statul de drept), Atatürk s-a afirmat cu ajutorul armatei şi preţuia

disciplina; așa că și-a condus poporul spre această viziune a țării cu fermitatea și mâna de fier a unui militar.

Care era viziunea lui? Să desființeze autoritatea ulema în Turcia, să detroneze islamul din postul de arbitru al vieți sociale, să autorizeze o abordare laică a gestionării societății. În contextul occidental, aceasta făcea din el un moderat. În contextul islamic, făcea din el un extremist radical, care îți tăia răsuflarea.

Prima prioritate pe agenda lui: să deschidă sfera publică pentru femei. În acest scop, a promulgat noi legi care dădeau femeilor dreptul să voteze, să dețină funcții publice, să aibă proprietăți. A scos poligamia în afara legii, a descurajat zestrea și obiceiurile tradiționale de căsătorie, a sprijinit noi reguli pentru divorț, bazate pe codul civil elvețian, nu pe Coran și *hadith*-uri.

A interzis, de asemenea, vălul și *pashmina*[1], ca parte a unui nou cod al îmbrăcămintei valabil și pentru bărbați – de exemplu, și fesul a fost interzis. Au fost puternic descurajate purtatul turbanelor și a bărbilor. Pălăriile, căciulile și șepcile erau acceptate, la fel beretele. Atatürk însuși purta costume europene și i-a încurajat pe cei din anturajul lui să facă același lucru.

Instituția religioasă a fost șocată atunci când sălile de bal și de dans au apărut ca divertisment oficial la sărbătorile de stat, dar nu avea ce să facă. Atatürk dorea să se facă afaceri și avea prestigiul și puterea să realizeze acest lucru. Parlamentul l-a susținut până la capăt, când a propus ca lecturile publice din Coran să se facă de acum înainte în turcă, nu în arabă – blasfemie pentru credincioși! Parlamentul l-a susținut din nou și atunci când a schimbat ziua liberă a muncitorilor din vineri în duminică, auzi, *duminică*! Guvernul lui Atatürk a mers mai departe, a închis școlile religioase, a închis frățiile sufiste, a desființat vacufurile – acele fundații de caritate vechi, bazate pe religie – în favoarea unor servicii sociale asigurate de stat. În 1925, Atatürk a încununat revoluția laică modernistă cu o declarație de-a dreptul zguduitoare: a declarat califatul mort.

[1] Văl, țesut din lână fină de caşmir, pentru acoperirea feței (n. red.).

Nu era, firește, chiar o mare noutate. Practic, califatul era mort de sute de ani, dar în lumea cuprinsă între Istanbul și Ind, califatul deținea un loc special în imaginația publicului, oarecum analog cu cel al Romei în lumea Occidentului: întruchipa visul persistent al unei comunități universale. În Occident, fantoma Romei a persistat până la sfârșitul Primului Război Mondial, vizibilă în unele urme precum Imperiul Austro-Ungar, care se numea, de fapt, „Sfântul Imperiu Roman", și în titlurile ultimilor conducători german și rus de dinainte de Primul Război Mondial – *Kaiser* și *Țar*, ambele derivate de la *Caesar*. Roma era moartă de câteva secole, dar nu a dispărut total din conștiința omenirii până la sfârșitul Primului Război Mondial. Același lucru era valabil și în privința califatului. Când Atatük a abolit califatul, a abolit o idee și asta este ceea ce a zguduit lumea musulmană.

Sau, cel puțin, i-a zguduit pe tradiționaliștii acesteia, dar cui îi păsa de ceea ce gândeau? Nu mai erau la putere. În realitate, Atatürk se va dovedi un lider musulman tipic pentru următoarea jumătate de secol. Iranul a generat propria versiune a prototipului. După războiul, ultimul rege Qajar s-a confruntat cu „Revoluția Junglei", o insurgență de gherilă lansată de admiratorii lui Sayyid Jamaluddin-i-Afghan. Forțele regelui constau din două armate, una comandată de ofițeri suedezi, alta de mercenari ruși[1]. Regele nu-și dădea seama că adevărata amenințare pentru domnia lui nu era în junglă, ci în străinii care îl sprijineau. Când bolșevicii au început să se unească cu revoluționarii junglei, britanicii au început să se neliniștească. Lenin tocmai pusese mâna pe putere în Rusia și nu voiau ca astfel de lucruri să se extindă. Britanicii au decis că regele nu era suficient de dur ca să-i strivească pe bolșevici, așa că l-au ajutat pe un colonel iranian să-l răstoarne de la putere.

Acest colonel, Reza Pahlavi, era un modernist laic de felul lui Atatürk, cu excepția faptului că nu avea înțelegere pentru

[1] Suroosh Irfani, *Revolutionary Islam in Iran: Popular Liberation or Religious Dictatorship*, Zed Books, Londra, 1983, p. 50 (n. a.).

democrație (puțini lideri moderniști laici au avut așa ceva). În 1925, colonelul s-a declarat rege, devenind șahul Reza Pahlavi, întemeietorul unei noi dinastii iraniene. A lansat de pe tron același gen de reforme ca și Atatürk, mai ales în ceea ce privește codul vestimentar. Vălul femeilor, turbanele, bărbile – toate acestea au fost interzise pentru cetățenii obișnuiți. Clericii autorizați puteau să poarte în continuare turbane în noul Iran, dar trebuiau să prezinte un document care să ateste că sunt cu adevărat clerici (și cum puteau să îndeplinească această cerință supărătoare, dat fiind că islamul nu avusese niciodată o instituție formală care „să-i certifice" pe clerici?) Cu toate acestea, oricine era prins că poartă turban fără adeverință putea fi bătut pe stradă sau aruncat în închisoare.

Același lucru s-a întâmplat și în Afghanistan, unde un tânăr impetuos pe nume Amanullah a moștenit tronul în 1919. Admirator înfocat al Junilor Turci, acest bărbat cu fața ca o lună și cu o mustață ca a lui Hercule Poirot a dat Afghanistanului o constituție liberală, a eliberat femeile, a finanțat din plin un sistem de învățământ laic emergent și, da, a introdus un nou cod vestimentar: fără turbane, fără văl, fără bărbi etc.

Ceea ce mi se pare interesant în legătură cu această politică a codului vestimentar este faptul că islamiștii radicali au făcut exact același lucru cincizeci de ani mai târziu, atunci când au venit la putere în Iran și în Afghanistan, cu excepția faptul că la ei codul vestimentar era invers: dintr-odată, femeile au fost *forțate* să poarte vălul, iar bărbații erau bătuți dacă apăreau în public *fără* bărbi. Dar principiul de a-i bate și a-i trimite pe oameni la închisoare pentru felul în care se îmbracă și se piaptănă a fost îmbrățișat de ambele părți.

Cei trei conducători dintre Istanbul și Munții Hindukuș puteau folosi puterea statului pentru a impune o agendă modernistă laică. Alte părți din Dar al-Islam trăiau în continuare sub domnia imperială, dar aveau mișcări puternice de independență, care erau conduse tot de moderniști laici. În India, de exemplu, cel

mai proeminent lider musulman era un avocat blând, cu studiile făcute în Anglia, pe nume Mohammed Ali Jinnah.

Pe scurt, modernismul laic a apărut în toată lumea musulmană în anii 1920, societățile căzând una după alta sub influența acestui nou crez politic. Am să-l numesc modernism laic, deși termenul este neadecvat, deoarece laic-modernist-naționalist-etatist-developmentalist este mult prea complicat și chiar și așa tot nu acoperă întreaga mișcare. Este suficient să spunem că a fost un fluviu larg de atitudini și opinii care s-a hrănit din ideile explorate mai înainte de Sayyid Ahmad din Aligarh, Amir Kabir din Iran, Junii Turci de la Istanbul și nenumărați alți intelectuali ca ei, lucrători cu studii superioare, profesioniști, scriitori, activiști din rândurile clasei de mijloc care apăruse în Lumea Mijlocie în decursul unui secol. Dintr-odată, societățile musulmane știau încotro vor să meargă: în aceeași direcție cu Occidentul. Rămăseseră în urmă, firește, și doreau cu disperare să recupereze, ceea ce era cu atât mai mult un motiv de a se grăbi, de a trece peste diverse nuanțe și amabilități ca democrația și să pună în funcțiune un program fulger – iar în centrul acestui program fulger se afla „dezvoltarea".

În Afghanistan și în Iran, statul a strâns șurubul cetățenilor, dar a făcut acest lucru în dorința de a implementa o agendă „progresistă". Monarhii din ambele țări s-au apucat să construiască șosele, baraje, centrale electrice, fabrici, spitale și clădiri guvernamentale. Amândouă au înființat companii aeriene, ziare finanțate (și cenzurate) de stat, stații naționale de radio. Ambele țări au continuat să-și dezvolte sistemul de școli publice laice. Iranul avea deja o universitate, Afghanistanul a înființat una acum. Ambele guverne au promulgat legi pentru eliberarea femeilor și pentru atragerea lor în viața publică. Amândouă doreau ca țările lor să fie mai „occidentale", dar nu vedeau nicio legătură între aceasta și lărgirea libertăților supușilor lor. Nu le promiteau libertate, ci prosperitate și respect de sine.

Ar fi foarte plauzibil să spunem că, în acest moment, islamul ca poveste istorică a lumii a luat sfârșit. Greșit, dar plauzibil.

Curentul occidental contrar perturbase societăţile musulmane, creând cele mai profunde spaime şi cele mai chinuitoare îndoieli. Moderniştii laici propuneau calmarea frământării spirituale prin realinierea societăţilor lor la curentul occidental. Să nu ne înţelegem greşit, cei mai mulţi dintre aceşti lideri se considerau în continuare musulmani; dar adoptaseră o nouă idee despre ceea ce însemna „musulman". Cei mai mulţi se străduiau în continuare să rupă controlul specific al puterilor occidentale asupra poporului lor specific; au făcut acest lucru în calitate de anticolonialişti revoluţionari, şi nu ca musulmani zeloşi, angajaţi în promovarea islamului ca o mare comunitate cu o misiune primită de la Dumnezeu. Aceste elite sperau să obţină câştiguri, aducând Occidentul la propriile lor standarde şi idealuri şi, făcând acest lucru, validau implicit cadrul occidental de ipoteze.

Nu erau lipsiţi de sprijin popular. În toată Lumea Mijlocie, islamul tradiţional, religios, era acum inert: bătut şi supus. Oamenii cu studii aveau tendinţa să-i considere pe cărturarii şi clericii de modă veche amuzanţi. Ulema, cărturarii scripturilor, negustorii de farmece, „credincioşii" ortodocşi – toţi aceştia dominaseră Dar al-Islam-ul timp de secole întregi şi ce creaseră? Nişte societăţi amărâte, care nu erau în stare să construiască un automobil sau să inventeze un avion, cu atât mai puţin să se ridice la nivelul puterii Occidentului. Eşecul lor le discredita perspectiva şi un public destul de numeros era gata să acorde şi altora o şansă. Viitorul aparţinea moderniştilor laici.

Sau aşa părea.

Dar modernismul laic nu era singurul curent reformator care s-a afirmat în secolul al XIX-lea în lumea musulmană. Ce era cu celelalte curente? De exemplu, ce s-a întâmplat cu wahhabiştii? Dar cu discipolii lui Sayyid Jamaluddin? Aceste mişcări nu trebuie confundate cu islamul ortodox sau cu conservatorismul de modă veche. Erau o modă la fel de nouă ca modernismul laic, la fel de pornit să înlăture statu-quoul.

Chiar și wahhabiștii, prin apelul lor la un moment mitic din trecutul îndepărtat, respingeau prezentul pietrificat (și cele douăsprezece secole care conduseseră la el). Și continuau să respire în Peninsula Arabică. De fapt, puseseră chiar mâna pe putere aici, întemeind Arabia Saudită, despre care vom vorbi mai târziu. În afara Arabiei, wahhabiștii nu au reușit să câștige foarte mult teren printre elitele educate sau în noua clasă de mijloc, dar predicau în moscheile rurale în fața sătenilor analfabeți și săraci.

La acest public mesajul lor avea priză, mai ales în India. Când vorbeau despre un trecut glorios, care putea fi trăit numai prin reîntoarcerea la modul de viață al Primei Comunități, cei sărmani și nevoiași știau despre cine vorbeau. Vedeau cum propriile elite se abat de la modul de viață musulman, ba se mai și lăudau cu aceasta! Ei erau vinovați pentru slăbiciunea musulmanilor. În realitate, discursul wahhabiștilor era corect, sărăcia comunităților rurale era din vina bogaților de la orașe.

În 1867, un grup de wahhabiști indieni puritani au înființat un seminar religios într-un oraș numit Deoband[1]. Timp de cincizeci de ani, misionarii care au ieșit din acest seminar s-au răspândit în tot Subcontinentul Indian și au predicat wahhabismul indian. La sfârșitul anilor 1920, oamenii din Deoband au făcut dovada puterii lor în Afghanistan.

În momentul în care s-a urcat pe tron, regele Amanullah și-a uluit țara declarând independență totală față de britanici și trimițând trupe la frontieră. Luptele au fost neconcludente, dar regele a câștigat independența Afghanistanului la masa tratativelor, devenind astfel primul și singurul monarh musulman care a câștigat o confruntare directă cu o putere europeană majoră. Wahhabiștii indieni l-au proclamat încântați pe noul calif; dar Amanullah nu era omul care să accepte această mantie. În realitate, i-a „trădat"

[1] Deobandismul este o mișcare sunnită de renaștere a islamului, activă în India, Pakistan, Afghanistan și Bangladesh, semnalată și în Africa de Sud. A fost inspirată de șahul Waliullah Dehlawi, care a trăit în secolul al XVIII-lea (n. red.).

pe cei de la Deoband și a lansat un întreg evantai de inițiative à la Atatürk, așa cum am menționat mai înainte. Wahhabiștii indieni au jurat să-l dea jos pe apostat.

Și au făcut acest lucru, dar nu singuri. Au primit ajutorul Marii Britanii. Ar putea să pară ciudat, căci Amanullah era, cultural vorbind, mult mai aproape de valorile britanice, decât cei de la Deoband. Idealurile europene erau și idealurile lui. Dar poate că britanicii vedeau în el un pericol tocmai din acest motiv. Știau ce înseamnă un revoluționar antiimperialist. Îl văzuseră pe Lenin. Nu știau ce este un adept de la Deoband. Predicatorii bărboși cu capul înfășurat în turbane fără îndoială că li se păreau niște primitivi pitorești care ar fi putut să servească scopurilor lor. De aceea, britanicii au aprovizionat cu arme și bani campania împotriva lui Amanullah și curând, cu ajutor și din partea clericilor radicali locali, seminariștii de la Deoband au dat foc Afghanistanului. În 1929 au reușit să-l trimită pe Amanullah într-un tragic exil.

În mijlocul acestui vacarm, un bandit cu adevărat primitiv, cu porecla pitorească Fiul Sacagiului, a pus mâna pe capitala afghană. Banditul a domnit nouă luni de rebeliune, timp în care nu numai că a impus regulile islamice „pure", dar a anulat toate reformele lui Amanullah, a distrus orașul și a golit trezoreria. Oricine știe ce au făcut talibanii în Afghanistan la sfârșitul secolului vor recunoaște o sinistră prefigurare a carnagiului lor în cariera Fiului Sacagiului. Când a terminat, afghanii erau atât de sătui de haos, încât erau dispuși să accepte un om puternic. Britanicii le-au făcut pe plac și l-au ajutat pe un membru mai conciliant al vechiului clan regal să revendice tronul, un despot neîndurător, pe nume Nadir Șah.

Acest nou rege era și el un modernist laic, dar unul pedepsit. A condus țara înapoi spre calea lui Atatürk dar foarte, foarte încet, având grijă să nu-i jignească pe britanici și împăcându-i și pe seminariștii din Deoband, strângând șurubul social și cultural în Afghanistan.

Cam asta a fost cu wahhabismul. Dar curentul reformist reprezentat de Sayyid Jamaluddin? A murit și acesta? Nu de tot.

Munca intelectuală a lui Jamaluddin a fost continuată de principalul lui discipol, Mahmmd Abduh, care a predat la prestigioasa universitate din Egipt cu o mie de ani vechime, Al Azhar. Abduh a organizat mozaicul de idei ale magistrului său într-o doctrină islamică modernistă coerentă. Propriul prieten și discipol al lui Abduh, Rashid Rida, a continuat să studieze modul în care un stat modern ar putea fi administrat pe baza principiilor islamice.

A venit apoi Hassan al-Banna, probabil cel mai important urmaș intelectual al lui Sayyid Jamaluddin. Acest profesor egiptean de liceu era mai mult activist decât filosof. În 1928, a înființat un club numit Frăția Musulmană, inițial un fel de versiune musulmană a Organizației Cercetașilor. A fost un eveniment crucial pentru islamism, dar care a trecut practic neobservat la vremea respectivă.

Banna a trăit și a predat în zona Canalului Suez, unde simțea fricțiunile dintre est și vest în fiecare zi. Practic, tot comerțul dintre Europa și coloniile din est trecea prin acest canal, cea mai înfloritoare structură modernă din Egipt, și fiecare vas de marfă trebuia să plătească o taxă. O firmă europeană aflată în posesia britanicilor și a francezilor opera canalul și încasa 93% din veniturile bogate pe care le genera. De aceea, în zona Canalului erau o mulțime de tehnicieni străini, făcând din această fâșie de pământ cea mai elocventă întruchipare a intersectării dintre două lumi. O întreagă infrastructură de magazine, restaurante, cafenele, săli de dans, baruri și alte servicii erau asigurate pentru comunitatea europeană. O altă întreagă infrastructură consta din piețe, magazine de cafea și alte localuri frecventate de egiptenii de origine modestă: două lumi întrepătrunse, dar absolut distincte.

Hassan Banna îi vedea pe conaționalii săi egipteni cum se luptau cât se poate de serios să învețe limbile și purtările lumii occidentale, încercând să dobândească servil suficientă poleială occidentală ca să poată pătrunde în lumea Occidentului, fie chiar și numai ca muncitori din pătura cea mai de jos. Vederea acestei umilințe și a servilismului egiptenilor îi jignea mândria. A înființat Frăția Musulmană ca să-i ajute pe tinerii musulmani

să interacţioneze sănătos unii cu alţii, să înveţe despre propria cultură şi să dobândească un anumit respect de sine. Băieţii veneau la centrul Frăţiei după şcoală ca să facă sport, perioadă în care primeau şi lecţii despre islam şi despre istoria musulmană de la Banna şi de la instructorii lui.

În cele din urmă, fraţii mai mari şi taţii băieţilor au început să vină şi ei, astfel că Frăţia a început să ofere programe serale pentru adulţi, care s-au bucurat de asemenea succes, încât au fost deschise centre noi. Pe la mijlocul anilor 1930, Frăţia îşi depăşise misiunea iniţială de club pentru tineri şi devenise o organizaţie a fraternităţii pentru bărbaţi.

De aici s-a transformat încet într-o mişcare politică, iar aceasta a declarat islamul laic şi propria elită „occidentalizată" a Egiptului drept principalii duşmani ai ţării. Fraţii Musulmani se opuneau naţionalismului, dorinţei unor state mici separate, precum Siria, Libia sau Egipt de a-şi asigura suveranitatea. În schimb, făceau apel la musulmani ca să reînvie Umma transnaţională, un nou califat care să întruchipeze unitatea musulmanilor. La fel ca Sayyid Jamaluddin, predicau modernizarea panislamică fără occidentalizare.

Frăţia Musulmană se contura exact în perioada în care Statele Unite se luptau cu Marea Depresiune, când naziştii preluau conducerea în Germania, iar Stalin îşi consolida puterea în Uniunea Sovietică. În afara Egiptului, nimeni nu ştia mare lucru despre Frăţia Musulmană, nu pentru că era secretă (la început), ci pentru că în rândul elitei egiptene avea puţini aderenţi, iar pentru ziariştii străini prezenta puţin interes. Chiar şi ziarele egiptene publicau puţine reportaje despre activităţile ei, iar presa occidentală niciunul. Şi de ce ar fi publicat? Era în cea mai mare parte o mişcare a orăşenimii sărace, iar străinii care veneau şi treceau prin Egipt aproape că nici nu observau hoardele care se mişcau ca nişte umbre pe străzi, cărau greutăţi, încărcau camioane, prestau fel de fel de servicii manuale şi cerşeau „bacşiş"

(făcându-l pe scriitorul S.J. Pelman să observe sarcastic: „Nu este vorba de arşiţă, ci de lăcomie").

Pe măsură ce occidentalizarea şi industrializarea au continuat, sărăcimea oraşelor din Egipt a proliferat. Odată cu extinderea acestei clase, Frăţia şi-a depăşit identitatea de mişcare politică şi a devenit un fel de insurgenţă pandemică de nivel scăzut – spumegând împotriva laicităţii şi a influenţei occidentale, protestând împotriva propriei elite moderniste, împotriva propriului guvern, împotriva tuturor guvernelor naţionaliste din ţările musulmane, ba chiar şi împotriva aparatului democraţiei, în măsura în care acesta reflecta valorile occidentale.

La sfârşitul anilor 1930, liderii laici din întreaga lume musulmană, indiferent că deţineau puterea de stat sau erau în fruntea unor mişcări de independenţă, se treziseră striviţi între două cupluri de forţe: imperialiştii europeni făceau presiuni asupra lor de sus în jos; în acelaşi timp, insurgenţii islamişti făceau presiuni de jos în sus. Ce putea face un lider?

Supuşi unor asemenea presiuni, politicienii încearcă de regulă să se asocieze cu o tendinţă populară ca să găsească sprijin; şi adesea pasiunea la care fac apel în acest scop este religia. Dar religia era tocmai acea pasiune la care moderniştii laici nu puteau să facă apel, deoarece era chiar lucrul pe care încercau să-l îndepărteze din societatea lor. Aşa că au început să fluture în schimb alte două stindarde. Unul era „dezvoltarea" şi prosperitatea materială, pe care o vor aduce; iar celălalt era naţionalismul, pe care pretindeau că îl reprezintă. În Iran, de exemplu, regimul lui Pahlavi a încercat să invoce legătura cu Persia pre-islamică. În Afghanistan, regimul lui Nadir Şah a insistat să declare paştuna limbă naţională, deşi numai o minoritate a populaţiei o vorbea acasă. Pretutindeni erau trâmbiţate gloriile naţiunii, splendoarea culturii sale şi mândria istoriei poporului.

Sentimentul naţionalist nu era deficitar; exista din belşug în Lumea Mijlocie de la vremea respectivă. Necazul era că majoritatea noilor state naţionale erau oarecum artificiale. Afghanistanul, de

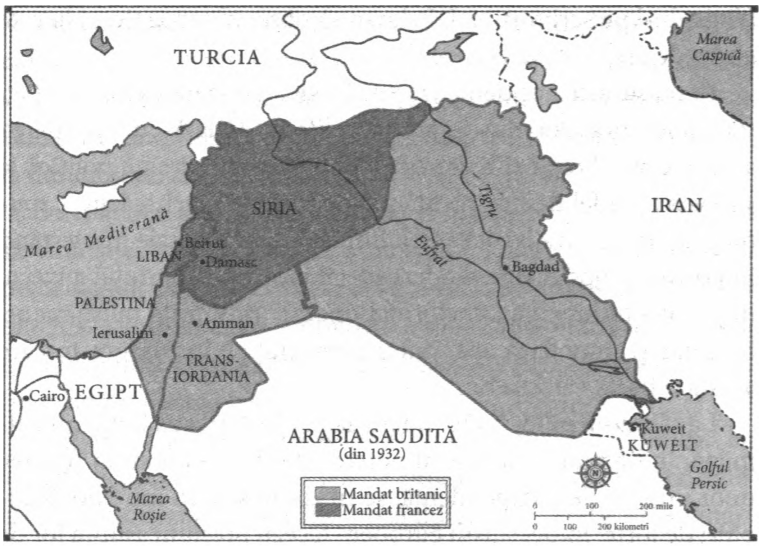

Împărțirea lumii arabe: planul mandatelor

exemplu, fusese creat de ruși și de britanici. Iranul, până nu de mult, fusese un conglomerat de părți disparate, un imperiu, nu o țară. Turcia era un stat național pentru că așa spusese Atatürk. Cât despre India – nici nu știm unde să începem.

Dar regiunea cea mai problematică pentru naționalism era zona vitală a teritoriului arab. Și iată de ce.

După Primul Război Mondial, învingătorii se întâlniseră la Versailles, în Franța, pentru a remodela lumea. Într-un preludiu la Conferință, Președintele SUA, Woodrow Wilson, a ținut un discurs în fața Congresului, în care și-a prezentat viziunea în „paisprezece puncte" despre o lume nouă, pe care cele mai multe popoare colonizate au considerat-o inspiratoare. Pentru arabi, cel mai emoționant din cele paisprezece puncte ale lui Wilson a fost declarația lui că dreptul fiecărui popor la autodeterminare trebuie să fie respectat și realizat. Wilson propusese, de asemenea, să se creeze o Ligă a Națiunilor neutră, pentru a rezolva problemele internaționale, cum ar fi soarta teritoriilor locuite de arabi,

guvernate anterior de otomani. La Versailles, „făuritorii păcii" au înființat un asemenea organism.

Dar în mod destul de uimitor, SUA au refuzat să intre în această organizație! Iar în momentul în care Liga a început să funcționeze, învingătorii europeni au transformat-o într-un instrument al voinței lor. În principiu, de exemplu, Liga a aprobat ideea autodeterminării în lumea arabă, dar în practică a implementat acordul Sykes-Picot, împărțind-o în zone numite „mandate", care au fost acordate Angliei și Franței. Documentul care a stabilit aceste mandate le numea „teritorii locuite de popoare care nu sunt capabile încă să facă față condițiilor dificile ale lumii moderne" și spunea că „tutela acestor popoare trebuie să fie încredințată națiunilor avansate care, în rațiunea... experienței lor... pot să-și asume în cel mai bun mod această responsabilitate". Pe scurt, vorbea despre arabi ca despre niște copii și despre europeni ca despre adulții care vor avea grijă de ei până când vor reuși să facă lucruri pe care le fac adulții, de exemplu, să se hrănească singuri – cam acesta era limbajul în care se vorbea despre poporul care, după cum susținea istoria musulmană, ar fi trebuit să fie onorat ca părinte al civilizației – și care încă mai credea acest lucru despre sine[1].

Franța a primit Siria în mandatul său, Marea Britanie a primit cam tot ce era în „Orientul Mijlociu". Franța și-a împărțit teritoriul mandatat în două țări, Siria și Liban, acesta din urmă fiind un stat artificial cu frontierele manevrate în așa fel, încât să se asigure majoritatea demografică pentru creștinii maroniți, pe care Franța îi considera clienții ei speciali în regiune.

Și Marea Britanie avea clienți de satisfăcut, începând cu Hașemiții care conduseseră acea Revoltă Arabă foarte profitabilă, astfel că britanicii au adunat laolaltă fostele provincii otomane și au creat o țară nouă, numită Irak, punându-l rege aici pe unul din clienții lor hașemiți. Fericitul bărbat a fost Faisal, al doilea fiu al șeicului de la Mecca.

[1] Articolul 22, Convenția Ligii Națiunilor (n. a.).

Din păcate, tatăl băieților nu s-a ales cu nimic, deoarece în 1924, celălalt client britanic din zonă, Aziz ibn Saud a atacat Mecca cu o armată de trupe religioase, a ocupat orașul sfânt și l-a dat afară pe patriarhul hașemit. Ibn Saud a cucerit apoi 80% din Peninsula Arabă. Numai Yemenul, Omanul și alte câteva mici emirate costiere au rămas în afara cuceririlor lui. Puterile europene nu au făcut nimic ca să-l oprească, deoarece Ibn Saud deținea și câteva creanțe. În 1932, Ibn Saud și-a declarat posesiunile o nouă țară suverană și a numit-o Arabia Saudită.

Între timp, în Egipt, Marea Britanie a cedat în fața propriilor convingeri și a declarat țara independentă, suverană și liberă – cu câteva rezerve. În primul rând, egiptenii nu puteau să-și schimbe forma de guvernământ; trebuiau să rămână monarhie. În al doilea rând, egiptenii nu puteau să-i înlocuiască pe actualii conducători; trebuiau să accepte familia regală existentă. În al treilea rând, trebuiau să accepte prezența continuă a forțelor și a bazelor militare britanice pe teritoriul lor. În al patrulea rând, egiptenii trebuiau să lase Canalul Suez în mâinile britanicilor fără să protesteze. În al cincilea rând, compania privată controlată de Anglia și de Franța va continua să strângă toate taxele de la cel mai solicitat canal de navigație din lume și să trimită cea mai mare parte a acestora înapoi în Europa.

Egiptul va avea un parlament ales, dar deciziile parlamentului lui trebuiau aprobate de autoritățile britanice de la Cairo. Dincolo de aceste câteva puncte. Egiptul era considerat suveran, independent și liber. Egiptul a dezvoltat rapid o mișcare amplă (și laică) de independență, care i-a jignit pe britanici, căci de ce ar avea nevoie o țară independentă de o mișcare de independență? Nu primiseră notificarea? Se pare că nu.

Și francezii au întâmpinat o oarecare rezistență în Siria. Acolo, un scriitor creștin arab care își făcuse studiile la Sorbona, pe nume Michel Aflaq, a elaborat o ideologie naționalistă panarabă. A afirmat existența unui suflet mistic arab, făurit de limba comună și de experiența istorică comună, care conferea o unicitate aparte

vastei lumi vorbitoare de arabă. Ca toţi ceilalţi naţionalişti ai secolului XX, inspiraţi de filosofii europeni din secolul al XIX-lea, Aflaq susţinea că „naţiunea arabă" avea dreptul la un singur stat continuu, condus de arabi.

Deşi era creştin, Aflaq punea islamul în centrul arabismului, dar numai ca relicvă istorică. Islamul, spunea el, trezise sufletul arab într-un anumit moment al istoriei sale şi făcuse din el vârful de lance al dorinţei globale de dreptate şi de progres, astfel că arabii de toate religiile trebuie să onoreze islamul ca produs al sufletului arab. Ceea ce conta era sufletul arab, aşadar arabii trebuie să caute o renaştere a spiritului lor nu în islam, ci în „naţiunea arabă". Aflaq era un modernist laic de linie dură şi în 1940 a întemeiat împreună cu un prieten un partid care să implementeze această viziune. L-au numit partidul Ba'ath sau al „Renaşterii".

Prin mandatele europene apăruseră patru ţări noi, a cincea luase naştere independent, iar Egiptul dobândise o pseudo-independenţă. Dar o problemă rămânea nerezolvată: ce să facem cu Palestina? Principiul autodeterminării dicta că şi aceasta trebuia să devină o ţară condusă de ea însăşi, dar cine era această „ea însăşi"? Erau aici „naţiunea" naturală arabii, care constituiau 90% din populaţie şi trăiau aici de secole? Sau erau evreii, majoritatea veniţi din Europa în ultimele două decenii, dar ai căror strămoşi trăiseră aici cu două mii de ani în urmă? Hm! Grea întrebare!

Pentru arabi, răspunsul părea evident: trebuia să mai fie încă o ţară arabă. Şi pentru imigranţii evrei din Europa era la fel de evident: indiferent care vor fi acordurile legale exacte, acest petic de teritoriu trebuie să devină o patrie sigură a evreilor, deoarece evreii erau în pericol peste tot în altă parte în lume şi numai Palestina era în mod logic un loc pe care îl puteau numi al lor. Şi apoi, britanicul Balfour le făcuse acea promisiune memorabilă!

Marea Britanie a decis să nu ia nicio decizie în legătură cu Palestina, ci să facă faţă evenimentelor pe măsură ce apar şi să vadă cum vor evolua lucrurile.

Cum ar fi putut liderii moderniști laici să folosească naționalismul ca să unească popoarele lor nedefinite, din moment ce chiar unii dintre ei îndemnau la crearea unui popor arab care să depășească granițele existente – în timp ce aceiași islamiști și wahhabiști spuneau la naiba cu popoarele; la naiba cu politica identității etnice; noi suntem toți musulmani, haideți să reconstruim califatul!

În ultimă instanță, în acest mediu succesul modernismului laic a depins de două lucruri. În primul rând, din moment ce moderniștii laici continuau să fluture steagul „dezvoltării", trebuiau să dezvolte ceva și să furnizeze prosperitatea pe care o evocau. În al doilea rând, întrucât căutau legitimitatea prin naționalism, trebuiau să dobândească o independență reală pentru popoarele lor.

Dar în deceniile de după Primul Război Mondial nu au reușit să atingă niciunul din aceste scopuri. Și nu au reușit pentru că, în pofida retoricii emoționante a celor Paisprezece Puncte ale lui Wilson, nu exista nicio șansă reală ca puterile occidentale să slăbească strânsoarea asupra lumii musulmane.

Nu exista nicio șansă deoarece puterile occidentale se întreceau pe atunci să se industrializeze care mai de care mai mult decât cealaltă. Puterile occidentale se îndreptau spre o confruntare apocaliptică alimentată de ideologii, comunism, fascism, nazism, democrație. Mizele erau absolute. Victoria depindea de puterea industrială, industrialismul depindea acum de petrol, iar cea mai mare parte a petrolului lumii se afla în subsolul teritoriului locuit de musulmani.

Primele mari rezerve de petrol au fost descoperite la sfârșitul secolului al XIX-lea în Pennsylvania și în Canada, dar la vremea respectivă acele descoperiri nu au trezit prea mare interes, deoarece singurul produs fabricat pe atunci din petrol era gazul lampant, folosit numai pentru iluminat, scop în care majoritatea consumatorilor preferau grăsimea de balenă.

În 1901, prospectorul britanic William Knox d'Arcy a detectat în Iran primul dintre marile câmpuri petrolifere din Orientul

Mijlociu. Acesta a cumpărat imediat drepturile exclusive pentru tot petrolul din Iran de la regele Qajar din acea vreme, în schimbul unei sume în lichidităţi care a intrat imediat în buzunarele şahului şi al unor dividende de 16%, plătibile ulterior trezoreriei Iranului, calculate pe „profiturile nete", realizate din petrolul iranian, nu din profitul brut, ceea ce însemna că D'Arcy nu oferea nicio garanţie în legătură cu câţi bani va câştiga vreodată Iranul de pe urma petrolului său.

Vă puteţi întreba ce fel de rege poate să vândă toată rezerva de mineral pe care o deţine ţara sa unui vagabond oarecare şi de ce cetăţenii ţării nu l-au dat jos imediat pe un asemenea rege. Răspunsul este, în primul rând: tradiţia. Regii Qajar făceau genul acesta de lucruri de o sută de ani. În al doilea rând, ţara tocmai se luptase din greu să anuleze monopolul tutunului, pe care regele lor îl vânduse intereselor britanice, o luptă care lăsase ţara stoarsă de puteri. În al treilea rând, petrolul nu părea foarte important; nu era *tutun*, pentru numele lui Dumnezeu (nici măcar ulei de balenă)! În al patrulea rând, activiştii erau preocupaţi de o luptă care părea mai importantă decât petrolul şi tutunul la un loc: lupta pentru constituţie şi pentru parlament. De aceea, afacerea cu petrolul a trecut neobservată.

Dar chiar în momentul în care Iranul renunţa la petrolul lui, importanţa acestuia avea să crească brusc, datorită unei invenţii noi: motorul cu ardere internă. Motoarele cu ardere *externă*, ca locomotivele, mergeau cu orice se putea arde, ceea ce în practică însemna lemn sau cărbune; dar motoarele cu ardere *internă* funcţionau numai cu petrol rafinat.

În anii 1880, un inventator german folosise acest tip de motor pentru a pune în mişcare o tricicletă mare. Tricicleta s-a dezvoltat şi a devenit automobil. În 1904, automobilele deveniseră destul de răspândite în Europa şi în Statele Unite, astfel încât unele drumuri au fost refăcute pentru ca acestea să poată circula pe ele. Curând după aceea şi trenurile au început să funcţioneze cu petrol. În

1903 a fost inventat avionul. Apoi navele oceanice au început să treacă și ele pe petrol.

În Primul Război Mondial au fost folosite pentru prima dată pe uscat tancurile, navele maritime propulsate cu petrol, primele avioane au aruncat bombe. În momentul încheierii războiului, toată lumea își dădea seama că mașinile de război puse în mișcare cu petrol vor deveni tot mai sofisticate și cine va stăpâni petrolul lumii va stăpâni lumea.

Iranul a înțeles acest lucru prea târziu. William D'Arcy vânduse deja concesiunea petrolului iranian unei companii a guvernului britanic (care există și acum, este British Petroleum, sau BP). În 1923, după cum afirma Winston Churchill, Marea Britanie câștigase 40 milioane de lire din petrolul iranian, în timp ce Iranul câștigase 2 milioane din el[1].

Între timp, compania britanică și-a unit forțele cu Compania Regală Olandeză Shell și unele interese din SUA și au format supercompania Turkish Petroleum Company, care își propunea să prospecteze petrol în provinciile otomane de pe malul Golfului Persic. În momentul în care supercompania se pregătea să instaleze primele sonde, zona în chestiune făcea parte din „mandatul" britanic. Atunci au creat britanicii Irakul și l-au pus pe clientul lor haşemit pe tronul acestuia. Consorțiul petrolier l-a abordat imediat pe regele Faisal pentru a obține monopolul asupra resurselor petroliere ale țării, iar acesta a fost încântat să le facă pe plac. Începând negocierile, irakienii sperau să obțină 20% din capitalul pe acțiuni al companiei, dar au fost de acord cu 0%, în schimbul unei rate fixe pe tona de petrol extras, sumă care nu putea fi legată în niciun fel de prețul de vânzare a petrolului sau de profitul companiei, cel puțin în primii douăzeci de ani ai acordului. Capitalul companiei era împărțit între mai multe puteri europene și Statele Unite, iar singura luptă adevărată s-a dat între acestea în legătură cu procentul care să revină fiecăreia. În 1927,

[1] Gelvin, *op. cit.*, p. 86 (n. a.).

după ce toate aceste probleme au fost rezolvate, compania a găsit primul din câmpurile petrolifere enorme ale Irakului[1].

Nouă ani mai târziu, Aziz Ibn Saud a sărbătorit descoperirea petrolului și în teritoriul lui. Arabia Saudită are, într-adevăr, cele mai mari rezerve din această materie primă crucială. Abia începuseră saudiții să pompeze petrol, că a izbucnit cel de-al Doilea Război Mondial, iar importanța strategică a petrolului a crescut și mai mult. În timpul războiului, președintele SUA, Franklin Delano Roosevelt, s-a întâlnit cu Ibn Saud și cei doi au încheiat o înțelegere pe care ambele părți au respectat-o întocmai, deși nu este consfințită de niciun tratat public formal. Înțelegerea asigură SUA acces nerestricționat la petrolul saudit; în schimb, familia regală saudită primește din SUA oricât ajutor militar și echipament industrial are nevoie pentru a rămâne la putere împotriva oricăror noi veniți. În mod indirect, această înțelegere a făcut din Statele Unite partenerul instituției clericale wahhabite și din puterea militară americană garantul mișcării de reformă wahhabiste. Iar în momentul când a izbucnit cel de-al Doilea Război Mondial, wahhabiștii și islamiștii din întregul Dar al-Islam își adunau forțele pentru un asalt concertat împotriva modernistilor laici.

[1] Benjamin Shwadran, *The Middle East, Oil and the Great Powers*, Frederick A. Praeger, New York, 1955, pp. 244–265 (n. a.).

Capitolul 16

Criza modernității

1357-1385 d.H.
1939-1966

Cea mai sângeroasă conflagrație din istoria violenței a început în 1939 și a durat șase ani lungi. Germania se lupta din nou cu Anglia și cu Franța. Statele Unite au intervenit din nou mai târziu, dar au decis deznodământul luptei. O parte din configurație se schimbase, firește; Rusia era acum Uniunea Sovietică, otomanii lipseau, Japonia devenise puternică – dar în final baia de sânge nu a făcut decât să termine ceea ce începuse Primul Război Mondial. Vechile imperii coloniale suferiseră lovituri mortale și vechile alianțe de putere se perimaseră. Marea Britanie ieșise din război muritoare de foame, Franța în ruine, Germania distrusă și divizată. Odată cu încetarea focului, două noi mari puteri s-au profilat în lume și amândouă s-au înarmat curând cu bombe termonucleare capabile să distrugă întreaga rasă umană. Următorul capitol al istoriei omenirii va fi dominat de concurența dintre ele.

Dar și alte povești au continuat să se desfășoare pe fondul Războiului Rece bipolar, inclusiv cea a islamului ca eveniment istoric mondial. Setea de independență, care crescuse în timpul anilor de război printre toate popoarele practic colonizate, atât musulmane, cât și nemusulmane, a ajuns acum la momentul culminant. În Egipt, revolta a început să fiarbă printre ofițerii din armată. În China, insurecția comunistă a lui Mao a început

să se îndrepte împotriva lui Chiang Kai-shek, considerat în mare măsură ca o marionetă occidentală. În Vietnam, Ho Şi Min, care se întorsese dintr-un exil de treizeci de ani ca să organizeze Viet Minh-ul, i-a atacat pe francezi. În Indonezia, Sukarno a proclamat independenţa ţării sale faţă de olandezi. În întreaga lume, mişcările de eliberare naţională apăreau ca ciupercile după ploaie, iar cele din lumea musulmană semănau foarte mult cu cele din lumea nemusulmană: orice altceva s-ar fi întâmplat, istoria islamică era acum împletită cu istoria musulmană împărtăşită cu alţii.

Din punct de vedere geografic, multe dintre „popoarele" pe care mişcările de eliberare se străduiau să le elibereze erau definite de frontiere trasate de puterile imperialiste: astfel, chiar şi în lupta lor pentru eliberare, jucau o piesă iniţiată de europeni. În Africa Subsahariană, ceea ce reuşise să cucerească regele Belgiei a devenit Congo (numit mai târziu Zair). Ceea ce cuceriseră germanii s-a numit Camerun, ceea ce cuceriseră englezii în Africa de Est – Kenya. O denumire precum „Nigeria" se referea la o zonă locuită de două sute de grupuri etnice care vorbeau peste cinci sute de limbi, multe dintre ele neputând să se înţeleagă între ele, dar lumea era acum organizată pe ţări, aşadar şi aceasta a devenit o „ţară", iar forma şi dimensiunile ei reflectau rezultatul unei concurenţe de dată veche dintre colonizatorii europeni.

În Africa de Nord, eliberatorii naţionali au acceptat realităţile reprezentate de Algeria, Tunisia şi Libia ca ţări, fiecare avându-şi propria mişcare de eliberare naţională. Toate cele trei mişcări de eliberare au avut succes în final, dar cu costuri grele. Războiul pentru independenţă dus de Algeria timp de opt ani împotriva Franţei a costat peste un milion de vieţi algeriene, dintr-o populaţie iniţială de mai puţin de 9 milioane – un conflict zguduitor[1].

[1] A se vedea http://countrystudies.us/algeria/48.htm. Datele statistice provin de la Federal Research Division of the Library of Congress Country Studies/Area Handbook Series sponsorizat de Departamentul Apărării al SUA (n. a.).

Problemele moştenite din perioada hegemoniei musulmane au continuat să se manifeste pe ici, pe colo. Persistenţa istoriei musulmane s-a manifestat cel mai dramatic în Subcontinentul Indian, cea mai mare colonie care şi-a dobândit independenţa. Chiar şi înainte de război, în timp ce această ţară pe cale de afirmare se lupta să scape de britanici, în cadrul marii mişcări naţionale s-a dezvoltat o mişcare sub-naţională: minoritatea musulmană cerea să aibă o ţară separată. Exact în momentul în care a luat naştere India (15 august 1947) a apărut şi Pakistanul, ţara alcătuită din două părţi, atârnând ca doi desagi la est şi la vest de India. Împărţirea Subcontinentului Indian a trimis valuri întregi de refugiaţi peste noile frontiere spre presupusa protecţie a coreligionarilor lor. În acest tumult, sute de mii de oameni au fost măcelăriţi în câteva săptămâni, nenumăraţi alţii au rămas fără locuinţe, dar nici acest dezastru nu a reuşit să rezolve problemele ridicate de „împărţire". Caşmirul, de exemplu, a rămas în discuţie, deoarece avea un monarh hindus, dar o populaţie predominant musulmană. Aşadar, trebuia să facă parte din India sau din Pakistan? Britanicii au decis să vadă cum se vor rezolva lucrurile. Lucrurile încă nu s-au rezolvat.

Nu numai decolonizarea s-a accentuat după cel de-al Doilea Război Mondial, ci şi ideea de „stat-naţiune". Este uşor să uităm că organizarea lumii în ţări are mai puţin de o sută de ani vechime, dar, în realitate, acest proces nu era încheiat în acea perioadă. Între 1945 şi 1975 au luat naştere aproximativ o sută de ţări noi şi fiecare centimetru pătrat de pământ a ajuns să aparţină unui stat naţional sau altul[1].

Din nefericire, ideologia „naţionalismului" şi realitatea „statului naţional" nu se potriveau întru totul. Multe aşa-zise ţări aveau sub-ţări înăbuşite în interiorul graniţelor lor, minorităţi etnice care simţeau că trebuie să se separe şi să se „autoguverneze".

[1] Frank Thackery şi John Findling, *Events that Changed the World in the Twentieth Century*, Greenwood Press, Westport şi Londra, 1955. A se vedea Anexa D: *States Achieving Independence Since 1945* (n. a.).

În multe cazuri, oamenii aflați de cele două părți ale unei frontiere simțeau că ar trebui să facă parte din aceeași țară. Acolo unde se întâlneau frontierele dintre Siria, Irak și Turcia, de exemplu, acestea traversau o zonă continuă cu populație care nu vorbea nici arabă, nici turcă, ci kurdă, o variantă îndepărtată de persană, iar acești kurzi firește simțeau că sunt membri ai unui alt popor, care nu erau niciunul din „cele de mai sus".

În unele locuri, chiar existența separată a unor țări rămânea o chestiune deschisă. Irakul, Libanul, Iordania erau încă pe cale de formare. Frontierele lor existau, aveau guverne separate, dar oamenii lor chiar simțeau că sunt *popoare diferite*? Nu era clar.

În lumea arabă, de la proclamarea celor Paisprezece Puncte ale lui Woodrow Wilson, cuvântul de ordine fusese „autoguvernare", dar acest concept complicat necesita o definiție a „sinelui" colectiv acceptată de toți presupușii lui membri. Naționaliștii din întreaga lume arabă încercau din răsputeri să consolideze statele mici: Libia, Tunisia, Siria, chiar și Egiptul... dar problema revenea mereu: care era „sinele" colectiv mai mare? Exista cu adevărat un popor sirian, dat fiind faptul că Siria așa cum se vedea pe hartă fusese creată de europeni? Putea exista un naționalism iordanian? Era adevărat că oamenii care trăiau în Irak se autoguvernau atât timp cât conducătorul lor vorbea arabă?

Teritoriul cel mai problematic pentru revendicările concurențiale ale statului național era Palestina, care avea să fie cunoscută curând ca Israel. Înainte și după cel de-al Doilea Război Mondial, încercările de genocid ale naziștilor vizând exterminarea tuturor evreilor din Europa au confirmat cele mai rele temeri ale sioniștilor și au dat pledoariei lor în favoarea unei patrii suverane a evreilor o greutate morală copleșitoare, mai ales că naziștii nu erau singurii antisemiți din Europa, ci numai cei mai extremi. Fasciștii din Italia au comis atrocități împotriva evreilor italieni, guvernul francez marionetă instalat de germani i-a vânat pe evreii francezi pentru stăpânii săi germani, polonezii și alți est-europeni au colaborat cu entuziasm în gestionarea lagărelor morții. Marea

Britanie își are partea ei de antisemiți, la fel Spania, Belgia – nicio parte a Europei nu se poate declara în mod cinstit nevinovată de crima comisă împotriva evreilor în această perioadă. Milioane de evrei au fost prinși în capcană în Europa și au pierit acolo. Toți cei care au putut să scape au fugit care încotro. Bărcile pline de refugiați evrei au plutit în derivă pe mările lumii, căutând un loc unde să acosteze. Câțiva au reușit să ajungă în Statele Unite și să se stabilească acolo, dar și Statele Unite au impus cote stricte de imigranți evrei, afirmând că o singură țară nu poate absorbi decât un anumit număr de imigranți dintr-un anumit grup; dar probabil că era și aici un oarecare amestec de antisemitism.

Singurul loc în care refugiații chiar *puteau* să se adăpostească era Palestina. Acolo, imigranții anteriori cumpăraseră pământ, înființaseră așezări și dezvoltaseră o oarecare infrastructură de sprijin. Așadar, refugiații s-au îndreptat spre această rază slabă de speranță, înfruntând eroic greutățile pentru a începe să construiască un popor nou într-o țară veche locuită de strămoșii lor. Așa arăta istoria privită din partea evreilor.

Dar din partea arabilor, ea arăta diferit. Arabii trăiseră mult timp sub două pături de dominație străină, prima o constituiseră turcii, a doua – șefii europeni ai turcilor. Apoi, după Primul Război Mondial, în toiul acelei retorici despre „autoguvernare" și al speranțelor trezite de cele Paisprezece Puncte ale lui Wilson, țara lor fusese inundată de noi coloniști din Europa, a căror lozincă era „o țară fără popor pentru un popor fără țară"[1] – lozincă îngrijorătoare pentru oamenii care trăiau în „țara fără popor".

Noii imigranți europeni nu au luat pământul cu forța; au cumpărat pământul și au format așezări. L-au cumpărat în cea mai mare parte de la latifundiari absenteiști, astfel că au ajuns să trăiască printre țăranii fără pământ care se simțeau de două ori

[1] Fraza provine de la dramaturgul american evreu Israel Zangwill. În 1901acesta a scris: „Palestina este o țară fără popor, evreii un popor fără țară". Dacă cineva a folosit activ această frază ca bază pentru o lozincă este o chestiune discutabilă (n. a.).

deposedați de străinii care se înghesuiau printre ei. Ceea ce s-a întâmplat înainte și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial în Palestina semăna cu ceea ce se întâmplase mai înainte în Algeria, când imigranții francezi au cumpărat mult pământ și au înființat o economie paralelă acolo, făcându-i pe locuitorii inițiali să devină irelevanți. În 1945, populația evreiască din Palestina ajunsese aproape să egaleze populația arabă. Dacă am traduce fluxul de nou veniți într-un context american, ar fi ca și când America ar fi fost inundată de 150 milioane de refugiați în decurs de un deceniu. Cum ar fi fost posibil să nu se ajungă la tulburări?

În contextul istoriei europene, evreii erau victime. În contextul istoriei arabe, erau colonizatori, care aveau față de populația indigenă o atitudine foarte asemănătoare cu colegii lor europeni. Încă din 1862 un sionist german, Moses Hess, ceruse sprijin pentru sionismul politic, afirmând că „statul pe care evreii îl vor înființa în inima Orientului Mijlociu va servi intereselor imperiale ale Occidentului în Orientul înapoiat"[1]. Marele sionist Theodor Herzl a scris că un stat evreiesc în Palestina va forma „o porțiune din pavăza Europei împotriva Asiei, un avanpost al civilizației opus barbariei"[2]. În 1914, Haim Weitzman a publicat o scrisoare în *Guardian* din Manchester în care susținea că, dacă se putea înființa o așezare evreiască în Palestina, „am putea avea acolo în 20-30 de ani un milion de evrei... Vor dezvolta țara, vor aduce din nou civilizația în ea și vor fi o pază perfectă pentru Canalul Suez"[3]. Arabii care vedeau în proiectul sionist colonialismul european slab deghizat nu inventau totul din nimic: sioniștii vedeau

[1] Benny Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict*, 1881-1999, Alfred A. Knopf, New York, 1999, pp. 14–17 (n. a.).

[2] Theodor Herzl, *The Jewish State: An Attempt at a Modern Solution to the Jewish Question*, ediția a 6-a, The Maccabean Publishing Company, New York, 1904, p. 29 (n. a.).

[3] Nizar , scriind pentru al-Awda la http://al-awda.org/zionists2.html include acest citat din lucrarea lui Weizman, *Trial and Error*, Harper and Brothers, New York, 1949, pp. 93–208 (n. a.).

şi proiectul tot aşa, sau cel puţin îl prezentau astfel puterilor imperialiste de al căror sprijin aveau nevoie.

În 1936, printre arabii din Palestina au izbucnit revolte şi turbulenţe, avertizând că situaţia era pe cale să scape de sub control. Într-un efort stângaci de a-i îmbuna pe arabi, Marea Britanie a dat un ordin prin care limita imigrarea evreilor în continuare în Palestina, dar acest ordin a fost emis în 1939, când cel de-al Doilea Război Mondial era gata să izbucnească şi ororile nazismului împotriva evreilor din Europa erau vizibile. Nu exista nicio şansă ca refugiaţii evrei să respecte ordinul britanic, ar fi fost o adevărată sinucidere. În schimb, printre viitorii colonişti evrei au luat naştere organizaţii militante şi, cum acestea erau reprezentate din câţiva deposedaţi care luptau împotriva puternicului Imperiu Britanic care stăpânea lumea, unele dintre aceste grupări militante evreieşti au recurs la strategia arhetipală a celor slabi şi împrăştiaţi împotriva celor puternici şi bine organizaţi: raiduri rapide, sabotaj, asasinate întâmplătoare, bombardarea locurilor frecventate de civili – pe scurt, terorism.

În 1946, grupul militant clandestin Haganah a bombardat Hotelul Regele David din Ierusalim, omorând nouăzeci şi una de persoane civile, cel mai distructiv act de terorism până în 1988, când teroriştii libanezi au doborât un avion de pasageri, zborul Pan Am 103 deasupra Scoţiei şi au ucis 270 de persoane.

Ororile nazismului au dovedit că evreii aveau nevoie de un loc sigur în care să se refugieze, dar evreii nu au venit în Palestina cerând refugiu, ci pretinzând drepturi. Au insistat că nu cerşesc favoruri, ci vin *acasă*, în ţara care era *a lor de drept*. Îşi bazau această revendicare pe faptul că strămoşii lor trăiseră aici până în anul 135 şi nici chiar în diaspora nu abandonaseră niciodată speranţa de a se întoarce. „Anul viitor la Ierusalim" – făcea parte din slujba religioasă de Pesach[1], un ritual cultural şi religios fundamental din iudaism. Conform doctrinei evreieşti, Dumnezeu

[1] Sărbătoarea „trecerii" (ieşirea din robia egipteană), Paştele evreiesc (n. red.).

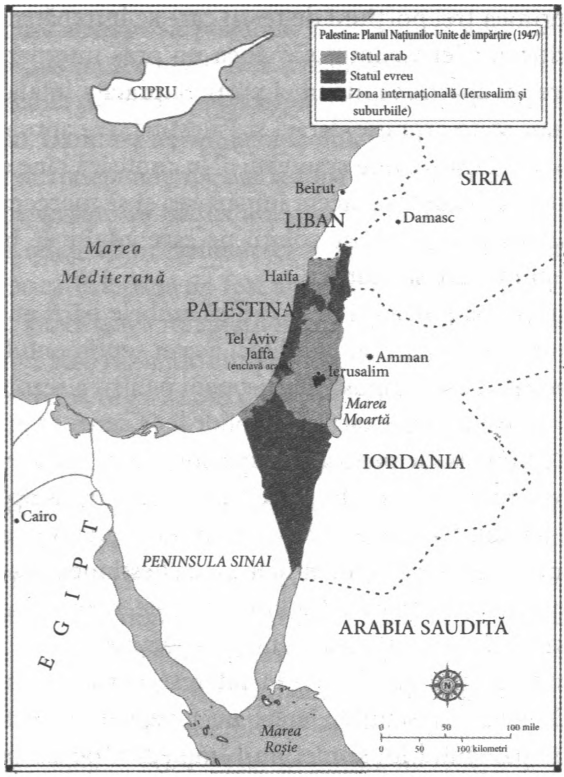

Israelul și Palestina

dăduse țara disputată evreilor și descendenților lor ca parte a înțelegerii Lui cu Avraam. Firește, arabii nu se lăsau convinși de o doctrină religioasă care dădea țara unde locuiau ei altui popor, mai ales că religia aceasta nu era a lor.

După cel de-al Doilea Război Mondial, Statele Unite au condus eforturile pentru crearea unor noi mecanisme politice pentru menținerea păcii, unul dintre acestea fiind Națiunile Unite. Palestina reprezenta exact tipul de probleme pe care era chemată să le rezolve Organizația Națiunilor Unite. De aceea, în 1947 ONU a propus o soluție care să pună capăt disputei, împărțind teritoriul litigios în două țări noi. Fiecare parte aflată în

dispută primea trei porţiuni de teren care se întrepătrundeau în mod curios, iar Ierusalimul rămânea un oraş internaţional separat, care nu aparţinea niciunei părţi. Suprafaţa totală a teritoriilor noilor state propuse, Israel şi Palestina, era aproape egală. În esenţă, Naţiunile Unite spuneau: „Nu contează cine are dreptate şi cine nu: haideţi să facem împărţirea şi să mergem mai departe". Acesta este genul de soluţii pe care adulţii le impun de regulă copiilor care se ceartă.

Dar arabii nu puteau fi de acord că ambele părţi au dreptate şi că adevărul era undeva, la mijloc; aveau sentimentul că soluţia europeană le este impusă de europeni pentru a rezolva o problemă europeană, mai exact că arabilor li se cerea să-şi sacrifice ţara ca o compensaţie pentru o crimă comisă de europeni împotriva europenilor. Arabii din ţările înconjurătoare simpatizau cu tovarăşii lor din Palestina şi înţelegeau motivaţia lor; lumea, în general, nu o vedea. În momentul în care chestiunea a fost pusă la vot în Adunarea Generală a Naţiunilor Unite, marea majoritate a ţărilor nemusulmane au votat pentru împărţire.

Cei mai mulţi arabi nu aveau interese personale în această problemă: naşterea statului Israel nu-l deposeda pe fermierul irakian de pământul lui şi nici nu-l împiedica pe un proprietar de prăvălie din Maroc să prospere în afacerea lui, dar majoritatea arabilor şi chiar majoritatea musulmanilor discutau înfierbântaţi despre Palestina. De ce? Pentru că apariţia Israelului avea o semnificaţie emblematică pentru ei. Însemna că arabii (şi musulmanii, în general) nu aveau nicio putere, că imperialiştii puteau să ia orice parte din teritoriul lor şi că nimeni din afara lumii musulmane nu va ţine cu ei în faţa unui adevăr incontestabil. Existenţa Israelului însemna dominaţia europeană asupra musulmanilor, arabi şi ne-arabi, asupra popoarelor din Asia şi Africa, în general. Aşa se vedeau lucrurile din aproape orice punct situat între Ind şi Istanbul.

La 15 mai 1948, Israelul şi-a proclamat existenţa. Imediat, armatele arabe au atacat din trei părţi, hotărâte să zdrobească ţara

nou născută înainte să poată să tragă prima gură de aer. Dar Israelul a pus pe fugă cele trei armate ale adversarilor săi arabi, Siria, Iordania și Egipt, așadar copilul născut mort a fost Palestina, nu Israelul. Când s-a terminat războiul, pe care Israelul îl numește Războiul de Independență, dar arabii l-au numit Catastrofa, aproximativ șapte sute de mii de arabi au rămas fără casă și fără țară, trăind ca refugiați în țările arabe vecine. Teritoriile care urmau să alcătuiască Palestina au fost anexate în cea mai mare parte de Iordania. Majoritatea refugiaților arabi s-au adunat pe malul vestic al râului Iordan, unde au spumegat și au clocotit de furie împotriva evreilor, organizând din când în când raiduri în teritoriul care fusese cândva al lor.

După războiul din 1948, arabii au pierdut bătălia pentru imaginea publică și mai drastic decât cea pentru teritoriul lor. În primul rând, unii arabi proeminenți au contestat public și constant „dreptul Israelului la existență". Vorbeau în cadrul unei argumentații naționaliste: sioniștii voiau ca Israelul să existe, arabii din Palestina doreau ca Palestina să existe și, întrucât revendicau același teritoriu, nu puteau exista amândouă: afirmarea „dreptului de a exista" al unui popor era în mod inerent negarea „dreptului de a exista" al celuilalt popor. Dar în umbra încercării de genocid a naziștilor, afirmația că Israelul nu avea dreptul de a exista suna ca și când s-ar fi spus „evreii nu au dreptul de a exista".

Pentru a înrăutăți lucrurile și mai mult, cel puțin un oficial arab nu s-a sfiit să aprobe antisemitismul nazist. Acesta era muftiul de la Ierusalim, care trăise în Germania nazistă în timpul războiului și acum perora în favoarea rasismului de la numeroase amvoane, inclusiv în emisiunile lui de la radio. Greutatea opiniei mondiale, tonul reportajelor din mass-media, fabulațiile unor arabi, precum acest muftiu, asociau cauza arabă cu nazismul în mintea publicului, mai ales în Occident. Arabii nu numai că au pierdut dezbaterea despre teritoriul lor, dar au devenit pe parcursul acestui proces și Oamenii cei Răi, care *meritau* să-și piardă țara. Această combinație între sentimentul că li se făcea

o nedreptate și sentimentul că erau umiliți a alimentat un resentiment crescând, cu rădăcinile chiar în antisemitismul de care erau acuzați musulmanii.

Un bărbat care a luat parte la dezastrul din 1948 a fost ofițerul Gamal Abdul Nasser din armata egipteană. Nasser se născuse în Egiptul de Sud și era fiul unui poștaș modest. Încă de pe când era copil se simțise profund rănit de obediența țării sale față de europeni. La o vârstă la care majoritatea băieților încep să fie obsedați de fete, Nasser era obsedat de „onoarea" țării lui. Dar perspectivele lui de a face ceva în acest sens au fost slabe până în momentul în care cererea de ofițeri pentru armată a oferit locuri pentru băieții din clasele inferioare la școlile pentru elita militară, iar Nasser a profitat de această ocazie pentru a ajunge până la gradul de colonel.

Înfrângerea arabilor din 1948 i-a adâncit sentimentul de nemulțumire. Dădea vina pentru această situație pe regele țării și de aceea a conspirat împreună cu câteva sute de alți ofițeri din armată (Clubul Ofițerilor Liberi) ca să răstoarne monarhia și să instaureze republica. Într-o dimineață din vara anului 1952, Ofițerii Liberi au lovit puternic și rapid: o lovitură de stat aproape fără vărsare de sânge – doi morți și monarhia se dusese.

Să scape de rege fusese însă partea cea mai ușoară. Partea cea mai grea era să-i dea afară pe britanici din Egipt. Dar pentru acest pas Nasser avea nevoie de o putere de foc considerabilă. Pe atunci, Războiul Rece era în toi, astfel că orice stat național emergent putea obține arme de la una din cele două superputeri, așa că Nasser i-a abordat pe americani; dar aceștia nu vedeau Egiptul ca un element-cheie în „frânarea" comunismului și nu aveau încredere în ceea ce puteau face arabii cu armele, așa că l-au refuzat. Atunci Nasser s-a dus la sovietici și de la ei a primit un munte de arme – ceea ce i-a făcut pe americani să fie mai atenți și să ia notițe. Într-o manieră tipică pentru Războiul Rece, americanii au decis și ei că, la urma urmelor, Egiptul este

important. În încercarea de a-l recâștiga pe Nasser, s-au oferit să-i construiască cel mai mare baraj din lume pe fluviul Nil, într-un loc numit Assuan; acest baraj ar fi extins suprafața agricolă a Egiptului și ar fi produs suficientă energie electrică pentru a propulsa țara instantaneu în rândul țărilor industrializate! O viziune uluitoare – împlinirea visului laic modernist!

Dar, examinând mai atent propunerea, Nasser a văzut că acordul de ajutor includea baze militare americane pe teritoriul egiptean și supervizarea de către SUA a finanțelor Egiptului; pumnalul fin al imperialismului pătrundea încă o dată în inima țării. Nasser a refuzat ajutorul, dar nu a încetat să viseze la Barajul de la Assuan. Însă, cum să finanțeze un baraj fără să-și vândă țara uneia dintre superputeri?

Și atunci a văzut răspunsul: prin Canalul Suez, firește. Canalul scotea aproximativ 90 milioane dolari pe an, iar Egiptul primea din ei 6,3 milioane. Aici erau banii de care avea nevoie Egiptul pentru dezvoltarea sa și majoritatea se duceau în Europa! În 1956, Nasser a intrat pe neașteptate cu trupe în Zona Canalului și l-a preluat.

În Europa s-au dezlănțuit furiile. Politicienii britanici l-au numit pe Nasser un al doilea Hitler, un nebun cu gânduri grandomane de cucerire a lumii. Presa franceză a spus că egiptenii erau prea primitivi ca să gestioneze Canalul; vor perturba comerțul mondial și vor distruge economia globală. Aceste două țări europene s-au aliat cu Israelul într-o schemă complicată cu intenția de a bombarda Cairo, de a-l ucide pe Nasser și de a recupera Canalul.

Dar președintele Eisenhower a auzit exact la timp de acest complot și a fost cuprins de mânie. Europenii nu știau că sunt în plin Război Rece? Nu știau că micuțul lor complot putea aduce pe tavă tot Orientul Mijlociu în brațele sovieticilor? Eisenhower a ordonat europenilor să dea Canalul înapoi Egiptului și să se întoarcă acasă, iar dominația SUA era atât de mare, încât ambele țări (și Israelul) au fost nevoite să asculte.

Arabii au văzut aici o mare victorie pentru Nasser. În următorii unsprezece ani, Nasser a fost eroul decolonizării, profetul

unității arabe și avatarul „socialismului islamic", prin care se înțelegea o societate fără clase, realizată nu prin bunăstare, ca în marxism, ci prin cooperarea între clase, reglementată de principiile islamului – o reformulare „socialistă" viguroasă a crezului musulman laic fundamental modernist.

Nasser și-a construit barajul și și-a electrificat țara. S-a unit cu Nehru din India, cu Sukarno din Indonezia, cu Bandaranaike din Sri Lanka și cu alții pentru a înființa Mișcarea de Nealiniere, un bloc de țări neutre care dorea să contrabalanseze cele două superputeri angajate în Războiul Rece.

Faptele mărețe ale lui Nasser și prestigiul lui mondial i-au adus nenumărați admiratori și nu numai în Egipt, arabi de toate clasele sociale și din toate țările îl considerau extraordinar de charismatic. Ca vorbitor, nimeni nu-l putea egala. Când vorbea, arabii (care îl auzeau cel mai mult la radio) spuneau că au senzația că se află în aceeași încăpere cu ei și că se adresează fiecăruia, privindu-l în ochi, atrăgându-l pe fiecare în conversația despre ceea ce trebuia să se întreprindă, ca și când ar fi fost implicați împreună în această chestiune și opinia fiecăruia dintre ei conta.

Popularitatea lui Nasser l-a făcut să viseze la ceva mai măreț decât Egiptul suveran – o națiune panarabă! Era exact ceea ce predica Partidul Ba'ath în Siria. Și astfel, în 1958 Egiptul și Siria au încercat să formeze o singură țară mare, Republica Arabă Unită, dar Siria s-a desprins din uniune trei ani mai târziu, dând o lovitură prestigiului lui Nasser.

În această perioadă, Frăția Musulmană era încă activă. În 1952, contribuise la detronarea regelui egiptean, dar, din momentul în care începuse să funcționeze guvernul laic al lui Nasser, se întorsese împotriva lui, încercând chiar să-l asasineze. Nasser ripostase aruncându-i la închisoare pe liderii mișcării și punând să fie torturați.

Hassan al-Banna, întemeietorul Frăției Musulmane fusese asasinat înainte de venirea la putere a lui Nasser, dar un tânăr intelectual fanatic neliniștit, imprevizibil, strălucitor, pe nume

Sayyid Qutb, preluase conducerea Frăției în locul lui. Opiniile lui Qutb fuseseră modelate de o ședere curioasă de doi ani la un colegiu pedagogic din Greeley, Colorado, unde guvernul egiptean îl trimisese să studieze metodele educaționale din SUA. Materialismul pe care îl văzuse Qutb în America îi repugnase, individualismul îl tulburase, libertățile sociale îl descurajaseră, iar obiceiurile sexuale îl șocaseră – de exemplu, să vezi tineri și tinere dansând *împreună în perechi* la un eveniment social organizat de biserică!

Qutb se întorsese acasă convins să Statele Unite sunt o forță satanică și trebuia nimicită. A început să publice tratate politice. A scris că islamul oferă o alternativă completă, nu numai pentru alte religii, precum creștinismul și budismul, ci și pentru alte sisteme politice, precum comunismul și democrația, și a reînnoit apelul la musulmani de a reconstrui o mare comunitate musulmană universală. Și dacă aceasta însemna că Frăția Musulmană trebuie să preia puterea în Egipt, cu atât mai bine.

Nasser l-a băgat pe acest om la închisoare; dar s-a văzut că a fost o mare greșeală. Acolo, în închisoare, a dobândit aura unei victime și a scris cea mai incendiară lucrare a sa, intitulată *Ma'alim fi'l-Tariq* (*Momente de răscruce*). Propunea aici o reinterpretare radicală a modernismului panislamist al lui Sayyid Jamaluddin. A reînviat vechea schemă teoretică a lumii, împărțită în Dar al-Islam și Dar al-Harb, domeniul păcii (musulmane) și al violenței (necredincioșilor). Qutb nu era un amator de vorbe mari. Discursul lui era rece și măsurat. Își alegea cuvintele cu precizie. Și în limbajul acesta calm, lucid, neclintit, făcea apel la toți musulmanii să îmbrățișeze practica jihadului nu numai împotriva nemusulmanilor, ci și împotriva musulmanilor care trădau loialitatea față de islam sau colaborau cu dușmanul[1]. Sub conducerea lui Qutb, Frăția Musulmană a declarat, practic, război

[1] Ediția în limba engleză a lucrării lui Qutb *Momente de răscruce* poate fi consultată în întregime on-line la: http://www.youngmuslimsonline.ca/online_library/books/milestones/holed/index_2.asp (n. a.).

guvernelor Egiptului, Siriei, Irakului, Iordaniei și Libanului și tuturor moderniștilor laici care le sprijineau.

Egiptul nu dispunea de un proces democratic în care să coopteze mișcarea Frăției Musulmane. În schimb, Nasser se baza pe puterea poliției pentru a înăbuși demonstrațiile și pe poliția secretă pentru a stârpi conspirațiile chiar din față.

Qutb și Frăția lui erau cu atât mai iritanți pentru Nasser, cu cât acesta avea o mulțime de rivali care îl atacau, mai descurajatori, considera el. Conducătorii din Siria, din Iordan îl invidiau pe Nasser pentru popularitatea lui și se străduiau din răsputeri să-l discrediteze. Activiștii Ba'ath revendicau acest statut în lumea arabă, susținând că ei sunt *adevărații* naționaliști panarabi. Și apoi, mai erau și comuniștii egipteni. În toiul Războiului Rece, dat fiind sprijinul de care se bucurau din partea sovieticilor, fără îndoială că păreau mai periculoși decât o organizație cultică preocupată să organizeze gloata musulmană. Și mai erau și monarhiștii sinceri antirevoluționari și dinastiile tribale, care mai domneau în unele state arabe și dezaprobau tot ceea ce reprezenta Nasser.

În 1963, Nasser a făcut gafa să se amestece într-un război din Yemen. A trimis trupe numai ca gest de sprijin pentru un partid socialist care preluase puterea înlăturând monarhia tribală; dar imediat ce trupele egiptene au sosit în Yemen, Arabia Saudită a început să pompeze bani și arme în regaliști. Și Nasser s-a trezit brusc împotmolit în mlaștina unui război care a continuat ani de zile fără niciun rezultat.

Între timp, Sayyid Qutb continua să-și predice doctrinele din închisoare. Nasser a decis că, suficient de frustrat de ceea ce i se întâmpla pe alte fronturi, nu avea de ce să-l rabde pe acest bărzăun. În august 1966 a făcut ceea ce fac adesea oamenii cu prea multă putere și prea puține restricții de procedură: a pus ca Sayyid Qutb să fie spânzurat – dar a constatat imediat că începe să fie venerat ca martir de o rețea înfricoșător de extinsă de admiratori.

Trei luni mai târziu, Siria și Israelul s-au angajat într-un ciclu de raiduri și contraraiduri de o parte și de alta a frontierei, care

s-au escaladat timp de șase luni, devenind tot mai sângeroase. Adepții Ba'ath conduceau Siria în acel moment. Erau principalii rivali ai lui Nasser în tabăra modernistă laică și, angajându-se într-o luptă în doi cu Israelul, dobândeau credibilitate în detrimentul lui Nasser printre arabi, în general, și printre palestinieni în mod special, acei refugiați nefericiți care trăiau încă în tabere.

Și iată-l așadar pe Nasser, erou al lumii arabe, asaltat chiar de masele lui musulmane, eclipsat de rivalii lui laici moderniști arabi, împotmolit într-un război fără sfârșit – laolaltă cu alți arabi. Era clar că trebuia să facă ceva! Și era clar că nu se putea îndrepta împotriva altei țări arabe, a altei grupări sau mișcări arabe.

Așa stăteau lucrurile în primăvara anului 1967, chiar înaintea unuia dintre cele mai importante evenimente din istoria modernă, cel puțin așa cum a fost văzut prin ochii islamicilor: Războiul de Șase zile al Israelului împotriva vecinilor săi arabi.

Capitolul 17

Valul se întoarce

1369-1421 d.H.
1950-2001

În mai 1967, Nasser a început să peroreze bătăios împotriva Israelului; pentru a dovedi că era serios, a blocat chiar accesul Israelului la Marea Roșie. Având șaptezeci de mii de oameni din cele mai pregătite trupe ale sale blocate în Yemen, Nasser nu putea desfășura cele mai bune acțiuni militare; dar omul poate să vorbească. Vorbitul, dacă este suficient de dur, uneori poate să rezolve problema.

Alteori nu. La 5 iunie, fără avertisment, Israelul a atacat Egiptul, Iordania și Siria în același timp. „Fără avertisment" trebuie să fie marcat aici cu un asterisc: tensiunea arabo-israeliană crescuse tot mai mult în ultimele luni. Dar niciunul dintre statele arabe nu se așteptase la război în acea dimineață de iunie; niciunul nu era pregătit.

În primele douăzeci și patru de ore, Israelul a distrus practic întreaga forță aeriană a Egiptului, aflată la sol. În următoarele cinci zile, Israelul a cucerit toate teritoriile desemnate de Națiunile Unite drept statul Palestina. Acestea au devenit acum Teritoriile Ocupate, guvernate de Israel, dar populate mai ales de palestinieni. În a șaptea zi, războiul s-a încheiat și lumea nu avea să mai fie niciodată la fel.

Ați putea crede că nu poate exista o victorie *prea* decisivă. Și poate că nu, în cadrul unui conflict dintre două părți monolitice. Dar în 1967, când Israelul a câștigat cea mai decisivă victorie din istoria războiului modern, nu se izbea de un monolit. Partea arabă era o amestecătură cârcotașă de contradicții blocate în lupte interne.

Războiul de Șase zile l-a umilit pe Nasser și a marcat sfârșitul carierei sale. În patru ani, omul a fost mort. Dacă Nasser ar fi fost cu adevărat liderul unui bloc monolitic arab, înfrângerea lui i-ar fi forțat pe „arabi" să se împace cu Israelul și să elaboreze o bază pentru o eventuală pace.

Dar nu existau „arabi". Nasser nu era, de fapt, decât unul dintre pretendenții la conducerea unuia dintre curentele existente printre toți cei care se numeau arabi: modernismul laic. Când Israelul i-a atacat pe arabi, a atacat de fapt numai acest curent; iar când l-a zdrobit pe Nasser, a afectat numai tendința occidentalizantă, modernizatoare, laică, naționalistă și nici măcar toate formele de expresie ale acesteia. Odată cu căderea lui Nasser a căzut și „nasserismul", acest amestec ciudat de modernism laic și de socialism islamic. În vidul de putere creat de plecarea lui au pătruns alte forțe mai periculoase, mai primitive, mai iraționale.

În urma războiului, refugiații arabi înghesuiți de-a lungul frontierelor Israelului au abandonat orice speranță că vreun stat arab îi va salva și au decis să se bizuie de aici înainte numai pe forțele proprii. Acești refugiați, al căror număr ajunsese la aproape un milion în urma ultimului dezastru, puteau fi numiți în mod corect palestinieni, deoarece experiențele lor istorice intense comune le creaseră un sentiment de identitate care îi făcea să se simtă „un popor" în sensul clasic al cuvântului. *Ei* erau acum „poporul fără țară" și în rândul acestor palestinieni au apărut multe grupări dedicate refacerii Palestinei prin orice mijloace. Cel mai mare dintre ele a organizat o coaliție numită Organizația pentru Eliberarea Palestinei, care a fost înființată în 1964 ca mecanism prin care guvernele arabe puteau să-i „gestioneze" pe palestinieni.

După Războiul de Șase Zile, palestinienii au preluat controlul acestei organizații și și-au însușit-o. Un inginer cu jumătate de normă și revoluționar cu normă întreagă pe nume Yasser Arafat s-a impus ca președinte[1] și cu OEP ca un cvasiguvern, palestinienii s-au angajat într-un război prelungit cu Israelul. Aceasta a fost prima consecință a Războiului de Șase Zile.

În al doilea rând, căderea lui Nasser a creat o oportunitate pentru alte mișcări naționaliste arabe laice, precum cea întemeiată de Michel Aflaq. Partidul lui s-a unit cu Partidul Socialist Sirian și a format Partidul Socialist Ba'ath, a cărui ideologie combina socialismul glorificator al statului cu venerarea naționalismului. După Războiul de Șase Zile, ofițerii nemulțumiți din armată au intrat masiv în acest nou Ba'ath, oferind mixturii deja nesănătoase național-socialiste și o castă militaristă. Ceea ce începuse ca o mișcare destul de liberală, modernistă, dedicată drepturilor femeilor, egalității pentru minoritățile religioase, libertății de exprimare, libertății civile, democrației, alfabetizării și altor idealuri progresiste, alunecase acum brusc spre o dezvoltare naționalistă cu tonuri totalitariste. Crezul Ba'ath se reducea la exclamații precum „*Poporul* nostru! *Poporul* nostru trebuie *să dezvolte* fabrici, industrie, bombe!" Chiar și înainte de Războiul de Șase Zile, Partidul Ba'ath preluase controlul în Siria; după Războiul de Șase zile, o a doua ramificație a partidului a preluat puterea în Irak și a început să edifice un stat polițienesc în fruntea căruia a ajuns curând dictatorul care nu lua prizonieri, Saddam Hussein. Ambele partide Ba'ath s-au bucurat inițial de sprijin popular, deoarece cetățenii arabi din țările lor erau înspăimântați de Israel și răniți în mândrie de dezastrul din 1967; erau disperați să găsească pe cineva care să le redea mândria. Dar strălucirea a pălit atunci când clasele de mijloc din Siria și din Irak au simțit gustul vieții sub apăsarea cizmei unei ideologii care nu avea în ea

[1] O biografie concisă a lui Arafat se găsește la http://nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1994/arafat-bio.html (n. a.).

nimic altceva decât putere. Iar aceasta a fost a doua consecință a Războiului de Șase Zile.

A treia consecință a fost cea mai rău prevestitoare. Războiul de Șase Zile a marcat un punct de cotitură în lupta generală dintre moderniștii laici ai lumii islamice și aderenții altor curente ale gândirii și acțiunii islamice născute în secolul al XIX-lea: wahhabismul și diversele variante ale islamismului politic.

În Arabia saudită, wahhabiștii aveau deja un stat propriu. Deși Egiptul pretindea de mult timp că este centrul lumii arabe, Arabia Saudită putea revendica și ea acest statut, în parte și pentru că deținea controlul asupra orașelor sfinte Mecca și Medina. Slăbirea Egiptului însemna creșterea puterii Arabiei Saudite – și ce putere! Petrolul le dăduse wahhabiștilor bogăție, iar armele americane le dăduseră putere militară. Cu Egiptul în derivă, clericii wahhabiști au început să-și folosească tacit resursele pentru a finanța activitatea de misionariat în toată lumea musulmană, înființând școli religioase, construind moschei, numind imami și înființând organizații de caritate care pătrundeau cu bogăția lor în viața musulmanilor săraci și rurali de pretutindeni, extinzându-se la sud, în Africa Subsahariană, și la est, la paștunii din sudul Afghanistanului, apoi în Pakistan, unde ideologia wahhabistă avea deja milioane de aderenți.

Și apoi, mai era și Frăția Musulmană. Când Nasser s-a făcut de rușine în Războiul de Șase Zile, masele egiptene l-au abandonat pur și simplu. S-au orientat în schimb spre vasta mișcare antinasseristă, care se răspândise în țara lor. Iar acum Frăția Musulmană a făcut metastaze. Organizația s-a extins dincolo de frontierele Egiptului în Siria, în Iordania, în Emiratele Arabe și în restul teritoriului arab. Mai mult chiar, mișcarea inițială a început să dea ramificații, una mai radicală decât alta. Una dintre aceste ramificații a fost Jihadul Islamic Egiptean, întemeiat de un om pe nume al-Zawaheri, care a fost mentorul binecunoscutului acum jihadist saudit, Osama bin Laden.

Unii ideologi inspirați de Qutb au început să predice că jihadul nu era „o obligație" pentru credincioșii musulmani, ci „al șaselea stâlp" al islamului, la egalitate cu rugăciunile, pelerinajul, postul, pomana și credința în monoteism. Câțiva extremiști, precum Abdullah Azzam, un palestinian care a luptat împotriva sovieticilor în Afghanistan, au mers mai departe și au declarat că participarea la jihad este *singura* modalitate de a deosebi un musulman de un nemusulman: conform acestei doctrine, oricine se abținea de la lupta armată era demn de dispreț[1]. Acești revoluționari duri puteau fi numiți pe drept cuvânt „jihadiști", mai curând decât simpli „islamiști". Ideologia lor era clar inaccesibilă pentru marea majoritate a musulmanilor, greu de recunoscut drept islam de cei mai mulți dintre ei: era o feliuță de islamism, acesta fiind el însuși o feliuță de islam politic, la rândul lui o ramificație a islamului, în general.

În total, ce a realizat, de fapt, Războiul de Șase Zile? Israelul a dobândit Teritoriile Ocupate. Acestea ar fi trebuit să fie un tampon al țării împotriva altor atacuri. Dar în interiorul acestor teritorii, autoritățile israeliene s-au confruntat cu insurgențe tot mai puternice, numite *intifade*, la care au răspuns de fiecare dată cu măsuri din ce în ce mai brutale. An după an și deceniu după deceniu, sindromul loviturii și al contraloviturii a secătuit energiile și a compromis argumentele morale ale țării în fața lumii.

Pe de altă parte, războiul a radicalizat și a „palestinizat" Organizația pentru Eliberarea Palestinei, a dat putere partidului Ba'ath și a energizat Frăția Musulmană, care și-a înmulțit ramificațiile jihadiste odată cu trecerea anilor, generând fanatici din ce în ce mai extremiști care au organizat atacuri oribile nu numai împotriva unor trecători nevinovați care stăteau în calea lor – tragic produs secundar practic al tuturor războaielor – dar împotriva oricărui om pe care puteau pune mâna și cu cât mai nevinovat cu atât mai bine, genul distinct de violență cunoscut

[1] David Cook, *Understanding Jihad*, University of California Press, Berkeley, California, 2005, p. 130 (n. a.).

astăzi sub numele de terorism. Pe scurt, Războiul de Şase Zile a fost un regres zdrobitor pentru pacea lumii, un dezastru pentru lumea musulmană şi nu a făcut prea mult bine în ultimă instanţă nici Israelului.

Aceasta a fost istoria care s-a desfăşurat în teritoriul arab după cel de-al Doilea Război Mondial. Să ne întoarcem acum înapoi şi să urmărim alt fir al istoriei mai departe, în teritoriul persan. Aici au avut loc două evenimente fundamentale, care au schimbat lumea aproape la fel ca Războiul de Şase Zile, deoarece a stabilit în lumea islamică o imagine a Statelor Unite care s-a dovedit greu de gestionat.

Musulmanii au început să ia notă de existenţa Statelor Unite abia după Primul Război Mondial, iar prima lor impresie a fost foarte favorabilă. Pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial au admirat eficacitatea deosebită a Americii, capacitatea ei de a produce mărfuri minunate, puterea militară, mai ales în lumina valorilor înalte proclamate de Statele Unite – libertate, dreptate, democraţie. Respectau argumentul american că sistemul politic al Americii putea salva oamenii oricărui popor de sărăcie şi de asuprire. Idealiştii americani proferau democraţia cu aceeaşi ardoare a mişcărilor religioase, făcând din ea o concurentă a altor idei sociale care organizau lumea, precum comunismul, fascismul şi islamul. Musulmanii religioşi ar fi putut respinge afirmaţiile morale ale Americii, dar musulmanii modernişti laici vedeau o mare speranţă în ea şi nu găseau nicio contradicţie inerentă între idealurile americane şi islam aşa cum îl înţelegeau ei.

Când cele Paisprezece Puncte ale lui Wilson nu au dus la nimic, musulmanii nu au dat vina pe Statele Unite; au dat vina pe vechea gardă europeană. În ultimele zile ale celui de-al Doilea Război Mondial, preşedintele american Franklin Delano Roosevelt a reînnoit prestigiul moral al Americii elaborând (împreună cu Winston Churchill) Carta Atlanticului, document care chema la eliberarea şi democratizarea tuturor ţărilor. Ulterior,

Churchill a spus că nu asta avusese în minte, dar americanii nu repudiaseră niciodată Carta. De fapt, chiar imediat după război, americanii au preluat conducerea și au elaborat proiectul Declarației Universale a Drepturilor Omului, care a fost promulgată de Națiunile Unite – încă o dovadă – dacă mai era nevoie de așa ceva – că America se angaja să sprijine libertatea politică și democrația de pretutindeni.

Toate acestea arătau foarte bine pentru iranieni. În urma celui de-al Doilea Război Mondial erau gata să-și asume un proiect drag laicilor moderniști dintre ei: să înlocuiască despotismul dinastic cu o democrație cultivată acasă. Șahul Reza Pahlavi blocase acest proiect timp de câteva decenii, dar acum plecase, în sfârșit: Aliații, minunații Aliați, îl înlăturaseră în timpul războiului pentru că flirtase cu naziștii. Scena era pregătită pentru ca iranienii să-și restaureze constituția din 1906, să reînvie parlamentul și să organizeze alegeri reale: în sfârșit, puteau să edifice democrația laică la care visau de atâta timp.

Și cu aceste speranțe mărețe, iranienii s-au dus la urne și au votat un laic modernist, pe nume Mohammad Mosaddegh, ca prim-ministru. Mosaddegh s-a angajat să recupereze în întregime controlul asupra celei mai prețioase resurse a țării, petrolul și, în acest sens, imediat ce a preluat puterea a anulat contractul de leasing cu British Petroleum și a anunțat că naționalizează industria iraniană a petrolului.

Frumoasă încercare.

Agenția Centrală de Investigații a SUA (CIA) a intervenit imediat pentru a-l opri pe acest „nebun de Mosaddegh" (așa cum l-a numit secretarul de stat, John Foster Dulles). La sfârșitul lunii august 1953, o facțiune a armatei militare a realizat o lovitură de stat finanțată de CIA, care a lăsat mii de morți pe străzi și l-a închis pe cel mai popular personaj politic al Iranului în arest la domiciliu, de unde nu a mai ieșit niciodată. În locul lui, CIA l-a readus la putere pe fiul șahului Reza Pahlavi (care se numea tot Reza Pahlavi) ca rege al țării. Tânărul șah a semnat un tratat

cu Statele Unite prin care dădea unui consorţiu internaţional al petrolului misiunea de „a gestiona" petrolul Iranului.

Nu trebuie să exagerăm sentimentul de trădare pe care această lovitură l-a creat Iranului sau valul de mânie pe care l-a provocat în lumea musulmană. Exact trei ani mai târziu, intervenţia lui Eisenhower a salvat Canalul Suez pentru egipteni, dar Statele Unite nu au avut niciun beneficiu de imagine publică printre musulmani: Nasser a cules toate laudele. De ce? Pentru că daunele provocate de lovitura de stat a CIA în Iran erau prea profunde. În întreaga lume islamică şi chiar în toată lumea cândva colonizată s-a consolidat convingerea că proiectul imperialist era încă viabil, dar că acum la cârma lui erau Statele Unite în locul Marii Britanii. Din perspectiva istoriei islamice, ceea ce se întâmplase în Iran continua să graviteze în jurul luptei dintre tendinţele laice şi cele religioase. Cum să se reînvie islamul, cum să se recupereze puterea musulmană, cum să se debaraseze de apăsarea Occidentului – acestea erau problemele care preocupau acum. Dar Iranul făcea acum şi el parte din istoria lumii, iar această istorie se învârtea în jurul concurenţei dintre superputeri pentru controlul planetei. Din această perspectivă, evenimentele au fost modelate de considerentele strategice ale Războiului Rece şi de politica petrolului. Acelaşi lucru era valabil în toată Lumea de Mijloc şi aceste două seturi de probleme au continuat să se împletească în întregul Dar al-Islam până la sfârşitul secolului.

La est de Iran, Războiul Rece arăta pur şi simplu ca Marele Joc revizuit. Diferenţele erau numai cosmetice. Ceea ce fusese cândva Rusia Ţaristă era acum Uniunea Sovietică. Rolul pe care îl jucase cândva Marea Britanie revenea acum Statelor Unite. Dar dinamica era aceeaşi: intrigi, presiuni, ameninţări cu violenţa, vărsări reale de sânge.

Scara era însă mai mare. Marele Joc se desfăşurase pe linia unde Imperiul Rus se lovea de cel Britanic. Războiul Rece era determinat de hotărârea SUA de a bloca expansiunea sovietică de jur împrejurul lumii: şi cum noi state naţionale apăreau peste tot

şi cele mai multe dintre ele aveau potenţialul să ajungă aliaţi fie ai URSS, fie ai SUA, linia ostilităţilor Războiului Rece putea fi oriunde în lume. Fiecare ţară potenţial disputată putea primi bani şi arme de la ambele superputeri, una sprijinind guvernul, cealaltă o organizaţie antiguvernamentală, în funcţie de orientarea spre care înclina ţara.

Principalul câmp de luptă al Marelui Joc fusese constituit de Iran, Afghanistan şi Asia Centrală şi această zonă a rămas în continuare în joc. În secolul al XIX-lea, ruşii doriseră să înainteze spre sud prin Afghanistan până în Golful Persic, ca să-şi asigure un port la o mare caldă pentru navele şi transporturile lor maritime. Sovieticii aveau acum acelaşi interes, dar mizele erau mai mari: geologii confirmau că aproximativ 65% din rezervele de petrol ale lumii se aflau sub Golful Persic şi în jurul lui, precum şi în câteva alte ţări musulmane din Nordul Africii (iar geologii aveau să descopere că o mare parte din restul lor se afla în ţările musulmane din Asia Centrală, la nord de Afghanistan). Industrializarea globală creştea necontenit, astfel că importanţa petrolului creştea şi ea exponenţial.

Deşi petrolul a avut un impact politic uriaş asupra lumii musulmane, impactul său social a fost probabil încă şi mai profund. Începând din anii 1930, ţările posesoare de petrol începuseră să se elibereze de contractele cu condiţii rapace din primii ani. La fiecare câţiva ani, altă ţară reuşea să renegocieze acordurile cu corporaţiile străine de petrol şi să obţină condiţii din ce în ce mai bune. În 1950, ţările „exportatoare de petrol" primeau 50% din veniturile din petrolul lor şi din acel moment spre regiune a început să curgă o bogăţie considerabilă.

Valul brusc de bunăstare ar fi putut avea un impact diferit dacă instituţiile democratice ar fi apărut în ţările bogate în petrol înainte de descoperirea acestuia. Dacă puterea ar fi fost distribuită în întreaga societate din aceste ţări, cu căi de participare accesibile pentru oameni din toate clasele, poate că bogăţia ar fi impulsionat

energiile creatoare ale milioanelor de oameni și ar fi aprins scânteia renașterii culturale.

Dar timpul și împrejurările nu permiseseră apariția unor astfel de instituții. Societățile musulmane erau măcinate de amintirea măreției pierdute. Elitele lor conducătoare erau obsedate de dezvoltarea unei infrastructuri moderne, care părea indispensabilă pentru recuperarea acelei măreții. Erau disperate să ajungă din urmă Occidentul și credeau că numai statele centralizate, cu un monopol al puterii, puteau face ceea ce trebuia făcut. Nu credeau că pot să aștepte pentru ca infrastructurile necesare să apară în mod organic, nici nu-și puteau permite ca oamenii lor să meargă spre modernizare în ritmul lor propriu și în modul lor specific. Societățile islamice rămâneau în urmă cu fiecare minut care trecea și aveau nevoie de toată infrastructura fizică a modernității chiar acum!

Cu ajutorul petrolului, o puteau avea cât se poate de repede. Puteau vinde petrolul și folosi banii ca să construiască imediat infrastructura dorită, bum! Averea acumulată de elita conducătoare din țările bogate în petrol este legendară și este adevărat că o mică minoritate de arabi și iranieni au acumulat o bogăție obscen de mare și au risipit-o petrecând în stațiuni de odihnă și cazinouri din întreaga lume. Dar elita conducătoare din aceste țări a mai făcut și altceva în afară că și-a băgat banii în buzunar: a dat sume uriașe pentru „dezvoltare", credincioasă crezului laic modernist și aceasta este cu adevărat povestea mai importantă. În toate țările, una după alta, guvernele au înființat sisteme de învățământ naționale, au construit uzine și zgârie-nori pentru birouri, au creat companii aeriene, stații naționale de radio, de televiziune, ziare...

Și în aceste țări, una după alta, dezvoltarea de mare amploare a fost realizată de stat și de funcționarii săi, de o nouă clasă de tehnicieni și funcționari cu studii superioare, care știau să manevreze mașinile noului modernism. Această „tehnocrație", cum au numit-o unii, era o clasă de angajați salariați: banii lor proveneau de la stat, iar statul îi obținea de la corporațiile străine

care pompau și vindeau petrolul țării. Statul continua să strângă impozite de la țărani, păstori, meșteșugari, negustori și de la alți oameni care lucrau în cadrul economiei tradiționale, dar aceste venituri nu însemnau mare lucru. Economia tradițională nu era productivă. Firește, guvernele nu se puteau bizui pe *aceste* impozite pentru a-și finanța ambițioasele programe de dezvoltare.

Din momentul în care elita conducătoare nu a mai depins de economia tradițională pentru a-și obține veniturile din impozite, nu a mai avut nevoie de aliați în această lume. Chiar și în dictaturile totalitare elita puterii trebuie să aibă un oarecare sprijin pe plan intern. Dar în aceste țări musulmane bogate în petrol, elita putea să se depărteze din punct de vedere cultural de masa poporului său fără consecințe. Oamenii de care avea nevoie ca să se descurce erau agenții economiei mondiale care veneau și plecau din țările lor. Astfel, „modernizarea" a împărțit aceste societăți „în curs de dezvoltare" într-un „club al conducătorilor" și „toți ceilalți".

Clubul conducătorilor nu era mic. Includea tehnocrația, care nu era numai un grup, ci o întreagă clasă socială. Includea și elita conducătoare care, în țările dinastice, era compusă din familia regală și toate rudele îndepărtate ale acesteia, iar în „republici" din partidul de guvernământ și aparatul acestuia. Dar în toate aceste țări, clubul conducătorilor era o minoritate din cadrul populației generale și limita dintre clasa conducătoare și mase a devenit și mai distinctă.

Oamenii din club făceau parte dintr-un proiect incitant, muncind pentru transformarea țării lor. Cei din afara clubului erau beneficiari pasivi ai modernizării, care pur și simplu li se întâmpla și *lor*. Dintr-odată, în apropiere răsărea un spital; foarte bine, acum vor avea parte de o îngrijire medicală mai bună. Dintr-odată apărea un drum asfaltat – foarte bine, acum puteau să ajungă mai repede la oraș. Dar oamenii din afara clubului conducătorilor nu aveau niciun rol în modernizare, nici la bine, nici la rău, nu luau parte la decizie, nu decideau cum vor fi cheltuiți banii care intrau

acum în țară, nu aveau nicio participare politică la transformarea țării lor.

Și nici nu primeau – ca produs secundar al modernizării – posibilități mai mari de a-și realiza visurile și scopurile personale, indiferent care ar fi fost acestea. În realitate, pe măsură ce țările exportatoare de petrol deveneau, în general, tot mai bogate, cei aflați în afara „clubului conducătorilor" deveneau relativ mai săraci.

Pentru cei mai mulți oameni, singura speranță de a obține o poziție la ei în țară era să frecventeze o școală guvernamentală, să aibă rezultate bune la învățătură, să meargă în străinătate (idealul), să obțină o diplomă, de preferință într-un domeniu tehnic, și apoi să pătrundă în tehnocrație. Cei care porneau pe această cale ajungeau probabil să poarte un costum și să ducă o viață asemănătoare cu cea a oamenilor din Occident. Timpul lor era reglementat de ceasuri, familia lor tindea să fie „nucleară", gusturile lor în materie de divertisment se îndreptau spre consumul de băuturi alcoolice, cluburi de noapte, operă. Copiii lor ascultau rock-and-roll, își dădeau întâlnire cu membri/membre ai sexului opus și își alegeau singuri/singure soții/soțiile.

Cei care nu alegeau această cale, sfârșeau probabil prin a purta îmbrăcămintea tradițională a societății: *pehran-u-tumban, shalwar kameez, sari, jelabiyyah, keffiyeh* – ceea ce era tradițional în țara respectivă. Programul lor zilnic era structurat în funcție de ritualurile religioase și, când vorbeau despre familia lor, aveau în vedere o rețea vastă de rude față de care erau legați prin obligații complicate. Soții/soțiile erau aleși/alese de altcineva, probabil un comitet de rude din care ei înșiși puteau fi excluși.

Diplomații, oamenii de afaceri și alți funcționari ai lumii occidentale se simțeau bine în compania oamenilor care purtau costum la lucru; reprezentau o cultură cu care erau familiarizați. Interacționau rareori cu reprezentanții altor culturi.

Cei care mergeau la lucru în costum aveau șanse serioase să locuiască în case cu bucătării moderne și băi echipate cu

electricitate și instalații sanitare. Cei care nu mergeau în costum, locuiau în case cu bucătării și băi la fel cu ale strămoșilor lor, fără instalație de apă curentă și poate fără niciun sistem public de canalizare. Ca sursă de energie, în loc de electricitate, ar fi putut folosi cărbunele, lemnul sau alt tip de combustibil ars direct pentru a da lumină și căldură.

Oamenii din clubul de conducere al țării câștigau bani la un nivel corespunzător cu cel al economiei mondiale. Oamenii rămași în urmă, în economia tradițională, aveau de regulă venituri mult mai mici, adecvate poate pentru nevoile lor dintr-un sat sau dintr-o mahala de la marginea orașului, dar nu suficiente pentru a-i ajuta să iasă din sărăcie.

Toată această dinamică nu era limitată la țările bogate în petrol. Un proces similar avea loc și în țările fără petrol, dacă aveau valoare strategică în calitate de mize ale Războiului Rece. Și cine nu avea? Egiptul, Afghanistanul, Pakistanul și multe alte țări care se încadrează în această definiție au primit torente de bani de la superputeri ca „ajutor de dezvoltare", cu scopul de a le determina să încline spre partea donatoare. Elita conducătoare a țării putea obține bani pentru drumuri și spitale, școli și aeroporturi, armamente și echipamente pentru poliție, pentru tot ceea ce avea nevoie, sub formă de granturi sau împrumuturi din străinătate. Nu erau bani din petrol, dar în comparație cu veniturile generate de economiile tradiționale ale acestor țări, erau o *mulțime* de bani. Astfel de ajutoare permiteau statelor tot mai centralizate să nu mai depindă de impozitele colectate pe plan intern, elitele lor nu mai trebuiau să facă pe placul maselor sau să le îmbuneze. Erau destui bani pentru a forma tehnocrații și pentru a împărți societățile în lumi diferite.

Divizarea în lumi separate era atât de drastică, încât în multe locuri se vedea cu ochiul liber. Fiecare metropolă de la Casablanca la Kabul avea, în esență, două centre: unul era Orașul Vechi, numit

probabil „casbah"[1] sau „medina"[2], un centru pentru cetățenii din economia tradițională rămasă în urmă. Toți cei de aici se îmbrăcau diferit față de oamenii din celălalt centru, cel modern, unde se făceau afaceri cu întreaga lume. Cele două centre aveau un miros diferit; aveau un stil arhitectonic diferit; viața socială era resimțită în mod diferit. Poate că toate țările colonizate cândva de europeni aveau o astfel de divizare, dar ea era mult mai palpabilă în țările musulmane.

Firește și în Europa schimbările bruște impuse de revoluția industrială împărțiseră societățile în clase strict delimitate. Londra avea centrul său elegant de afaceri și Cheapside, cartierele selecte și mahalalele, dar acolo diviziunea deriva mai strict din prăpastia economică: cei bogați se îmbrăcau mai bine, mâncau mai bine, aveau o pronunție mai îngrijită atunci când vorbeau, dar nu erau decât o versiune bogată a celor săraci.

În lumea musulmană, diferența nu era numai economică, ci și culturală și de aceea prăpastia dintre lumi alimenta alienarea și producea un resentiment anticolonialist mai puternic, dar împotriva propriei elite conducătoare. Acest resentiment a dus la tulburările civile ocazionale. Întrucât aceste țări divizate în plan cultural nu aveau instituții democratice care să medieze disputele, guvernele recurgeau la forță pentru a suprima dezordinea. Elitele native au preluat rolul foștilor colonialiști. Din Maroc, prin Egipt până în Pakistan și dincolo de el, închisorile s-au umplut de disidenți politici și turbulenți. Nicăieri nu era însă tensiunea politică și culturală mai palpabilă decât în Iran. Șahul Reza Pahlavi, care profitase de înlăturarea lui Mosaddegh, era un modernist laic de tipul lui Atatürk; dar, în timp ce Atatürk fusese un om fundamental democratic cu o umbră de autocrație, Șahul Iranului era un bărbat fundamental autocrat cu o umbră de totalitarism. A alcătuit o poliție secretă numită SAVAK pentru a-și consolida

[1] *Kasbah*, din arabă: centrul unui oraș sau al unei cetăți, adică „orașul vechi" (n. red.).

[2] În arabă înseamnă „oraș" (n. red.).

controlul asupra țării și, parcă numai pentru a pune sare pe rănile conaționalilor săi, a semnat un tratat cu Statele Unite prin care dădea cetățenilor americani imunitate totală în Iran față de legile iraniene – o uluitoare renunțare la suveranitate.

Tirania șahului a stimulat o mișcare de rezistență care a revenit la spiritul lui Sayyid Jamaluddin. Teoreticianul ei de frunte, dr. Ali Shariati, era un intelectual musulman socialist, care își făcuse studiile la Sorbona. A elaborat o viziune a modernismului islamic care respingea ceea ce numea el „vestoxificare" și căuta o bază pentru socialismul progresist în tradiția islamică. Shariati spunea, de exemplu, că insistența islamului asupra unității lui Dumnezeu exprima nevoia de unitate umană pe pământ. În epoca modernă, „politeismul" interzis de islam era întruchipat de divizarea societății în clase în funcție de bogăție și de rasă. După Shariati, cei trei idoli pe care musulmanii îi ucideau cu pietre în timpul pelerinajului (hagialâcului) reprezentau capitalismul, despotismul și ipocrizia religioasă. A recurs la povestiri și tradiții islamice pentru a alimenta flacăra revoluționară, indicând, de exemplu, revolta lui Hussein împotriva lui Mu'awiya ca un simbol al luptei umane pentru eliberare, justiție și salvare: dacă Hussein a putut să inspire un grup de șaptezeci de oameni să lupte împotriva unui întreg stat, atunci un mic grup revoluționar clandestin de numai câteva sute de membri nu avea niciun motiv să se sfiiască să declare război șahului Iranului și superputerii care îl sprijinea[1].

Rezistența socialistă islamică s-a concretizat într-un grup ilegal numit Mujahideen-e-Khalq. De la mijlocul anilor 1950, până la revoluția iraniană din 1978, acest grup mic a condus lupta împotriva Șahului și a dus un război secret împotriva SAVAK. Acești Mujahideen-a-Khalq (numiți uneori și marxiștii islamici) au înfruntat execuțiile, închisoarea și torturile cu care șahul spera

[1] Suroosh Irfani, *Revolutionary Islam in Iran, Popular Liberation or Religious Dictatorship*, Zed Books, Londra, 1983, pp. 98–100, 121, 131 (n. a.).

să le zdrobească rezistența; atrocitățile pe care le-au suportat acești bărbați și femei depășesc imaginația.

Dar în același timp în Iran se contura și un alt fel de rezistență religioasă, derivată din instituția religioasă ortodoxă, rezistență întruchipată de un cleric neîndurător: Ayatollahul Khomeini.

Asemeni wahhabiștii sunnismului, Khomeini susținea că musulmanii se abătuseră de la islamul „adevărat" așa cum este înțeles prin lectura literală a Coranului și din tradițiile profetului și ale imamilor care i-au urmat (deoarece aceștia erau șiiți). Khomeini l-a atacat pe Șah nu pentru despotismul lui, ci pentru modernism – pentru că promova codul vestimentar occidental, era în favoarea drepturilor femeilor, permisese să se deschidă în Iran cluburi de noapte etc.

Khomeini se inspira și din tradiția șiită pentru a elabora o nouă doctrină politică: puterea de a guverna aparținea de drept singurului reprezentant ales al Imamului Ascuns din lume, un ales care putea fi recunoscut prin învățătura sa religioasă imensă și prin respectul pe care i-l arătau ceilalți învățați. Un astfel de bărbat era *faqih*, un lider cu autoritatea de a emite legi, iar în lumea modernă, sugera Khomeini, *el* era acel om.

În 1964, Șahul l-a deportat pe Khomeini, dar clericul necruțător a ajuns în Irakul învecinat, bază de unde a condus o armată crescândă de fanatici religioși iranieni loiali lui.

Războiul de Șase Zile a întărit convingerea musulmanilor că Statele Unite se aflau în fruntea unui nou atac imperialist împotriva civilizației musulmane, având Israelul drept cap de pod. La urma urmelor, puterea Israelului depindea de armele și de sprijinul american. Această concluzie a fost înțeleasă în 1973, când succesorul lui Nasser, Anwar al-Sadat, a început al patrulea război arabo-israelian, atacând Israelul în timpul sărbătorii de Yom Kippur, o sărbătoare religioasă solemnă în iudaism. De astă dată, trupele egiptene au repurtat victorii importante la început, dar Israelul a primit dintr-odată un transport foarte mare de arme

din Statele Unite și aceasta a întors soarta luptei; așadar, Israelul a triumfat din nou.

Întâmplător, chiar în timpul acestui război arabo-israelian, Organizația Țărilor Exportatoare de Petrol se întâlnise pentru a rezolva problemele curente ale coordonării producției și stabilirii prețurilor. OPEC fusese înființată în 1960 și din cele douăsprezece state membre, nouă erau musulmane. În momentul în care liderii OPEC se adunaseră să discute, masele din țările lor protestau furioase împotriva umilirii militare la care sunt supuși arabii de către Israel și Statele Unite. OPEC nu fusese o organizație politică până în acel moment, dar la ședința din 1973, membrii săi au decis să folosească petrolul ca armă de ripostă. Au anunțat un embargo al transporturilor de petrol spre țările care sprijineau Israelul.

Această mișcare a produs un șoc în lumea industrializată. În Oregon, unde locuiam pe atunci, benzina a fost cvasiraționalizată: oamenii puteau să cumpere benzină numai în zile alternative, după cum numărul de înregistrare se termina cu o cifră cu soț sau fără soț. Îmi amintesc că mă trezeam cu mult înainte de revărsatul zorilor din două în două zile în acea iarnă ca să-mi asigur locul la coadă la stația locală de benzină, pentru a avea o șansă să obțin această marfă rară. Uneori, benzina se termina până ajungeam eu la pompă. Credeam că acesta este sfârșitul civilizației și probabil că aceasta era prefigurarea; poate că toți gândeam așa. Embargoul OPEC a făcut prețurile să crească dramatic de la 3 la 12 dolari pe baril. În momentul în care scriu aceste rânduri, prețul petrolului este de aproximativ 130 dolari pe baril.

Presa a început imediat să prezinte stereotipul arabilor – cu care acum sunt familiarizați – ca oameni bogați, unsuroși, răi, cu nasuri mari, care conspiră ca să conducă lumea. Acest stereotip seamănă tulburător de mult cu cel elaborat o sută de ani mai devreme de antisemiții europeni, când îi descriau pe evrei, vorbind mai ales de un cult imaginar al evreilor numit „Bătrânii Sionului", care conspirau și ei, da, la fel, ca să conducă lumea.

Embargoul petrolului a oferit țărilor OPEC o idee despre puterea lor potențială. Deși a durat numai câteva luni, s-a încheiat cu consolidarea controlului țărilor producătoare de petrol asupra propriei resurse. Drept urmare, elitele din aceste țări au devenit încă și mai bogate – ceea ce nu a făcut decât să exacerbeze diviziunea din societatea musulmană în lumi separate, așa cum am arătat mai înainte.

În toată această perioadă, forțele laice din Dar al-Islam au continuat să lupte pentru a-și „moderniza" țările, ca să poată face față forțelor internaționale. Dar „celelalte" curente ascunse, chiar suprimate ale renașterii musulmane – islamiștii politici, salafiștii, wahhabiții, deobandiștii, jihadiștii etc. – continuau să prospere printre oamenii excluși din economiile tradiționale rămase în urmă. Acolo au continuat să predice că lumea era divizată în două părți distincte, care se excludeau reciproc, un teritoriu al păcii și un teritoriu al războiului, un teritoriu al Frăției Musulmane și unul al lăcomiei păgâne violente.

Oamenii cărora le predicau se uitau în jurul lor și vedeau că, da, într-adevăr, societatea era împărțită în lumi cu totul separate; era ceva palpabil: trebuia să fii orb ca să nu vezi. Iar când jihadiștii au continuat să predice că va avea loc un eveniment apocaliptic între cei care rămăseseră credincioși literei revelațiilor primite de Mahomed în Arabia în secolul al VII-lea și cei care se alăturaseră lui Satan în încercarea de a-i îndepărta pe oameni de Dumnezeu, oamenii care trăiau în aceste societăți vizibil dezbinate știau ce voiau: se trezeau în fiecare zi la realitatea sărăciei lor tot mai accentuate, chiar dacă ecranele televizoarelor le arătau oameni din partea cealaltă a orașului care trăiau într-o cu totul altă lume, bogați mai presus de orice imaginație. Erau exaltați la ideea unei apocalipse apropiate, care avea să le dea cerul și pământul și va arunca elita fără merite jos de pe caii ei semeți.

Cu toate acestea, până în anii 1970, puțini occidentali au acordat atenție acestei lumi explozive pline de mânie. Versiunea occidentală dominantă a istoriei mondiale spunea că aceste popoare

rămase în urmă sunt rămăşiţe ale unei epoci de mult apuse, care vor dispărea treptat pe măsură ce ţările în curs de dezvoltare vor deveni ţări dezvoltate, pe măsură ce ţările despotice îşi vor da seama cât de greşită este calea lor şi vor deveni democraţii, pe măsură ce acel panaceu universal numit educaţie va elimina superstiţiile şi le va înlocui cu ştiinţa, emoţiile parohiale cedând locul raţiunii fără patimă. Conform doctrinelor prevalente, problema care afecta lumea musulmană rămasă în urmă (şi alte regiuni) nu erau condiţiile sociale în care trăiau, ci ideile greşite pe care le aveau. Şi atunci, moderniştii laici din lumea islamică au început să cadă unul după altul.

Primul a fost Zulfikar Ali Bhutto. Era primul prim-ministru foarte civilizat al Pakistanului, cu studiile făcute la Berkeley, liderul unui partid de stânga, laic şi socialist, Partidul Poporului. În 1977, un general islamist pe nume Zia al-Haq l-a răsturnat de la putere şi l-a aruncat în închisoare. Curând, deobandiştii pakistanezi au început să-i ceară capul. I s-a înscenat un proces, a fost judecat pentru acuzaţii vagi şi condamnat. Bhutto a fost spânzurat. Sayyid Qutb suferise exact aceeaşi soartă în Egipt cu treisprezece ani înainte.

Următorul care avea să cadă era şahul Iranului. În 1978, o coaliţie de socialişti islamici de stânga şi revoluţionari şiiţi pro-Khomeini l-au expulzat din ţară şi, pentru un timp, se părea că Mujahideen-e-Khalq şi aliaţii lor modernişti vor alcătui un guvern progresist în Iran pe baza noii lor ideologii a islamului socialist.

Dar Khomeini a înlăturat cu dibăcie toate celelalte faţiuni ale revoluţiei iraniene. La 4 noiembrie 1979, un grup de studenţi au atacat ambasada americană şi au luat şaizeci şi şase de ostatici americani. Khomeini a profitat de confruntarea cu Statele Unite care a durat un an întreg pentru a-şi slăbi rivalii şi a-şi consolida stăpânirea[1]. Probabil că succesul lui Khomeini nu poate fi explicat

[1] Hamid Dabashi, *Iran: A People Interrupted*, The New Press, New York, 2007, pp. 164–166 (n. a.).

în întregime prin politica lui de păianjen care își țese pânza și nici prin manevrele politice. Probabil că a câștigat deoarece exprima cele mai profunde dorințe ale maselor iraniene din acel moment. Poate că acestea nu urmăreau să corecteze cursul modernismului laic, ci să ucidă orice mișcare în această direcție și să încerce încă o dată calea islamică. În orice caz, în 1980, Khomeini transformase Iranul într-o „Republică Islamică" condusă de cei mai conservatori clerici ulema ai șiismului ortodox iranian.

Următorii la rând au fost moderniștii laici din Afghanistan. Îndepărtarea lor a început cu un aparent triumf al unei versiuni extreme a tendinței laice. O lovitură de stat organizată de un mic grup de comuniști afghani a zdrobit dinastia Nadir Shah, întemeiată în anii 1920. Toți membrii acestui clan care nu au reușit să fugă au fost uciși. Apoi sovieticii au invadat țara și au preluat direct controlul țării. Dar mișcarea pendulului spre stânga era temporară și fără semnificație: nu a făcut decât să declanșeze o insurgență tribală și religioasă mult mai puternică. Războiul de gherilă de opt ani împotriva sovieticilor care a urmat a dat apă la moară ideologilor islamiști ai țării. Mai mult chiar, rezistența afghană rurală a atras fanatici islamiști din toată lumea musulmană, inclusiv jihadiști din lumea arabă și deobandiști din Pakistan, toți sponsorizați cu banii wahhabiștilor din statele arabe bogate în petrol din Golful Persic. Printre primii care au prins gustul sângelui în aceste lupte din Afghanistan a fost Osama bin Laden.

În ultimele două decenii ale secolului XX, puterea moderniștilor laici ai islamului s-a erodat aproape peste tot. În Algeria, guvernul laic a fost atacat de Partidul Salvării Islamice. În Palestina, mișcarea laică OLP a cedat locul ideologilor religioși din Hamas. Jihadul Islamic, un alt grup militant cu rădăcinile în ideologia religioasă, a câștigat teren și în această regiune. În Liban, o serie de invazii devastatoare ale Israelului au golit taberele de refugiați palestinieni de la frontiera de sud a țării, au distrus Libanul și au determinat OLP să-și stabilească un nou sediu în Tunis, dar aceasta a dus la apariția partidului politic radical șiit Hezbollah, care a

devenit, de fapt, stăpânul părții de sud a țării și s-a dovedit a fi la fel de hotărât să distrugă Israelul ca și OLP expulzat mai înainte.

În Siria și în Irak, Frăția Musulmană (și ramificațiile acesteia) au dus un război înverșunat împotriva Partidului Ba'ath, război care a trecut în mare parte neobservat în Occident. Guvernele Ba'ath nu au putut eradica acești insurgenți islamiști, în pofida unor măsuri terifiante ca cele ordonate de președintele sirian Hafez Assad în 1982, când a fost masacrat un întreg oraș de dimensiuni medii, numit Hama.

Saddam Hussein, conducătorul din Irak, era un modernist laic sunnit și dușman de moarte al islamismului religios radical. În 1980, imediat după ce Khomeini a preluat puterea, Hussein a invadat Iranul. Poate considera că țara este ușor de cucerit din cauza tulburărilor sale interne; poate că pusese ochii pe petrolul Iranului; poate se simțea amenințat de Khomeini – avea motive întemeiate în acest sens: Khomeini își anunțase zgomotos intenția de a-și exporta revoluția, iar Irakul laic, cu o numeroasă populație șiită, era în mod clar prima piață de export. Indiferent care au fost scopurile lui Hussein, acest război s-a dovedit o catastrofă pentru ambele țări. Ambele țări și-au pierdut aproape o întreagă generație de bărbați tineri. De la Primul Război Mondial nu se mai confruntaseră față în față armate atât de mari și nu se mai irosiseră atât de multe vieți omenești pentru câștiguri atât de banale. Pe tot parcursul acestui război, Statele Unite au furnizat arme și fonduri Irakului, stimulându-i capacitatea de a lupta până la ultimul irakian, deoarece se temeau că Uniunea Sovietică ar putea câștiga teren în această regiune strategică, acum când pierduseră capul de pod din Iran. Acordarea de ajutor Irakului era o modalitate de a slăbi Iranul, eventual de a-i ține la respect și pe sovietici. Și iată aici din nou o împletire catastrofală a istoriilor musulmanilor și a Occidentului, o istorie despre confruntarea dintre modernismul laic și islamismul întoarcerii la origini, cealaltă despre rivalitatea

dintre superputeri și controlul petrolului, îmbrăcate în mantia retoricii despre democrație și totalitarism.

Războiul dintre Iran și Irak s-a încheiat în 1988 fără învingători, dacă nu considerăm simpla supraviețuire a Iranului drept o victorie. Irakul a terminat fără îndoială în ruine, trezoreria sa era epuizată de o vărsare de sânge fără rost. Saddam Hussein și-a lins rănile timp de doi ani, după care a încercat să-și recupereze pierderile. Saddam era omul gata să riște dublu sau nimic, dacă era ceva de câștigat, astfel că a invadat și a „anexat" Kuweitul învecinat, sperând să adauge petrolul acestei țări la petrolul propriu. Se pare că ambasadoarea April Gillespie îi dăduse motive să creadă că Statele Unite îl vor sprijini și în această aventură.

Dar Statele Unite s-au așezat în fruntea unei coaliții de 34 de țări împotriva fostului lor aliat, într-o acțiune cu numele de cod Furtună în Deșert, un război scurt care a distrus o mare parte din infrastructura Irakului și a culminat cu bombardarea recruților jalnici ai lui Saddam, în timp ce aceștia se retrăgeau în dezordine înapoi spre Basra, pe drumul care s-a numit apoi Șoseaua Morții. De astă dată Irakul a fost învins total și fără echivoc – totuși războiul s-a încheiat cu Saddam încă la putere cumva, deținând oarecum controlul asupra nucleului forțelor sale armate, Garda Republicană de elită, și capabil încă să zdrobească – așa cum a făcut-o cu cruzime – rebeliunile care au izbucnit în urma înfrângerii de către Occident.

După război, Națiunile Unite au impus sancțiuni care au rupt practic Irakul de lume și i-au redus pe cetățenii Irakului de la standardul de viață european din 1990 la ceva care se apropia de cele mai sărace țări din lume. Veniturile au scăzut cu 95%. S-au răspândit bolile și nu existau medicamente pentru a fi oprite. Peste două sute de mii de copii – și probabil o jumătate de milion de oameni în total – au murit ca urmare a sancțiunilor. Un funcționar oficial al ONU, Denis Halliday, și-a dat demisia din cauza acestor sancțiuni, afirmând că „În fiecare lună mor cinci mii de copii... Nu vreau să administrez un program care

are drept rezultat astfel de cifre"[1]. Irakienii, care suferiseră atât de mulți ani de oroare tot mai cumplită, prinși în capcana unui stat polițienesc războinic dement, erau reduși acum la o mizerie incredibilă. Singurul sector al societății irakiene asupra căruia sancțiunile avuseseră un impact neglijabil era elita Partidului Ba'ath, Saddam Hussein și cohorta lui, adică exact oamenii pe care sancțiunile intenționaseră să-i pedepsească.

Iar în est, sovieticii care invadaseră Afghanistanul cu mai puțin de un an înainte ca Irakul să invadeze Iranul, s-au retras din Afghanistan cu mai puțin de un an după ce Irakul a părăsit în sfârșit Iranul. Comuniștii afghani s-au mai agățat de putere încă trei ani, dar în momentul în care în sfârșit au căzut, toată Uniunea Sovietică se prăbușea, imperiul ei din Europa de Est se destrăma, Republicile constituente – chiar și Rusia – și-au declarat independența una după alta, până când nu au mai avut față de cine să-și declare independența.

În America, istoricul conservator Francis Fukuyama a scris că prăbușirea Uniunii Sovietice a marcat nu numai sfârșitul Războiului Rece, ci și sfârșitul istoriei: democrația capitalistă liberală câștigase, nicio ideologie nu mai putea s-o conteste, nu mai rămânea nimic de făcut, decât puțină curățenie la margini, în timp ce întreaga omenire se îmbarcase în trenul care se îndrepta spre unicul adevăr. A prezentat această teză într-o carte intitulată *The End of History and the Last Man*[2].

Dar în cealaltă parte a planetei, jihadiștii și wahhabiștii trăgeau alte concluzii din toate aceste evenimente furtunoase. În Iran li se părea că islamul îl dăduse jos pe șah și îi expulzase pe americani. În Afghanistan, musulmanii nu numai că bătuseră Armata Roșie, dar dărâmaseră însăși Uniunea Sovietică. Privind la toate acestea, jihadiștii vedeau un model pe care li se părea că

[1] Citat de Thabit Abdullah în *Dictatorship, Imperialism, and Chaos: Iraq since 1989*, Zed Books, New York, 2006, p. 76 (n. a.).

[2] Apărută în limba română, în mai multe ediții, cu titlul *Sfârșitul istoriei și ultimul om* (n. red.).

îl recunosc. Prima Comunitate înfrânsese două superputeri ale lumii de atunci – Imperiul Bizantin și Imperiul Sasanid pur și simplu pentru că îl avusese pe Dumnezeu de partea sa. Și musulmanii moderni erau confruntați cu două superputeri și acum o dăduseră jos pe una din ele definitiv. Una zdrobită, mai rămânea una, după cum li se părea jihadiștilor și wahhabiștilor. Istoria se apropia de sfârșit? Nu prea! După cum vedeau lucrurile radicalii, istoria de abia începea să devină interesantă. Ani de zile descriseseră o lume divizată între Dar al-Islam și Dar al-Harb. Ani de zile preziseseră o încleștare apocaliptică între bine și rău, între Dumnezeu și Satan, o mare luptă globală, care să rezolve toate contradicțiile și să topească toate facțiunile într-o singură lume, Medina universalizată.

Pentru Occident, încheierea Războiului Rece însemna că Afghanistanul putea fi abandonat. Nu mai era nimic de făcut acolo. Statele Unite și aliații săi vest-europeni pompaseră milioane de dolari sub formă de arme și bani în această țară, dar acum se dezangajaseră în totalitate, respingând propuneri venind din diverse surse de a sponsoriza un fel de conferință, de a intermedia un fel de pace, de a ajuta la edificarea unui proces politic care să ajute țara să-și găsească drumul înapoi spre ordinea civilă. Șeful postului CIA, Milton Bearden, a explicat pe scurt motivul acestei dezangajări bruște: „Nimănui nu-i pasă nici cât negru sub unghie de Afghanistan". Armatele tribale care îi bătuseră pe sovietici au început să se certe pentru teritoriul țării pe care o câștigaseră cu ajutorul armelor obținute. Sovieticii distruseseră deja zona rurală a Afghanistanului. Acum războiul civil dintre diversele arme de gherilă a distrus și orașele. Jihadiștii străini care veniseră să lupte în Afghanistan în anii 1980 s-au grăbit să-și facă din mormanul de moloz baza de operare pentru un război împotriva Occidentului.

Pasul numărul unu să edifice în Afghanistan o versiune pură a comunității pe care o aveau în vedere, una în care fiecare bărbat, femeie și copil va trăi exact după litera legii Domnului așa cum o înțelegeau ei sau altfel va fi pedepsit. Din acest motiv, jihadiștii,

sponsorizaţi de banii wahhabiştilor din surse saudite, au ajutat la dezvoltarea talibanilor, un partid al ideologilor primitivi, provenind din lagărele de refugiaţi aflate în centura tribală care separa vag Pakistanul de Afghanistan.

Şi în cele din urmă, câţiva jihadişti militanţi cuibăriţi în carcasa Afghanistanului au inventat un plan conform căruia să deturneze avioane de pasageri şi să intre cu ele în World Trade Center din New York şi în sediul Pentagonului din Washington.

În acea zi de 11 septembrie 2001, două istorii ale lumii s-au izbit una de alta, iar din această ciocnire a luat naştere o certitudine: Fukuyama greşise. Istoria nu se încheiase.

Postfață

Deși istoria nu s-a terminat, peste perioada care a urmat după 11 septembrie 2001 nu s-au așternut suficiente frunze moarte ca să intre în istorie: încă mai aparține jurnaliștilor. Dar nu este prea devreme să reflectăm la această perioadă ca la o manifestare a celor două mari istorii nesincronizate, care se intersectează.

În săptămânile imediat următoare după atacurile teroriste din New York City și de la Washington, președintele Bush a îndemnat Statele Unite la acțiune militară cu o retorică prin care evoca temele vechi ale istoriei americane și occidentale. A spus că teroriștii porniseră să distrugă libertatea și democrația și că aceste valori trebuie apărate cu sânge și prețuite, același strigăt de luptă lansat împotriva nazismului în anii 1930 și a comunismului în anii 1950. De atunci, Statele Unite și o coaliție de aliați, în mare parte reticenți, trimiseseră multe trupe în Irak pentru a lupta într-un război foarte asemănător cu Războiul Rece, cu războaiele mondiale din secolul XX și cu altele, de la începutul istoriei lumii.

Dar autorii loviturilor din 11 septembrie considerau că dăduseră o lovitură împotriva libertății și a democrației? Ura și patima este ceea ce îi mână pe extremiștii islamici politici de astăzi? Dacă este așa, nu veți găsi lucrul acesta în discursul jihadist, care se axează în mod tipic nu pe libertate și contrariul ei, nici pe democrație și contrariul ei, ci pe disciplină împotriva decadenței, pe puritatea morală împotriva corupției morale, termeni care provin din secolele

de dominație occidentală în societățile islamice și corespund fragmentării comunităților și familiilor de acolo, eroziunii valorilor sociale islamice, proliferării consumului de alcool, înlocuirii religiei cu divertismentul, laicizării elitei bogate odată cu adâncirea tot mai accentuată a prăpastiei dintre bogați și săraci.

Una din părți spune „Sunteți decadenți". Cealaltă ripostează: „Noi suntem liberi". Dar aceste afirmații nu sunt contradictorii, nu se deduc una din alta. Fiecare parte o identifică pe cealaltă ca personaj în propria narațiune istorică. În anii 1980, Khomeini a numit America „Marele Satan". În 2008, Jeffrey Herf, profesor de istorie la Universitatea din Maryland, a spus că islamiștii radicali sunt naziști renăscuți, motivați în esență de antisemitism și de ura pentru femei. Este o analiză curentă.

Herf și alții văd în doctrina islamistă o mânie clocotită care îndeamnă să se taie capetele și să se îndese un sac pe capul femeilor. Nu se poate nega că islamiștii radicali au făcut toate aceste lucruri. Dar islamiștii radicali văd ei înșiși principalul conflict care dezbină lumea de astăzi ca un dezacord între faptul că există un Dumnezeu, mai mulți dumnezei, sau niciun Dumnezeu. Toate problemele omenirii ar fi rezolvate, spun ei, dacă lumea ar recunoaște pur și simplu unicitatea lui Dumnezeu (și rolul special al lui Mahomed ca purtător de cuvânt al acestuia).

Intelectualii laici din Occident nu sunt neapărat în dezacord cu privire la numărul de dumnezei. Dar pur și simplu nu consideră că aceasta este chestiunea arzătoare. Pentru ei – pentru noi – problema fundamentală a omului este să găsească modalități sigure de a satisface nevoile și cerințele tuturor oamenilor, în așa fel, încât fiecare să participe pe deplin la luarea deciziei cu privire la destinul său. Un Dumnezeu, doi dumnezei, mai mulți dumnezei – indiferent câți; oamenii vor avea întotdeauna păreri diferite și nu merită să ne certăm pentru asta, deoarece rezolvarea acestei chestiuni nu va ajuta la eradicarea foamei, sărăciei, războiului, crimelor, inegalității, nedreptății, încălzirii globale,

sărăcirii resurselor sau a altor rele care amenință omenirea. Aceasta este poziția laică.

Dar *laic* și *occidental* nu sunt sinonime, indiferent ce pot să declare islamiștii. O anchetă efectuată în 2001 de Universitatea din New York a demonstrat că 81% din americani se identifică cu o religie organizată, 77% dintre ei cu creștinismul. Mulți dintre ceilalți își spun „spirituali". Ateiști declarați erau atât de puțini, încât nici nu au fost înregistrați în fișe. Indiferent care ar fi conflictul care macină astăzi lumea, el nu se desfășoară între cei care sunt și cei care nu sunt religioși.

Occidentul își are fanaticii săi religioși, care ar dori să-l pună pe Dumnezeu în centrul politicii, cei mai notabili fiind creștinii evanghelici, care au început să vorbească în acest sens în Statele Unite din anii 1970. După 11 septembrie Tariq Ali a scris o carte intitulată *The Clash of Fundamentalism* (*Ciocnirea fundamentalismelor*), în care afirmă că tensiunea dintre islam și Occident se reduce la o dispută între extremiștii fundamentaliști. Cu toate acestea, cele două părți nu prezintă doctrine opuse. Fundamentaliștii creștini nu sunt neapărat în dezacord cu numărul de dumnezei; pur și simplu nu cred că aceasta este problema. Discursul lor gravitează în jurul ideii de a-l accepta pe Isus Cristos ca Mântuitor (în timp ce lumea musulmană spune întotdeauna „Mahomed este mântuitorul nostru"). Așadar, disputa dintre „fundamentaliștii" creștini și musulmani se reduce la: Există un singur Dumnezeu sau este Isus Cristos mântuitorul nostru? Așadar, nu există punct - contrapunct; sunt doi oameni care vorbesc fiecare cu el însuși, în încăperi separate.

Faptul că lumea musulmană și Occidentul au ajuns la aceleași evenimente pe căi diferite a avut consecințe concrete. După 2001, strategii SUA au pornit de la premisa că actul terorist culminant al vremurilor moderne se potrivește cumva în cadrul politicii de putere a statelor naționale. La urma urmelor, pentru asta s-au dat războaiele europene atâtea secole. Chiar și Războiul Rece a fost

în esenţă o confruntare între blocuri de ţări, entităţile beligerante s-au aliniat de-a lungul faliei ideologice reprezentate în ultimă instanţă de guverne. Imediat după 11 septembrie, Administraţia Bush a căutat în jur, deasupra, în spate, peste tot teroriştii specifici ai acelei zile, încercând să descopere *guvernul* din spatele acelor bărbaţi. În mod reflex, strategii SUA – şi mulţi analişti din presa occidentală – au căutat un adversar de acelaşi gen, din aceeaşi clasă, din acelaşi tip de ţară cu care se confruntaseră în războaiele anterioare.

Şi astfel, după o incursiune scurtă iniţială în Afghanistan şi după o obsesie trecătoare pentru Osama bin Laden, echipa lui Bush şi-a fixat privirile pe Saddam Hussein, acesta fiind creierul, iar Irak principalul stat răspunzător pentru terorismul împotriva cetăţenilor occidentali, statul a cărui cucerire şi „democratizare" va pune capăt acestui flagel. Dar după ce Saddam Hussein a fost prins şi spânzurat, după ce Irakul a fost ocupat în întregime, ba chiar îngenuncheat, terorismul nu a dat semne să slăbească, iar atunci strategii guvernului SUA şi-au mutat atenţia asupra Iranului. Şi în funcţie de ce se va întâmpla acolo, Siria, Libia, Arabia Saudită, Pakistanul şi câteva alte ţări îşi aşteaptă rândul să fie desemnate „state sponsorizatoare" ale terorismului.

Cu politica lor puternic înrădăcinată în istoria occidentală, Statele Unite au prescris democraţia şi au sponsorizat alegerile pentru a remedia relele din Irak, din Afghanistan şi din alte regiuni agitate. După încheierea cu succes a acestor alegeri, ţările în chestiune urmau să devină democraţii sau cel puţin să se apropie puţin de această stare fericită.

Dar eu îmi amintesc de alegerile ţinute în Afghanistan după ce talibanii fugiseră din ţară. În toată ţara, oamenii au ales delegaţi care să-i reprezinte la o reuniune naţională organizată de Statele Unite pentru a alcătui un nou guvern democratic, cu parlament, constituţie, preşedinte şi un cabinet. În vara aceea am întâlnit la Paghman, un oraş nu departe de Kabul, un bărbat care mi-a spus

că votase la alegeri. Nu mi-l puteam imagina într-o cabină de vot, căci arăta ca sătenii tradiționali din copilăria mea, cu șalvari lungi și bufanți, cu turban și barbă, așa că l-am rugat să-mi descrie procesul de vot – ce făcuse de fapt?

— Păi au venit niște oameni de la oraș cu niște bucățele de hârtie la noi și ne-au arătat cum trebuie să facem semne pe ele, iar noi am ascultat politicoși, domnule, pentru că veniseră de departe și nu voiam să fim nepoliticoși, dar nu aveam nevoie de oamenii aceia de la oraș ca să ne spună cine să fie omul nostru. Am făcut semnele așa cum au vrut ei, dar am știut tot timpul cine ne va reprezenta, era Agha-i-Sayyaf, firește.

— Și cum v-ați pus de acord asupra lui? am întrebat.

— Să ne punem de acord asupra lui? Domnule! Ce vreți să spuneți? Familia lui locuiește aici de pe vremea lui Dost Mohammed Khan și chiar mai demult. Uite, mergeți peste dealul ăsta și o să vedeți casa lui dincolo de vale – este cea mai mare din partea locului! În fiecare an de Eid[1] vine și le dă bomboane copiilor și ne întreabă despre problemele noastre și dacă cineva are nevoie de ajutor îi dă imediat, orice are omul nevoie. Omul este musulman! Știi că soțul surorii mele are un văr care este căsătorit cu cumnata lui Sayyaf? Este unul de-ai noștri.

M-a izbit faptul că ceea ce planificatorii occidentali numeau „democrație" era un aparat străin, pe care acest om îl sprijinea pentru că era obligat, iar sub povara lui își ducea mai departe viața reală cum putea mai bine. În el curgeau două curente ale istoriei care nu erau înrudite unul cu altul și se interconectau cu dificultate. Iar dacă acest lucru se întâmpla la o distanță de o oră de Kabul, se întâmpla în toată țara.

Din partea occidentală, pare plauzibil (pentru unii) să afirme că finanțarea și înarmarea conducătorilor docili față de occidentali în locuri precum Pakistan, Iordania, Irak, Afghanistan și Egipt

[1] Eid Al-Adha, sărbătoare prin care se comemorează supunerea lui Avraam (Ibrahim) față de Allah (n. red.).

ajută la introducerea democrației în acele societăți, ca să nu mai vorbim de binecuvântarea pieței libere. Pare, de asemenea, plauzibil (pentru unii) să afirme că valorile sociale islamice sunt înapoiate și au nevoie de o corecție din partea unor oameni mai progresiști, aplicată chiar cu forța dacă este nevoie.

Dar privite din cealaltă parte, campaniile morale și militare din vremurile recente arată ca niște programe de mult cunoscute de subminare a musulmanilor în propriile lor țări. Obiceiurile occidentale, sistemele lor juridice și democrația arată ca un proiect de fragmentare a societății până la nivelul cel mai de jos al unităților economice individuale, care iau decizii bazate pe propriul interes rațional. În ultimă instanță, aceasta va opune fiecare bărbat, fiecare femeie și fiecare copil unul altuia, într-o concurență a tuturor împotriva tuturor pentru bunurile materiale.

Ceea ce pare, privit dintr-o parte, o campanie în vederea asigurării mai multor drepturi pentru cetățeni, indiferent de sex, arată privit din partea cealaltă ca o ingerință puternică a străinilor în chestiunile private ale familiilor și o subminare a abilității oamenilor de a-și menține eul *comun*, ca rețelele familiale și tribale. Pe scurt, ceea ce pare dintr-o parte acordare de drepturi individului, arată din partea cealaltă ca o deposedare de drepturi a comunității.

După părerea mea, nu este cel mai bine să înțelegem conflictul care macină lumea modernă ca o „ciocnire a civilizațiilor", dacă prin aceasta vrem să spunem că suntem diferiți, așadar hai să ne luptăm până când rămâne numai unul dintre noi. Este mai bine să-l înțelegem ca o fricțiune generată de două istorii discordante ale lumii care se intersectează. Musulmanii erau o mulțime de oameni care mergeau undeva. Europenii și descendenții lor erau o mulțime de oameni care mergeau undeva. Când drumurile celor două mulțimi se intersectau, se produceau busculade și îmbrânceli, iar busculadele mai continuă și acum.

Dezvăluirea vectorilor acestor două mulțimi este precondiția minimă pentru a înțelege baza doctrinară a disputelor de astăzi. Descoperirea ca atare nu va produce blândețe și lumină, deoarece aici există incompatibilități, nu numai „neînțelegeri". Când am început să lucrez la această carte, am citit propunerea unui grup de colegi scriitori, dintre care doi au declarat că, de fapt, conflictul dintre lumea musulmană și Occident este promovat de puteri ascunse, deoarece „oamenii sunt de fapt aceiași și noi vrem cu toții același lucru"; conflictul se va stinge numai dacă oamenii din Occident vor înțelege că islamul a fost la fel ca și creștinismul. „Și ei cred în Avraam", a afirmat unul.

Acest gen de simplificări bine intenționate nu ne vor duce prea departe.

Pe de altă parte, îi aud adesea pe musulmanii liberali din Statele Unite spunând că „*jihad* înseamnă numai să încerci să fii un om bun", sugerând că numai bigoții antimusulmani își închipuie că termenul are ceva comun cu violența. Dar aceștia ignoră ceea ce a însemnat jihadul pentru musulmani pe parcursul istoriei, încă de pe vremea Profetului Mahomed. Oricine susține că jihadul nu are nimic cu violența trebuie să țină seama de războiul pe care primii musulmani îl numeau „jihad". Oricine dorește să spună că primii musulmani simțeau într-un anumit fel dar noi, musulmani moderni, putem să creăm o definiție cu totul nouă a jihadului (și a altor aspecte ale islamului), trebuie să se lupte cu doctrina pe care musulmanii au creat-o de-a lungul timpului: Coranul, cariera profetică a lui Mahomed, viețile, faptele și cuvintele tovarășilor lui din prima comunitate musulmană au fost voința lui Dumnezeu revelată pe pământ și niciun muritor nu poate să îmbunătățească legile și obiceiurile acelor vremuri și locuri. Doctrina i-a forțat pe toți reformatorii musulmani să declare că nu propun nimic nou, ci numai restaurează ceea ce s-a intenționat inițial. Trebuie să nege că merg înainte, trebuie să insiste că se întorc înapoi, la

originea pură. Este o capcană din care gânditorii musulmani trebuie să iasă.

Șeicul Mohammed Abduh, teologul modernist egiptean, a scris cărți renumite în care arată că, de fapt, Coranul a prescris știința și *anumite* valori sociale moderne (dar nu și altele). Citează declarații din care reiese că în Coran se preferă monogamia în locul poligamiei. Demonstrația lui este convingătoare, dar este clar că a pornit de la dorința de a găsit în Coran sprijin pentru monogamie. Este o concluzie la care a ajuns deja. Întrebarea este, din ce altă sursă își scoate concluzia? Nu era gândirea rațională aplicată principiilor celor mai profunde ale vieții umane împărtășite?

Rolul femeilor în societate este fără îndoială exemplul cel mai frapant al incompatibilității dintre lumea islamică și Occident, o chestiune care are nevoie de foarte multă dezvăluire și descompunere. Toate societățile din toate timpurile au înțeles întotdeauna potențialul uriaș al sexualității de a perturba armonia socială și fiecare societate a dezvoltat anumite forme sociale pentru a ține sub control această putere. În această privință, dezacordul dintre cultura islamică și cea occidentală nu este în legătură cu faptul dacă femeile trebuie să fie asuprite, așa cum se prezintă adesea chestiunea în Occident. Oamenii bine intenționați din ambele părți consideră că nicio ființă omenească nu trebuie să fie asuprită. Aceasta nu înseamnă să negăm că în multe țări musulmane femeile suferă din cauza unor legi opresive. Trebuie să spunem că principiul pe care se bazează musulmanii nu este „dreptul" de a le asupri pe femei, ci ceea ce lumea musulmană a considerat de-a lungul secolelor, și anume ideea că societatea trebuie să fie împărțită în domeniul femeilor și domeniul bărbaților și că punctul de legătură dintre acestea două trebuie să se afle în zona privată, astfel ca sexualitatea să fie eliminată ca factor din viața publică a comunității.

Și trebuie să spun că nu văd cum se poate construi o singură societate în care unii cetățeni cred că întreaga lume trebuie să fie

împărțită într-un domeniu al femeilor și altul al bărbaților, iar alții cred că sexele trebuie să se amestece într-un singur domeniu social, în care bărbații și femeile merg pe aceleași străzi, fac cumpărături la aceleași magazine, mănâncă la aceleași restaurante, stau împreună în aceleași săli de clasă și au aceleași locuri de muncă. Nu poate fi decât una sau alta. Nu poate fi și una, și alta. Din punctul meu de vedere, nu văd cum pot să trăiască musulmanii în Occident, după legile și obiceiurile societăților occidentale, dacă adoptă această viziune divizată despre lume, nici cum ar putea occidentalii să trăiască în lumea musulmană altfel decât ca vizitatori, dacă adoptă această viziune a sexelor amestecate laolaltă.

Nu ofer un răspuns sau altul chestiunii pe care o ridic. Spun doar că intelectualii musulmani trebuie să se ocupe de aceasta. Și s-au ocupat. Câteva dintre cele mai îndrăznețe abateri de la doctrinele islamice ortodoxe au luat naștere în Iran, în cele două decenii de după expulzarea Statelor Unite și după proclamarea suveranității culturale. Acolo, autori anonimi au afirmat că fiecare generație are dreptul să interpreteze din nou șaria cu referire la codul acumulat de cărturarii religioși. Ideea aceasta și altele similare au fost suprimate. Această suprimare a fost cunoscută în Occident și a fost o dovadă în plus că Iranul *nu este o democrație.* Ceea ce m-a șocat a fost faptul că astfel de idei puteau fi rostite, în general, în lumea musulmană. Mă întrebam dacă aceasta se putea întâmpla numai într-un loc în care musulmanii se luptau cu ei înșiși și unul cu altul, nu cu Occidentul.

După 11 septembrie, Administrația Bush a intensificat presiunile asupra Iranului și în fața acestei amenințări externe, ideile cu aromă de Occident și-au pierdut credibilitatea, deoarece miroseau a colaboraționism; nu mai era nevoie să fie suprimate; nu puteau câștiga teren într-un public devenit conservator, un public care îl alesese pe ultranaționalistul Ahmadinejad să le conducă țara.

Există multe puncte care pot fi discutate, ba chiar disputate între lumea islamică și cea occidentală. Dar nu poate exista dispută rațională, dacă cele două părți nu folosesc aceiași termeni și nu înțeleg același lucru prin acești termeni – adică atât timp cât ambele părți nu au un cadru comun sau nu înțeleg cel puțin ce cadru folosește cealaltă parte. Urmărind mai multe filoane ale istoriei lumii, putem cel puțin contribui la dezvoltarea unei asemenea perspective.

Tuturor ne place democrația, mai ales dacă ni se aplică nouă personal; dar islamul nu se opune democrației; este cu totul alt cadru. În acest cadru poate exista democrație, poate exista și tiranie, iar între acestea pot fi multe stadii.

În această privință, islamul nu este opus creștinismului și nici iudaismului. Luat în mod strict ca un sistem de credințe religioase, are mai multe zone de coincidență decât de dispută cu creștinismul și chiar și cu iudaismul – să ne uităm la regulile de regim alimentar, igienă și sexualitate prescrise de iudaismul religios ortodox, și vom vedea aproape exact aceeași listă pe care o găsim în islamul religios ortodox. Scriitorul pakistanez Eqbal Ahmad a notat că, până de curând, era mai logic să se vorbească despre cultura iudeo-musulmană, decât despre cultura iudeo-creștină.

Este totuși greșit să ne gândim la islam ca la un articol dintr-o clasă în care celelalte articole sunt creștinism, iudaism, hinduism, budism etc. Nu este inexact, desigur, islamul este o religie, la fel ca și celelalte, un set distinct de credințe și practici legate de etică, morală, Dumnezeu, cosmos, mortalitate. Dar islamul poate fi la fel de corect considerat drept un articol dintr-o clasă în care celelalte articole sunt comunism, democrație parlamentară, fascism etc., deoarece islamul este un proiect social precum celelalte, o idee despre modul în care trebuie gestionate politica și economia, un sistem complet de legislație civilă și penală.

Apoi islamul poate fi văzut foarte bine ca un articol dintr-o clasă care include civilizația chineză, civilizația indiană, civilizația

occidentală etc., deoarece este un univers de artefacte de la artă la filosofie și de la arhitectură la artizanat și, practic, la orice alt domeniu al eforturilor culturale umane, care pot fi numite în mod corect islamice.

Or, așa cum am încercat să demonstrez, islamul poate fi văzut ca una din istoriile omenirii printre multe altele care se desfășoară simultan, fiecare încorporând într-un fel pe toate celelalte. Văzut în această lumină, islamul este o poveste uriașă care înaintează prin timp, ancorată în ziua de naștere a comunității din Mecca și Medina, acum paisprezece secole. Povestea include multe personaje care nu sunt musulmane și multe evenimente care nu sunt religioase. Evreii, creștinii și hindușii fac și ei parte din această istorie. Industrializarea este un element al intrigii, la fel, motorul cu aburi și descoperirea petrolului. Când îl privești în felul acesta, islamul este un proiect vast cu scopuri comune care înaintează prin timp, propulsat de propriile lui ipoteze interne coerente.

Și așa este și Occidentul.

Așadar, care este istoria *reală* a lumii? Filosoful Leibniz a emis cândva ideea că universul constă din „monade", fiecare monadă fiind întregul univers înțeles dintr-un anumit punct de vedere și fiecare monadă conținându-le pe toate celelalte. Așa este și istoria lumii: întreaga istorie a omenirii dintr-un anumit punct de vedere, fiecare istorie conținându-le pe toate celelalte, cu toate evenimentele reale situate undeva față de o altă istorie, chiar dacă acest „undeva" este în fundal, ca parte a zgomotului de fond pe care se detașează o linie logică. Acestea reprezintă toată istoria reală a lumii. Lucrarea se află în misiunea niciodată încheiată de a le compila, în încercarea de a construi o comunitate umană universală situată în interiorul unei singure istorii comune.

Structura doctrinei islamice

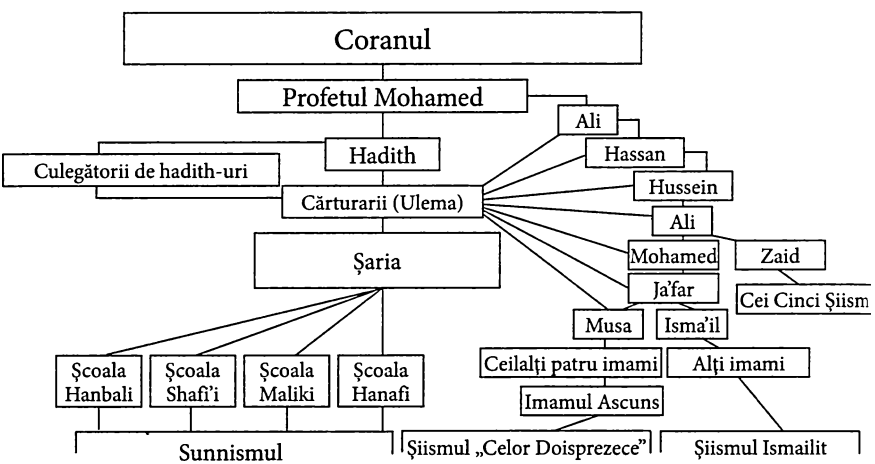

Mulțumiri

Datorez recunoștință sinceră lui Susan Hoffman, care, în calitate de director al Osher Lifelong Learning Institute din San Francisco, m-a convins să predau un curs despre islam și Occident în anul 2006. Acele prelegeri au reprezentat una din semințele din care a crescut această carte – creștere stimulată și de Neils Swinkel, care a înregistrat o parte din aceste prelegeri, și lui Matt Martin, director de post la radio KALW, care a redactat înregistrările și le-a transmis apoi sub formă de serial săptămânal.

În continuare, mulțumesc agentei mele literare, Carol Mann. Când i-am spus că mă gândesc vag să scriu ceva intitulat „istoria mondială prin ochii islamicilor", m-a întrerupt și mi-a spus:

— Asta este! Aceasta este următoarea ta carte! *La Vest de Kabul* a fost o viziune de furnică; aceasta va fi o vedere din zborul păsării.

Și avea dreptate – este o vedere de sus a preocupării mele permanente, legătura și ruptura dintre Est și Vest.

Și îți mulțumesc ție, Lisa Kaufman, redactoarea mea atentă, ale cărei însemnări și sugestii au reprezentat pentru mine nu numai încă o pereche de ochi, dar și un al doilea creier mai exigent pentru implementarea acestui proiect.

Am primit, de asemenea, un feedback prețios despre cartea de față în timp ce lucram la ea de la fratele meu, Riaz Ansary, care știe mai mult despre doctrinele și istoria timpurie a islamului decât voi ști eu vreodată, de la remarcabila mea soră, Rebecca Pettys,

şi de la prietenii mei Joe Quirk şi Paul Lobell. Layma Murtaza a avut generozitatea de a mă lăsa să studiez corespondenţa şi revistele pe care familia ei le-a moştenit de la bunicul său, dr. Abdul Hakim Tabibi, discipol al lui Sayyid Jamaluddin-i-Afghan. Farid Ansary a contribuit cu o multitudine de relatări, povestiri, citate din poezii şi glume. Wahid Ansary s-a străduit să mă iniţieze cât mai bine în aspectele delicate ale religiei noastre şi apoi mai este şi prietenul meu, Akbar Nowrouz: Akbar-jan, unde aş fi eu fără toate acele poveşti islamice de înţelepciune pe care mi le-ai trimis pe e-mail?

Dar mai presus de toţi, îţi mulţumesc ţie, soţia mea, Deborah Krant, prima mea cititoare, primul critic şi partener indispensabil; îţi mulţumesc ţie, Elina Ansary, pentru că m-ai ajutat atât de mult cu hărţile; şi îţi mulţumesc şi ţie, Jessamyn Ansary, pentru că m-ai sprijinit fără rezerve.

Bibliografie

Abdullah, Thabit, *Dictatorship, Imperialism, and Chaos: Iraq Since 1989,* Zed Books, New York, 2006.

Abiva, Huseyin și Noura Durkee, *A History of Muslim Civilization from Late Antiquity to the Fall of the Umayyad,* Skokie, IL: IQRA' International Educational Foundation, 2003.

Abu Khalil, As'ad. *Bin Laden, Islam, and America's New „War on Terrorism",* Seven Stories Press, New York, 2002.

Abun-Nasr, Jamil M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period,* Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

Ahmad, Eqbal, *Confronting Empire. Interviews with David Barsamian,* South End Press, Cambridge, Massachussetts, 2000.

Ahmed, Akbar, *Islam Today: A Short Introduction to the Muslim World,* I.B. Tauris, New York și Londra, 1999.

Alger, Neil, *The Palestinians and the Disputed Territories,* Greenhaven Press, San Diego, 2004.

Ali, ibn Abi Talib, *Nahjul Balagha* [Peak of Eloquence], Traducere de Sayed Ali Reza. Tahrike Tarsile Qur'an Inc., Elmhurst, New York, 1996.

Ali, Maulana Muhammad, *The Early Caliphate,* Retipărit în The Ahmadiyya Anjuman Isha'at Islam, Lahore, Pakistan, 1983.

Ali, Tariq, *The Clash of Fundamentalisms: Crusades, Jihads and Modernity,* Verso, Londra, 2003.

Arberry, A. J., traducător, *The Qur'an Interpreted,* Macmillan, New York, 1955.

Armstrong, Karen, *Holy War: The Crusades and Their Impact on Today's World,* Anchor Books, New York, 2001.

— *Muhammad: A Biography of the Prophet,* Harper Collins, San Francisco, 1992.

Aslan, Reza, *No god but God,* Random House, New York, 2006.

Catherwood, Christopher, *A Brief History of the Middle East: From Abraham to Arafat,* Carroll and Graf, New York, 2006.

Chittick, William, *The Inner Journey: Views from the Islamic Tradition,* Morning Light Press, Sandpoint, Idaho, 2007.

Cook, David, *Understanding Jihad,* University of California Press, Berkeley, California, 2005.

Croutier, Alev Lytle, *Harem: The World Behind the Veil,* Abbeville Press, New York, 1989.

Dabashi, Hamid, *Iran: A People Interrupted,* The New Press, New York, 2007.

Diouf, Sylviane A., *Servants of Allah: African Muslims Enslaved in the Americas,* New York University Press, New York, 1998.

Dunn, Ross, *The Adventures of Ibn Batuta,* University of California Press, Berkeley şi Los Angeles, 1989.

Fatsoun, Samih şi Naseer Aruri, *Palestine and Palestinian: A Social and Political History,* Westview Prss, Boulder, Colorado, 2006.

Finkel, Caroline, *Osman's Dream; The History of the Ottoman Empire,* Basic Books, New York, 2006.

Fischel, Walter J., *Ibn Khaldun in Egypt,* University of California Press, Berkeley şi Los Angeles, 1967.

Fischer, William Bayne ş.a., editori, *The Cambridge History of Iran,* Cambridge University Press, Cambirdge, 1993.

Frank, Irene şi David Brownstone, *To the Ends of the Earth,* Facts on File, New York, 1984.

Fromkin, David, *A Peace to End All Peace,* Owl Books, New York, 2001. Publicat prima dată în 1989 de Henry Holt.

Gelvin, James L, *The Modern Middle East: A History*, Oxford University Press, New York, 2005.

Gerner, Deborah J. și Jillian Schwedler, *Understanding the Contemporary Middle East,* Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado, 2004.

Gettleman, Marvin și Stuart Schaar, editori, *The Middle East and Islamic World Reader,* Grove Press, New York, 2003.

Goitein, S. D., *Jews and Arabs: A Concise History of Their Social and Cultural Relations,* Dover Publication, Mineola, New York, 2005.

Gordon, Matthew S., *The Rise of Islam,* Greenwood Press, Westport, Connecticut, 2005.

Hansen, Waldemar, *The Peacock Throne: The Drama of Moghul India,* Holt, Rinehart and Winston, New York, 1970.

Heikal, Mohammed, *Iran: the Untold Story,* Pantheon, New York, 1982.

Hiro, Dilip, *The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict*, Routledge, New York, 1991.

— *War Without End: The Rise of Islamist Terrorism and Global Response.* Ediție revăzută, Routledge, Londra, 2002.

Hodgson, Marshall, *Rethinking World History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Hourani, Albert, *Istoria popoarelor arabe, traducere de Irina Vainovski, Editura Polirom, Iași, 2015.*

Howarth, Stephen. *The Knights Templar,* Barnes and Noble, New York, 1982.

Ibn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History,* traducere de Franz Rosenthal. Editat de N. J. Dawood, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1969.

Imber, Colin. *The Ottoman Empire,* Palgrave-Macmillan, New York, 2002.

Irfani, Suroosh, *Revolutionary Islam in Iran; Popular Liberation or Religious Dictatorship*, Zed Books, Londra, 1983.

Kamrava, Mehran, *The Modern Middle East: A Political History Since the First World War,* University of California Press, Berkeley și Los Angeles, 2005.

Kennedy, Hugh, *The Great Arab Conquests: How the Spread of Islam Changed the World We Live In,* Da Capo Press, New York, 2007.

— *When Baghdad Ruled the Muslim World: The Rise and Fall of Islam's Greatest Dynasty*, Da Capo Press, New York, 2005.

Kinross, Lord, *The Ottoman Centuries; How the Spread of Islam Changed the World We Live in*, Da Capo Press, New York, 2005.

Laiou, Angeliki E. și Roy Parviz Mottahdeh, editori, *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2001.

Lewiss, Archibald Ross, editor, *The Islamic World and the West, AD 622-1492.* John Wiley & Sons, New York, 1970.

Lewis, Bernard, editor și traducător, *Islam: From the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, Oxford University Press, New York și Oxford, 1987.

Lewis, Bernard, *The Middle East: A Brief History of the Last 2000 Years,* Simon & Schuster, New York, 1995.

Lings, Martin, *Mohammed: His Life Based on the Earliest Sources*, Inner Traditions International, Rochesster, Vermont, 1987.

Maalouf, Amin, *The Crusades through Arab Eyes,* Schocken Books, New York, 1984.

Matroudi, Abdul Hakim al-, *The Hanbali School of Law and Ibn Taymiyah,* Routledge, Londra și New York, 2006.

Mazzini, Joseph, *On the Duties of Man.* Reprinted in *Main Currents in WesternThought: Readings in Western European Intellectual History from the Middle Ages to the Present.* Editat de Franklin Le Van Baumer, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1978.

Morgan, David, *The Mongols*, Blackwell Publishing, Malden, Massachusetts, 2007.

Moussalli, Ahmad S., *Moderate and Radical Islamic Fundamentalism: The Quest forModernity, Legitimacy, and the Islamic State*, University Press of Florida, Gainesville, 1999.

Muir, Sir William, *Annals of the Early Caliphate*, Smith, Elder & Co., Londra, 1883.

Nasr, Kameel, *Arab and Israeli Terrorism: The Causes and Effects of Political Violence, 1936-1993*, McFarland & Co., Jefferson, North Carolina, 1997.

Nasr, Seyyed Hossein, *Ideals and Realities in Islam*, Beacon Press, Boston, 1966.

Nizam al-Mulk, *The Book of Government: Or Rules for Kings: The Siyasatnama or Siyaral-Muluk,* traducere din persană de Hubert Darke, Routledge & Paul, Londra, 1960.

Nutting, Anthony, *Nasser*, Dutton, New York, 1972.

Ojeda, Auriana, editor, *Islamic Fundamentalism*, Greenhaven, San Diego, 2003.

Potok, Chaim, *Wanderings*, Ballantine Books, New York, 1978.

Qummi, Sheikh Abbas, *Nafasul Mahmum [The Sigh of the Aggrieved]: Relating to the Heart Rending Tragedy of Karbala,* traducere de Aejaz Ali Bhujwala, Ansariyan Publications, Qom, Iran, 2005.

Rahman, Fazlur, *Islam*, University of Chicago Press, Chicago, 2002. Publicat prima dată în 1979 de University of Chicago Press.

Robinson, Frances, editor, *The Cambridge Illustrated History of the Islamic World,* Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Rogerson, Barnaby, *The Heirs of Muhammad: Islam's First Century and the Origins of the Sunni-Shia Split*, The Overlook Press, Woodstock şi New York, 2007.

Roshan, Rauf, *Remembrances of Doctor Tabibi*, Tabayatee Faizi International, Fremont, California, 1998.

Roux, Georges, *Ancient Iraq*, Penguin Books (Pelican), New York, 1966.

Rumi, *Divan-i-Shamsi-Tabriz: Forty-eight Ghazals*, Editat şi tradus de Iraj Anvar, Semar Publishing, Roma, 2002.

Runciman, Stephen, *A History of the Crusades*, Cambridge University Press Cambridge, 1951.

Said, Edward, *The Question of Palestine*, Vintage Books, New York, 1980.

Salami, Ibn al-Husayn al-, *The Book of Sufi Chivalry: Lessons to a Son of the Moment*, Inner Traditions International, New York, 1983.

Shaban, M. A., *Islamic History: A New Interpretation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1971.

Shaw, Stanford J., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.

Sheikh, M. Saeed, *Islamic Philosophy*, Octagon Press, Londra, 1982.

Shwadran, Benjamin, *The Middle East, Oil and the Great Powers*, Frederick A. Praeger, New York, 1955.

Smith, Wilfred Cantwell, *Islam in Modern History*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1957.

Stewart, P.J., *Unfolding Islam*, Garnet, Reading, 1994.

Tabari, al-, *Mohammed at Mecca*. Traducere de Montgomery Watt şi M.V. McDonald, SUNYPress, Albany, New York, 1988.

Trofimov, Yaroslav, *The Siege of Mecca: The Forgotten Uprising on Islam's Holiest Shrine and the Birth of al-Qaeda*, Doubleday, New York, 2007.

Von Grunebaum, G.E., *Classical Islam: A History 600 AD to 1258 AD*, Aldine Publishing House, Chicago, 1970.

— *War Without End: The Rise of Islamist Terrorism and Global Response.* Ediţie revizuită, Routledge, Londra, 2002.

— *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*, Oxford University Press, New York, 2002.

Wiet, Gaston, *Baghdad: Metropolis of the Abbasids*, traducere de Seymour Feiler, University of Oklahoma Press, Norman, Oklahoma, 1971.

Index

A
Abbas cel Mare 251
Abbas ibn Abd al-Muttalib (Saffah) 125, 128, 130
Abduh, Mohammed 342, 345, 346, 393, 452
Abdul-Hamid, Sultan 344
Abdul-Hamid al II-lea, Sultan 374
Abdul Rahman al III-lea 165, 167
Abdul Wahhab 325–331, 347
Abdullah (fratele vitreg al lui Otman) 93, 96
Abu al-Abbas 125, 126
Abu Bakr 50–52, 63, 64, 67, 68, 70–75, 77, 78, 84, 85, 88, 90, 93, 111, 248, 262
Abu Muslim 125–129
Abu Sufyan 90, 94
Abu Talib 46, 51, 68
Afdal, al- 191
Aflaq, Michel 398, 399, 422
Agar 45
Agha-i-Sayyaf 449
Ahmad Shah Baba 310
Ahmadinejad 453
Ahriman (principiul răului) 37, 42
Ahuramazda (principiul binelui) 37, 42
Akbar cel Mare 255–257, 259, 301, 311
Akçam, Taner 378, 379
Alaudin Mohamed 206, 207
Albert de Aix 191
Alexandru cel Mare 39
Ali (ginerele Profetului) *passim*
Ali, Mohammed 314–316, 329, 367
Ali Shah, Mohammad 389
Ali, Tariq 447
Alp Arslan 175–177, 182
Amanullah 345, 388, 391, 392
Amir Kabir (Mirza Taqi) 355, 389
Amr ibn al-A'as 77, 93
Amra bin Abdul Rahman 161
Arafat, Yasser 422

Aristotel 43, 144, 145, 157, 158, 269, 277
Arslan, Kilij 188–190
Attila 205
Aurangzeb 258, 259, 301
Aysha 62, 99–102, 161
Azam Khan 339

B
Bacon, Francis 277
Baiazid I 232–234, 239, 240
Baldwin, regele din Edessa 194
Balfour, Arthur James 382, 399
Banna, Hassan al- 346, 393, 394, 416
Banu Hashim, clan 125, 380
Banu Qurayza 58, 59
Barbarossa, Frederick 200
Baybars, Zahir 212, 213
Bearden, Milton 443
Bhutto, Zulfikar Ali 438
Bin Laden, Osama 423, 439, 448
Bismarck, Otto von 361
Borsoki, al- 195, 196
Boyle, Robert 278
Bush, George W., Administrația 445, 448, 453

C
Califii Drept Îndrumați 104, 117
Canning, Stratford 369
Carol cel Mare 172, 268
Cavalerii Ospitalieri 263
Cavalerii Templieri 230
Cavalerii Teutoni 263
Cezar, Iuliu 41, 43, 76, 234
Chosroes, Kay 42
Chosroes, Anushervan 42
Churchill, Winston 342, 402, 425, 226
Clive, Robert 304, 306
Columb, Cristofor 61, 237, 266, 267, 282
Copernic 277, 278
coraișiți, trib/membri 46, 51, 56, 59, 62, 69, 78, 90
Cornwallis, General 306, 307
Crassus 41
Crosthwaite, Sir Charles 312
Curtin, Philip D. 28

D
D'Arcy, William Knox 400–402
Da Vinci, Leonardo 258, 268
Dabashi, Hamid 343, 357, 438
Daniel 34
Daquq 190
Dar al-Funun 355, 356
Dar al-Islam 61, 78, 233, 319, 388, 390, 403, 417, 427, 437, 443
Darius („cel Mare") 36, 38
David și Goliat 212
Descartes, René 277, 278
Devșirme, program 232, 240, 241, 291, 292, 368
Diaz, Bartolomeo 282

Din-i Illahi („Religia lui Dumnezeu") 256
Diocleţian 42
Diogene Romanus 177
Dulles, John Foster 426
Duval, Pierre 317

E
Ecaterina cea Mare 307
Eisenhower, Ike 415, 427
Engels, Friedrich 355

F
Faisal 397, 402
Farabi, al- 145
Fatehpur Sikri 257
Fatima 51, 69, 71, 130, 246
Fichte, Johann Gottlieb 361, 366
Firdousi 42, 172–174, 248, 251
Frăţia Musulmană 346, 393, 394, 416, 417, 423, 424, 440
Fukuyama, Francis 442, 444

G
Galen 278
Galileo 146, 278
Gama, Vasco da 286
Gandhi, Mahatma 343
Georges-Picot, François 381, 397
Ghazali, al- 13, 156, 157–160, 162, 163, 172, 182, 275
Ghazan, Mahmoud 213, 214
Gibbon, Edward 9, 193
Genghis-Han 205–207, 210, 214, 216, 217, 228, 247, 252
Gillespie, April 441
Ginsberg, Alan 229
Gökalp, Ziya 375

H
Haganah, grup 410
Hallaj, al- 155, 156, 273
Halliday, Denis 441
Hamas 439
Hamzah 95
Hanafi, şcoală 141, 456
Hanbali, şcoală 141, 150, 327, 456
Hanifa, Abu 141
Harun al-Rashid 132
Hassan (fiul lui Ali) 104, 107, 111, 456
Hassan Sabbah 179
Henric Navigatorul, Prinţ 266
Herder, Johann 360, 361, 365
Herf, Jeffrey 446
Herzl, Theodor 366, 409
Hess, Moses 409
Hezbollah 440
Hisdai ibn Shaprut 167
Hulagu 210–214, 216, 217, 231
Hume, David 158
Hus, Jan 273
Hussein, Saddam 422, 440–442, 448

I
Ibn al-Athir 217
Ibn al-Haytham 278
Ibn al-Nafis 278
Ibn Hanbal 141, 150, 151, 221, 275
Ibn Ishaq 64, 65
Ibn Khaldun 32
Ibn Rushd (Averroes) 159, 269
Ibn Sina (Avicenna) 146, 269, 278
Ibn Taymiyyah 217–222, 275, 322, 326, 328
Ibn Wahhab 380
Il-Khan, dinastie 213, 215
Ismael 45, 49
Ismail (Egipt) 316
Ismail (Sefevid) 247– 251
Ivan al III-lea 307
Ivan cel Groaznic 307

J
Jahan, Shah (Regele Drept) 258, 259
Jalaludin-i Rumi (Balkhi) 228, 229
Jamaluddin-i-Afghan 21, 326, 337, 338–347, 358, 387, 390, 392–394, 417, 358
Jawali 194
Junayd, al- 152, 156
Juzjani 208

K
Kaaba, templu 49, 50, 62, 107, 155, 329, 380
Kabir (poet) 257
Kant, Immanuel 360
Kemal, Mustafa (Atatürk) 384
Kerouac, Jack 229
Khadija 46, 47, 51, 68, 161
Khaled bin al-Walid 57, 77
Khomeini, Ayatollah 435, 438–440, 446
Kindi, al- 145, 235
Kipling, Rudyard 308

L
Lawrence, Thomas Edward („Lawrence al Arabiei") 332, 381
Leibniz, Gottfried 455
Lenin, Vladimir Ilici 387, 392
Lewis, Bernard 215
Lincoln, Abraham 364
Luther, Martin 273–275, 279

M
Maalouf, Amin 180
Mahdi („Cel așteptat") 235, 247
Maher, Bill 221
Mahomed *passim*
Mahmud, Sultan 172–174
Malik Shah, Sultan 182
Malik, Ibn 141, 177
Maliki, școală 141, 456
Mansur, calif 128, 129–131

Marc Antoniu 41
Marwan 96
Marx, Karl 21, 75, 330, 355
Masud, Sultan 174, 175
Mazzini, Joseph 362, 365
Mehmet, Sultan/„Cuceritorul" 234, 235, 237, 238, 241, 296
Michelangelo 258, 268
Mirza Habib 357
Mirza Taqi (Amir Kabir) 355
Montesquieu, Charles 357
Morier, James 357
Mosaddegh, Mohammad 426, 433
Mozart, Wolfgang Amadeus 328
Mu'awiya 94–96, 98, 99, 102–104, 106, 112, 117, 128, 434
Mujahideen-e-Khalq 434, 438
Mumtaz Mahal 258
Murat I 232
Muzaffar al-din 359

N
Nabucodonosor 33
Nadir Shah 439
Nanak, Guru 257, 259
Napoleon al III-lea 361
Napoleon Bonaparte 313–315, 317, 329, 361, 368
Nasiruddin 343, 344
Nasser, Gamal Abdul 414–423, 427, 435
Nelson, Lord 314, 315
Newton, Isaac 278
Nizam al-Mulk 176–178, 182
Nuruddin 197–199

O
Omar, calif 200, 224, 226, 248, 262, 340
Osman (Otoman) 231, 234
Otman (calif) 50, 64, 88–101, 113, 115, 161

P
Pasteur, Louis 277
Petru cel Mare 307
Platon 43, 143, 145, 269,
Plotinus 143
Polo, Marco 179, 265

Q
Qutb, Sayyid 417, 418, 424, 438

R
Rabia al-Basri 153
Radulph din Caen 191
Rajput, conducătorii 259
Rashid al-Din Fazlullah 203, 210, 211
Razi, Abu Bakr al- 64, 67, 68, 70–75, 77, 78, 84, 85, 88, 90, 93, 111, 149, 248, 262
Renan, Ernest 341
Reuters, Baron Julius de 309
Reza Pahlavi (fiul) 426
Reza Pahlavi (tatăl) 387, 388, 395, 433

Richard I (Inimă de Leu) 201
Rida, Rashid 346, 393
Ridwan 190
Roosevelt, Franklin Delano 403, 425
Rothschild, Lord Lionel 382
Ruqayya 90
Rustum, comandant sasanid 79

S
Sadat, Anwar al- 435
Saffah (Abbas ibn Abd al-Muttalib) 128, 130
Said, Edward 24
Saladin 197–212
Sancho (cel gras), rege 167
Saud, Aziz ibn (anii 1900) 398, 403
Saud, Aziz ibn (începutul anilor 1800) 328, 329
Saud, Mohammed ibn 380
SAVAK 433, 434
Sayfi Heravi 208
Sayyid Ahmad, Sir (din Aligarh) 326, 332–337, 341, 347, 389
Selim cel Necruțător, Sultan 249, 250
Shafi'i, Imam al- 141, 456
Shajar Durr, al- 212
Shams-i Tabrez 229
Shariati, Ali 434
Sharif Hussein Ibn Ali 380
Sheikh al-Islam 239, 240
Sherley, Robert/Anthony 287
Siddhartha Gautama 53
Sinon (arhitect otoman) 241
Sinon (Asasin) 199
Siraj al-Dawlah 304
Smith, Wilfred Cantwell 20, 21
Stephenson, George 350
Sykes, Mark 381, 397

T
Tabari, Ibn Jarir al- 47, 65, 73
Talaat/Enver/Djemal, triumvirat 376–378, 383
Talha 100
Tancred, Rege 194
Tarzi 345
Timur Lenk (Tamerlan) 252, 253, 323
Tode Mongke 213
Toynbee, Arnold 15, 16
Treitschke, Heinrich von 362, 365

U
Ulema *passim*
Um Kulthum 90, 369
Umm al-Darda 161
Umm Hakim 161
Umma *passim*
Urban (inginer) 235
Urban al II-lea, papă 187–189
Usamah ibn Munqidh 202

V
Vesalius, Andreas 277, 278

W
Wagner, Richard 362
Waqqas, Sa'd ibn Abi 77, 78
Washington, George 303, 307
Watt, James 328, 350
Watts, Alan 158
Weitzman, Haim 409
Wilson, Woodrow 396, 400, 407, 408, 425
Wycliffe, John 272, 273

X
Xerxes 38

Y
Ya'qubi 132
Yaqut al-Hamawi 209
Yazid 106–109, 121

Z
Zaghlul 345
zaidiți, sectă (Cei Cinci) 179, 246
Zangi 196, 197
Zawaheri, al- 423
Zia al-Haq 438
Ziyad 117
Zoroastru (Zarathustra) 36–38
Zubayd 100

Cuprins

Prefață – *Istoria lumii noastre prin lupa alterității* 7
Nume și date 13
Introducere 15

Capitolul 1 – *Lumea Mijlocie* 27
Capitolul 2 – *Hegira* 45
Capitolul 3 – *Nașterea Califatului* 64
Capitolul 4 – *Schisma* 89
Capitolul 5 – *Imperiul Omeiazilor* 106
Capitolul 6 – *Perioada Abbasidă* 121
Capitolul 7 – *Cărturari, filosofi și sufiști* 133
Capitolul 8 – *Intră în scenă turcii* 164
Capitolul 9 – *Prăpădul* 183
Capitolul 10 – *Renașterea* 215
Capitolul 11 – *Europa în această perioadă* 263
Capitolul 12 – *Occidentul vine în Orient* 284
Capitolul 13 – *Mișcările reformatoare* 319
Capitolul 14 – *Industrie, constituții și naționalism* 346
Capitolul 15 – *Afirmarea moderniștilor laici* 383
Capitolul 16 – *Criza modernității* 403
Capitolul 17 – *Valul se întoarce* 419

Postfață 443
Structura doctrinei islamice 454
Mulțumiri 455
Bibliografie 457
Index 463

„O lectură obligatorie pentru cine dorește să afle mai mult despre istoria lumii islamice. Dar cartea nu este doar o simplă înșiruire a evenimentelor trecute. Este și un ghid indispensabil pentru înțelegerea dezbaterilor și conflictelor politice de astăzi, de la 11 septembrie până la războaiele din Irak și Afghanistan, de la piraţii somalezi la conflictul palestiniano-israelian. Așa cum arată Ansary în Concluziile sale, «conflictul care distruge lumea modernă nu poate fi înțeles ca o ciocnire a civilizațiilor... Este înțeles mai bine dacă este văzut ca o divergență generală la intersecția a două istorii mondiale discordante».”

San Francisco Chronicle

„Nu există nicio pagină în care să nu afli ceva uimitor în *Destin deturnat*. De o frumusețe clară și extrem de captivantă, lucrarea este o călătorie plăcută prin știință, poezie, politică și religie, în compania unei minți înțelepte și fermecătoare, antidotul perfect al islamofobiei care umbrește cerul Europei și al Americii de Nord.”

Raj Patel, profesor la Universitatea din Berkeley, California

„Dacă vreți să puneți titlurile din ziarele de astăzi despre sinuciderile jihadiste cu bombe în contextul mult mai larg al istoriei, vă sfătuim să citiți pe îndelete *Destin deturnat*. Este povestea unei civilizații care s-a trezit dintr-odată răsturnată cu susul în jos și acum dorește să se așeze din nou în picioare. Autorul ei nu vrea să numească rezultatul acestei confruntări o ciocnire a civilizațiilor, ci preferă să vorbească despre două vederi unilaterale asupra istoriei lumii. Cartea lui este un instrument prețios pentru prezentarea punctului de vedere al celeilalte părți.”

St. Louis Post-Dispatch

ISBN: 978-606-793-373-4
9 786067 933734
www.edituracorint.ro